VICTOR HUGO

SEFİLLER

DÖRDÜNCÜ CİLT

ROMAN **oda** YAYINLARI

VICTOR HUGO

SEFİLLER

DÜNYA KLASİKLERİ

Romantik akımın ilk kuramcısı ve şefi Victor Hugo'nun *Sefiller* adlı bu romanı 19. Yüzyıl'ın en çok tanınmış ve sevilmiş klasik yapıtlarının başında gelir.

Klasik tiyatronun yapay ve dar dünyasını kıyasıya eleştirerek modern dram tarzını ortaya atan, çağının sanatçılarını derinden etkileyen Hugo, yaşadığı yüzyıla damgasını vuran belli başlı sorunları, halkın özgürlük tutkusunu *Sefiller*'de değişik bir biçim ve şiirsel bir tarzla dile getirir. Bu bakımdan *Sefiller*, roman olduğu kadar trajik bir şiir, görkemli bir söz ustalığının örneğidir.

Halk bir sessizliktir.
Ben bu sessizliğin
yılmak bilmez avukatı olacağım.
Dilsizler için konuşacağım.
Halkın dili haline geleceğim.
Tıkacı çıkarılmış
kanlı bir ağız gibi konuşacağım.
Her şeyi bir bir söyleyeceğim.

ISBN 975-385-334-3
ISBN 975-385-338-6

ISBN 975 - 385 - 334 - 3
ISBN 975 - 385 - 338 - 6
Dizgi: Tunç Reklam (0212) 292 64 86
Baskı: Umut Matbaacılık San. ve Tic. Ltd. Şti.
1. Basım Kasım 2004

ODA YAYINLARI TURİZM SAN. VE TİC. LTD. ŞTİ.
Tünel, Kumbaracı Yokuşu 119 Beyoğlu - İSTANBUL
Tel.: (0212) 252 07 63 - 252 87 53 Fax: (0212) 249 79 62
www.odayayinlari.com.tr.

VICTOR
HUGO

Türkçesi:
NURTEN TUNÇ

SEFİLLER

BİRİNCİ KİTAP

DUVARLARA SIKIŞAN SAVAŞ

1

ANAFOR VE AKINTI

Toplumsal hastalıkları inceleyen bir uzmanın da ifade edeceği gibi, dikkatedeğer en önemli iki barikat, romanımızın geçtiği yıllara denk gelmez. Müthiş bir olgunun iki farklı görüntüsü olan söz konusu barikatlar, 1848 Haziran ayaklanmasında yerden biter gibi yükseltildi. Bu isyan, tarihe geçen en zorlu sokak çarpışmasıydı.

Hayatta öyle zamanlar vardır ki, baldırıçıplaklar adı verilen umutsuz yığın ayaklanır; prensiplere, özgürlüğe, eşitliğe, kardeşliğe, evrensel oylamaya, halkın kendisini yönetmesine bile karşı koyar. Bu durum onun düştüğü umutsuzluk batağından, sefaletinden, sorunlarından, yoksulluk ve cehaletinden gelir.

Öyle zamanlarda derin mutsuzluk; yani baldırıçıplaklar direnir ve halk kendisiyle çarpışır.

İt kopuk takımı kamu hakkına saldırır, yoksulluk serseriliğe direnir.

Bugünler epey karanlık günlerdir. Çünkü bu delilikte bile bir ölçüde hak vardır. Bu düello özkıyımdır. Sövgü yerine kullanılan «sefiller», «evsiz barksızlar», «baldırıçıplaklar» sözleri, bu zavallılardan çok, devlet büyüklerinin suçlarına değinir. Burada yoksul halk masumdur. Suç, ayrıcalıklı sınıfın tekelindedir.

Bizler, bu kelimeleri her zaman yüreğimiz yanarak söyleriz.

Bunları saygıyla da seslendiririz, çünkü felsefe bunlara bağlı konumlarla ilgilendiğinde, kaba sabalığın yanı sıra, epey yüce tavırlar da gösterir. Atina, bir sefiller şehriydi, Hollanda'yı evsiz barksızlar kurdu. Roma defalarca yoksullarca kurtarıldı. İsa'nın ardı sıra, köle ve sefiller geldi.

Yeraltının kusursuz manzaralarını düşünmeyen bir bilge gösterilemez.

Şurası kesin ki, Saint-Jerome o bilinmez sözleri ettiğinde, «Şehir yıkıntısı, evrenin düzeni» dediğinde, bütün bu zavallıları amaçlamıştı. Bu sefiller havarilerin ve din şehitlerinin varolma koşullarını hazırladı.

Acılı ve yaralı bu yığının hayatı sayılan prensiplere karşı şiddetle direnişi, halka karşı koyuşu, halk iktidarıdır. Ve bunlar hemen bastırılmalıdır. Namuslu insan, başını bu yola koyar ve bu yığına olan sevgisi yüzünden, onlarla çarpışır. Fakat bunu yaparken bile, onu onaylamadan duramaz. Ona karşı çıkarken bile ona saygısı vardır. Bunlar o kadar bilinmez anlardır ki, insan yapması gerekeni yaparken, kendisini gerileten bir şeyin varlığını duyumsar. Öyle gerektiği için sürdürür, ama vicdanı rahat değildir. Görev yerine getirilir fakat yürekten keder eksik olmaz.

1848 Haziranı, tarihi felsefeye hiç geçmeyen konulardandır. Bu eşsiz isyana değinirken, demin söylediklerimizden uzak durmalıyız. Bu isyanda, hak isteyen emeğin kutsal endişesi vardır. Bir görev olduğu için, bununla savaşmamak olmazdı, çünkü Cumhuriyet'e karşı çıkılmıştı.

1848 Haziranı aslında ne? Halkın kendi kendisine isyanı. Konudan uzak durmadığımız sürece, konu dışına çıkmış değiliz. Bu nedenle, okurun ilgisini bir süreliğine sözünü ettiğimiz iki barikata çekmek istiyoruz. Şimdiye dek örneği olmayan bu iki farklı barikat, bu isyanı imzaladı.

Bu barikatlardan biri Saint-Antoine Mahallesinin önündeydi. Diğeri, Temple Mahallesine girişi önlüyordu. Mavi gökyüzüne yükselen, korkutucu barikatları görenler, bu iç savaş şaheserlerini hiçbir zaman unutamamışlardır.

Saint-Antoine barikatı, devasaydı. Evlerin üçüncü katlarına

yükseliyordu. İki yüz elli metre eninde olan bu koca yığınak, sokağın girişini baştan sona kapatıyordu. Uçurumlarla bezeli, oyuk oyuk, her biri birer burç gibi görünen, artık malzemelerle pekiştirilen sur gibi duvarları mahallenin diğer evlerine dayanan barikat 14 Temmuz'un kanlı çarpışmalarına sahne olan o meydanda yükseliyordu. Arka sokaklarda, asıl barikatın arkasında on dokuz barikat daha vardı. Bunları görmenin insanı üzen bir yanı vardı, çünkü son soluğunu veren bitmez acının yıkıma dönüşeceği hissediliyordu bunlarda. Neler vardı bu barikatın harcında? Altı evin döküntüsü. Bazıları bu evlerin yalnızca bu erek uğruna bilerek yıkıldıklarını savlıyordu; bazıları ise bütün öfkelerin yan yana gelişinden oluştuğunu... Öfkeyle oluşturulan bütün yapılar gibi, bu da bir yıkıntıydı. Bunu kim yaptı diye sorulduğunda, kimler yıktı da, denebilirdi. Bu, fokurdamanın eseriydi.

Şu kapı, şu korkuluk, şu pervaz, şu kalas, şu köhne gazocağı, çatlak tencere. Tümünü verin, atın, itin, devirin, yuvarlayın, eşeleyin, parçalayın, yıkın, yapın... Bu zemin taşıyla, molozun, ağacın, demirin, lahana koçanlarıyla pılı pırtı karışımı bir eserdi. Hem büyüktü, hem de küçük. Kargaşanın üstüne bina edilen bir uçurum. Atomlarla beraber bir yığın, harabe duvar, kırık çanak, bütün atıkların korkunç kardeşliğinin varettiği bir manzara. Sisifos kayasını oraya yuvarlamış, Eyyup peygamber şişesini oraya bırakmıştı.

Korkutucuydu. Burası yoksulların yükselttiği bir anıttı. Alaşağı edilen arabalar bayırı kaplıyordu. Büyücek bir yük arabası, aks'ı göklere yükseltilmiş halde duruyordu. Bir yara izi gibiydi. Bu korku mimarisinde, dehşete haşarılık eklemek istercesine, barikatın üzerine bir yolcu arabası da dikmişlerdi.

Bütün ihtilallerin bileşiminden oluşan bir dağdı bu. 1789'a 1793'ü ekleyin, 10 Ağustos üzerine Thermidor (20 Temmuz-19 Ağustos), 21 Ocak üzerine 18 Brumaire (20 Aralık-18 Ocak) ve 1839 ihtilalinin üzerine tırmanan bir 1848 ihtilali. Aslında benzersiz bir görüntüydü. Burası Bastille'in yok olduğu yerde yükseltilmeye değerdi. Okyanus bentler, mendirekler oluştursa, yalnızca bunun benzerlerini yükseltirdi. Bu biçimsiz tümseklerin üstünde

dalganın korkusu seziliyor, hissediliyordu. Burada kargaşa bile, taşlaşmış gibiydi. Şiddetle öne fırlamanın, o devasa arılarını sağırlaştıran vızıltıları geliyordu bu barikattan. Burası bir çalılık mıydı? Ya da bir festival, dayanılmaz bir eğlence mi? Bu kale, bir başdönmesinin kanat darbeleriyle mi oluşmuştu? Bu tabyada bataklık da vardı; karmaşa ve ilahi bir yücelik de.

Bir çaresizlik içinde, üst üste yığılı mertekler, pencere artıkları, boyalı kâğıtların sırıttığı pervazlar, camlar üstünde pencere çerçeveleri top yağmurunu bekliyordu. Yıkık bacalar, köhne dolaplar, ayağı eksik masalar, sıralar, inleyen, yakınan bir kargaşa. Dilencilerin bile yüz vermeyeceği, öfke ve hınç içeren sayısız artık...

Bunlar halkın pılı pırtısıydı ve Saint-Antoine Mahallesi bütün bunları bağrında biriktirmiş ve bir süpürge darbesiyle bu döküntülerden bir barikat yükseltmişti. Cellat kütüğüne benzeyen bloklar, eski zincirler, darağacı tahtaları, enkazlardan sivrilen araba tekerlekleri. Kargaşa bu eserinde halkın asırlardır çektiği çileyi göstermek istemişti. Saint-Antoine barikatı, elinin değdiği her şeyden silah yaratmıştı. Bir şeylere karşı kullanılacak her şey vardı orada. Bu bir savaş, iç savaş bile sayılmazdı, çaresizliğin zirvesiydi. Barikatı koruyan tüfekler mermi yerine çini parçalarıyla doldurulmuştu. Düğmeler, kemik artıkları, bakır masa halkaları bile vardı. Bu bakır halkalar, mermi kadar tehlikeliydi. Öfkeden delirmişçesine kükreyen bu barikat ortalığa korku salıyordu. Bulutlara bile saldırır gibiydi. Askerleri kışkırtıyordu. Kalabalık ve halkla kuşatılmıştı. Alev yağdıran başlardan bir çelenk oluşturmuştu. Tüfekler ve kılıçlar, sopalar, baltalar, mızrak ve süngülerden oluşma dikenli dirsekleri vardı. Genişçe, devasa bir kırmızı bayrak rüzgârla dalgalanıyor, komutlar, saldırı emirleri, trompet sesleri, hıçkırıklar duyuluyordu. Yığınlar kalabalık ve zindeydi. Cereyan verilen bir hayvan gibi kıvılcımlar saçıyordu.

Tanrı'nın sesini andıran, Halk'ın sesi uğulduyordu burada. İhtilal ruhu bulutlarla sarmıştı bu muhteşem bayırı. Bu döküntü ve süprüntü birikiminde muhteşem bir fiyaka vardı. Burası, sinsiliğin de yurduydu.

Değindiğimiz gibi *ihtilal, ihtilale* saldırıyordu. Tesadüf, kargaşa, yılgınlık uzlaşmazlık; meçhul Anayasa Meclisine, halk iktidarına, evrensel oylama, ulusa ve Cumhuriyet'e aynı anda kafa tutuyordu. 'Marseillaise'ye kafa tutan Carmagnole(*) misali.

Delilik olabilirdi, fakat yiğitlik yerine geçen bir kafa tutmaydı, çünkü bu eski mahalle benzersiz bir kahramandır.

Mahalle ve barikat birbirlerinin himayecileriydi. Mahalle barikata dayanmış, barikat mahalleden cesaret bulmuştu. Bu devasa barikat Afrika generallerinin strateji bilgilerinin para etmeyeceği bir kayalık gibi uzayıp gidiyordu. Barikatın inleri, oyukları, girintileri, sivilceleri, tümsekleri yüz buruşturuyor, sis arasında sırıtıyordu. Bu biçimsiz öbekte, yaylımateş yok oluyor, gülleler deliyor ve gömülüyordu. Burayı top ateşine tutmanın ne anlamı vardı ki? Savaşların korkunç manzaralarını kanıksayan ordu, bu yabanıl hayvan sürüsüne kaygıyla bakıyordu.

Buraya birkaç yüz metre beride, Château-d'Eau civarındaki caddeye açılan Temple Sokağı köşesinde yürüyen biri, Dallemagne mağazasının önüne doğru gittiğinde, daha ötede Bellevile parmaklığına ulaşan Kanalarkası Sokağında, binaların ikinci katına değin ulaşan engelsiz bir duvarla karşılaşırdı. Her iki yakadaki evleri birbirlerine bağlar gibiydi bu duvar. Sokak da sanki ansızın kendi üstüne kapanmak için yükseltmişti bu en büyük duvarını. Bu duvar kaldırım taşlarıyla örülmüştü. Dümdüz, rahat, umursamaz, dikçe bir duvardı. Bir mimar bunu iletkiyle çizmiş ve çakülle düzeltmiş gibiydi.

Sıvasızdı fakat Romalılar'ın yükselttiği bazı duvarlarda olduğu gibi, bu onun sadeliğine hiçbir zarar vermemişti. Yüksekliğine bakıp derinliğini de anlayabilirdiniz. Üst yan, zeminine matematiksel biçimde paraleldi. Onun sim renkli yüzeyinde, kapkara iplikleri andıran küçük mazgallar görünüyordu. Mazgal delikleri birbirlerinden eşit mesafelerle ayrılmıştı. Sokak tenhaydı. Bütün pencere ve kapılar sıkıca kapalıydı. En dipte sokağı bir çıkmaz

---

(*) Carmagnole: İhtilal günlerinde epeyce beğenilen bir halk ezgisi.

haline getiren bu surumsu duvar seçiliyordu. Sakin ve hareketsiz bir duvar. Kimsecikler görünmüyor, ses duyulmuyordu.

Haziranın göz alıcı güneşi, bu sıkıntı yüklü duvarı ışıkla doldurmuştu.

Burası Temple Sokağının barikatıydı.

Buraya gelen ve onu gören, ne denli atak, ne denli gözüpek olursa olsun, bu sır yüklü görüntü karşısında derin düşüncelre kapılırdı. Bu çekidüzenli, hazır, uyumlu yapı, yine de epey kasvetliydi. Burada bilim gölgelere karışmıştı. Bunu yapan kişinin, bir geometri bilgini, fakat bir hortlak olduğu izlenimine kapılırdı insan. Buraya bakan kısık sesle konuşurdu.

Bazen, bir er, subay ya da halk temsilcisi caddeden geçmeye cesaret etse, ince ve hafif bir vızıltı duyar ve yolcu ölü ya da diri, yere serilirdi. Eğer mucizevi biçimde kurtulacak olsa, o zaman da kapalı bir panjur ya da duvara gömülü mermiler görünürdü. Bazen, bir misket de olabilirdi. Çünkü barikattakiler havagazı borularından bir top yapmışlardı. Barutu yok yere harcamak istemiyorlardı. Atışları sürekli isabetliydi. Kaldırımlarda birkaç ölü, yaralı, taşlarda kan izleri vardı. Hep aklımda, böyle bir korku anında duvardan duvara geçen beyaz bir kelebeği hâlâ görür gibiyim. Demek ki, yaz ayı, hakkını korumak istiyordu.

Kapı önlerinde yaralılar vardı.

Buradan geçen biri adres sormayan bir merminin kendisine doğru geleceğini hissederdi.

Mahalle girişinde, kanalın kemerli köprüsünün hemen ardında, saldırıya hazırlanan askerler pusu kurup, bu müthiş barikata bakıyorlardı. Az sonra ölümle bitecek hareketsiz ve düşünce yüklü bir bekleyiş vardı. Bazı askerler miğferlerini göstermemeye dikkat edip, sürünerek köprünün üstüne değin yaklaşmıştı.

Cesur bir asker olan Albay Monteynard, barikata titreyerek bakıyordu. Beğenisini gösteren bir şeyler söyledi. Yanındaki halk temsilcisine:

«Ne eşsiz bir mimari! Her taş diğerinin üstüne sağlamca konulmuş, çıkıntı yok. Porselenden yapılma bir duvar gibi!»

Tam o sırada bir mermi göğsündeki madalyaya denk geldi ve cesur asker yere devrildi.

«Tabansızlar, neden kendilerini göstermiyorlar!» diye homurtular duyuluyordu. «Görünmeye cesareti yok hainlerin!»

On bin asker saldırırken, seksen kişi tarafından korunan Temple barikatı üç gün ayakta kaldı. Dördüncü gün Zaatcha ve Constatine'deki tarzı kullandılar. Evlerin damlarından indiler. Barikatı yıktılar. Seksen kişiden biri bile kaçmaya kalkışmadı. Hepsi sırayla öldüler. Evet o hain denenlerin böyle hareket ettiklerini söyleyebiliriz. Aralarından tek kurtulan önderleri Barthelemy oldu, ondan biraz sonra bahsedeceğiz.

Saint-Antoine barikatı uğultu gibiydi. Temple barikatı sakin ve sessiz. Bu iki barikat arasındaki tek fark, korkunç ile tekinsiz arasındaki farktı. Biri vahşi bir hayvanın ağzı ise, öteki bir maskeydi.

Haziran kalkışmasının bir hınç ve bir sırdan oluştuğunu düşünenler için ilk barikat bir ejderha, diğeri bir sfenksti.

Bu iki kale iki farklı adam tarafından kurulmuştu. Biri Cournet, diğeri Barthélemy'di. Cournet Saint-Antoine barikatını, Barthélemy, Temple barikatını yükseltmişti. İki barikat da mimarının karakterine uygundu.

Cournet uzunca boylu, çam yarması bir adamdı. Omuzları enli, yüzü kırmızı, bileği zorlu, cesur, temiz ruhlu, içten bakışlı ve ürkütücüydü. Zinde ve cesur, eliçabuk, insanların en içteni, savaşçıların en yıldırıcı olanıydı. O savaşırken daha kolay soluk alırdı. Savaşmakla keyiflenirdi o. Bir deniz subayı olan Cournet, tavırları ve sesiyle okyanuslardan geldiğini gösterirdi. O fırtınayla oluşmuş gibiydi ve savaşta bunu sürdürürdü. Dehası bir yana, Cournet'yi Danton'la karşılaştırabiliriz. İlahiyat bir yana, Danton'u Hercules'le karşılaştırabileceğimiz gibi.

Barthélemy ise solgun yüzlü, sıska, gösterişsiz, kendi halinde bir delikanlıydı. Biraz haşarı gibiydi. On yedisindeyken, kendisini tokatlayan bir polisi, bir köşede bekleyip öldürmüş ve küreğe yollanmıştı. Cezasını çektikten sonra bu barikatı kurmuştu.

Kaderin acı bir cilvesi, epey sonraları Londra'da sürgünde olan Barthélemy, kendisi gibi orada sürgün olan Courbet'yi öldürecekti. Bu epey tekinsiz bir düello oldu. Bir süre sonra, tutkunun karıştığı bu sır yüklü macerada Fransız adaletinin hafifletici sebepler bulacağı, ama İngiliz adaletinin ölüm cezası vereceği felaketlerden birinde biçare genç ipi boyladı.

Karanlıklar meleği olan, fakat korkunç bir zekâ sahibi bu umutsuz delikanlı, Fransa'da küreğe mahkûm olarak başladığı macerasını İngiltere'de bir darağacında bitirmişti.

Eline fırsat geçtiğinde bu delikanlı tek bir bayrak çekerdi, simsiyah bir bayrak.

2
BARİKATTA KONUŞMAK DIŞINDA NELER YAPILIR?

İsyanın bilinmez eğitiminde on altı yıl epey uzun bir süreçtir. 1848 bu açıdan 1832'den daha bilgilidir. Bu nedenle, Chanvrerie Sokağındaki barikat demin taslağını verdiğimiz o iki barikatın yanında, bir cenin gibiydi, ama zamanına göre hayli yıldırıcıydı.

Asiler Enjolras'ın himayesi altında –çünkü Marius hiçbir şeyle ilgilenmiyordu–, karanlığı kullanmışlardı. Barikat hem onarılmış, hem de pekiştirilmişti. Bir metre daha yükseltilmişti de. Kaldırımlara konulan sivri uçlu saclar, araya konulmuş mızraklar gibiydi. Her yerden taşınan sayısız döküntü, yapıyı eni konu karmaşıklaştırmıştı. Buranın iç kısmında bir duvar, dışında bir çalılık oluşmuştu.

Zemin taşlarından yapılan merdivenleri yardımıyla bir kale suruna çıkılır gibi zirveye değin çıkılıyordu.

Barikatın iç kısmında de temizlik ve düzenlemeler yapılmıştı. Basık salondaki fazlalıklar atılmıştı, mutfağı revir yerine kullanıyorlardı. Yaralılarla ilgileniliyor, yere dökülen barutlar toplanıyordu. Kurşun eritilerek fişeklerin hazırlandığı masalar siliniyordu. Epeyce sargıbezi yapılmış, cephane dağıtılmış, barikatın içi süpürülmüş, artıklar toplanmış, cesetler dışarı alınmıştı.

Ölüleri Mondetour Sokağının bir kenarına üst üste yığmışlardı. Sokağın köşesinin kaldırımı epey uzun süre kandan kırmızı halde kaldı.

Cesetler arasında, Paris çevresinden gelen dört ulusal muhafız da vardı; Enjolras, onların üniformalarını, cesetlerinin yanına aldırttı.

Enjolras, iki saat uyumayı teklif etmişti. Onun önerisi emir gibiydi. Ama sadece dört-beş kişi onun bu teklifine uydu. Feuilly bu iki saatlik mola boyunca meyhanenin tam karşısındaki duvara şu sözleri kazmakla vakit geçirmişti:

YAŞASIN ULUSLAR!

1848 yılında, bu kelimeler hâlâ duruyordu.

Meyhanedeki üç kadın, gece molasını fırsat bilip, ortadan kaybolmuştu. Bu da asileri hayli sevindirdi, ferahladılar.

Kadınlar çevredeki evlerden birine kapağı atmanın çaresini bulmuşlardı. Yaralıların önemli bir kısmı tekrar çarpışabilecek haldeydi. Aslında kendileri de bunu sürdürmeyi istiyorlardı. Revir yerine kullanılan mutfakta yataklardan ve samanlardan oluşan bir koğuşta, ağır yaralı beş asi vardı. Bunlardan ikisi muhafızdı. Onların yaralarıyla hemen ilgilenildi.

O basık salonda siyah şalın altındaki ölü Mabeuf Baba ile direğe bağlanmış Javert dışında kimse yoktu.

Enjolras, «Burası ölüler koğuşu!» diyordu.

Yalnızca bir mumla aydınlatılan bu sıkıntı yüklü salonun en ucunda, yatay direğe bağlı duran Javert ile onun arkasındaki masaya uzatılan Mabeuf Baba irice bir haç meydana getirmişti.

Silah atışlarıyla epeyce örselenen posta arabasının aks'ı bayrak asacak ölçüde sağlamdı.

Bir lider olarak her zaman sözünde duran Enjolras, buraya Mabeuf Baba'nın mermilerle delik deşik olmuş kanlı ceketini astı.

Erzaksız kalmışlardı. Barikatta oldukları on altı saatten beri, elli kişi, meyhanedeki yiyecekleri bitirmişti. Öyle anlar vardır ki,

henüz düşmeyen barikat bir *Meduse*(*) salı haline gelir. Açlığa dayanmaya zorunluydular. Bir cesaret örneği olan 6 Haziran sabahında Saint-Merry barikatını koruyan o yüce yaradılışlı genç kız kendisinden yiyecek isteyenlere şöyle diyordu:

«Yiyecekle ne işiniz var, saat üç, ne de olsa saat dörtte hepimiz öbür dünyaya gitmiş olacağız!»

Erzak bittiği için, Enjolras içeceklere de el koydu. Şarabı yasakladı ve ispirtoyu kısıtlı verdi.

Depoda ağızları mühürlü on beş kadar şarap şişesi bulunmuştu. Enjolras ve Combeferre bunları ilgiyle inceledi. Combeferre yukarı çıktığında:

«İşe bakkal olarak başlayan Hucheloup Baba zamanından kalan leziz şaraplar.»

Bossuet:

«Herhalde yıllanmış şaraptır, iyi ki Grantaire sızdı, yoksa bu şişeleri ondan asla kurtaramazdık.»

Bütün karşı çıkmalara rağmen, Enjolras şişelere ilişmeyi yasakladı. Kimsenin dokunmamasını sağlamak için, onları kutsal bir yere, Mabeuf Baba'nın uzandığı asmanın altına koydu.

Sabaha karşı saat ikide sayım yaptılar. Sayıları otuz yediydi.

Şafak söküyordu. Demin, kaldırım taşlarından yapılan o siperde yanan meşaleyi söndürmüşlerdi. Barikatın içi, sokak yanındaki bu küçük avlu gölgeler içindeydi ve bir gemi yıkıntısına benziyordu. Savaşçılar kara gölgeler halinde gelip gidiyorlardı. Bu müthiş gögelerin yuvasında evlerin sessizlik içindeki katları ağır ağır beliriyordu. En tepedeki bacaların renkleri her an soluyordu. Gökyüzü epey şirin bir renge, beyazla mavi arası bir renk almıştı. Kuşlar cıvıltılarla uçuşuyorlardı. Barikatın en dibindeki

---

(*) 1816'daki bir deniz faciası. *Meduse* isimli gemiyi kurtarma olanağı kaybolunca, kazazedeler bir sal yapıp, iki gün boyunca denizde açlık ve susuzluğa karşı direndiler. Nihayet *Argus* isimli gemi, salda ölmek üzere olan on iki kişinin hayatını kurtardı. Diğerleri ya suyun dibini boylamış ya da arkadaşları tarafından yenmişlerdi.

büyük ev, doğuya karşı yükseldiği için, çatısından pembe karartılar yansıtıyordu. Üçüncü katın penceresinden sarkan o ölünün beyaz saçları sabah yeliyle dalgalanıyordu.

Courfeyrac, Feuilly'ye:

«Şu meşaleyi söndürmelerine çok sevindim aslında. Rüzgârla dalgalanması canımı sıkıyordu. Korkuyor gibi görünüyordu. Meşale alevleri ödlek bilgelere benzer, titrediği için az ışık verir.»

Şafak sökerken ruhlar da kuşlar gibi uyanır; tümü birden konuşmaya dalmışlardı.

Bir su yoluna tırmanan kediyi gören Joly:

«Kedi nedir? O bir düzelticidir. Tanrı önce fareyi yarattı ve ansızın, 'amma saçmaladım ha' dedi. Sonra yanlışını gidermek için kediyi yarattı. Kedi, farenin düzelticisidir. Fare ve kedi, Tanrı'nın düzeltmeleridir.»

Etrafına öğrenciler ve işçiler toplayan Combeferre, ölülerden saygıyla söz etti. Jean Prouvaire'den, Bahorel'den, Mösyö Mabeuf'ten ve Le Cobue'den bile söz etti. Enjolras'ın dayanılmaz kederini anlattı:

«Harmodius, Arsitogiton, Brutus, Chereas, Stephanus, Cromwell, Charlotte Corday, Sand, bütün bu tanınmış kişiler ölümü görünce keder duydular. O kadar heyecanlıyız ve insan hayatı öyle bir sır ki, çoğunlukla haklı bir cinayet, kurtarıcı bir cinayet bile, birini öldürmenin vicdan azabıdır ve insanlığa edilen hizmeti de unutturur.»

Konudan konuya geçildi, bir ara Jean Prouvaire'in dizelerine değinip, Combeferre Georgiquesler'in çevirilerini karşılaştırmaya başladı. Raux ile Corunand'yı, Cournand ile Dellile'yi kıyasladı. Bunun için de, kimi zaman, Malfolatre tarafından çevrilen birkaç bölümü ezberden okudu. Özellikle Sezar'ın ölümüne ilişkin o kusursuz bölümü. Konu Sezar'a gelince, Brutus'den de söz açıldı.

Combeferre:

«Sezar'ın ölümü yerindeydi. Gerçi ünlü bir konuşmacı olan Ciceron, ona fazla sert davranmadı, fakat bence haklıydı. Onun

bu sertliği bir yergi sayılamaz. Zoile'in Homeros'a hakareti, Maevius'un Virgilius'u ayıplaması, Vise'nin Moliere'e hakareti, Pope'un Shakespeare'i suçlaması, Feron'un Voltaire'i yermesi epey anlaşılır şeyler. Aslında bu hayli eski bir kıskançlık ve kin ilkesi. Bütün adamlar genellikle bu şekilde yerilir.

«Fakat Ciceron ve Zoile farklı iki durum. Ciceron haktanırlığı düşünceyle, Brutus kılıçla gerçekleştiriyor. Aslında ben kılıçla yerine getirilen adalet taraflısı değilim. Fakat antik çağlar, bunu da anlayışla karşılardı. Sezar, Rubicon nehrini geçtikten sonra, halkın sunduğu makamları kendisininmiş gibi dağıttı, Senatoda ayağa kalkmadı, Eutrope'un dediği gibi, bir kral gibi, bir zorba gibi davranmakla büyük hata yaptı. Evet, eşsiz bir adamdı. Onun yirmi üç kılıç yarası, bana İsa'nın yüzüne tükürülmesi ölçüsünde dokunmadı. Sezar Senato tarafından bıçaklandı, ama İsa hizmetçiler tarafından tokatlanmıştı. Hakaret çoğaldıkça, Tanrı daha iyi hissedilir.»

Bossuet tüfeği elinde, bir kaldırım taşının üstüne çıkmış, bağırıyordu:

«Ey Cydantheneum, Ey Myrrhisnus, Ey Frobalinthe, Ey Aentide'in perileri ne zaman safkan bir Yunanlı gibi, Homeros'un dizelerini okuyabileceğim? Kim bana bu marifeti bağışlayacak?»

3
KARANLIK VE IŞIK

Enjolras dışarıyı denetlemeye çıkmıştı. Mondetour Sokağına girmiş, evler boyunca yürümüştü.

Asiler umutla doluydu. Gece baskınını püskürtmeleri onları o kadar sevindirmişti ki, sabahki saldırıyı umursamıyorlardı.

Bunu gülerek bekliyorlardı. Davalarını kazanacaklarından emindiler. Hem onlara yardım da gelecekti. Buna bel bağlıyorlardı.

Aslında Fransızların güçlerinden biri olan utku kehanetiyle müjdelenen bu umuttan eminlerdi. Bu nedenle önlerindeki günü

üçe böldüler, sabah saat altıda, güvendikleri ve hazırlandıkları alay yardıma gelecekti, öğleyin bütün Paris isyan edecek ve akşamleyin de ihtilal başlayacaktı.

Bir gündür hiç susmayan matem çanının sesini duydular. Saint-Merry barikatı tarafından geliyordu. Hâlâ sağlam olan ve cesur Jeanne'ın savunduğu barikat usulca uğuldayan bir arı kovanı vızıltısı gibi bir sesle bu haberleri veriyordu. Umut yüklü haberleri.

Enjolras geldi. Kaşları çatılmıştı. Dışarıdaki gezintisinden dönmüştü. Kollarını göğsünde birleştirip, bir süre arkadaşlarının sevinçli konuşmalarını dinledi, daha sonra sabahın solgun aydınlığında, pembe yüzü çaresizlikle dolu:

«Paris'teki bütün ordular karşımızda. Ordunun üçte biri, şu bulunduğumuz barikatın karşısında. Ulusal muhafızlar da var. Beşinci Ordu'nun sorguçlarını, Altıncı Alayın sancaklarını seçebildim. Bir saate varmaz saldırıya geçerler. Halk ise dün bizimleydi, fakat ne yazık ki, bugün oralı bile olmuyor. Bekleyecek ve umut edecek bir şey kalmadı. Bize artık kimse yardıma gelemez, ne bir mahalle, ne bir ordu. Terk edildik!»

Bu sözler, topluluğa ulaşığında, arı kovanına düşen sağanak etkisi bıraktı. Hepsi sustu. Kısa bir süre, o kadar lanetli bir sessizlik oldu ki, ölümün kanat seslerini duyar gibi oldular.

Fakat bu durum fazla uzun sürmedi.

Gerilerden bir ses:

«Ne fark eder! Barikatı iki metre daha yükseltelim ve içinde duralım yurttaş. Cesetlerin seslereni yükseltelim. Halk Cumhuriyetçileri öylece bıraksa bile, Cumhuriyetçiler'in halkı yarı yolda bırakmadıklarını onlara gösterelim!»

Bu eşsiz sözler tümünü kuşatan karanlık bulutları dağıttı. Telaşlı alkışlar yükseldi.

Konuşanın kimliği asla bilinemedi, önlüksüz, isimsiz bir işçi, kimseye adını vermemiş olmalıydı, bir kahramandı o. İnsanlık buhranlarına karışan ve vakti geldiğinde kesin ve beklenilen sözü söyledikten sonra tekrar karanlıklara dalan o meçhul kahra-

man, bir an için, göz açıp kapayıncaya kadar, Tanrı ile Halkı simgelemişti.

Bu yıkılmaz karar, 6 Haziran 1832'nin ruhunu o kadar iyi yansıtıyordu ki, neredeyse aynı anda Saint-Merry barikatında asiler tarihe geçen ve mahkemelerde açıklanan ünlü seslenişle karşı çıkıyorlardı:

«Bize yardım etsinler ya da etmesinler, hepsi bir, burada tek kişi kalıncaya değin savaşacağız!»

Birbirlerine olan uzaklıklarına rağmen, iki barikat fikirbirliği içindeydi.

4
BİR FAZLA, BEŞ EKSİK

O isimsiz kahraman, «Cesetlerin seslenişini» dile getirdikten sonra, her ağızdan aynı ses yükseldi. Anlamı karanlık, ama yengili bir çığlık:

«Yaşasın ölüm! Herkes burada kalsın!»

Enjolras:

«Neden hepimiz kalıyoruz?»

«Hepimiz! Hepimiz!»

Enjolras tekrar:

«Mevkimiz korunaklı. Barikat sağlam, fakat otuz adam yeter, niye kırk adam harcayalım?»

İtirazlar oldu:

«Çünkü buradan gitmek isteyen yok!..»

Enjolras öfkeyle:

«Yurttaşlar, Cumhuriyet gereksiz savurganlıklar yapacak ölçüde varsıl değil. Kibirlenmek de savurganlıktır biraz. Kaldı ki, bazıları için gitmek yerindeyse, onların bunu yapmaları da gerekir.»

Prensiplerinden taviz vermeyen Enjolras, bütün arkadaşlarını etkilemeyi başarmıştı. Fakat bu kez onun olanca yetkilerine rağmen, itirazlar yükseldi.

Karizmatik bir lider olan Enjolras, itirazları duyduğunda, üsteledi, gururlu bir sesle:

«Otuz kişi olmaktan korkan varsa söylesin,» dedi.

Mırıltılar iyice belirginleşti. Biri:

«Aslında çıkıp gitmek güzel, fakat dile kolay. Barikat sarıldı, buradan kim çıkabilir ki?»

Enjolras:

«Çarşı yolu rahat. Mondetour Sokağı açık ve Precheur Sokağından geçip çarşıya doğru kolayca geçilir.»

Gruptan bir ses daha duyuldu:

«Peki çıktık diyelim, orada hemen enseleniriz. Bir muhafız topluluğu bizi sıkıca yakalar. Başında kasket, üzerinde gömlek olan birini görür görmez, yakalarlar. 'Sen barikattan mı geliyorsun ahbap?' Sonra ellerimize bakmaları yeter, 'barut kokuyorsun, gel de, seni kurşuna dizelim' derler.»

Enjolras sessiz kaldı, Combeferre'in omuzuna dokundu, içeri salona girdiler.

Birkaç dakika dolmadan çıktılar. Enjolras öldürdükleri dört muhafızın üniformalarını taşıyordu. Combeferre de onu izliyor palaskaları, sorguçları taşıyordu...

Enjolras:

«Bu üniformaları giyer, kaçarsınız. Alın size dört üniforma.» Üniformaları yere attı.

Ama adamlarda hiçbir hareket olmadı.

Sözü Combeferre aldı:

«Haydi dostlar. Biraz makul olalım. Burada söz konusu olan kimler, biliyor musunuz? Kadınlar, evet onlar söz konusu, kadınlar var mı, evet mi, hayır mı? Çocuklar var mı? Beşikte evlatlarını sallayan, yavrusunu elinden tutan genç anneler var mı? İçinizde bir sütninenin emzirdiğini görmeyen, el kaldırsın... Evet, kendinizi öldürtmek istiyorsanız, pekâlâ, evet sizinle konuşan ben de öldürmek istiyorum fakat yine de arkamdan ağlayacak, acıyla hıçkıracak kadınları bırakmak istemem. Ölmek istiyorsunuz değil mi? İyi, ölün. Fakat diğerlerini de öldürmeyin. Burada

yaşanacak özkıyımlar sahiden yüce olacak, ama özkıyım da dar fikirlidir, yaygınlaşmak istemez. O sarı saçları düşünün, beyaz saçları da. Dinleyin sözlerimi, Enjolras, bakın ne anlattı, Cygne Sokağından geçerken bir pencerede ışık görmüş ve pencereden sarkan beyaz saçlı bir nine başını. Bütün geceyi gelmeyeni beklemekle geçiren bir ana. Kim bilir belki de bu nine, sizlerden birinin anasıdır. Haydi hemen çıkıp gidin, rahatlatın onu. Biz burada görevdeyiz.

«Aile geçindirenlerin kendilerinden vazgeçme hakları yok. Bu aileye ihanettir. Ya kızları, ya kız kardeşleri olanlara ne demeli? Evet kendinizi öldürttünüz, öldünüz, sizin için her şey tamam, fakat hayat devam ediyor. Aç kalan kızlar, bunun anlamını biliyor musunuz? Erkek dilenir, kadın satılır. Evet, şu çiçekli başlıklarla cıvıltıyla gülen güzel yaratıklar, evlerimizi hoş kokularıyla dolduran namuslu, tertemiz kızlarımız, kardeşlerimiz, göklerdeki melekleri, dünyadaki bakireleri simgeleyen o kusursuz kızlar, Jeanne, Lise, Mimi, sizin için bir sevinç ve onur kaynağı olan, tapılası kızlar, evet, onları da aç bırakacağınızı düşünemiyor musunuz? Başkaca ne diyebilirim size? Bir körpe et pazarı var Paris kaldırımlarında ve siz gölgelerden çıkıp, onları kurtaramazsınız artık. Sokakları düşünün, yakası açık giysilerle kaldırımları arşınlayan o güzel kızları düşünün. Bu kadınlar da bir zamanlar namusluydular. Kız kardeşlerinizi düşünün, ablaları, kız kardeşleri olanlar unutmasınlar... sefalet fuhuşa götürür. Evet sefalet, fuhuş, sokak köşelerinde, nöbet tutan polisler, kaldırım kadınlarının kapatıldığı Saint-Lazare cezaevini düşünün. Bu ince, kibar kızları, bu güzellik ve şirinlik simgeleri olan bu melekleri işte böyle berbat bir son bekler. Evet, kendinizi öldürtmek istiyorsunuz değil mi? Siz artık yok oldunuz. Halktan kralı aldınız, buna karşılık kızlarınızı, eşlerinizi, kardeşlerinizi polise veriyorsunuz.

«Dostlarım vicdanlarınıza kulak verin, merhamet edin onlara. Kadınların, şu biçare kadınların, düşünmeye vakitleri olmaz. Onlara erkeklerin aldığı eğitim verilmez, onların okumalarına, düşünmelerine, politikayla ilgilenmelerine karşı çıkılır! Tamam,

ama ne yazık ki, onların morga gelip cesetlerinizi teşhis etmelerine nasıl engel olacaksınız?

«Dostlar, ev-bark sahibi olanlar anlayışlı olsunlar ve bize yardım edebilmek için evlerine dönsünler. Bizi burada bıraksınlar ki, görevimizi yapalım. Gitmek için cesaret gerektiğini biliyorum. Güç iş, farkındayım, fakat gitmek için kalmaktan daha çok cesaret gerekli. Bazıları, 'tüfeğim var, ben barikatın malıyım, gitmiyorum' diye düşünür, ama bu doğru değildir. Bugünün yarını da var, belki sizler bu yarını göremezsiniz, fakat aileleriniz onu görecek. Ah, ne kederler, ne kaygılar. Bakın işte yanakları elma gibi, kiraz gibi parlak bir yavru, cıvıldayan, gülen, koşan, oynayan bir çocuk, onu terk ettiğinizde, ona ne olacağını düşündünüz mü? Ben düşündüm. Hiç unutmam, birkaç karış boyunda bir çocuktu. Babası ölmüştü. Fakir bir aile onu evlerine almıştı. Ne yazık ki, bu biçareler çoğu zaman kendilerine bile ekmek bulamazlardı. Çocuk aç, sürekli açtı. Kıştı. Çocuk ağlamıyordu. Fakat her zaman, asla yanmayan sobanın başına geçer ve borusu sarı toprakla sıvalı sobanın başında dururdu. Çocuk küçük parmaklarıyla o sarı topraktan biraz koparıp çiğnerdi. Güçlükle soluk alırdı, yüzünde tek damla kan kalmamıştı, karnı şişti. Kesinlikle konuşmazdı. Ona bir şey sorduklarında da karşılık vermezdi. Sonra öldü. Necker Hastanesine getirdiklerinde ölüm döşeğindeydi, onu gördüm, o zaman hastanede asistandım. Haydi, şimdi aranızda baba olanlar varsa hemen gitsin. Pazarları, çocuklarıyla el ele gezme keyfinden mahrum olmamak için, çekip gitsinler. Demin sözünü ettiğim o ölen çocuk sizin oğlunuz ya da kızınız olabilir. Bunu uzun uzun düşünün. Ah, şu biçare yavruyu unutamıyorum. O ne hazin bir manzaraydı. Onu masaya yatırdıklarında, sadece o minicik kemikleri görünüyordu. Midesinde çamur, dişlerinin arasında küller vardı. Haydi yüreklerinizin sesini dinleyin. İstatistiklere göre, terk edilen çocuk ölümleri yüzde elli beşi buluyormuş. Bir daha söylüyorum, söz konusu analar, genç kızlar, minik yavrular.

«Sizden söz açan var mı? Hepinizin ne kadar cesur olduğunu bilmez miyiz?

Büyük kavgamız için canınızı seve seve vereceğinizi çok iyi biliriz. Bu yengiden pay almak istediğinizi de... Bu yolda ölümü göze aldığınızdan eminim. Fakat dünyada tek başınıza değilsiniz. Düşünmek zorunda olduğunuz insanlar, sayısız sorumluluğunuz var. Bencilce hareket edemezsiniz!»

Herkes başını kaygıyla eğdi.

İnsanların epey anlaşılmaz çelişkileri vardır. Şu anda böyle konuşan Combeferre yetim değildi. Onun da ailesi vardı. Fakat o başkalarının analarını düşünürken, kendisininkini unutuyordu. Kendisini öldürtmeye hazırdı. O «bencilin tekiydi!»

Günlerdir ağzına lokma girmeyen Marius ateşler içindeydi. Bütün umutlarını kaybetmiş, üzüntünün en koyusuna gömülmüş, en şiddetli azaplara doymuştu ve ecelin yaklaşmasını kesif bir sersemlikle bekliyordu.

Bir fizyolojist şimdi, bilimin kabullenip sınıflara ayırdığı bütün belirtileri inceleyebilirdi. Hazzın olduğu gibi, acının da buruk bir kösnüllüğü vardır. Çaresizliğin de bir sarhoşluğu vardır. Marius işte böyle bir ruh hali içindeydi. Bütün bunları dışarıdan izler gibiydi. Önünde olup bitenler ona epey uzaklarda gibi görünüyordu. O bütünü seçiyor, ama ayrıntıları göremiyordu. Bir ateşlenme içinde her şeyi görüyordu. Sesler bir uçurumdan yükselir gibiydi.

Fakat yine de bu yaşananlar onu duygulandırmıştı. Bu sözler onun kalbini deldi ve onu sersemliğinden kurtardı. Onun tek gayesi ölmekti. Bu kararından hiç dönmeyecekti, fakat ölürken bir diğerini kurtarma olanağı olduğunu da sezmişti.

Marius de konuştu:

«Enjolras ve Combeferre haklı. Çok doğru söyledikleri. Gereksiz özverilere yer yok. Ben de onlara katılıyorum fakat seri hareket etmeliyiz. Combeferre size epey yerinde sözler etti. Aranızda aile babası olanlar, anaları, kız kardeşleri, çocukları olanlar vardır. Haydi onlar ellerini kaldırsın.»

Kimse oralı olmadı.

Marius:

«Evli erkekler, aile babaları öne çıksınlar.»

Marius'ün otoritesi işe yaradı. Aslında barikat şefi Enjolras'tı fakat orayı kurtaran da Marius olmuştu.

Enjolras:

«Bu bir emirdir!»

Marius:

«Rica ediyorum.»

İşte o zaman Combeferre'in sözleriyle duygulanan, Enjolras'ın emriyle sarsılan, Marius'ün ricasıyla heyecanlanan bu cesur savaşçılar, birbirlerini ele vermeye başladılar. Genç bir adam daha olgun bir adama:

«Sen aile babası olduğuna göre gitmelisin,» dedi.

Diğer adam:

«Asıl sen git, baktığın iki küçük kız kardeşin var.»

Kahramanlar arasında eşsiz bir didişme başladı. Hiçbiri mezardan çekip gitmek istemiyordu.

Courfeyrac:

«Elimizi çabuk tutalım, birkaç dakika sonra gecikiriz.»

Enjolras:

«Yurttaşlar, burası Cumhuriyet ve burada evrensel oy geçerlidir. Haydi aranızda uzlaşın ve gitmesi gerekenlerin isimlerini söyleyin.»

Buyruğu yerine getirildi. Birkaç dakika sonra içlerinden beş kişi ele verilmişti. Onlar sıralarından ayrıldılar.

«Eyvah! Beş adam!»

Ama sadece dört üniforma vardı.

İşte o zaman yine bir tartışma başladı, her biri kalmakta haklı olduğunu ve arkadaşlarının gitmelerinin daha iyi olacağını öne sürüyordu.

«Seni epeyce seven bir karın var... Senin, senden başka kimsesi olmayan çok ihtiyar bir annen var... Sen, senin ailen yok, küçük kardeşlerin nasıl yaşar senden sonra?.. Sen henüz hayli gençsin... Sadece on yedisindesin, yaşamak senin hakkın...»

Bu ihtilal barikatları aynı zamanda kahramanların buluştukları birer lokaldi. En inanılmaz olaylar burada olağan karşılanırdı.

Bu cesur adamlar birbirleri için, kendi canlarından vazgeçmeye hazırdılar.

Courfeyrac:

«Hadi, çabuk olun!»

Marius'e seslendiler:

«Kalacak kişiyi siz önerin. Onaylayacağız.»

Çaresizliğin zirvesinde olan Marius, artık heyecanlanacağını sanmazdı, fakat yine de bir kişiyi ölüme bırakma fikri onun titretti.

Bembeyaz oldu, solgun yüzünde bir damla kan yoktu.

Kendisine gülümseyerek bakan adamlara yaklaştı. Her biri gözleri ışıl ışıl, Thermoplyles'in o gözüpek adamları gibi şöyle bağırıyordu:

«Ben kalayım, ben kalayım.»

Marius aptallaşmıştı, onları tekrar saydı, beş kişiydiler, ayaklarının önünde ise sadece dört üniforma vardı.

Tam o sırada tepeden bir üniforma düştü.

Beşinci delikanlı da kurtulmuştu.

Marius başını kaldırdı ve Mösyö Fauchelevent'i tanıdı.

Jean Valjean o sırada barikata giriyordu.

Bilgi toplayıp sonra ya içgüdüsü, ya da tesadüf onu Mondetour Sokağına getirmişti. Giydiği muhafız üniforması onun engelsizce geçmesine yarıyordu.

Mondetour Sokağındaki nöbetçi kendi başına sokaktan geçen bir muhafız için tehlike işareti vermemişti. Nöbetçi, bu adamın ya yardıma geldiğini, ya da esir alınabileceğini düşünmüştü. Durum öyle kritikti ki, nöbetçi bir an bile yerinden ayrılmaya cesaret edemedi.

Jean Valjean'ın barikata girdiği sırada, kimse onu görmemişti. Bütün gözler seçilen beş kişiyle önlerinden duran dört üniformadaydı. Jean Valjean olanı biteni görmüş, duymuştu. Sonra da usuca üniformasını çıkartıp diğerlerinin üstüne atmıştı.

Heyecan son sınırındaydı.

Bossuet:

«Bu da kim?»

Combeferre:
«Başkalarını kurtaran biri.»
Marius ağırbaşlı bir sesle:
«Ben onu tanıyorum.»
Onun bu sözleri diğerlerine yetti. Hepsi rahatça soluklandılar.
Enjolras, Jean Valjean'ı karşıladı:
«Hoş geldiniz, yurttaş.»
Sonra da:
«Gördüğünüz gibi, burada öleceğiz.»
Jean Valjean yanıt vermedi, sadece kurtardığı asiye üniforma giydirdi.

5
BARİKATIN ÜZERİNDEN GÖRÜNENLER

Bu tekinsiz vakitte, bu zalim yerde hepsinin durumu Enjolras'ın bitimsiz hüznünde toplanıyor ve özetleniyordu.

Enjolras tam olarak ihtilalin ta kendisiydi, ama yine de, eksiklikleri vardı. O Anacharsis Clotz'dan çok Saint-Just gibiydi. Bu arada bütün ABC Dostları gibi, o da bir yerde Combeferre'in etkisindeydi. Onun fikirlerini benimsemeye başlamış, o tutucu dargörüşlülükten uzaklaşıp, kendisini gelişmeye adamıştı. Fransız Cumhuriyeti'nin büyük bir insanlık Cumhuriyetine dönüşmesini kabullenmeye başlamıştı. Buna varabilmek için şiddet gerekecekti ve işte bu konuda o kadar kolay değişmiyordu, o eski anlayışa, '93 İhtilali'nin şiddet ilkelerine bağlı kalmıştı.

Enjolras kaldırımın üstünde, elinde tüfeği ayaktaydı. Düşünüyordu, bazen titriyordu. Ecel yaklaştığında böyle şeyler olur. İç dünyanın ateşiyle dolu o alımlı gözlerinden, ölgün alevler yayılıyordu. Başını geriye attı, bir melek başına benzeyen sarı saçları sabah yeliyle dalgalandı, bir hale parlaklığındaki aslan yelesine benziyordu bu saçlar. Enjolras bağırdı:

«Yurttaşlar, geleceği düşünebiliyor musunuz? Şehir sokakları ışıl ışıl, her kapıda yeşil dallar, kardeş uluslar, haksever insan-

lar, çocuklarını kutsayan dedeler, bugünü seven bir mazi, bilgeler eni konu özgür, insanlar eşit. Din için gökler, Tanrı aracı kabullenmeyen tek varlık, mihraba dönüşen insan vicdanı, öfke yok. İşlik ve okullarda kardeşlik, her işe uygun dağıtılacak ceza ya da ödül. Herkes için hak, herkese barış. Savaş yok, kan akıtmak yok. Mutlu analar... Maddeyi yenmek iyi, bu ilk adım, ama prensibi hayata geçirmek de ikinci adım. Taş devrinde yaşayan insanlar, denizlerde soluyan ejderhalara, alev köpüren canavara ve kaplan pençelerine, aslan başı ve kartal kanatlarıyla uçan Anka Kuşu'na korkuyla bakarlardı. Ama zeka sahibi insanoğlu, tuzaklarını kurdu ve aklının kutsal kapanında bu canavarları öldürmeyi başardı.

«Evet, su canavarını yendik ve ismi buharlı gemi oldu; canavarı da yendik; o da lokomotif; Anka Kuşu'nu elimizde tutuyoruz, onu da yenmek üzereyiz, yendik bile sayabiliriz, onun da ismi balon. Bu dev eserleri tamamladığımızda, insanoğlu kendi istemine bu üçlü antik mitolojik canavarlarını –Su, kara ve hava canavarlarını– kendi buyruğu altına aldığı gün, suya, ateşe ve havaya hâkim olacaktır. Bu gün epeyce yakın, işte o zaman insanoğlu yaradalış için eskiçağ ilahlarına dönüşecektir. Cesaret yurttaşlar, ileri! Nereye gidiyoruz? Hükümeti oluşturan bilime, sadece kamu gücüne dönüşen şeylerin gücüne, onaylamasını da, cezasını da bünyesinde toplayan ve gündoğumuna eşit olan gerçeklerin doğumuna gidiyoruz. Ulusların birliğine, insanların eşitliğine gidiyoruz. Artık parazitlere yer yok. Doğru ile yönetilen bir gerçek, işte ereğimiz. Uygarlık yine toplantılarını Avrupa'nın büyük parlamentosunda yapacak. Böyle bir şey çok önceleri de görülmüştü. Yunanistan'da, o antik çağlarda yılda iki kez toplantı yapılırdı, biri ilahların şehri olan Delpheus'da, diğeri de kahramanların yurdu olan Thermopyles'de.

«Avrupa'nın da, dünyanın da böylesi halleri olacak. Fransa bu yüce geleceği kendi bağrına taşıyor. Evet, işte içinde yaşadığımız 19. yüzyılın getireceği bu. Yunanistan'ın bir zamanlar tasarladığını Fransa tamamlayacak.

«Sözlerime kulak ver, Feuilly, sen dostum, en yetkin işçi, cesur yoldaş, senin ailen yoktu, sen de aile olarak kendine insanlığı ve adaleti seçtin. Evet, işte sen şuracıkta can vereceksin, ne dedim, öleceksin, fakat yengiye ulaşacaksın. Evet, yurttaşlar, sonuç ne olursa olsun, yenilgi veya yengimizle bir ihtilal başlattık. Yangınlar şehirleri nasıl aydınlatırsa, ihtilaller de insanlığı öyle aydınlatır. Bütün dünyayı ışığa boğar. Nedir yapacağımız bu ihtilal? Size demin söylediğim gibi bu Gerçek'in ihtilalidir. Siyasal bir tek prensip var: İnsanoğlunun kendi kendisine egemen olması.

«Benim kendi üstümdeki bu egemenliğimin ismi, özgürlük'tür. Bu egemenliklerden birkaçının birleşmesinden devlet oluşur. Bu birleşmede hiçbir kararsızlık olamaz. Her egemenlik, genel hakkı oluşturmak için kendisinden bir şeyler verir, bundan, herkes için eş miktarda vardır. Herkesin birbirine verdiği bu tavize de eşitlik denir.

«Genel hak, herkesin hakkına sahip çıkan, ona ışık veren bir himayeden başka bir şey değildir. Herkesin birbirini korumasına da kardeşlik denir.

Birleşen bütün bu egemenliklerin kesişmelerine de, toplum adını veririz. Bu kesişme aslında bir birleşim ve bu eksen de bir düğümdür.

«Buna 'Toplumsal Bağ' ismi verilir. Bazıları de buna 'Toplumsal Sözleşmesi' der ki, aynı anlamdadır. Aslında, dilbiliminde sözleşme, bağ ile eşanlamlıdır. Eşitlik üzerinde duralım yurttaşlar. Eğer özgürlük bir zirveyse, eşitlik de temeldir. Evet yoldaşlar, eşitlik her zaman aynı sırada yeşeren bitkiler anlamına gelmez. Uzun ot ve kısa meşelerin toplamı da değildir. Birbirini verimsizleştiren kıskançlıklarda asla yeşermez. Eşitlik aslında hukuksal anlamda olanaklara sahip bütün becerilerin toplamı demektir; politik yönden, eşağırlıktaki bütün oyların toplamı, dinsel açıdan aynı hakka sahip bütün vicdanlar. Eşitliğin organları vardır, parasız ve zorunlu eğitim. Alfabe hakkı, işte bundan başla-

nacak. İlköğrenim herkes için zorunlu olacak, yine herkese, ortaöğretim. İşte yasa. Aynı değerdeki okullardan eşit bir toplum oluşur. Evet eğitim-öğretim, ışık, herkes için ışık, her şey ışıktan olur, her şey ışığa döner. Yurttaşlar 19. yüzyıl büyüktür, ama 20. yüzyıl mutlu olacaktır. Artık eski tarih, mazide kalan bir şey olacaktır. Bugün olduğu gibi, kimse ne bir savaştan, ne de bir saldırıdan çekinecektir. Kimse başkasının hakkını zorla almayacak, silahlı saldırılar olmayacaktır. Kral evlenmelerinden kaynaklanan bir medeniyet kesintisine, babadan oğula geçen, o kalıtsal zorbalık doğumlarına, bir kongrenin uygulayacağı uluslar paylaşımına, sülale yıkılmasından oluşacak bir dağılışa meydan verilmeyecektir. Artık ne açlık, ne sömürü, yoksulluktan kaynaklanan fuhuş, grev nedeniyle sefalet, ip, bıçak ve savaşlar, ormanlardaki haydutluk gibi korkunç şeylerle karşılaşılmayacaktır. Artık ürkütücü olaylar yaşanmayacağına göre, herkes mutlu olacaktır. Evrenin yasasını sürmesi gibi, insanoğlunun da yasası sürecektir. Ruh ile yıldız arasında eşsiz bir âhenk sağlanacaktır.

«Ruh gerçeğin etrafında dönecektir, tıpkı yıldızın ışığın çevresinde dönüşü gibi. Yoldaşlar, sizlerle konuştuğum şu an çok karanlık bir andır, ama bunlar geleceğin korkunç alışverişleridir. İhtilal, tıpkı bir geçiş parasına benzer. Evet, insanoğlu kurtulacak, kalkınacak, avutulacaktır.

«Bundan dolayı, bu barikatta yemin ediyoruz. Aşk davetini sadece özveri doruklarından seslendirebiliriz. Evet, yoldaşlar, burası düşünenlerin ve çilekeşlerin randevu yeridir. Bu barikat, taş, kalas ve demir artıklarından yapılmadı. İki yığınla yapıldı. Düşünce ve acılarla. Burada sefalet ve ideal birleşti. Gün geceye sarıldı ve ona şöyle dedi: Ben seninle öleceğim fakat sen de benimle tekrar doğacaksın. Bütün acıların birleşiminden inanç doğar. Acılar buraya ölümlerini, düşüncelerini, ölümsüzlüklerini getirirler. Bunlar burada birleşip bizim ölümümüz olacak. Kardeşler, burada ölen, geleceğin ışığında ölmüş gibidir ve bizler şafakla aydınlanan bir mezara giriyoruz.»

Enjolras susmadı, durdu belki, çünkü hâlâ kendi kendisiyle konuşurcasına dudaklarını oynatıyordu. İşte bu nedenle onu biraz daha dinlemek için hepsi de safi kulak kesilip gözlerini ona çevirdiler. Kimse alkışlamadı, ama bir fısıltı oldu. Söz bir nefes olduğu için, zekânın titremeleri yaprak hışırtılarını andırır.

6
MARİUS MORALSİZ, JAVERT KISA SÖZCÜKLERLE KONUŞUYOR

Marius'ün aklından geçenleri anlatalım.

Onun nasıl bir ruh hali içinde olduğunu hatırlamaya gayret edelim. Demin belirttiğimiz gibi, o kendisine ait bir dünyada yaşıyor, her şeyi görüntü olarak algılıyordu. Anlayışı belirgin değildi. Şunu da eklemek isteriz ki, delikanlı, ölmek üzere olanların üstünde duran gölge kanatların etkisindeydi. O kendini mezara girmiş sayıyordu. Sanki duvarın diğer yanında hissediyordu kendini ve yaşayanları bir ölünün gözüyle görüyordu.

Mösyö Fauchelevent nasıl olmuştu da buralara kadar gelmişti? Niye? Burada ne arıyor olabilirdi? Marius bunları, kendi kendisine sormadı bile. İşin aslı şöyle: Derin bir çaresizliğe kapılanlar, başkalarını da bu çaresizlik kanatlarıyla kaplarlar. Marius için herkesin ölmek istemesi, epey alışıldık bir tavırdı.

Ama Cosette'i düşününce kalbi sızladı. Hem, Mösyö Fauchelevent, onunla konuşmadı, ona bakmadı bile. Marius «Onu tanıyorum» dediğinde, başını ondan tarafa çevirmemiş ve duymamazlıktan gelmişti.

Marius'e gelince, Mösyö Fauchelevent'in bu tavrı onu ferahlatmıştı, böyle bir durumda, eğer bir kelime kullanabilirsek, hoşuna bile gitmişti diyebiliriz. Kendisi için hem işkillendiren, hem de görkemli görünen bu sır yüklü adama seslenmekten sürekli çekinmişti. Bir de uzun süredir onu görmemişti, bu da ürkek yapılı delikanlı için, onunla konuşmayı iyice güçleştiriyordu.

Seçilen beş kişi, Mondetour Sokağı ağzından dışarı aktılar. Muhafızlara epeyce benzemişlerdi. Aralarından biri ağlayarak gitti. Gitmeden önce, barikatta kalanlarla kucaklaştı.

Hayata döndürülen beş adam gittikten sonra, Enjolras ölmeye mahkûm ettiği adamı hatırladı. Salona girdi, direğe bağlı Javert düşünüyordu:

«Bir şeye ihtiyacın var mı?» diye sordu Enjolras.

Javert:

«İşimi ne zaman bitireceksiniz?»

«Bekle, şimdilik cephane bizim için değerli.»

Javert:

«O zaman biraz su verin bana,» dedi.

Enjolras ona bir bardak su verdi ve adamın elikolu bağlı olduğundan, suyu içmesine yardım etti. Sonra tekrar sordu:

«Başka isteğin yok mu?»

Javert:

«Burada bağlı olmak beni epeyce rahatsız ediyor. Bütün geceyi böyle geçirdim, bana pek şefkatle davrandığınızı söyleyemem. Beni istediğiniz gibi bağlayın, ama en azından bir masaya yatırın, tıpkı şu ölü gibi...»

Javert baş işaretiyle Mösyö Mabeuf'u gösterdi.

Okurumuz hatırlayacak, salonun alt yanında, üstünde mermi hazırladıkları ve sargıbezlerini kestikleri ince uzun bir masa vardı. Artık sargıbezleri ve mermi yapım işi olmadığına göre, burası boştu.

Enjolras'ın buyruğuyla, dört asi Javert'in iplerini çözdüler. Bu sırada, beşinci bir asi, onun kaçmasını önlemek için bir süngüyü göğsüne dayamıştı. Ellerini yine arkasına bağladılar ve ayaklarına ipe gidenlere yaptıkları gibi ufak adımlar atmasına uygun bir ip geçirdiler, onu salonun ucuna dek götürüp masaya yatırdılar ve belinden sıkıca bağladılar.

Daha da emin olmak için onun boynundan başlayıp, midede çaprazlanan elleriyle bacaklarını da sıkıca sardılar.

Polisi bağladıkları sırada, kapıda dikilmiş bir adam, onu derin

bir ilgiyle süzüyordu. Adamın oluşturduğu gölgeye başını çeviren Javert, gözlerini kaldırdı ve Jean Valjean'ı tanıdı. Ne titredi, ne irkildi, gözlerini gururla eğdi ve: «Bu epey anlaşılır, tahmin edilir,» demekle kaldı.

7
DURUM GİDEREK KRİTİK HALE GELİYOR

Ortalık giderek ışıyordu. Ama mahallede açık pencere ve kapı yoktu. Bu şafaktı, fakat uyanış değil. Chanvrerie Sokağının diğer ucu askerlerce boşaltılmıştı. Serbest kalan bu yol, geçicilere tekinsiz bir dinginlikle açılmıştı. Saint-Denis Caddesi Thebes'deki Sfenkslerin yolu gibi sessizdi. Gün ışığıyla aydınlanan bu yollarda, tek bir canlı yoktu. Tenha sokakların aydınlığı kasvetlidir.

Hiçbir şey seçilmiyor, fakat duyuluyordu. Epey uzaklarda gizli sesler oluşuyordu. Nazik bir anın yaklaştığı seziliyordu. Bir akşam öncesinde olduğu gibi, nöbetçiler geri döndüler fakat bu kez hepsi birden dönmüşlerdi.

Barikat ilk saldırıdan beri, iyice pekiştirilmişti. O beş adamın gidişinden sonra, barikatı azıcık daha yükseltmişlerdi.

Çarşı mahallelerini kontrol eden nöbetçinin bir uyarısıyla, Enjolras, arkadan saldırıyı önlemek için, bir karara vardı. Şimdiye dek açık olan Mondetour Sokağının dar girişini de kapattırdı. Bunun için, yandaki evlerden birkaç taş daha söküldü. Barikat artık ele geçmeyecek ölçüde güçlenmişti. Önden Chanvrerie Sokağı, solda Cygne ve Petite-Truanderie sokakları ve sağda da şu anda kapatılan Mondetour Sokağıyla, zapt edilemez hale gelmişti. Buraya kapatılmışlardı. Aslında üç önyüzü vardı, fakat çıkışı yoktu artık.

Courfeyrac gülerek, «Kale, fakat aslında bir kapan,» dedi.

Saldırının geleceği tarafta, o kadar koyu bir sessizlik vardı ki, Enjolras arkadaşlarının her birini çarpışma yerine yerleştirdi.

Bu arada, meyhanenin hemen önüne, fazladan sökülmüş otuz kadar kaldırım taşı koydular.

Enjolras bütün arkadaşlarına birer kadeh içki verdi.

Saldırıya hazırlanan bir barikatın görünümü ilginçtir. Herkes tiyatrodaki gibi, istediği yere gider. Herkes birbirine sokulur, birbirlerine dayanak olup omuz verirler. Bazıları kaldırım taşlarından kendilerine birer koltuk yaparlar. Duvarın açısı sizi huzursuz mu etti, hemen oradan uzaklaşırsınız, işte korunabilecek bir yer, şimdi oraya sığının. Böyle hallerde solak olanlar talihlidirler, çünkü diğerlerinin beğenmedikleri yerlere geçerler. Çoğu kişi de, oturarak çarpışmayı seçer.

Öldürebilmek ve ölebilmek için rahat olmayı isterler. Haziran 1848'in o tekinsiz savaşında, epey ürkütücü bir nişancılığı olan bir asi ve bir damdaki alanda konuşlanan bir genç, oraya güzel bir koltuk yerleştirmişti. Bir mitralyöz ateşi geldi, onu orada buldu.

Lider, saldırın buyruğunu bir versin, bütün kargaşa hemen biter. Artık fısıldamalar, birbirini çekiştirmeler, itişmeler kesilir hemen. Tehlikeden önce barikatın içi allak bullaktı, tehlike anında sıkıdüzen egemen olur. Tehlike düzeni gerektirir.

Aslında iyice cesurlaşmış, gururlanmış gibiydiler. Özverinin buraya dayanmasıyla birer kahraman olmuştu hepsi.

Enjolras, elde tüfek, mazgal gibi bir yerde konuşlanınca herkes sustu. Taş duvarın önünden, kesik, kuru, ufak tefek sesler geliyordu. Bu doldurulan tüfeklerin sesleriydi.

Barikattakilerin yapıp ettikleri, daha güvenli, daha onurluydu. Özveri belli bir sınırı geçince bir sağlamlık getirir. Aslında artık umutları kaybolmuştu fakat bu kez de çaresizlerdi. Bu, zaman zaman utkuya ulaştıran en son silahtır; Latin şair Virgilus belirtmişti bunu. Yüce sonuçlar, yüce kararların meyvesidir. Zaman zaman, ölüme atılmak kazadan kurtuluş demektir. Çoğu zaman tabut kapağı bir kurtuluş tahtası haline gelir.

Bir akşam önceki gibi, bütün dikkatler sokağın köşesindeydi. Güneş epeyce yükseldiğinden dolayı her yer ışık içindeydi.

Bekleyiş fazla sürmedi. Saint-Ley tarafından sesler duyuldu.

Bu ilk saldırının seslerine hiç benzemiyordu. Bir zincir şıngırtısı, bir yığının sarsıntısı, bir bronz şaklaması kaldırımlara yansıyan muhteşem bir gürültü, bir demir yığının yaklaştığını haberliyordu.

Düşünce ve çıkarların bitek seyri için çizilmiş eski sokaklar en içlerinden sarsıldılar, bu sokaklar savaşların korkunç gereçlerinin geçişleri için hazırlıklı sayılmazdı.

Asilerin tümü de koyu bir ilgiyle gözlerini yola çevirdiler.

Bir top arabası göründü.

Topçular arabayı itiyorlardı. Top arabası ateşe hazırdı. Ön tarafı açılmış, iki kişi top kundağını tutuyor, dört kişi de tekerlekleri destekliyor, diğerleri ise arabanın sandığıyla geriden yürüyorlardı. Yanan fitilin dumanları seçiliyordu.

Enjolras:

«Ateş!» diye bağırdı.

Barikattakiler ateş etmeye başladılar. Patlama müthiş oldu, bir duman bulutu topu da, onu taşıyanları da kapladı. Birkaç saniye sonra, dumanlar dağıldı ve top ile topçular tekrar göründü. Topçular usulca topu itmeyi sürdürüyorlardı. Disiplinli davranıyor, telaşsız görünüyorlardı. Yaralanan yoktu. Sonra, topçu birliğinin komutanı, namluyu yükseltmek istedi ve bunu bir astronomun dürbününü ayarlamasının ağırbaşlılığıyla yaptı. Nişan almaya hazırlanıyordu.

Bossuet:

«Bravo topçular!» diye seslendi.

Barikattakiler aynı anda el çırpıp onu alkışladı.

Bir an sonra, yolun tam ortasına getirtilen top atışa hazır halde bekliyordu. O devasa ağzı, barikatın tam karşısındaydı. Courfeyrac:

«Dayanın! İşte vahşet! Önce fiske, sonra yumruk. Ordu o dev pençesini bize uzattı. Barikat cidden sarsılacak. Tüfek yoklar, top çeker götürür.»

Combeferre:

«Bu yeni model, bronz ve sekizlik bir top. Bu parçalar bakır ve kalay karışımıyla yapılır. Fakat yüz ölçü bakıra on ölçüden

fazla kalay eklendiğinde çarçabuk patlar. Kalayın fazlalığı onların yumuşamalarına neden olur. Böyle hallarde içlerinde oyuklar, boşluklar vardır. Bu tehlikeye karşı çıkmak için belki de, 14. yüzyılın yöntemlerini kullanıp onları dıştan demirle çemberlemek gerekecek. Bu arada bu hatayı başka yöntemlerle önleme yollarını da buluyorlar. Topun içindeki deliklerin, boşlukların yerlerini saptayıp bunu engelliyorlar. Fakat daha da emin bir yol var ki, o da Gribeauval'in dönen yıldızıdır.»

Bossuet:

«16. yüzyılda topların üstlerine yivler açarlarmış.»

Combeferre:

«Evet, bu balistik gücü çoğaltır, ama bu kez de ıskalama riskini yükseltir. Hem, kısa menzilli atışlarda, yörünge istenilen sertlikte olmadığından, parabol uzaklaşır, mermi de aradakileri vuracak kadar düz değildir. Böyle savaşlarda, düşmanın yakınlığı önemli olduğu gibi, atışın da isabetine epey dikkat etmek gerekir. 16. yüzyılın o yivli toplarındaki bu hata, bu eğrideki gerginlik, toptaki barutun azlığındandı.

«Böylesi toplara yeterince barut koymamak, balistik açıdan zorunluydu, bunu top kundaklarını korumak için yaparlardı. Özetle, top ismini verdiğimiz bu acımasız her zaman istediğini yapamaz. Güç zaman zaman büyük bir zayıflıktır. Bir top güllesi sadece altı yüz fersah ilerler. Oysa ışık, saniyede yetmiş fersahlık yol alır. Bu da İsa'nın Napoleon'dan daha iyi olduğunun kanıtıdır.»

Enjolras:

«Silahlarınızı doldurun!»

Fakat barikatın dış cephesi, toplara nasıl dayanacaktı? Mermi delik açacak mıydı? Bütün mesele buydu. Asiler silahlarını tekrar doldururken, topçular da toplarını doldurdular.

Barikattakiler eni konu kaygılanmışlardı.

Top patladı, ateş açıldı.

Aynı anda, şakrak bir ses:

«Ben geldim!»

Tam o sırada barikatın üstüne topla beraber Gavroche düştü.

O Cygne Sokağı tarafından gelmişti. Petite-Truandrie Sokağındaki daha küçük barikatın üstünden atlamıştı.

Gavroche'un barikatın ortasına düşmesi toptan daha etkiliydi.

Top mermisi o döküntülere saplanmış, kimseye zarar vermemişti. Ama posta arabasının bir tekerleğini daha da parçalamış, bir yük arabasını ikiye ayırmıştı. Olancası bu. Barikattakiler bu duruma kahkahalarla gülmeye başladı.

Bossuet topçulara:

«Dostlar, durmayın!»

8
TOPÇULAR POSTU PAHALIYA SATIYOR

Gavroche'un çevresine sıralandılar.

Fakat onun hiçbir şey anlatacak vakti olmadı, çünkü Marius onu bir kenara çekmişti:

«Burada ne arıyorsun? Neden geri geldin?»

Çocuk ona ağırbaşlıca baktı ve sonra yüz buruşturup:

«Vay canına,» dedi. «Peki siz ne arıyorsunuz burada?»

Daha sonra o destansı cesaretiyle gözlerini Marius'e çevirdi, çocuğun ruhundaki gurur, gözlerinde parlıyordu.

Marius ağırbaşlıca çıkıştı:

«Geri dönmeni kim istedi? En azından mektubu götürdün mü?»

Mektup için Gavroche biraz vicdan azabı çekiyordu... Barikata dönme telaşıyla, mektubu asıl kişiye değil de, önüne ilk çıkana vermişti. Karanlıkta, yüzünü bile yeterince seçemediği bir yabancıya vermekle hata ettiğini kendi kendisine söyledi. Aslında adam şapkalı değildi, fakat bu da yeterli olamazdı. Aslında o bu konuda kendisine bazı sitemlerde bulunuyordu ve Marius'ün kendisine gücenmesinden korktuğundan, en kolay yola başvurdu. Yetmez gibi, müthiş bir yalan attı.

«Yurttaş, mektubu kapıcıya verdim. Matmazel uyuyordu, uyandığında alır.»

Bu mektubu gönderen Marius, bir taşla iki kuş vurmak istemiş, hem Gavroche'u beladan uzaklaştırmayı, hem de Cosette'e hoşça kal demeyi düşünmüştü. Gelgelelim, dileğinin ancak yarısını gerçekleştirebilmişti. Bununla yetinmeye mecburdu.

Mektubu göndermesi ve Mösyö Fauchelevent'in barikata gelmesiyle bir ilişki kurdu. Derken, Gavroche'a, adamı gösterip:

«Sen şu adamı tanıyor musun?» diye sordu.

Gavroche:

«Hayır.»

Tekrar anımsatalım ki, Gavroche, Jean Valjean'ı sadece gece karanlığında görmüştü.

Marius'ün aklında beliren bulanık olasılıklar hızla dağıldı. Aslında o Cosette'in babasına dair ne bilirdi ki? Onu tanımıyordu bile. Kim bilir-belki de adam Cumhuriyetçi'ydi. Bu yüzden, çatışmaya katılmak için barikata gelmişti.

Bu arada barikatın ucundaki Gavroche: «Tüfeğim!» diye bağırıyordu.

Courfeyrac ona tüfeğini verdi.

Gavroche «arkadaşlarına» (onlara öyle sesleniyordu) barikatın sarılmış olduğunu söyledi. Oraya değin gelebilmek için epeyce zorluğa katlanmıştı. Petite-Truandrie Sokağında bir tabur, karşı sokakta ise Muhafız Alayı sokağı izliyordu. Precheur Sokağında şehir askerleri vardı.

Ordunun bütün alayları karşılarındaydı.

Bu sözlerden sonra Gavroche:

«Haydi arkadaşlar, şunlara günlerini gösterelim.»

Enjolras bu sırada, mazgal üstünde kulak verip ortalığı izliyordu. Saldıranlar top ateşini tekrarlamamışlardı.

Topun hemen gerisinde, bir piyade alayı konuşlanmıştı. Askerler de kaldırım taşlarını söküp orada bir duvar yükseltmeye başlamışlardı. Saint-Denis Sokağında bekleyen bir banliyö taburunun askerleri de vardı.

Pusudaki Enjolras, sandıktan misket kutularının çıkarılışın-

daki sese benzer bir gürültü duydu. Komutanın hedef değişirdiğini ve topun namlusunu biraz sola çevirdiğini görür gibi oldu. Daha sonra topçular mermileri doldurmaya başladılar. Top arabasının komutanı, fitili ışığa doğru kaldırdı.

Enjolras:

«Duvar önüne toplanın, başınızı eğin ve diz çökün!»

Gavroche göründüğünde, mevzilerinden çıkan asiler, allak bullak barikata doğru koştular. Fakat Enjolras'ın buyruğu henüz yerine getirilmeden, top müthiş bir uğultuyla patladı. Bu sahiden mitralyöz ateşiydi.

Mermiler, tabyanın çatlağına denk gelmişti ve bu ateş iki asinin ölümüne, üçünün yaralanmasına neden oldu. Böyle giderse, barikat düşerdi. İçeri mermiler giriyordu.

Bir acı ve kin uğultusu başladı.

Enjolras:

«En azından ikinci atışa izin vermeyelim,» dedi.

Ve silahını omuzlayıp, topu ateşleyen genç komutanı hedef seçti. O sırada genç adam topa eğilmiş, nişan noktasını hesaplıyordu.

Sarışın, alımlı ve gencecik bir çavuştu bu. Tatlı ve akıllı yüzlü delikanlı, dehşetle iyice kusursuzlaşıp yakında savaşı bile öldürecek şu müthiş silahla tam bir uyum içindeydi.

Enjolras'ın hemen yanı başında duran Combeferre, çavuşa beğeniyle baktı:

«Ah ne üzücü,» diye söylendi. «Şu savaş müthiş bir kasaplık yalnızca! Dünyada krallar bittikten sonra, artık savaş da olmaz dilerim. Enjolras şu çavuşu görüyor musun, sanmam. Aslında onu hedef aldın, fakat ona bakmadın bile. O çok şirin biri. Cesur, aklı başında, eğitimli biri. Şu topçu subayları epey bilgili olurlar. Anası, babası, bir ailesi, belki de bir sevgilisi var. En çok yirmi beşinde, senin kardeşin olabilirdi...»

«Evet, kardeşim sayılır,» dedi beriki.

Combeferre sürdürdü:

«Evet, ikimizin de kardeşi. Haydi Enjolras onu öldürme!»

«Bırak beni! İşimi yapmalıyım!»

Enjolras'ın o yontu gibi yüzünde bir gözyaşı belirdi. Tam o sırada tetiği çekti. Şimşek çaktı, topçu çavuşu iki kez olduğu yerde döndü, kollarını ileri uzatmış, havayı solumak istercesine başını kaldırmıştı. Sonra topun üstüne yuvarlandı ve öylece kaldı. Sırtından kanlar fışkırıyordu. Mermi göğsünden girip, sırtından çıkmıştı. Can vermişti.

Onu taşıdılar, başka biri geldi.

Asiler en azından birkaç dakika kazanmıştı.

9
RUHSATSIZ AVCININ ISKALAMAYAN ATIŞLARI

Barikattakiler arasında bir tartışma çıkmıştı. Birazdan top ateşi tekrar başlayacaktı. Bu mitralyöz ateşine, yalnızca on beş dakika dayanabilirlerdi. Bunun önüne geçmek zorunluydu. Enjolras:

«Şu deliği bir şilteyle kapatmalı.»

Combeferre:

«Şiltemiz kalmadı, yaralılardan alamayız.»

Jean Valjean, meyhanenin önünde bir taşın üstüne oturmuş, tüfeği dizlerinin arasına almış, düşünüyordu. O zamana dek savaşa katılmamıştı. Etrafında söylenenleri duymuyor gibiydi. Savaşçıların onun için: «İşe yaramaz bir tüfek» dediklerinden bile habersiz görünüyordu.

Enjolras'ın buyruğunu duyunca yerinden fırladı.

Okurlar hatırlar mı, Chanvererie Sokağında barikat kurulduğunda, yaşlı bir kadın korkusundan, penceresini bir şilteyle kapatmıştı.

O pencere, altı katlı bir evin tavan arasındaydı. Barikatın hemen dışında. Çamaşır asma sırıkları üzerine yerleştirilmiş bu şilte tepeden iki iple tutturulmuştu, öteden bakıldığında iki sicime benzeyen ipler pencerenin dışındaki çivilere bağlıydı. Gökyüzünün maviliğinde bu ipler saçlar gibiydi.

Jean Valjean:

«Biri bana bir çifte verebilir mi?»

Silahını dolduran Enjolras ona uzattı.

Jean Valjean çatı penceresini hedef alıp tetiğe asıldı.

Şiltenin iplerinden biri koptu.

Jean Valjean bir el daha ateş etti, ikinci ip pencere camında şakladı. Şilte, sırıklar arasından sokağa düştü.

Barikattakiler bu yetkin atışları alkışladı:

Aynı anda: «İşte bir şilte!» diye bağırdılar.

Combeferre:

«Peki ama, bu cehennem atışında kim onu gidip alacak?» diye sordu.

Şilte barikatın dışına, saldırganlarla asilerin arasına düşmüştü. Topçu subayının öldürülmesi askerleri öfkelendirmişti, askerler demin oluşturdukları basık yığınağın ardında konuşlanmışlar, ellerinde tüfek, top göreve hazırlanıncaya dek, onun zorunlu sessizliğinden faydalanıp ara vermeden barikata ateş ediyorlardı. Asiler kurşunları ziyan etmemek için onlara yanıt vermiyorlardı. Aslında bu atışlar barikatı delmemiş, mermiler saplanıp kalmıştı, ama sokak geçilecek halde değildi.

Jean Valjean oyuktan çıktı, sokağa daldı, mermi cehennemini geçip şilteye yaklaştı, onu aldı, yüklendi ve barikata döndü.

Şilteleri yarığa kendisi koydu, duvara o kadar yaslanmıştı ki, topçular onu göremiyorlardı.

Bunu da yaptıktan sonra mitralyöz ateşini bekledi.

O da gecikmedi.

Top müthiş bir patlamayla domuz saçmalarını kustu. Fakat bu kez mermi sekmesi yoktu. Şilte mermiyi geri tepti. İstenilen sonuç alınmıştı. Barikat bir kez daha kurtulmuştu.

Enjolras, Jean Valjean'a elini uzattı:

«Yurttaş, Cumhuriyet size teşekkürlerini sunar!»

Bossuet epeyce etkilenmişti; beğeniyle güldü:

«Bir şiltenin bu kadar sağlam olması sahiden ahlaka ters. Kırılabilenin, mermi yağdırana zaferi! Fakat yine de yaşasın. Bir top atışını karşılayan şilte yaşasın!»

10
ORTALIK AĞARIRKEN

Cosette o sırada uyanıyordu.

Arka avluya açılan, doğuya bakan büyük pencere, dar ve derlitoplu odayı aydınlatmıştı.

Paris'te neler olduğundan haberi yoktu. Hizmetçi Jean Valjean'a, «Paris'te kargaşa varmış» dediğinde, o kendi odasına çekilmiş, bu sözleri duymamıştı.

Cosette az, fakat iyi uyumuştu. Küçük ve bembeyaz yatağında epey hoş rüyalar görmüştü. Marius ona bir haleyle kuşatılmış halde görünmüştü. Gözlerine giren güneşle uyandı. Bu da ona, geceleyin gördüğü rüyaların devamı gibi geldi.

Uyandığında, rüyasını hatırlayan Cosette, keyifle gülümsedi. Ansızın kendisini güvende hissetti. Bir gün önce, Jean Valjean'ın yaşadığı ruh hali içindeydi, acılara prim vermek istemiyordu. Sebebini bilmeden bütün kalbiyle umutlanmaya başladı. Sonra hemen içi daraldı. Tam üç gündür Marius'ü görmemişti. Fakat sonra, onun kendisine yazmış olduğu mektubu almış olduğunu ve adresini bildiğini düşündü. Marius öyle akıllıydı ki, bir çaresini bulur, onu ziyarete gelirdi.

Cosette, onun o gün, belki o sabah bile gelebileceğini geçirdi içinden.

Güneş ortalığı aydınlatıyordu, ama pencereden giren ışınlar epey yataydı. Genç kız, sabahın epey erken bir vaktinde uyandığını anladı. Fakat Marius geleceğine göre, kalkıp onu karşılamak için hazırlanmalıydı.

Cosette, Marius'suz yaşayamayacağını biliyordu, bu kesindi, Marius gelecekti. Bundan emindi. Aslında üç gün bunca acı çekmesi bile, epey ürkütücü bir şeydi. Yüce Tanrım, bu nasıl olmuştu? Marius tam üç gündür yoktu. Genç kız Tanrı'nın kendisine haşarıca bir oyun oynamak istediğini; fakat artık bu oyunun nihayetine geldiğini düşündü. Marius gelecek ve kendisine güzel haberler verecekti. İşte gençlik böyledir, hemen gözlerini

siler, mutlu olmak için gerekçe arar. Acı anlamsızdır, onu istemez.

Gençlik, kendisi gibi meçhul olan gelecek önünde bir gülümseyiştir. Onun nefesi bile umutlarla örülüdür.

Cosette, son görüşmelerini hatırladı. Marius, yalnızca bir gün sürecek bu yokluğu hakkında neler söylemişti ki? Genç kız hatırlamak istedi, fakat bunu başaramadı. Yere düşen bir metal paranın nasıl kaybolduğunu ve onu bulmanın ne kadar zor olduğunu herkes bilir. İşte bazı düşünceler bu metal para gibi beynimizin bir köşesine gizlenir, onu bulmak artık elimizde değildir. Cosette belleğinin bu kadar zayıf olduğunu düşünüp kendisine öfkelendi. Marius'ün sözlerini nasıl unutabilmişti? Kendisini ayıpladı.

Yatağından çıktı, ruh ve beden temizliğini yaptı; dua etti, eli ni yüzünü yıkandı.

Gerektiğinde, okuru bir zifaf odasına götürebiliriz, ama bir genç kız odasına asla. Şiir cesaret edemez, nesir de etmemelidir.

Bir genç kızın odası, gül goncası gibidir. Bu gölgede bir beyazlık, henüz güneş görmeden erkek gözlerle bakılması yasak bir zambağın goncası vardır... Henüz gonca halindeki kadın, kutsaldır. Şu açık tertemiz yatak, kendi kendisinden bile korkan şu yarı çıplaklık, bir terliğe sığınan şu kar gibi ayak, sanki aynanın gözü varmış gibi ayna karşısında örtünen şu dolgun göğüsler. Bir eşya çıtırtısından ya da yoldan geçen bir araba sesinden çekinerek hemen omzu kapatan şu gömlek. İliklenen düğmeler, bağlanan kurdeleler, kordonlar, titremeler, korku ve utanç ürpermeleri, tavırlarda beliren şirin korku, hiçbir şey olmadığı halde, kaygılanmalar, gün doğarken gökyüzünü kapatan o pembe bulutlara benzeyen giyinmenin bütün ayrıntıları... Bunları anlatmak uygunsuz olur, buna değinmek de gereksiz.

Erkeğin kalbi, bir genç kızın uyanışıyla sevgiyle dolmalıdır, çünkü bu uyanış bir yıldızın doğumundan daha kutsaldır. Halının şu incecik tüyleri, eriğin ince buğusu, karın kristal taneleri, ipince tüyler serpili kelebek kanadı bile yüceliğinden habersiz bu fazilet karşısında kabadır.

Genç bir kız yontu olmayan bir hayal, bir ışıktır. Yatağı idealin gölgeli yerinde gizlidir. Bakışı, dokunuşu bile bu belirsiz loşluğu üzer. Burada izlemek bile saygısızlıktır.

Biz de bu nedenle genç kızın uyanışını size anlatmayacağız.

Bir Doğu masalının anlattığına göre, Tanrı gülü önce beyaz yaratmış, ama yaprakları aralanırken Adem Babamız ona bakmış, gül de utancından pembeleşmiş. Biz de genç kızlar ve çiçekler önünde duraksayacağız; çünkü onları saygıyadeğer buluyoruz.

Cosette hemen giyindi, tarandı, saçlarını boynunda topladı. O zamanlar saç biçimleri epey yalındı, kadınlar buklelerini, saç örgülerini bigudilerle kabartarak saçlarına teller yerleştirmemişlerdi. Sonra penceresini açtı ve dışarı baktı. Sokağın birazını görebilmek ve Marius'ün yolunu beklemek istemişti. Fakat dışarıdan fazla bir şey görünmüyordu. Bu arada avlu epey yüksek duvarlarla çevrili olduğundan sadece arka bahçeleri görüyordu.

Cosette, bu bahçeleri çok iğrendirici ve kısa hayatında çiçekleri bile çirkin buldu. Ah, sokak köşesindeki yağmur sularından oluşan çamurlar bile ona daha hoş görünecekti. Gökyüzüne bakmayı istedi, Marius oradan inebilirmiş gibi!

Derken gözlerinden yaşlar aktı. Bu bir ruh değişikliğinden kaynaklanmayıp sadece yüreğinin sızlamasından ve kırılan umutlarındandı. Durumunu epey hazin buldu. Hiçbir şeyden emin olmadığını, sevdiğini görmemenin ruhunu kaybetmek gibi olduğunu düşündü. Marius'ün gökyüzünden ona ulaşması deminki gibi cana yakın değil, tam aksine epey kasvetli göründü.

Fakat düşünceleri izleyen bulutlar gibi ansızın içinde bir rahatlama duydu. Derken yeniden huzura kapıldı ve kalbi umutla doldu. Güven dolu bir gülümseyişle gülümsedi.

Evde herkes yatıyordu. Koyu bir sessizlik almıştı her tarafı. Pencerelerin hepsi kapalıydı. Hizmetçi bile uyanmamıştı, Cosette babasının da kalkmadığını düşündü. Herhalde genç kız, epey acı çekmişti ve hâlâ acı çekiyordu ki, babasını kötü biri olmakla suçladı, fakat yine de, Marius'e güveniyordu. Böyle parlak bir

güneş tutulamazdı. Dua etti. Arada bir ta ötelerden kısık sesler ve sarsıntılar geldi kulağına. Bu kadar erken bir vakitte konak ve ev kapılarının neden böyle gürültüyle açılıp kapandıklarına şaştı.

Oysa onun duyduğu bu sesler barikata yağdırılan güllelerdi.

Cosette'in penceresinin birkaç karış altında, duvarın çıkıntısında bir kırlangıç yuvası vardı. Yuva saçaktan biraz dışarı taşmıştı. Öyle ki, pencereden bakan, bu küçük cennetin içini görebilirdi.

Ana kuş, kanatlarını yelpaze gibi açıp yavrularının üstüne germişti, baba kuş kanat çırparak gidip geliyor, gagasında çöpler ve öpücükler getiriyordu. Yükselen güneş, bu mutlu tabloyu yaldızlamıştı. Doğanın o kesin yasası «Birleşin, Çoğalın Yasası» gülümsüyordu burada ilahi bir tavırla.

Cosette saçları güneşte parlayıp, gölgelerle dolu ruhu, içten aşk ve dışarıdan şafakla aydınlanmış halde, yuvayı yakından incelemek için penceresinden sarktı. Şu anda fark etmediği halde yine Marius'ü düşünüp bu mutlu çifte, erkek ve dişi kuşa baktı. Bu ana-baba ve yavrular, genç kıza epey tatlı fakat karışık bir coşku aşılamıştı.

11
HİÇ ŞAŞMAYAN FAKAT KİMSENİN CANINI ALMAYAN BİR SİLAH

Saldıranlar ateşe ara vermemişti. Tüfek ve top atışları fazla zarar vermeden barikatı inletmeye başlamıştı. Sadece evin üst penceresi ve çatı katının mertekleri saçmalar ve mermilerle örseleniyordu. O sırada nöbetçi yoktu. Aslında bu da barikat savaşlarının asla şaşmayan bir taktiğidir. Asilerin cephanelerini bitirmek için saldıranlar onları sürekli ateş sağanağı altında tutarlar. Asiler karşılık verme hatasına kapıldıklarında, yandılar! O zaman mahvolurlardı. Atışları seyreldiğinde, asilerin cephaneliğinin azaldığını fark eden düşman, barikatı düşürmek için saldı-

rıya geçecekti. Şu da var ki, işbilir Enjolras, bu tuzağı düşündü ve atışları yanıtsız bıraktı.

Askerlerin her atışlarında, Gavroche diliyle damağını şişiriyordu. Bu da onları küçümsediğinin belirtisiydi.

«Oh, ne iyi,» diyordu, «haydi yırtın bezleri, sargı gerekecek!»

«İyice dağıttın dostum!»

Balolarda olduğu gibi, savaşta da çarpışmalar, şaşırtmayı severler. Şu kesin bir gerçek ki, barikatın bu sessizliği saldıranların merakını çekmişti. Umulmadık ve hiç de hoş olmayan bir sürprizle karşılaşmaktan korktukları için, taşların arkasındakileri görmek istediler. Asiler karşı damın kiremitlerinin üstünde, bir miğfer ışıltısı gördüler. Bacaya yaslanmış bir itfayeci, orada nöbet bekliyor ve barikatın içini izliyordu.

Enjolras:

«Vay canına! Şu gözcüden hoşlanmadım!» dedi.

Aslında, Jean Valjean, Enjolras'a silahını geri vermişti, fakat kendi tüfeği elindeydi.

Sessizce nişan aldı, bir an sonra kurşunun deldiği miğfer sokağa düşüyordu. Ansızın korkan asker de, ortadan kaybolmuştu.

Yerine bir diğeri geçti, bu genç bir subaydı. Jean Valjean ikinci kez ateş etti, bu miğfer de diğeri gibi kaldırımlara düştü.

Subay da üstelemeden geri çekildi. Bu onlara iyi bir ders verdi. Bir daha dama gözcü yollamaya kalkışmadılar. Barikatı izlemekten vazgeçildi.

Bossuet epeyce meraklanmıştı, Jean Valjean'a sordu:

«Onu neden öldürmediniz?»

Jean Valjean yanıt vermedi.

12
DÜZENDEN TARAF OLAN DÜZENSİZLİK

Bossuet bütün bunlara anlam verememişti. Combeferre'in kulağına eğildi:

«Benim soruma yanıt vermedi.»

Combeferre gülerek:

«O tüfek atışlarıyla iyilik eden bir adam.»

Artık maziye karışan o eski yılları hatırlayanlar, banliyödeki Muhafız Alayının epeyce yararlı olduğunu bilirler.

Bu muhafızlar, özellikle 1832'nin Haziran ayının ilk haftasında epey başarılı oldular. Mesela, Pantin, Vertus ya da La Cunette'deki meyhaneciler öfke püskürüyorlardı. Bu isyanlardan dolayı yerlerinin boşalması, onları çileden çıkartmıştı. Yalnızca bu nedenle ölümü bile göze alıyorlardı. Meyhanesinin simgelediği düzeni korumak için çarpışıyor, belaya atılıyordu.

O dönem için, hem kenter hem cesur bir çağ denebilir. Savaşçıları olan düşüncelerin, prensiplerin yanı sıra, çıkarların da epey gözüpek silahşörleri vardı. Nedenin sıradanlığı, hareketin ataklığını lekeliyordu.

Paranın azalması borsacılara 'Marseillaise'i söyletiyordu.

Tezgâhları için kanlarını döküyorlardı ve yiğit bir heyecanla dükkânı, yani vatanın küçücük bir parçasını, eski savaşçıların karşı durulmaz cesaretiyle savunuyorlardı.

Şunu da ekleyelim ki, bütün bunlar alabildiğine kritik durumlar olup, mücadele eden toplumsal öğelerdi. Dengelenecekleri vakti bekliyorlardı. O günlerin bir diğer belirtisi de Hükümetçilikle (Asıl parti için kullanılan vahşi ad) anarşi işbirliği içindeydi. Düzen için çarpışıyorlardı, fakat rastgele. Ulusal Muhafız Alayının herhangi bir subayının emriyle olmayacak bir anda trompet çalınıyor; aklına esen herhangi bir subay çarpışmaya katılıyordu. Bir muhafız kendi adına dövüşüyordu. Buhran günlerinde kişi liderden emir almaz, kendi içgüdülerine uyardı. Orduda klikler oluşmuştu, kimi Fannicot gibi kılıcıyla çarpışıyor, kimi de Hengi Fonfrede gibi kalem kullanıyordu.

Prensiplere bağlı olmayan, sadece çıkarlarını düşünenler tarafından simgelenen uygarlık, o günlerde epeyce tehlikedeydi. Alarm isteme sesini yükseltti, herkes ona destek olup, onu korumak, savunmak istedi, ama her biri bunu aklına geldiği gibi yapıyordu. Önüne gelen toplumu kurtarma ödevini üstlenmişti.

Bu gözü karalık bazen cinayete kadar gidiyordu. Herhangi bir şehir muhafız taburu, özel yetkesine dayanarak, kendisini aske-

ri mahkeme ilan edip, beş dakika içinde esir alınan bir asiyi kurşuna dizerdi.

İşte Jean Prouvaire de böyle uyduruk bir taburca öldürülmüştü. Sayısız hataya neden olan bir linç yasası. Aimé Garnier isimli genç bir ozan, Kraliyet Meydanında süngülü muhafızlarca kovalanmış ve güç bela 6 numaralı konağa sığınarak paçayı sıyırmıştı. Halk ardı sıra şöyle bağırıyordu:

«İşte bir Saint-Simon'cu!» Ve onu linç etmek istemişlerdi. Oysa biçare ozanın elinde zararsız bir yazar olan Birinci Saint-Simon'un, ünlü eseri *Anılar* kitabı vardı. Ulusal bir muhafız kitabın adını okumuş ve onu ihtilalci sanıp: «Öldürelim!» demişti.

Demin adından söz ettiğimiz «Yüzbaşı Farnicot»nun buyruğu altındaki bir birlik 1832'nin 6 Haziran gününde, belki kapris yaparak, belki keyfi olarak Chanvrerie Sokağında ölüme atılmıştı. Bu bilinmez olay, 1832 İsyanından sonra açılan soruşturmada meydana çıktı. Sabırsız ve cesur bir kenter olan Yüzbaşı Fannicot, demin belirttiğimiz gibi gayretli birisi olduğundan, erken ateş edip, kendi başına barikatı düşürme hayaline kapılmıştı. Barikatın üstüne asılan Mösyö Mabeuf'un siyah ceketini siyah bayrak sanıp, hemen öfkelenmiş ve komutanlarından buyruk beklemeden, kendi başına hareket etmek istemişti. Henüz ateş etme vaktinin gelmediğini bildiklerinden, bekleyen general ve müfreze komutanları yüksek sesle ayıplamış ve kendi başına buyruk olmak istemişti.

Kendisi gibi kararlı adamları yönetiyordu. Bir tanığın belirttiği üzere, «Kudurmuş adamlar»dı. Jean Prouvaire'i kurşuna dizen aynı birlikti. En umulmadık zamanda,

Yüzbaşı Fannicot askerlerini barikatın üstüne saldırttı. Fakat stratejiden mahrum, sadece gözüpeklikle yapılan bu saldırı onlara epeyce tuzluya geldi. Birlik sokağın daha yarısına gelmeden bir mermi sağanağına yakalandı. Başta koşan en cesur dört kişi barikatın önünde yere devrildi. Aslında epey yiğit, fakat askerlik bilgisinden uzak olan bu muhafızlar, kaldırımlarda on beş ölü bırakıp çekildiler. Onların bu kararsızlığından faydalanan

asiler, tüfeklerini bir daha doldurdular ve ikinci bir ateş karşısında sokakta kıstırıldılar. Bu seferki atış daha da kıyıcı olmuştu. Yüzbaşı Fannicot cesur ama önlemsiz bir komutan olduğundan, bu saldırıda öldü. İki ateş arasında kalmıştı, onu öldüren «Top», yani «düzen» oldu.

Aslında o kadar önemli olmayan fakat yine de zorlu olan bu saldırı Enjolras'ı epeyce öfkelendirmişti:

«Hey ahmaklar!» diye homurdandı. «Hem kendi adamlarını öldürttüler, hem de kurşunlarımızı harcattılar!»

Enjolras, safkan bir ihtilal generali gibi konuşmuştu. Haklıydı da. İsyan ile bastırma eşit silahlarla vuruşmaz. İsyanın belli sayıda silahları olduğu için, bunu hızla tüketebilir, ordu kadar fazla askeri de yoktur. Boşalan bir fişekliğin, öldürülen bir adamın yerine yenisini koymak hiç kolay değildir.

Oysa arkasında ordu olan güç, adam saymaz. Barikatta olan adam sayısına karşılık, bastırmanın da o miktarda alayları; barikatın dayanıklılığına karşı onun cephanelikleri vardır. Bunlar sürekli yüze karşı bir kişinin çarpışmaları olduğundan, neredeyse her zaman barikat yenik düşer. Yeter ki ihtilal ansızın ortaya çıkıp elinde kurtarıcı meleğin kılıcını parlatmasın. Böylesi haller de olur. İşte o zaman, her şey ayaklanır, kaldırımlarda bir fokurdama başlar. Halk barikatları çarçabuk çoğaltır. Paris içten içe titrer. *Kutsal şeyler* belirir, 10 Ağustos-29 Temmuz havadadır. Göz alıcı bir ışık görünür. Kaba gücün korkunç ağzı geriler ve bir aslan olan ordu, karşısında dikilmiş ve sakin bir peygamber bulur; Fransa.

13
ŞİMŞEKLER

Bir barikatta duygular ve tutkular karışımı arasında her şey vardır: gözü karalık ve gençlik; onur, coşku ve ideal, inanç; kumarbazın inadı ve özellikle arada bir parlayan umutlar... En olmayacak anda, işte böyle bir umut titremesi, Chanverire Sokağı barikatını kuşattı.

Dikkatle ortalığı kollayan Enjolras birden bağırdı:

«Çocuklar, kulak verin, Paris uyanıyor gibi!»

6 Haziranın sabah saatlerinde isyan birkaç saat için bir şiddetlenme işareti gösterdi. Saint-Merry matem çanının ısrarlı vuruşları bazı istemleri canlandırdı. Poirier ve Gravilliers Sokaklarında birkaç barikat daha kuruldu. Saint-Martin Kapısının önünde, silahlı bir delikanlı, kendi başına bir süvari taburuna saldırdı.

Caddenin tam ortasında bir dizini yere koyup, silahını omuzladı. Tabur komutanını vurdu ve sonra başını çevirip: «İşte, en azından artık bize zarar verenlerden bir kişi eksildi!» dedi.

Kılıçla öldürdüler onu.

Saint-Denis Sokağında bir kadın, evinin kapalı panjurları arkasından muhafızlara ateş açıyordu. Panjur tahtalarının sarsıldıkları görülüyordu.

Cassonnerie Sokağında cepleri mermi dolu, on dördünde bir çocuk tutuklandı.

Birçok karakola saldırı yapıldı. Bertin-Poiree Sokağı girişinde, başta General Cavaignac de Baragne'in durduğu bir süvari alayı beklenmedik bir kurşun sağanağına tutuldu. Planche-Mibray Sokağında, alayların üstüne kırık şişeler, bardak-tabak attılar. Bu kötü bir şeydi. Bunu Napoleon'un eski teğmeni olan Mareşal Soult'a söylediklerinde, o yaşlı kurt, kaş çattı ve Saragosse'da Suchet'den duyduğu bir sözü söyledi:

«Yazık, yaşlı kadınlar başlarımıza lazımlıklarını boşalttıklarında işimiz tamam demektir!»

İsyanın sınırlı kaldığının düşünüldüğü anda zuhur eden bu genel belirtiler, ansızın kabaran bu öfke buhranı, Paris mahalleleri üzerinde çakan bu şimşekler, bütün bunlar komutanları endişeye sürükledi.

Bu yangın işaretlerini söndürmek için önlem alındı. Bu kıvılcımlar söndürüldükten sonra, harekete geçmek gayesiyle, Maubuee, Chanvrerie ve Saint-Merry barikatlarına saldırıyı bekletme kararına vardılar.

Yollarda karşılaşacakları sevimsizliklere son verip sadece bu barikatlarla baş etmeyi ereklemişlerdi. Ansızın fokurdayan so-

kaklara birlikler yollandı. Bu birlikler, büyük sokakları aramış, diğerlerini zaman zaman önlemle, zaman zaman saldırarak araştırmıştı. Fakat bu bastırma sessizce olmadı, orduyla halkın çarpışmalarına has gürültüler her yeri sardı. İşte Enjolras bu sesleri duymuştu. Askerler kapıları kırıyordu, bu arada bölükler caddede biriken asileri silah kulanıp dağıtıyordu. Bir ara Enjolras sedyede taşınan yaralıları gördü ve Courfeyrac'a:

«Şu yaralılar bizim barikattan değil!»

Ne yazık ki, umut uzun yaşamadı. Yarım saat ancak geçmişti ki Paris eski havasına döndü. Bu yıldırımsız bir şimşek gibiydi. Kısa süre sonra asiler tepelerine mermilerden bir örtünün tekrar düştüğünü anladılar; bu da, kayıtsız halkın terk ettiği yardımcılarına gösterdiği umursamazlıktır.

Demin sezilen hareketlilik, birden yok oluvermişti. Artık, Savaş Bakanı'nın ve generallerin ilgileri hâlâ direnen barikatlara çevrilebilirdi.

Güneş yükseliyordu.

Asilerden biri Enjolras'a:

«Açız, burada böyle mi öleceğiz?»

Enjolras her zamanki yerinde dikilmiş, bakışları sokakta, başıyla evet dedi.

14
ENJOLRAS'IN SEVGİLİSİNİN İSMİ

Courfeyrac, Enjolras'ın yanında, bir kaldırıma oturmuş, topa hakaretler ediyordu. Her top gürleyişinde, ona sesleniyordu:

«Koca haylaz, yok yere yoruluyorsun. İçim sızlıyor, bu şamata anlamsız. Bu uğultu bile değil, sadece bir öksürük.»

Etrafındakiler onun bu şakasına gülüyorlardı.

Courfeyrac ve belayla iyice keyiflenen Bossuet, Madam Scarron'un yıllar önce yapmış olduğu gibi, yiyecek yerine şaka tüketiyorlar, şarap yerine arkadaşlarına neşe sunuyorlardı.

Bossuet:

«Enjolras'a hayranım. Onun bu cesareti beni coşturuyor. O tek başına yaşayan bir genç, belki de bu nedenle, dul olmaktan yakınıyor.

«Ama bizlerin sevgilisi var. Bizi kimi zaman çıldırtan metreslerimiz var, yani bize cesaret de vermiyorlar. Bir kaplan gibi âşık olunca, bir aslan gibi savaşmak o kadar kolay değil. İşte bu alımlı kızlardan intikam almak için bizler de bu yolu seçtik. Roland(*), Angelique'yi üzmemek için kendisini öldürttü. Bütün cesaretimiz kadınlarımızdan gelir. Kadınsız bir erkek, horozsuz bir tabanca gibidir. Kadın erkeğin parçasıdır. Evet fakat Enjolras'ın kadını yok. Âşık değil ama yine de kahraman olabiliyor. Onun gibi olmak, buz gibi soğuk ve ateş gibi sıcak olabilmek eşsiz bir şey.»

Enjolras onu dinlemiyor, duymuyor gibiydi, ama epey yakınında olan biri onun kısık sesle söylediği şu sözü duyabilirdi:

«Patria.»(**)

Bossuet gülüyordu. Courfeyrac duruşma salonundaki bir mübaşir edasıyla seslendi:

«Adım Sekizlik bir top.»

Evet, sahneye başka bir oyuncu girmişti, bu bir top arabasıydı.

Topçular hemen davranıp bu yeni topu da ilkinin yanına koydular.

Sonun yakınlaşmasıydı bu.

Birkaç saniye ancak geçmişti ki, hizmete hazır iki top aynı anda saldırdı. Şehir muhafızları da yaylım ateşiyle top atışlarını destekliyordu.

Biraz ötede bir topun uğultusu daha duyuldu. Chanvrerie barikatına iki top ateş ederken, iki top daha getirtilmiş, bir Saint-Denis Sokağına, diğeri Aybry-Me Bougher Sokağından, Saint-Merry barikatına gülle yağdırıyorlardı. Dört topun sesi birbirlerine karışıyordu.

Bu tekinsiz savaş köpeklerinin havlamaları birbirlerini yanıtlıyordu.

(*) Roland: Ortaçağın bir kahramanı. İmparator Charlemagne'ın yeğeni olan şövalye.

(**) Patria: Yurt.

Chanvrerie Sokağındaki barikata ateş açan iki toptan biri salkım(*), diğeri gülle atıyordu.

Gülle atan top az daha yukarıyı hedeflemişti ve barikatın üst kısmını yıkıyordu. Asilerin üstüne, parçalanan kaldırım taşları ve salkım döküntüleri yağıyordu.

Bu atışın niyeti savaşçıları yerlerinden indirmekti. Onları içte kıstırmak istemişlerdi, bu da saldırının yakın olduğuna işaret ediyordu.

Asiler, güllelerden barikatın tepesinden ve meyhane pencerelerinden gökten yağan salkımlardan dolayı uzaklaştıkları için, saldırganlar sokağa kolayca girebilirlerdi. Hem sokakta görünme tehlikesi bile yoktu. Barikatı rahatça aşabilir ve belki de onları hazırlıksız avlayarak barikatı düşürürlerdi.

Enjolras:

«Şu toplar can sıkmaya başladı,» dedi. «Onların ateşini seyreltelim, topçulara ateş!»

Hepsi hazır duruyordu. Uzun süredir sessiz kalan barikat birden ateş açtı. Yedi-sekiz kez üst üste ateş açıldı ve birkaç saniye geçti geçmedi, alevlerle karışık koyu dumanda birkaç topçunun topların üstüne devrildikleri görüldü. Canlı kalanlar katı ve sakin işlerini sürdürüyorlardı, artık ateş ağırlaşmıştı.

Bossuet, Enjolras'a:

«Bu iyi, başardık.»

Enjolras başını sallayıp:

«Böyle bir başarıyla yalnızca on dakika daha dayanabiliriz, birazdan barikatta on fişek bile kalmayacak.»

Gavroche, onun bu söylediklerini duymuştu.

15
GAVROCHE BARİKATIN DIŞINDA

Courfeyrac bir süre sonra barikatın dışında, birini mermi yağmuru altında gördü.

(*) Salkım: Topla atılan demir parçaları.

Gavroche koluna meyhaneden aldığı bir sepeti takmış, oyuktan dışarı süzülmüş, sokakta öldürülen muhafızların mermilerini kendi sepetine aktarıyordu.

Courfeyrac seslendi:

«Ne yapıyorsun?»

Gavroche:

«Sepet dolduruyorum yurttaş.»

«Ateş edildiğini görmüyor musun?»

Gavroche omuzlarını kaldırdı:

«Eh, ne yapalım, yağmur yağıyor sadece!»

«Haydi geri dön!»

Gavroche:

«Birazdan dönerim,» deyip, sokağa daldı.

Okurumuzun hatırlayacağı üzere, Fannicot birliği gerilerken sayısız ceset bırakmıştı sokakta. Kaldırımlar boyunca yirmiye yakın ceset vardı.

Gavroche için yirmi kadar fişeklik, barikat için eşsiz bir şeydi.

Duman, sokağı koyu bir sisle kapatmıştı. İki dik bayır arasındaki bir boğaza düşen bir bulutu gören biri, yüksek evlerin ortasına sıkışan bu dumana ilişkin bir fikir edinebilir. Sürekli yenilenen bu duman iyice yoğunlaştığı için, direnişçiler sokağı belirgince göremiyorlardı.

Barikata saldırıyı idare edecek komutanların bilerek uyguladıkları bu dumanla karartma Gavroche için epey iyi oldu.

Sade yapılı sıska çocuk, bu dumanda yok olur gibiydi. Görünmeden yedi-sekiz fişek çantasını aktardı sepetine. Tıpkı fındık kıran maymun gibi, çabuk davranıyordu. Şimdilik fazla tehlikede sayılmazdı.

Yerlerde sürünüyor, emekliyor, sepeti elinde, bir yılan gibi kıvrılıp kayıyor ve çantasını cephaneyle dolduruyordu.

Barikattakiler, ilgiyi onun üstüne çekmemek için seslenmeye cesaret edemediler.

Bir onbaşının cesedinde bir barutluk buldu. Bunu hemen sepete koydu:

«Oh oh, susuzluk için bir armut!»(*) diye söylendi.

O kadar ilerlemişti ki, sis artık şeffaflaşmaya başlamıştı. Sokakta dizilen askerler dumanlar arasında devinen bir gölge seçtiler.

Gavroche bir çavuşun cephanesini sepetine boşaltırken, cesede bir mermi denk geldi.

Gavroche haşarı bir gülüşle:

«Vay canına!» dedi, «cesetleri öldürüyorlar!»

Başını kaldırdı ve merminin geldiği yana baktı.

Sonra ayağa kalktı. Rüzgâr saçlarını havalandırmıştı. Eli belinde, gözü mermi yağdıran muhafızlarda, bir şarkı söylemeye başladı:

Berbat bir mahalle Nanterre,
Suçlu her zaman Voltaire.
Boğucu bir yer Palaiseau,
Burada da suçlu Rousseau.

Daha sonra yerdeki sepetini aldı, düşen mermileri sırayla yerleştirdi ve her yerde vızıldayan mermiler arasında birkaç adım koşup yeni bir fişekliği boşaltmaya başladı. Orada dördüncü bir kurşun yanından ıslık çalıp geçti. Yine ona denk gelmemişti, Gavroche şarkı söylemeyi sürdürdü:

Ben bir Noter değilim,
Bunun suçlusu Voltaire,
Kuşlar gibi uçarım.
Bunun sorumlusu Rousseau.

Beşinci kurşunda şarkısını kesmemişti:

Yaradılışım keyif demek,
Bunun da suçlusu Voltaire.
Nasibimdir yıkımlar,
Yine suçlu Roussesau.

(*) Barutluk: Fransızca bir kelime oyunu. *Poire*, yani armut barutluk anlamına gelir. Fransızlar da susuzluğa karşı bir armut der.

Biraz daha zaman geçti.

Görüntü korkunç ve sevimliydi. Mermiler arasında oynaşan Gavroche meydan okuyordu. Epeyce eğleniyordu. Avcılara dayılanan bir serçeye benziyordu. Her mermiye yeni bir dörtlükle yanıt veriyordu. Sürekli ona nişan alıyor, fakat hiç denk getiremiyorlardı. Askerler ona nişan alırken, haline gülüyorlardı. Çocuk eğiliyor, bükülüyor, kıvrılıyor, sonra bir evin eşiğine sığınıyor, sekerek sokak ortasında görünüyor, kaçıyor, geri dönüyor, kendisine ateş edenlerle eğleniyor, bulduğu cephaneyi sepetine koyuyordu.

Asiler yürekleri ağızlarında, gözlerini ondan alamıyor, kaygıyla izliyorlardı. Barikat onun için titrerken, o şarkı söylüyordu. O bir çocuk değildi, bir erkek de değildi. Tuhaf bir cin yumurcağı, perilerin oğlu gibiydi. Savaşın kurşun işlemez cücesiydi. Kurşunlar arkasından kovalıyor, o ise onlardan kaçıp kurtulmayı başarıyordu. Ölümle saklambaç oynuyordu. Ecelin her yakınlaşmasında haylaz çocuk ona bir fiske atıyordu.

Nihayet bir kurşun, bu tuhaf çocuğa, bu ateş ışıltısına geldi. Gavroche'un sendelediğini, sonra düştüğünü gördüler. Bütün barikat keder dolu bir çığlık attı, fakat bu küçük yavru benliğinde Antee'yi(*) taşıyordu. Yumurcak için kaldırıma düşmek, devin toprağa düşmesi gibi oldu, Gavroche yerinden kalkmak için düşmüş gibiydi. Bir süre olduğu yerde kaldı, yüzünden kanlar akıyordu, kollarını yukarı kaldırdı, merminin geldiği tarafa baktı sonra sesini yükseltti:

Devrildim ben kara toprağa,
Bunda da suç Voltaire'in.
Yüzüm gözüm çamur içinde,
Bunda da suç...

Tamamlayamadı, ikinci bir kurşun geldi, aynı elden. Bu kez karınüstü yere yuvarlandı ve bir daha kımıldamadı. Bu küçük fakat cesur ruh göçmüştü.

(*) Antee: Yunan Mitolojisinde Hercules'le çarpışan bir dev. Antee ayağı her toprağa değdiğinde, yeniden güçlenirdi.

16
AĞABEYLİKTEN BABALIĞA GEÇİŞ

Facianın gözleri sürekli açık olmalıdır. Tam o sıralarda, parkta el ele yürüyen iki çocuk vardı. Bunlardan biri olsa olsa yedi, diğeri beş yaşlarında olabilirdi. Yağmurdan ıslanan ufaklıklar kurunmak için güneşte yürüyorlardı. Çocuklardan büyüğü kardeşinin elini tutmuş sürüklüyordu, her ikisinin de yüzleri kansız, kılığı kıyafeti perişandı. Yabankuşlarına benziyorlardı. Küçük, ağabeyine:

«Çok açım,» dedi.

Daha şimdiden himaye eden bir tavır takınan ağabeyi, kardeşinin elini sol eliyle tutuyordu, sağ elindeki bir sopayı salladı.

Bahçede yalnızdılar. Park tenhaydı. Güvenlik önlemi olarak parmaklık kapısı kapanmıştı. Orada üs kuran askerler savaşmaya çıkmışlardı.

Bu çocuklar buraya nasıl gelmişlerdi. Bir karakoldan mı kaçmışlardı? Ya da şehir kapılarında çadır kuran gezginci cambazlardan mı kaçıp kurtulmuşlardı? Kim bilir belki de geceyi, hani şu gazete okunan bir nöbetçi kulübesinde geçirmişlerdi. Gerçek şu ki, şu anda özgür oldukları gibi yeri yurdu olmayan serserilerdi. Özgür, fakat serseri olmak, büyük perişanlıktı. Aynı zamanda, kalacak yerleri olmayan, yollarını kaybeden zavallılardı, bu çocuklar da böyle bir haldelerdi.

Okurumuzun hatırlayacağı gibi, bu çocuklar bir gece Gavroche'un himayesine aldığı iki kardeşti. Magnon Kız ın baktığı, aslında Thenardierler'in oğulları. Magnon Kız'ın, Mösyö Gillenormand'a attığı bu yavrular, şu sıralarda daldan düşmüş yapraklar gibilerdi. Köksüz bir ağaçtan yuvarlanan ve rüzgârın yerlerde sürüklediği yapraklar...

Kendilerine analık eden Magnon Kız'ın zamanında temiz giyimli olan bu çocuklar, şu anda, pılı pırtı içindeydi.

Bu çocuklar şimdi Paris polisinin kaldırımlarda toplayıp ardiyelere götürdüğü yetim çocuklardı.

Bu sefiller, bunca güzel bir parkta olmalarını, bu karmaşaya

borçlu sayılırlardı. Park bekçileri görev yerlerinde olsalar, bu döküntü giyimli çocukları içeri almazlardı. Sefillerin parka girmeye hakları yoktur. Fakat çocuk olarak onların da çiçekler kadar hakları oldukları unutulmamalı.

Kapılar kapalı olduğu için parmaklıklardan girmişlerdi. Aslında kapıların kapalı olması polislere dinlenme fırsatı vermez, ama bu işler de savsaklanıyordu. Paris'te başlayan fırtınayla ilgilenen park bekçileri, çocukları gözden kaçırmışlardı.

Bir gün önce çok yağmur yağmıştı, o sabah bile biraz serpiştirmişti. Fakat haziranda sağanakları önemsemeyiz. Aradan bir saat geçsin bu fırtına aklımızdan çıkar. Bu ışıkta sarışın günün ağladığını görmeyiz bile. Toprak bir bebenin pembe yanağı gibi hemen kurur.

Günün bu öğle vaktinde, güneş yakıyor, ortalığı kasıp kavuruyordu, toprağı emercesine yapışık gibiydi. İnsanın güneşin susadığına inanası geliyordu. Bir sağanak, bir bardak su yerine geçer. Toprak yağmuru hemen içer. Sabahleyin, ıslak olan yerler öğleyin toza batmıştı.

Yağmurun yıkayıp güneşin kuruttuğu bir yeşillik gibi güzel şey yoktur. Bu sıcak bir yeşillik gibidir. Bahçeler ve çayırlar köklerindeki sudan ve çiçeklerindeki güneşten mis kokulu buketler gibi en hoş kokularını saçarlar. Her şey güler, şarkı söyler ve kendisini doğaya sunar. İnsan kendisini esrimiş sanır. İlkbahar uçarı bir cennettir. Güneş insana sabrı belletir.

Çoğu kişi daha çoğunu istemez. Bazıları canlı göklerin maviliği bize yeter, derler. Kış soğuklarında, pılı pırtıya bürülü yolcunun üşümesi, bir zavalının eğri omurgasıdır; izbede, çatı katında yaşayan yoksul, ona vız gelir. Cezaevinde soğukta üşüyen genç kızın, pırtılarından ona ne? Ağaçlar altında kendi düşlerine dalmak, olmayacak hayallere kafa yormak varken. Bu huzurlu ama ürkütücü insanlar, acımasızcasına tatmin olurlar. İşin en beter yanı da, sonsuzun onlara yetmesidir. İnsanoğlunun en büyük ihtiyaçlarından biri olan, «son»dan habersizdirler.

Gelişmeyi, şu yüce emeği kabul edenler, bu «son»u benimsemezler.

Sonsuz'la sonun ilahi ve insani birleşiminden doğan sınırsızlığı iyi bilmezler. Uçsuz bucaksızla karşılıklı olsunlar, bununla kalır gülümserler. Sevinç asla, sarhoşluk sürekli.

Ölüm, insanlığın tarihi bile onlar için sadece parçalanmış karalamalardır. Bütün yoktur burada, gerçek iyice dışarıda kalır. Bu ayrıntı ile ilgilenmek ne işe yarar? İnsanoğlu! Evet anladık, insanoğlu acı çeker, ama ne yapalım, şu anda gökyüzünde yükselen şu Aldebaran Yıldızı daha önemli sayılmaz mı? Genç lohusanın bebeğini emzirecek sütü yok! Ne iş ama. Yeni doğan bebek ölmüş, dert değil, mikroskop altında parlayan şu çiğdem, ne harika... Bunu kusursuz bir Malines(*) danteliyle karşılaştıramazsınız...

Böyle düşünenler sevmeyi de unuturlar. Zodyak,(**) onları o kadar etkilemiştir ki, ağlayan bir çocuğu bile fark etmezler. Tanrı onların ruhlarını karartmış. Bunlar hem küçük, hem de yüce ruhlar ailesi: Horace(***) gibi, Goethe gibi. Belki de La Fontaine! Bunlar, sonsuzun kusursuz izleyicileri, acıyı görmeyen kayıtsız egoistler. İyi havalarda Neron'u bile göremezler.

Güneş, azizlerin yakıldığı odun yığınını gizler onlardan. Bir giyotinle idamı izlerken bile, burada bir ışık oyunu ararlar. Böyle benciller, ne inlemeyi, ne hıçkırığı, ne de matem çanını duyar. Mayıs ayı boyunca her şeyi hoşgörürler. Başlarının üstünde kızıl bulutlar olduğu sürece, kendilerini mutlu sayarlar. Yıldız parıltısı ve kuş seslerinden sevinç duyarlar.

Bunlar parlak gölgelerdir. Ne kadar zavallı olduklarının ayrımında bile olmazlar. Onlara hem hayranlık duymak, hem de merhamet etmek gerekir, tıpkı benliğinde geceyle gündüzü yan yana getiren bir yaratığa acınacağı gibi. Böyle yaratıkların görecek gözleri yerine, alınlarının ortasında bir yıldız vardır.

Bu bilgelerin umursamazlığı, bazı eleştirmenlere göre üstün bir felsefeymiş. Mümkün, fakat bu üstünlükte bir eksiklik, bir sakatlık vardır. İnsan hem ilahi, hem de topal olabilir, yarı-Tanrı

(*) Malines : Belçika'da dantelleriyle ünlü bir şehir.
(**) Zodiak: Burçlar toplamı.
(***) Horace : Romalı şair.

Vulcain(*) gibi. İnsan insanüstü olabileceği gibi, insandan aşağı da olabilir. Sonsuz eksik doğada yok mu? Güneşin bir kor olmadığını kim ispat edebilir?

Evet ama o zaman neye inanmalı? *Güneşin yalancı olduğunu kim söyleyebilir?* Demek bir sürü dâhi, insanüstü, yıldız adamlar bile, zaman zaman yanılabiliyor? Demek göklerde duran ve dünyaya ışık veren güneş bile iyi görmeyecek, az mı görecek? Bu sahiden de cesaret kırıcı. Hayır, ama güneşten de üstün ne var? Tanrı!

1832'nin 6 Haziran gününde, öğleyin saat on bir civarında, tenha olmasına rağmen, park çok güzeldi. Çiçek tarhları yağmurla yıkanmış, havaya en hoş kokularını salmışlardı. Öğle aydınlığında bir eğlencede gibi, ağaç dalları birbirlerine sarılmaya çalışıyordu. Çalıbülbülleri, serçeler yarışırcasına cıvıldaşıyorlar, ağaçkakanlar küçücük gagalarıyla ağaç kabuklarını kemirmeye uğraşıyorlardı.

Çiçek tarhları zambağın egemenliğini kabul etmişlerdi. Kokuların en muhteşemi beyazlıklardan yayılanı değil midir? Karanfillerin o acımtırak kokusu havayı doldurmuştu. «Marie de Medicis»in(**) ihtiyar kuzgunları büyük ağaçlarda çiftleşmeye uğraşıyorlardı. Güneş laleleri parlatmış, üstlerinde ışıklar oluşturmuştu. O laleler, çiçeğe dönüşen alevlerin bir başka manzarasını sergiler. Bu laleler üzerinde altın kanatlı arılar vızıldıyordu. Şu alev çiçekleri de, kıvılcımlara benziyordu.

Her şey âhenk ve sevinçten oluşmuştu. Birazdan yağacak yağmur bile, inci çiçekleriyle hanımellerini sulayarak bu ikinci sağanak da hiç korkunç görünmüyordu. Fırtınayı hisseden kırlangıçlar aşağıdan süzülerek uçuşuyorlardı. Bahçede herkes ve her şey mutluluk içindeydi, hayat güzel kokuyor, bütün doğa bir saflık, bir yardım, şefkat saçıyordu. Göklerden yere inen düşünceler, öpülen tombul bir bebek eli gibi tatlıydılar.

Yeşil dallı ağaçlar altında yükselen o mermer yontular bile, ışıkta

---

(*) Vulcain: Romalıların ateş ve maden tanrısı.

(**) Marie de Medicis: İtalyan asıllı bir Fransa kraliçesi. O parkta adına bir çeşme vardır. IV. Henri'nin karısı ve XIII. Louis'nin annesidir.

delikli giysiler giymiş gibiydi. O ilaheler sanki güneşten paçavralar giyinmişlerdi. Her taraflarından gün ışığı sarkıyordu. Sağda solda azıcık toz kaldıracak ölçüde usul bir esinti vardı. Geçen sonbahardan kalan birkaç kuru yaprak birbirleriyle oynaşır gibi uçuşuyordu.

Işık fazlalığı insanın içini açıyor, güven veriyordu. Hayat, usare, ısı, buharlar her yeri dolduruyordu. Aşkla kuşatılan bu nefeslerde, bu yansıma ve ışıklarla, bu ortalığı dolduran altın sıvısında, insan tükenmeyenin tansığını seziyordu. Bir alev örtüsü gibi yükselen bu ihtişamın arkasında, insan Tanrı'yı görebilirdi.

Yolları kapatan kum nedeniyle çamur yoktu. Yağmurdan dolayı kül de yoktu. Çiçekler yıkanmış tazeliklerini göz önüne sermişlerdi. Yerden biten bütün çiçekler kusursuz güzellikteydi. Tertemiz ihtişamdı görünen. Doğanın huzurlu sessizliği doldurmuştu bahçeyi. Bu sessizlikte âhenkli müziklerin ezgileri yükseliyordu; yuvalardan gelen cıvıltılar, esintinin usulca soluğu...

Mevsimin olanca âhengi, nazik bir beraberlik oluşturmuştu, ilkyazın görünümleri düzenli biçimde sıralanmıştı. Leylaklar açıp solarken, yaseminler çiçek vermeye başlıyordu. Çiçeklerin bazıları gecikmiş, bazıları vaktinden erken gelmişti. Haziranın habercisi olan kızıl kelebekler, mayısın geciken kelebekleriyle, kardeşçe oyunlar oynuyordu. Çınarlar yapraklarını yeşertmiş, bahar rüzgârı kestane ağacının solgun pembe çiçeklerini oynatıyordu. Yandaki kışladan gelen emekli bir subay, parkın parmaklığında durmuş: Bahar, tören üniformasıya selama hazır, diyordu.

Bütün doğanın beslenme vaktiydi. Yaradılış yemek masasına oturmuş vakit ve saat gelip dayanmıştı. Mavi yemek örtüsü gökler, yeşil olan yeryüzü için serilmişti. Güneş ortalığı ışıkla doldurmuş, Tanrı da herkese yemek dağıtıyordu. Her yaratık kendince besleniyordu. Güvercin kenevir tohumu gagalıyor, ispinoz darı yiyor, saka farekulağı arıyordu. Kırlangıçlar, solucan kovalıyordu. Arı çiçeklere dadanmış, sinek çöpleri kovalıyor, çalıbülbülü sinekleri yakalıyordu. Bu hengâmede da herkes bir diğerinden besleniyordu; bu olgu iyiliğe karışan fenalığın sırrıdır. Fakat böcek ve kuşların hiçbirinin kursağı boş değildi.

Terk edilmiş iki kimsesiz çocuk, büyük havuz kenarındaydı.

Bu göz alıcı ışıkla ürken çocuklar gizlenmeye çalışır gibilerdi. Kimsesiz ve lanetlenmişin içgüdüsü gereğince, kuğu kümeslerinin arkasına sığınmışlardı.

Rüzgâr oradan estiğinde, güç işitilir sesler, gürültüler oluyordu. Bunlar silah ve top atışlarıydı. Çarşı Mahallesi civarında gökyüzü sisler içindeydi. Bir davet olan kilisenin çanı aralıksız vuruyordu.

Çocuklar bu sesleri duymuyorlardı, kendi dertlerine düşmüşlerdi. Küçük olanı:

«Havuza doğru gidelim mi?» diye sordu.

Çocuklarla beraber iki kişi daha havuza yaklaştı. Elli yaşlarında bir baba ve elinden tuttuğu oğlu. Çocuk altı yaşlarında olabilirdi...

O yıllarda Madame de Enfer Sokağındaki bazı ev sahiplerinde parkın anahtarı olurdu. Oradakiler kapı kilitli olduğu zamanlarda da parka gelebilirlerdi. Artık bu yok.

Baba-oğul park civarındaki evlerden birinden gelmiş olabilirdi.

Yetimler bu baba-oğulu görünce, biraz gerilediler. Adam bir kenterdi. Belki de bir yıl önce Marius'ün Cosette âşık olduğu günlerde, yine burada karşılaştığı ve oğluna sürekli iyi davranmanın faydasını anlatan adamdı. Adam sevecen ve güler yüzlüydü. Çocuk, ufacık bir parça ısırdığı büyük bir çörek tutuyordu. Doymuş gibi mızmızlanıyordu. Çocuk, isyandan dolayı muhafız kılığındaydı. Baba da önlemli davranmak istediği için, şehirli kılığındaydı.

Baba-oğul, kuğuların yüzdüğü havuz başında durdular. Baba, kuğulara hayrandı. Onlara benziyordu da diyebiliriz, çünkü onlar gibi yürüyordu.

Kuğular yüzüyordu.

Güzel görünüyorlardı.

Çocuklar, ikisinin konuşmalarına kulak verseler ve bunu kavrayacak çağda olsalar, babanın şu sözlerini duyarlardı. Baba:

«Bilge insan azla yetinmeli, gösterişi sevmem, kimse beni sırmalı süslü elbiselerle görmedi. Bu yapay ışıltıyı sıradan insanlara bırakırım.»

Derken çarşı yanından uğultular, çan sesler oldu.

Çocuk:

«Neler oluyor?»

Baba:

«Şenlik var!»

Sonra, pılı pırtı içindeki küçükleri gördü. Kuğu kümeslerinin arkasında öylece duruyorlardı:

«Bu da bir başlangıç,» dedi.

Sonra:

«Parka da kargaşa girdi.»

Çocuk, çöreğinden bir parça daha ısırdı, otların üzerine tükürdü ve ağlamaya başladı.

Baba: «Niye ağlıyorsun?» diye sordu.

«Aç değilim,» dedi çocuk.

Baba:

«Ama çörek yemek için aç olman gerekmiyor.»

«Bu çöreği sevmedim, bayat!»

«İstemiyorsun ha?»

«Evet.»

Baba kuğuları gösterdi:

«O zaman onu kuşlara at.»

Çocuk kararsızdı. Çöreği sevmemişti, fakat bu, onu atmaya yeterli değildi.

Baba:

«Haydi, merhametli davran. Hayvanlara acımalıyız.»

Oğlunun elinden çöreği alıp havuza attı. Çörek kıyıya epey yakın bir yere düştü.

Kuğular havuzun ortasındaydı. Şu sırada kendilerine yiyecek arıyorlardı. Kenter babayı ve atılan çöreği fark etmemişlerdi.

Baba, çöreğe yazık olacağını anlayıp telaşlandı. Kimseye faydası dokunmayacak bu girişimi önlemek için, el ve kol hareketleriyle kuğuların ilgisini çekmeye çalıştı.

Kuşlar suda bir şey görmüşlerdi nihayet, hemen gemiler gibi dönüp, yüzmeye başladılar.

Baba: «Kuğular işaretleri anlar,»(*) dedi, ve kendi yaptığı espriye güldü.

(*) Fransızca bir kelime oyunu: Kuğu, Cygne; İşaret, Signes. Her iki kelimenin de okunuşu aynıdır.

Şehirden gelen gürültüler çoğalmıştı. Bazı rüzgârlar diğerlerinden daha belirgin bir dille konuşur. Bu rüzgâr, davul seslerini, mermi vızıltılarını ve bunlara yanıt veren yas çanı ile topun o uğultusunu iyice yakınlaştırmıştı.

Kuğular çöreğe yaklaşmamıştı.

Baba:

«Eve gidelim,» dedi. «Tuilleries Sarayına saldırdılar.»

Oğlunu elinden tutup sürdürdü:

«Tuilleries ile Luxembourg arasındaki yol» krallığı senatodan ayıran uzaklığa denk. Birazdan, mermi sağanağına yakalanırız.»

Sonra göklerdeki bulutlara bakıp:

«Yağmur da yağabilir,» dedi. «Gökyüzü de kargaşaya eklendi. Krallığın küçük kolu mahkûm gibi.»

Çocuk gitmek istemiyordu:

«Ben şu kuğuların çörek yemelerini izlemek istiyorum,» diye mızmızlandı.

Baba:

«Bu dikkatsizce davranmak olur.»

Ve oğlunu elinden sürükleyerek götürdü.

Çocuk başı hâlâ geride, kuğuların yaklaşmalarını izliyordu. Hemen sonra köşeyi döndüler.

Bu arada kuğularla beraber, iki kimsesiz çocuk da havuza yaklaşmışlardı. Çörek henüz su yüzeyindeydi.

Küçük oğlan bakışlarını çörekten alamıyordu, büyüğü, giden adamı izliyordu.

Baba-oğul, Madam Sokağına ve büyük merdivene çıkan yollarda silinmişti.

Onlar uzaklaşınca, büyük kardeş havuzun kenarına uzandı, sol eliyle düşmemek için taşlara tutundu ve sağ elindeki sopayı çöreğe doğru uzattı. Kuğular düşmanı görmüşlerdi, hemen yüzdüler. Onların kanatları suda dalgacıklar oluşturmuştu, dalgalar çöreği çocuğa doğru itti. Ağabey sopayla çöreği kaptı. Çörek epeyce ıslanmıştı fakat çocuklar aç ve susuzdular. Büyüğü, çöreği ikiye ayırdı, küçük parçayı aldı ve büyüğü kardeşine uzatıp:

«Şunu ye,» dedi.

17
ÖLÜ BABA, ÖLMEYE HAZIRLANAN OĞLUNU İZLİYOR

Marius barikat dışındaydı. Combeferre de ardı sıra yürüdü. Fakat geç kalmışlardı. Gavroche ölmüştü. Combeferre çocuğun elinden düşen fişek dolu sepeti aldı, Marius çocuğu kucakladı.

«Yazık!» diye düşündü.

Babanın kendi babasına yaptığını o da yıllar sonra onun oğluna yapıyordu, ama Thenardier onun babasını canlı olarak taşımış, kendisi ölü yavruyu taşıyordu.

Marius, kollarında Gavroche'la barikata girdiğinde, yüzü gözü kan içindeydi; çocuğun yüzü gibi. Çocuğu kaldırmak için eğildiğinde bir kurşun başına denk gelmiş, o, bunu fark etmemişti, yara fazla derin değildi.

Courfeyrac kıravatını açıp Marius'ün alnını sardı. Çocuğun cesedini Mabeuf Baba'nın yanına yatırdılar. Siyah bir şalı da üstüne örttüler. Şal ihtiyarla çocuğa yetecek kadar büyüktü.

Combeferre aldığı sepetteki fişekleri dağıttı. Her birine on beş mermi düşmüştü.

Jean Valjean sürekli aynı yerde, taşın üstünde kımıltısızdı.

Combeferre kendisine mermi uzattığında, bir baş işaretiye istemediğini söyledi.

Combeferre kısık sesle:

«Enteresan biri!» diye söylendi. «Barikatın içinde bile, savaşmamayı başarıyor.»

Enjolras:

«Fakat barikatı savunmaktan geri durmuyor.»

Combeferre:

«Kahramanlığın da çeşitleri var demek,» dedi.

Onların sözlerini duyan Courfeyrac:

«Bu da Mabeuf Baba gibi.»

Olan bitenin en tuhaf yönü, saldırının barikat içinde hiçbir değişikliğe neden olmamasıydı. Böylesi savaşlara katılmış olmayanlar bu konuda fikir sahibi olamazlar. Müthiş heyecanlara karışan bu durgun anları anlayamazlar. İçeridekiler gelip gidiyor,

konuşuyor, şakalaşıyorlardı. Tanıdığımız biri, asinin mermi sağanağı altında kendisine şunları söylediğini anlattı: «Biz burada bekârların toplandıkları bir yemekte gibiyiz.»

Chanvererie Sokağındaki barikat epey sakin görünüyordu. Tüm imkânlar ve çareler bitmişti. Demin tehlikeli olan durumları iyice ağırlaşmıştı.

İşler kötüye gittikçe, barikat daha da kızılımsı bir cesaret ışığıyla kuşatılıyordu. Genç bir Ispartalı'ya benzeyen Enjolras, elde kılıç, bir cesaret örneğiydi.

Beline bir önlük bağlamış olan Combeferre yaralılara pansuman yapıyor, Bossuet ve Feuilly, Gavroche'un ölü onbaşının cesedinden aldığı fişeklerden yenilerini hazırlıyorlardı. Bossuet arkadaşına: «Birazdan posta arabasına binerek başka bir gezegene gideceğiz,» dedi.

Courfeyrac bir genç kızın çekmecesini yerleştirir gibi, Enjolras'ın yanındaki kaldırım taşlarına cephanelerini sıralıyordu. Bastonlu kılıcını, tüfeğini, iki tabancasını yan yana koymuştu.

Jean Valjean, sessiz ve dalgın gözlerini karşı duvara çevirmişti. Bir işçi Hucheloup Ana'dan kalan enli bir hasır şapkayı başına takmış, iple çenesinin altından bağlıyor ve «Güneşten korunmak için» diyordu. Aix Cougourde'ından gelen gençler, şen bir sohbete dalmış, güney ağzıyla son kez konuşuyorlardı. Jolly, Hucheloup Ana'nın aynasında dilini inceledi. Birkaç asi, bir çekmecede buldukları bayat ekmekleri iştahla yiyorlardı. Marius, babasının kendisine dair neler söyleyeceğini düşünerek kaygılanıyordu.

18
AV OLAN ATMACA

Barikata dair psikolojik bir detay verelim. Bu olağanüstü sokak savaşına dair söylenmedik söz kalsın istemeyiz.

Ne ölçüde sakin olursa olsun, barikat yine de tehlikeliydi, hele içinde bulunanlar için.

İç savaşta kıyamet parıltıları olur. İhtilaller birer sfensktir. Bir barikattan geçen bir rüyadan geçmiş gibi hisseder kendini.

Böylesi yerlerdeki insanların hislerini, demin Marius'ün hislerini tanımlarken açıklamıştık. Bu hayattan hem daha fazla, hem de daha eksik bir etki. Barikattan kurtulan biri, yaşadıklarını bilemez. Orada müthiş bir zaman yaşanır fakat hatırlanmaz.

İnsan suretinde savaşçı düşüncelerle karşılaşıldı, beyinlerde gelecek ışıdı. Yere uzanmış cesetler ve ayakta hortlaklar görüldü.

Zaman geçiyor, sonsuza değin sürecek kadar uzuyor, bitmiyordu. Ölümle yaşandı. Gölgeler gelip geçti. Kimdiler? Kana bulanmış eller vardı, sağır edici bir şamata ve korkunç bir sessizlik... Bağıranlar, susanlar vardı. İnsan, bilinmeyen derinliklerin lanetli sızıntısına dokunduğunu hissederdi. Tırnaklara yapışık kırmızı bir şeyler görür, ama hatırlamaz.

Chanvrerie Sokağındaki barikata dönelim.

İki ateş arasında, ötelerden gelen bir çan duyuldu.

Combeferre:

«Öğlen.»

Henüz on iki vuruş olmuştu ki, Enjolras ayağa kalktı ve barikatın üzerinden bağırdı:

«Taş getirin, pencere kenarlarını ve çatı pencerelerini güçlendirin. Adamlarımızın yarısı silah başına, öbür yarısı kaldırımlara insinler. Yitirecek bir an bile yok.»

O sırada, omuzlarında balta, bir bölük itfayeci belirmişti sokak başında.

Saldırı birliğinin askerleriydiler. Barikat yıkmakla görevli olan adamların ardı sıra, oraya girmeye hazırlanan askerler gelir hep.

Enjolras'ın buyruğu gemilerde ve barikatlarda görülen titizlikle hemen uygulandı. Gemilerden ve barikatlardan kaçmak imkânsız olduğundan, oradakiler buyruklara uyar. Yarım dakika içinde, Enjolras'ın evin kapısının dışına istif ettirdiği kaldırım taşları eve taşındı ve iki dakika sonra üstüste dizilen bu taşlar, ilk kat pencereleriyle tavan arası pencereler önlerinde yığınaklar yaptı. Bunun mimarı olan Feully'nin sanatsal biçimde açık bıraktığı ufak aralıklardan silah namluları geçebiliyordu. Pencereleri dayanıklı kılma işi kolay yapıldı. Çünkü bir süreliğine, karşı taraf

ateşkesmişti. İki top aynı anda işleyip bir yarık açmak için, ya da barikatı aşabilmek için gülle atmaya başlamıştı.

Nihai savunma için kaldırım taşları yığıldıktan sonra Enjolras, Mösyö Mabeuf'ün yattığı masanın altına aldığı şarap şişelerini ilk kata çıkardı.

Bossuet:

«Bunları kim içecek?»

«Onlar,» dedi Enjolras.

Alt kat penceresini bir tahtayla pekiştirdiler ve önceden meyhaneyi içeriden kapatan demir sürgüleri hazır tuttular.

Kale inşası bitmişti. Barikat kale; meyhane de burcuydu.

Artan taşlarla yarığı kapattılar.

Barikatçıların cephaneyi dikkatli harcamaya mecbur olduğunu düşman da bildiğinden, barikatçılar hazırlıklarını gergin bir uyumla yapıyorlardı. Üstünlüklerini fark eden düşman, önce yavaştan alıp, alevleri sonra yağdırır.

Fakat bu yavaşlıkları, Enjolras'ın her şeyi tekrar düşünüp iyice sağlam yapmasına yaramıştı. Asiler ne de olsa öleceklerini biliyorlardı fakat postu pahalıya satacaklar ve ölümlerinden birer sanat eseri yaratacaklardı.

Enjolras, Marius'e:

«İkimiz barikatın komutanlarıyız. Ben ıçerde olacağım, sen dışarıda kal ve izle.»

Marius, barikatın üzerinde gözcülüğe çıktı.

Enjolras, sedye olarak kullandıkları mutfak kapısını da çiviletti.

«Yaralılar mermi sekmelerinden zarar görmesinler,» dedi.

Aşağıdaki meyhanede son emirlerini kısa ve kesin bir sesle verdi. Sakin görünüyordu, Feulliy onu ilgiyle dinliyor ve hepsi adına yanıtlıyordu.

«İlk katta merdiveni kesebilmek için baltaları hazır tutun. Baltanız var mı?»

«Var,» dedi Feuilly.

«Kaç tane?»

«İki balta ve bir keser.»

«Tamam, yirmi altı sağlam savaşçıyız. Kaç silahımız var?»

«Otuz dört.»

«Sekizi fazla, fakat bunları da diğer silahlar gibi doldurun, ateşe hazır tutun. Kılıç ve tabancalarınızı belinize takın. Yirmi kişi barikatta dursun, altı kişi tavan arasında ve ilk kat pencerelerinin ardında konuşlansın ve taşlar arasındaki çatlaklardan barikata sızmak isteyenlere ateş açmaya hazır dursunlar. Burada işe yaramayan hiç kimseyi istemiyorum. Birazdan trampet ateş işareti verdiğinde, aşağıdaki yirmi kişi barikatın girişine koşsunlar. İlk gelenler daha talihli sayılırlar.»

Bu emirleri verdikten sonra Javert'e dönüp:

«Onu unutmuyorum.»

Masanın üstüne bir tabanca atıp:

«Burada kalan son kişi ölmeden önce şunun kafasına bir mermi sıksın.»

Bir ses:

«Onu burada mı temizleyelim?»

«Hayır, onun o pis cesedinin bizimkilerin yanında durmasını istemem. Mondetour Sokağı üstündeki küçük barikat fazla yüksek değil. Rahatça aşar, adamı orada öldürürsünüz. Nasılsa sıkıca bağlı, bir yere gidemez.»

Enjolras kadar sakin diğer kişi Javert idi. Oralı bile olmuyordu.

Derken Jean Valjean göründü.

Asilerin arasındaydı, Enjolras'a sordu:

«Burada komutan sizsiniz değil mi?»

«Evet.»

Demin bana teşekkür etmiştiniz?»

«Cumhuriyet adına size minnetimi bildirdim. Barikatın iki kurtarıcısı oldu. Marius Pontmercy ve siz.»

«Sizce bir ödül hak ettim mi?»

«Kuşkusuz.»

«Öyleyse beni ödüllendirin.»

«Nasıl?»

«Şu adamı öldürmeyi isterim.»

Javert başını kaldırdı Jean Valjean'ı gördü. Derken belli belirsiz titreyip:

«Çok isabetli,» dedi.

Enjolras, tüfeğini doldurmaya başlamıştı. Gözlerini oradakilerde dolaştırıp:

«İtirazı olan var mı?» diye sordu.

Jean Valjean'a:

«Onu alın, sizin,» dedi.

Jean Valjean masanın kıyısına oturup Javert'e sahip çıktı. Tabancayı aldı ve çıkan sesten, mermi doldurduğu belli oldu.

Dışarıdan bir borazan sesi geldi.

Barikatın üstündeki Marius, tehlike işaretini verdi:

«Silahbaşına!»

Javert, kendisine has o sinsi ve sessiz gülüşüyle güldü ve asilerin gözlerinin içine aksice bakıp:

«Sizin durumunz da benimkinden iyi değil,» dedi.

Enjolras:

«Herkes dışarı çıksın!»

Asiler gürültü adımlarla koştular ve çıkarken Javert'in sesini duydular:

«Cehennemde görüşürüz!»

19
JEAN VALJEAN'IN İNTİKAMI

Javert'le baş başa kaldığında, onun iplerini çözdü ve ardı sıra gelmesini söyledi.

Javert, esir alınan otoritenin yoğunlaştırdığı küçümseyen bir gülümseyişle izledi.

Jean Valjean bir atı dizgininden tutar gibi Javert'i yakasından tuttu ve sürükleyerek meyhanenin dışına çıkardı. Fakat hayli yavaş ilerliyorlardı, çünkü ayakları bağlı polis, çok küçük adımlarla yürüyebiliyordu.

Jean Valjean elinde silah tutuyordu.

Barikatı beraberce geçtiler. Saldırıya karşılık vermekle uğraşan asiler onlara bakmıyorlardı bile.

Fakat barikatın solunda dikili olan Marius onları seyretti. Cellatla kurbanın geçişi, lanetli ışıklar içindeydi.

Jean Valjean tutsağını hiç bırakmadan, alçak duvarı güçlükle aştırdı ve Mondetour Sokağına girdiler.

Sokakta baş başalardı, barikattan görünmezlerdi. Evlerin oluşturduğu dirsek onları saklamıştı. Barikattan atılan cesetler de bir öbek oluşturmuştu. Cesetler arasında, solgun bir yüz, karmakarışık saçlar, delinmiş bir el, yarı çıplak bir göğüs seçti: Eponine'nin cesediydi.

Javert ölü kıza biraz baktı ve alabildiğine sakin:

«Aman Tanrım! Sanırım şu kızı görmüştüm,» dedi.

Jean Valjean tabancasını koltuğu altına aldı ve ona öyle baktı ki: Javert'in «evet, benim!» demesi için konuşması gereksizdi.

Javert:

«Haydi bitir işimi!»

Jean Valjean cebinden bir bıçak çıkardı.

Javert:

«Bir sustalı, evet, senin gibilere yakışır!»

Jean Valjean, Javert'in boynundaki ipleri, bileklerini bağlayan ipleri kesti ve ayaklarındakileri kesmek için yere eğildi. Sonra hemen dikilip:

«Gidebilirsiniz,» dedi.

Javert, kolay şaşıran biri değildi. Fakat soğukkanlılığına rağmen, şimdiki heyecanına engel olamadı. Hayret içinde, ona bakakaldı.

Jean Valjean:

«Buradan sağ çıkabileceğimi sanmıyorum, fakat belki bir mucize olur da çıkarsam, size adresimi veriyorum. Silahlı Adam Sokağı, numara 7. Fauchelevent ismini kullanıyorum.»

Javert kaplan gibi sırıtıp, dişlerini gösterdi ve:

«Kolla kendini!» dedi.

«Gidin, uzaklaşın buradan,» dedi Jean Valjean.

Javert:

«Fauchelevent dedin değil mi? Silahlı Adam Sokağı, 7 numara.»

«Evet.»

Javert yineledi:

«Numara 7.»

Sonra redingotunu çenesine değin ilikledi, omuzlarını bir asker gibi dikleştirdi, topuklarının üstünde döndü, ellerinden birini çenesine koyup, kollarını göğsünde birleştirdi ve Hal Çarşısı tarafında ilerlemeye başladı. Jean Valjean onu izledi. Birkaç adım attıktan sonra, dönüp:

«Uzatıyorsunuz. Haydi öldürün beni, bu iş bitsin!..»

Javert, artık Jean Valjean'la teklifsiz konuşmadığının, ona sen demediğinin, daha saygılı davrandığının farkında değildi.

Jean Valjean sakince:

«Gidin,» diye tekrarladı. «Uzaklaşın.»

Javert yavaş adımlarla uzaklaştı. Birkaç saniye sonra Precheurs Sokağına varmıştı bile.

Javert, görünmez olduktan sonra, Jean Valjean silahını kaldırdı ve boşa bir el ateş etti.

Sonra barikata dönüp:

«Hesabı görüldü,» dedi.

Onun yokluğunda neler olmuştu?

Marius başka işlerle uğraştığı için, salondaki adama fazla dikkat etmemişti.

Fakat Jean Valjean'la beraber barikatın dışına çıktığında, ona baktı ve hemen tanıdı. Sonra, eski bir anısı canlandı. Pontoise Sokağındaki polisi, Marius'un barikatta kullandığı ve adamın kendisine verdiği iki silahı hatırladı. Ama adamın yüzünü değil, ismini hatırlamıştı.

Marius'ün aklındaki bütün fikirler gibi bu anı da bulanıktı. Emin olmak amacıyla, kendisine bir soru sordu: «İsminin Javert olduğunu söyleyen polis değil miydi o?» Ama ansızın bundan emin olmak istedi. Acaba aynı adam mıydı? Marius o sırada barikatın ucunda nöbette olan Enjolras'a sordu:

«Enjolras, şu adamın ismi neydi?»

«Hangi adamın?»

«Şu polisin ismi neydi?»

«Javert.»

Ürperdi Marius.

O sırada bir silah sesi duyuldu.

Jean Valjean:

«Hesabı görüldü,» dedi.

Marius'ün yüreğini buzdan bir el tutuyor gibi oldu.

20
ÖLÜLERİN HAKKI VAR; FAKAT DİRİLER DE HAKSIZ SAYILMAZ

Barikat düşmeye başlıyordu.

Olup bitenler, yaşanan anın acıklı ihtişamını sonuçlandırmaya yardımcıydı. Ortalıkta bitmek bilmez bir uğultu, hiçbir yerde görünmeyen fakat sesleri gelen askerlerin gürültüleri vardı. Süvarilerin at koşturma sesleri, devinim halindeki top arabalarının sarsıntıları, birbirine karışan yaylımateş ve top sesleri, parlayıp sönen tehlike parıltıları, Saint-Merry'nin sürekli çalan matem çanı, mevsimin ısıtan ılıklığı, güneş ve bulutlarla dolu eşsiz yaz günü, evlerin korkulu sessizliği...

Bir gün öncesinden, Chanvrerie Sokağındaki evler duvarlar oluşturmuş gibiydi. Yabanıl duvarlar, kapalı kapılar; pencereler, panjurlar...

Bugün yaşadığımız günlerden epey farklı olan günlerde, vakti geldiğinde, halk uzun süredir var olan bir durumu bitirmek istediğinde, tanınan bir ayrıcalıktan kurtulmayı, yasal bir hükümet, kente evrensel bir öfke yaydığında, şehrin kendisi bile kaldırımlarının isyanına izin verdiğinde, başkaldırma kenterlerin bile hoşuna gittiğinde, şehirde bir dedikodu dolaşırdı ve o zaman Paris asilerle işbirliğine giderdi. Evler de kendisine yaslanan barikata yardımcı olurdu. Fakat koşullar yeterince olgunlaşmadığında, yığın hareketi yoluna girilmediğinde, asilerin işi tamamdı.

Ulusu vaktinden önce yürümeye zorlamak imkânsızdır. Ona bu biçimde davranan mahvolur! Ulus buyruk altına girmez. İsyanı kendi haline bırakır. Asiler cüzzamlılara dönüşürler onun ka-

tında. Bir ev, bir kale, bir kapı, bir «karşı koyma» kapısıdır, bir cephe duvar oluşturur. Bu duvar görür, duyar, fakat istemez. O isterse aralanıp kurtarabilir. Bu duvar yargıçtır. Size bakar ve yargılar. Şu sıkıca kapalı evler çok karanlık, ölmüş gibi, ama canlıdır. Orada bir süreliğine duran hayat sürer. Yirmi dört saattir, dışarı çıkan yok, ama evdekilerin hepsi orada. Yaşanır, yürünür, yenir, içilir, uyunur, uyanılır, ailece oturulur, korkulur da. Bu durum epey müthiş, korkuları belki bu konuksevmezliği bağışlatabilir. Bu korku hafifletici bir neden gibidir. Bazen epey olağan bir durumdur bu. Korku tutkuya yücelir, ürkeklik kine dönüşür, önlemliliğin azgınlığı getirmesi gibi. Bu epey anlamlı deyiş de: «Sakin olanın azması»ndan gelir. Bu korku ve dehşet parlamalarıyla uğursuz bir duman gibi kin oluşur. Adamların dertleri ne? Asla hoşnut olmazlar. Kendi halinde insanları da tehlikeye atıyorlar. Buraya gelme amaçları nedir? Hemen gitsinler. Canları cehenneme. Kabahat onlarda. Oh olsun, başlarına gelenlere kendileri neden oldu. Bize ne. Sokağımız mermilerle kevgire döndü. İpsiz sapsız bunlar, onlara kapınızı açmayın. O zaman ev de bir mezar gibi sessizleşir. Kapılarda asiler can verir. Mitralyöz ateşini ve kılıçların yaklaşmasını görür, yardım için bağırsa sesinin duyulacağını, fakat kimsenin kendisine yardıma gelmeyeceğini bilir. Kendisini koruyacak duvarların olduğunu, kendisini kurtaracak birilerinin bulunduğunu, fakat kimsenin uğramayacağını da.

Duvarlar et kulaklı, fakat bu adamlar taş kalplidir.

Suç kimde?

Herkes de ve kimsede.

Yaşadığımız bu çağlarda.

Ütopyanın isyana dönüşmesi, her zaman tehlikelidir. Felsefi karşı koyma, silahlı karşı koymaya dönüşür. Minerva, Pallas(*) olur. Sabırsızlanan ve isyan eden de başına geleceği bilir. İşte o zaman, uysallaşır ve utku yerine mertçe bir yıkımı kabullenir. Hiç

(*) Minerva: Zeus'un kızı. Zekâ, bilim, sanat Tanrıçası. Pallas: Minerva'nın Savaş Tanrıçası olduğunda aldığı isim.

yakınmadan, hizmet eder, kendisine ihanet edenleri bağışlar ve onun yüceliği bu bırakılışa evet demesidir. Zorluklar karşısında yılmaz, ama nankörlüğe uysaldır.

Buna nankörlük diyebilir miyiz?

İnsanlık için, evet.

Bireysel olarak, hayır.

İnsanoğlunun niteliği gelişimdir. Onun genel hayatına ilerleme denir. İlerleme durmaz, o insana ve evrensele ilişkin bir ilahilik durumuna dönüştürür. Bazen duraklar, dağılan sürüyü toparlamak için dinlenir. Çevrende sezilen bir parlaklıkla düşünmeye dalar. Bazı geceler uyur. İnsan ruhuna gelen bu gölgeleri görmek ve gölgelerde uyuyan bu ilerlemeye ilişmek, onu uyandıramamak bir filozof için üzücüdür.

İlerleme ve Tanrı'yı birbirine karıştıran Gérard de Nerval, bir gün bu eserin yazarına «Tanrı ölmüş olabilir» demişti.

Çaresizleşen haksızdır, ilerleme bir gün uyanacaktır. Uyurken bile onun yürüdüğünü savlayabiliriz, çünkü iyice büyüdü. Onu ayakta gördüğümüzde boyunun epeyce uzadığını görüyoruz. Nehir gibi, ilerlemenin de huzura ihtiyacı var.

Barajlar, ketler yükseltmeyin, içine kayalar yuvarlamayın. Engel suyu şiddetlendirir ve insanlığın coşkusuna neden olur. Karışıklıkların nedeni de budur. Fakat bu kargaşanın sonu geldiğinde, insan hayli ilerlediğini anlar. Evrensel barış adı verilen dünya kuruluncaya değin, yani uyum ve evrensel barışın hâkim kılınacağı gün, ilerlemenin durakları her zaman ihtilal olacaktır.

İlerleme nedir, demin söylemiştik. Bu ulusların varolan hayatı.

Bazen bireylerin hayatı, insanlığın bitimsiz hayatına direnir.

Kendimizi üzüntüye bırakmadan belirtebiliriz ki, bireyin de kendince çıkarları vardır, söz konusu çıkarlarını korumak için kötü bir yola girmeden, önlemler alabilir. Yaşadığımız zamanın anlaşılır miktarda bencili vardır, o anlık hayatın da hakları vardır ve sürekli gelecek için özveride bulunmak zorunda değildir. Dünyada şu an hayatını sürdüren nesil, gelecek nesilleri düşünüp hayatını kısaltmak zorunda tutulamaz. Onlar da kendi zamanları

geldiğinde uygun biçimde davranacaklardır. Herkes isimli şu adam: «Ben varım,» diyor, «ben gencim, ben âşığım, ben ihtiyarım, huzur istiyorum, aile babasıyım, çalışıyorum, para kazanıyorum, iyi işler yapıyorum, kiraya vermek istediğim evlerim var, devlete iş yaptım, mutluyum, karım ve çocuklarım var, onların hepsini seviyorum, ben varkalmak istiyorum, gidin başımdan!» Bu saydıklarımız bazen, insanlığın yüksek ruhlu öncülerinin üstüne esen üşütücü esintidir.

İtiraf edelim ki, Ütopya da savaş verip kendisine ihanet etmiştir. O kendisini kuşatan haleden uzak kalmıştır.

Yarının gerçek davranışını savaştan alır, savaş, kısa süre önce onun için hayaldi. Gelecek olan Ütopya da, onun gibi hareket eder. Temiz bir fikir, bir ideal olan Ütopya bir zor aracına dönüşür. Kahramanlığına şiddet ekler ve bu da kendisini vareden prensiplere zıttır ve nihayet bu nedenle ağır ceza alır. Ütopya isyan ve savaş, elinde eski askeri yasa, casusları kurşuna dizer, hainleri asar, canlıları yok edip onları karanlığa fırlatır. Vahim bir durumu, ölümü yardıma çağırır.

Bu tavrıyla Ütopya da, artık karşı konmazlık ve yıkılmazlığını vareden ışınlamaya inanmadığını belirtir. Hançerle vurur. Ama hiçbir hançer sıradan değildir. Her kılıcın iki kesici ağzı vardır. Bir yanda birini, diğer yanda kendi kendisini yaralar.

Açıklamamızdan sonra eklemek istiyorum ki, başarılı ya da başarısız olsunlar, geleceğin bu talihli savaşçılarına hayran olmamak mümkün değil. Yenilseler bile, saygındırlar. Belki de bu durum onlara daha çok ihtişam kazandırır. İlerleme yoluna kazanılan bir utku, ulusların alkışlarını alır, fakat mertçe bir yenilgi onların şefkatini alır. Biri fiyakaysa, diğeri yücedir. Biz ise, başarılı fikir kurbanını, başarılı komutana tercih ederiz. Bize göre John Brown(*) Washington'dan daha yüce; Pisacane(**) ise Garibaldi'den(***) daha tanınmıştır.

(*) John Brown: (1800-1859) Köleliğin kaldırılmasını savunan idealist bir Amerikalı.

(**) Pisacane: İdealist İtalyan yazar, gayesine ulaşamadan öldü.

(***) Garibaldi: İtalyanların ulusal kahramanı.

Yenilenlerden yana birileri de olmalı değil mi? Geleceğin bu savaşçıları yenildikerinde, onlara haksızlık yapılır.

Asileri terorizmle suçlarlar. Her biri barikat, suikast gibi görünür. Onların fikirlerini ayıplar, niyetlerinden kuşkulanırlar, onları merhametsizlikle suçlarlar.

Onları toplumsal olana karşı bir fakirlik, acı, haksızlık ve kin yığınları yükseltmekle suçlarlar. Karanlık mafya dünyasını oluşturan sefaletleri kullanıp bir kale yapmakla suçlarlar. Onlara bağırılır: «Cehennem taşlarını söküyorsunuz.» Onlar da şu yanıtı verebilir: «Barikatlarımız bu yüzden iyi niyetle yapıldı!»

Barışçı bir çözüm en iyisi, ama toplumun kendi kendini koruması gerekir. Bu nedenle biz de onun iyi niyetleriyle sesleniyoruz.

Teror gereksiz. Kötülüğü sakince incelemek ve sonra onu sağaltma çaresi aramak. Ulusları buna çağırıyoruz biz.

Ne olursa olsun, utkun olsalar ya da yenik de düşseler Fransa için, o büyük gaye için savaşan bu mert insanlara saygı duymamak imkânsız. Bu ülküye atan yürekler, yüce ruhlar ilerleme için canlarını gönüllü feda eden bu insanlar karşısında saygıyla eğiliyoruz. 14 Temmuz 1789'da başlatılan o kusursuz insancıl davranışa saygı duymamak mümkün mü? O askerler birer papaz gibidir. Fransız İhtilali ise, Tanrı'nın eylemidir.

Başka bir bölümde değindiğimiz gibi, eklemek gerekir ki, ihtilal denilen ve kabul edilen isyanların yanı sıra, geri çevrilenler de vardır ki, bunlar da isyandır. Başlayan bir isyan, halkın karşısında sınava giren bir düşüncedir. Halk bunu geri çevirirse, fikir de olmamış bir meyveye dönüşür ve isyan mağlup olur.

Ütopyanın istediği zaman savaşa girmek de halkın onaylayacağı bir şey olamaz. Uluslar da şehitler, kurbanlar ve kahramanlar yetiştirmezler sürekli.

O daha ılımlı, daha gerçekçi düşünür. Önce isyanı benimsemez, çünkü çoğu zaman bir yıkımla bitimlenir, ikincisi, o sürekli soyut düşünceden kaynaklanır.

Eklemeli ki, ideal ve sadece o temiz yüce fikir için, özveride bulunulur. İsyan bir coşkudur. Coşku da öfkelenebilir ve silaha

el atabilir!.. Unutmayalım ki, çoğu kez hükümeti ya da bir yönetimi hedefleyen isyanın gözü her zaman daha da ötelere çevrilir.

İyice açıklamak için 1832'deki şeflerin nelerle savşatıklarını düşünelim. Chanvrerie Sokağındaki barikatta canlarını ortaya koyan o heyecanlı gençler aslında Kral Louis-Philippe'e karşı koymamışlardı.

Onların çoğu birbirleriyle dertleştiklerinde, bu hem ihtilal, hem monarşi yanlısı olan açık düşünceli kralı suçlamıyorlardı. Onlar, sadece monarşiye karşı çıkıyordu. Daha önce Charles IX. Karşı çıktıklarında, krallığın büyük koluna saldırmaları gibi, şu an da krallığın ikinci kolunu oluşturan Louis-Philippe'i tahttan devirmeyi amaçlamışlardı. Onların yıkmak istedikleri insanın insan üstüne üstündeki egemenliğine karşı çıkmaktı. Bütün dünyada olduğu gibi, ayrıcalığın haktan üstün tutulmasına izin vermek istemiyorlardı. Kralı olmayan bir Paris, despotsuz bir dünyadır. Onlar, bu düşüncedeydi. Gayelerinin gerçekleşmesine zaman vardı, ama bir hamle yapmak, ileriye sıçramaları kaçınılmazdı.

İnsan çoğu zaman bir hayal yoluna kendini ateşe atar. Onlar, genellikle, bütün insanlığın karışmış olduğu bu yüce hayaller karşısında rahatça canlarından vazgeçerler.

Asi, isyana bir yaldız, bir ışıltı verir. Bu yiğit delikanlılar alayı, kendi düşünceleriyle esrir, belaya sevinçle atılırlar. Kim bilir, başarılı da olabilirler. İsyancılar bir azınlık, karşılarında koca bir ordu var, fakat yine de hakkı savunmaktan geri durmuyorlar. Doğal yasayı, insanın kendi üstündeki egemenliğini, adaleti savunacaklar. Belki de can verecekler. Don Quijote'yi değil fakat Leonidas'ı düşünürler ve öne çıkarlar, bir kez yola çıktıktan sonra gerileme olamaz. Utku fikriyle ilerlemeyi geliştirme gayesi, insanlığın iyice gelişimi, evrensel kurtuluşun düşüyle savaşa atılırlar, tıpkı Thermopyles olduğu gibi olursa itaat ederler.

İlerleme yoluna başlatılan bu silahlı savaş çoğunlukla yenilir. Nedenlerini saydık. Halk şövalyelerin eylemlerine uygun de-

ğildir. Halk macera istemez, oysa idealda macera sürekli vardır.

Unutulmaması gereken bir husus daha sayalım. Çıkarlar, her zaman idealin düşmanı olmuştur. Çoğu zaman mide, kalbi taşlaştırır.

Fransa'nın diğer uluslar üzerindeki üstünlüğü onlar ölçüsünde köklenmemiş olmasından kaynaklanır. O belindeki kuşağı sürekli sıkılamıştır. O ilk uyanan ve en son uyuyan ulustur. O öncü, arayıcıdır.

Fransa sanatçıdır.

İdeal mantığın doruğudur. Güzelin gerçeğin doruğu olması gibi. Sanatçı uluslar sürekli en isabetli, en iyi düşünen uluslardır.

Güzeli sevmek ışık ihtiyacıdır. Avrupa'nın, daha doğrusu uygarlığın meşalesini önce Yunanistan taşıdı, sonra İtalya'ya geçirdi, İtalya'dan meşaleyi alan Fransa. Tanrısal uluslar!

Vitai Lampada tradunt.

Bunların en güzel yanı, şiirinin ilerleme unsurunu oluşturmasıdır. Uygarlık hayal gücüne göre düzenlenir.

Çağdaş inancın türü sanattaysa, aracı da bilimdedir. Fakat bilim yoluyla şairlerin, şu yüce görüntüsünü gerçekleştirebileceğiz:

Toplumsal bir güzellik toplamı: «A + B ile cennet bahçesini tekrar kurabiliriz. Uygarlığın giriştiği noktada, kesin bilimin ihtişamı kaçınılmazdır. Sanatçı sezgisi sadece bilimsel olanla bütünlenir. Hayal bile hesaplanmak zorundadır. Kurtarıcı sayılan sanatın dayanak noktası bilimdir.

Tutucu, taşlaşmış ya da ahlakını parayla bozmuş ırklar, uygarlığa engel olur. Bir putun önünde diz çökmek ya da paraya tapmak işleyen kaslara ve ilerleyen isteme engel olur. Boş inançlara bağlı kalmak ya da ticaret yapmak bir ulusu bozar, onun ufuklarını daraltır, düzeyini düşürür ve evrensel hedefe bağlı kalan, hem Tanrısal, hem insanal zekâsını azaltır. Babil'in ideali yoktu, Kartaca'nın ideali olmadı. Fakat Atina ve Roma zamanın yoğunluğuna rağmen, uygarlık ışığını korumayı bildi.

Fransa da Yunanistan ve İtalya gibi bir Latin ülkesi. Güzele

duyduğu tutkusuyla Atinalı ve yüceliğe duyduğu istekle Romalı'dır. Hem merhametli ve iyi kalplidir. Kendisinden fazlasıyla sunar. Özveri bakımından diğer uluslardan daha öndedir. Fakat onun bu doğası değişkendir. Yürümek istediğinde, koşanları ve durmak istediğinde yürüyenleri riske atar. Fransa da bazen, maddeci olur. Bazen, Fransız yüceliğini hatırlatan fikirlerden uzak kalıp bir Missouri ya da bir Güney Caroline ayarına düşer. Ne yapmalı. Demek bazen, dev de cüce olmayı istiyor. O yüce Fransa'nın da küçülme kaprislerine kapıldığını söylemeliyiz. Hepsi bu!..

Eklemeliyiz ki, ulusların da yıldızlar gibi karardıkları dönemler olur. Fakat bu durumun geçici olması ve sonunda karanlığın yerini ışığa bırakmasını dileyelim. Karanlık tekrar aydınlandığında her şey düzelir. Şafak ve yeniden doğuş aynı anlama gelen kelimelerdir. Işığın tekrar görünmesi «Ben»in devamı ölçüsünde hakikatlidir.

Bu gerçekler üzerinde yeniden düşünelim. Barikatlardaki ölüm ya da sürgündeki mezar, yine de özveri açısından kabul edilecek şeylerdir. Özverinin asıl adı, kişisel yararları bırakmak. Terk edilmişler, sürgündekiler bu hale katlansın, bize ise yapacak tek iş var. Büyük yüce uluslara yalvarıyoruz, gerilediklerinde fazla abartmasınlar. Sözüm ona anlayışlı olma isteğine kapılıp, bu gerilemelerinden bir düşüş çıkarmasınlar.

Madde var, zaman var, çıkarlar var, mide de var fakat onun asıl bilge olmasına izin vermeyelim. Geçici hayatın da kendince hakkı var, tamam buna evet, fakat varolan hayatın hakkını vermeliyiz. Zirveye çıkmak düşmeyi gerektirmez. Tarihte böylesi haller olmuştur.

Bir ulus tanındı, ideali tattı, fakat çamura da battı ve onu da nefis buldu. Kendisine neden Falstaff'ı(*) Socrates için terk ettiğini sorduklarında, «Devlet adamlarını severim,» der.

Birkaç söz daha...

(*) Falstaff: Shakespeare'in bir roman kişisi, yalancı, madrabaz biri.

Anlattığımız savaş, idealin bir kıvranmasından başka bir şey sayılmaz. Durdurulmuş ilerleme rahatsızlandı, acıklı epilepsi krizleri geçiriyor. İlerlemenin bu rahatsızlığı iç savaş, ona rastladık. Adı ilerleme olan toplumsal acıklının perdesini ve perde arkasını oluşturur.

İlerleme!

Her zaman yükseltiğimiz şu çığlık, bizim bütün düşüncemiz ve dramın şurasında onun içerdiği fikre katılmak zorunda kalınan bir deney gibi. Bu nedenle, bunu gizleyen örtüyü açıp içindeki ışığa göz atmaya mecburuz.

Gözler önüne serilen bu kitap baştan sona ve bütün ayrıntılarıyla beraber eksik ya da yetersiz yanlarına rağmen, yine de fenalığın iyiliğe; haksızlığın hakka; sahtenin gerçeğe; gecenin gündüze, iştahın vicdana; çürümenin hayata; hayvanlığın ödeve; cehennemin cennete; boşluğun Tanrı'ya varmasıdır. Odak noktası madde, varış noktası ruh. Önce şeytan, sonra melek.

21
MANGAL YÜREKLİLER

Bir davul sesi duyuldu.

Saldırı fırtına gibiydi. Bir gün önce, gece karanlığında barikata yılan gibi sokulmuştu. Fakat şimdi, günışığında, bu büyük sokakta sürpriz imkânsız gibiydi. Zor kendini göstermeye ve hissettirmeye başlamıştı bile. Toplar bağırıyordu. Ordu barikata yürüdü. Kin son sınırına varmış bir ustalıktı. Zorlu bir piyade birliği ulusal ve şehir muhafızlarınca iyice güçlenerek sokakta ilerledi. Trampetler çalıyor, borazanlar bağırıyordu. İtfayeciler elde süngü, bir kalasın duvara fırlatılmasının ağırlığıyla, barikatın üstüne yürüdüler.

Duvar direndi.

Asiler ateş ettiler. Fakat aşılan barikatta şimşekler çaktı. Saldırı o kadar ağırdı ki, bir an için düşmanla doldu, ama aslanın köpekleri geriletmesi gibi, bu saldırıları da geri tepti ve kö-

püklerin kapladığı taşlar gibi, yine dimdik, yalçın ve karanlık oldu.

Kaçışmak zorunda kalan askerler sokakta kaldı ve barikatı kurşun yağmuruna tuttu. Bunu görenler «demet» denilen yıldırımların çarpışmasından oluşan ışını görmüşlerdir. Bu kez demet dikey değil, yatay alev yağdırıyordu. Bu ateş fıskiyeleri kurşunları, saçmaları, mermileri yağdırmıştı. Barikat böyle bir ateş altında kaldı.

Her iki yanda kararlılık vardı. Cesaret barbarlığa varıyor ve kendini feda etmekle başlayan yiğit bir yabanıllıkla karışıyordu. O yıllarda, bir ulusal muhafız da, bir ordu askeri gibi hevesle savaşıyordu. Askerler bu işe son vermek istiyordu, isyan direnişe kararlıydı. Yaşlarının en güzel ve en sağlıklı çağındaki bu gençler için, ölüm delice bir şeydi. Bu hengâmedeki her biri, eşsiz vaktin yüceliğine bürünmüştü. Sokak cesetlerle doldu.

Barikatın bir ucunda Enjolras, diğerinde Marius vardı. Barikatın idaresine bakan Enjolras kendisini kollamaya çalışıyordu. Görünmeden ateş açtığı üç asker art arda yere devrildiler. Marius açıktaydı. Canlı bir hedefti. Barikattan sarıp ateş açıyordu. Kimse harcamayı göze alan bir pinti gibi savurgan olamaz. Savaşta en korkunç düşünenler bunlar olur. Marius korkunç ve dalgındı. O bu savaşa, bir rüyaya girer gibi girmişti. Ateş etmek isteyen bir tüfek gibi.

Asilerin cephanesi bitiyordu, fakat nükteler yapmayı bırakmamışlardı. Mezarın eşiğinde bile gülüyorlardı.

Courfeyrac'ın başı açıktı.

Bossuet:

«Şapkan ne oldu?»

Courfeyrac:

«Gülleler uçurdu!»

Ya da daha gurur dolu başka şeyler söylüyorlardı.

Feuilly:

«İnanılır gibi değil şu adamlar,» diyor ve sıralıyordu, bunlar tanınmış adlardı, «bize yardım edeceklerini yeminle söylediler ve verdikleri sözde durmadılar. Onlar bizi yazgımıza terk eden generallerimiz!»

Courfeyrac, kederli bir gülümseyişle:

«Bazıları onursuz,» dedi.

Barikat patlayan fişeklerle doluydu, kar yağmış gibi görünüyordu.

Düşman sayıca fazlaydı ama asilerin durumları daha iyiydi. Bir duvarın üzerinden ateş ediyorlar ve boşa mermi yakmıyorlardı. Askerler tökezliyor, ayakları ölülere, yaralılara takılıyordu. Barikat o kadar sağlamca yapılmıştı, o kadar zorluydu ki, bir elin parmağı kadar adamlar bütün bir orduya karşı çıkabilecek haldeydi. Fakat sayısı sürekli artan askerler ilerliyordu. Ordu, barikatı tornavidanın vidayı sıkması gibi sıkıyordu.

Saldırılar giderek çoğaldı.

Bu sokak savaşında, Chanvrerie Sokağında, eski savaşlara benzeyen bir çarpışma başladı. Troya surlarına yakışır bir çarpışma. Şu gencecik, döküntü kılıklı, yirmi dört saattir yemek yememiş, uyumamış, neredeyse hepsi ya kolundan ya da başından yaralı şu gençler, ceketlerinin deliklerinden kan akıtıp birer Titan(*) oldular.

Bunlara dair bir düşünce edinmek için, cesaretlerin artmasını düşünüp, bu yüce yangını izlemek gerekir. Bir çarpışma değil, fırının ağzıydı. Ağızlardan ateşler fışkırıyordu ve bu yalımlar arasında bu savaş salamandralarını(**) izlemek olasıydı. Bu yüce katliamın bütün tablolalarını vermek istemiyoruz. Bunu sadece destan başabilir. On-on iki bin dizeyle. Veda'nın «Kılıçlar Ormanı» ismini verdiği bu Brahman cehenneminde on yedi uçurumdan en korkuncu olan on yedinci uçurumdalardı.

Yüz yüze çarpışılıyordu tabancayla, kılıçla, hançerle, yakından uzaktan, yukarıda, aşağıda, her yerde. Evlerin çatılarında, meyhane pencerelerinde, mahzenlerde. Altmış askere bir asi düşüyordu. Corinthe Meyhanesinin yarı virane cephesi korkunç görünüyordu. Mermilerle delik deşik olan pencere, çerçevesini ve

---

(*) Titan: Yunan mitolojisinde yarı tanrı sayılan devler. Üstünler için kullanılan bir nitem.

(**) Salamandra: Bir soba markası, fakat alevlerden yanmadan geçebilen bir tür kertenkele anlamına da gelir.

camlarını kaybetmiş, bir delik oluşturmuştu. Şimdi kaldırım taşlarıyla tıkalıydı. Feuilly, Courfeyrac, Joly öldürüldü, yerdeki yaralı bir askeri kaldırmak için eğilen Combeferre üç kılıç yarası aldı, fakat gökyüzüne bakacak vakti bulup son son soluğunu verdi.

Çarpışmayı bırakmamış olan Marius, sayısız yara almıştı. Özellikle başından kötü biçimde yaralanmıştı, yüzü gözü kan içindeydi. Yüzüne kırmızı bir mendil atmış gibiydi.

Yarası beresi olmayan tek asi Enjolras'tı. Mermisi bittiğinde elini her yere uzatıyor, arkadaşlarından biri onun eline, herhangi bir kılıç veriyordu. Elindeki kılıçlardan sadece dört kılıç kabzası kalmıştı. Marignan'da yenilen I. François'nın elindeki o üç kılıç kalıntısından bir fazla.

Homeros:

«Diomede o güzel Arisba'da yaşayan ve Teuthranis'in oğlu olan Axyle'yi öldürür: Mecistee'nin oğlu Dresos ile Opheltius Esepe ve mükemmel Pegasus'u öldürür. O Pegasus'u anası su perisi Abarbaree, cesur Boucolion'dan peydahlamıştı; Ulysse, Percoseli Pidyte'yi yıkar: Antiloque, Ablere'i: Polypaetes Astyale'i; Polydamus, Cyleneli Otos ve Teucer'li Aretaon'u öldürür. Meganthios Euriphle'in mızrağıyla ölür, Kahramanlar kahramanı Agamemnon parlak Satnois Nehrinin suladığı aşılmaz yerde doğan Elatos'u yener.» der.

Şövalyelik destanlarımızda Esplandian elindeki ateşten baltayla dev Swantibore'a saldırır; o da şövalyeyi köklerinden kopardığı kocaman ağaçlarla yaralar.

Şatolarda rastlanan fresklerde iki Brötanyalı Düka'nın resimleri vardır. Atları üzerindeki bu cesur savaşçılar elde balta, zırh, demir maskeler, demir eldivenler, biri sırtında beyaz kürk, diğeri gök mavisi bir örtü, Brötanya Dükası tacının ortasındaki boynuzlar arasındaki aslanı. Bourbon Dükü siperli bir miğferde görünen zambak çiçeğiyle resimlemişlerdi.

Kusursuz olmak için Yvon gibi, düka miğferi takmak, Espaldian gibi elde balta taşımak ya da Polydamas'ın babası Phyles gibi, Kral Euphete'in hediyesi olan bir zırhı Ephyre'den getirmek gerekmez. Hayatını bir ideal, bir inanç yoluna vermek yeter. Fransa'nın rastgele bir yerinden gelme şu saf köylü, şu gencecik

adam, dün parktaki genç dadılara bakan çocuk yaştaki asker, elindeki anatomi atlasına eğilmiş şu öğrenci, sarı sakalını makasla kesen şu delikanlı, alın onları, sırayla, alın karşılaştırın, onlara biraz can, görev aşılayın, içlerinden biri bayrağı, diğeri ideali için çarpışacaktır. Biri vatanı için, diğeri inandığı ilkeler için birbirlerini öldüreceklerdir. Bu büyük bir savaş olacak ve insanlığın çarpıştığı o destansı meydanda mızrak ve kılıç, eski zaman yiğitlerine eşit bir cesaretle çarpışacak ve ölümlerini sayısız destan işleyecektir.

22
GÖĞÜS GÖĞÜSE

Enjolras ve Marius dışında canlı lider kalmadığı için; barikatın ortasını savunan Courfeyrac, Joly, Bossuet, Feully ve Combeferre öldükten sonra, barikat geri çekilir gibi oldu. Top, saatlerdir sürdürdüğü o bezdiren atışlarla barikatın ortasında epey büyük bir oyuk açmıştı. Duvarın üstü gülleyle uçmuş ve yıkılmıştı ve iç tarafa ve dış tarafa yuvarlanan taş parçaları barikatın her iki tarafında birer yükselti oluşturmuştu. Biri içten, diğeri dıştan. Dıştaki yükselti barikata girişi rahatlatıyordu.

Oradaki son saldırı epey yıkıcı oldu, eli mızraklı askerler koyu bir duman arasında, yükseltide ortada kaldılar. Bu kez her şey bitmişti. Ortayı savunan asiler de gerilediler.

O an içlerinde bir yaşama isteği uç verdi. Karşılarındaki bu silahları gören gençlerin çoğu hayatta kalmak istedi.

Bu kritik andaki yaşam isteği insanda belirir ve bir an, içinde uyuyan hayvanı uyandırır. Ölümü istemeyen bu delikanlılar barikatın kurulduğu eve itilmişlerdi. Bu ev canlarını kurtarabilirdi. Bu altı katlı ev de sıkıca kapalıydı. Askerler barikata girmeden önce bir kapı açılır ve yine kapanırdı. Beklenmedik bir şimşek çakışı gibi açılıp kapanan kapı, çaresiz kalan bu gençler için sığınak olabilirdi. Evin arkasında sokaklar ve yollar vardı. Kapıyı vurmaya başladılar, sesleniyor, yalvarıyor, bağırıyorlardı, ellerini birleştirip, dua eder gibilerdi. Kapıyı açan olmadı. Üçüncü katın penceresinden uzanan ölü kapıcının başı, eğlenir gibi bakıyordu onlara.

Enjolras, Marius ve asilerden sağ kalan yedi-sekiz kişi onları savunuyordu. Enjolras askerlere: «Gelmeyin!» diye seslendi. Bir subay onu dinlemedi; Enjolras onu öldürdü. Şimdi barikatın içinde, Corinthe evine dayanmıştı, bir elinde tüfeği, diğerinde kılıcı vardı, meyhane kapısını açmış, düşmandan korunuyordu. Çaresiz bekleşen gençlere:

«Tek açık kapı burada!» dedi.

Onları kendi bedeniyle korudu ve kendi başına bir orduya kafa tutup, onları arkasından geçirdi. Kurtulmak için koştular. Enjolras silahını baston gibi kullanarak kendisine engel olmak isteyen süngüleri itiyordu, kapıdan son olarak o girdi. Müthiş bir andı bu. Askerler de eve girmek istediler, fakat kapı o kadar şiddetle kapandı ki, geçmek isteyen bir askerin beş parmağı sıkışıp koptu.

Marius dışarıda kalmıştı. Merminin biri köprücük kemiğini kırmıştı. Bayıldığını hissetti, düşüyordu. Gözlerini kapatmıştı ki, güçlü bir elin kendisini tuttuğunu hissetti ve tam bayılırken tek düşüncesi sevgilisi oldu:

«Tutsak alındım, beni kurşuna dizerler!»

Enjolras eve sığınanların arasında Marius'ü görmemişti, askerlerin eline düştüğünü sandı. Öyle bir an gelip dayanmıştı ki, uzun uzun düşünecek vakit kalmamıştı. Enjolras kapıyı kapattı, demir kolu indirip sürgüledi. Bu sırada dışarıdaki askerler tüfek kabzalarıyla, itfayeciler baltalarla kapıyı kırmak için zorluyorlardı. Düşmanlar kapının önündelerdi. Meyhaneyi kuşatmışlardı.

Askerler epey öfkeliydi.

Enjolras'ın demin vurduğu topçu subayının ölümü onları epeyce öfkelendirmişti. Saldırıdan önceki birkaç saat içinde, bazı asılsız dedikodular da dolaşmaya başlamıştı. Asilerin esir ettikleri askerleri sakatladıkları söyleniyordu, meyhanede kellesi kopartılmış bir erin cesedinin olduğunu duymuşlardı. Bu yalanlar, iç savaşlarda çabuk yayılır. Ve yine böyle bir iftira sonraki bir tarihte, Transnonnain Sokağındaki yıkıma neden olacaktı.

Kapı iyice ezildiğinde, Enjolras arkadaşlarına:

«Postu pahalıya satalım!» dedi.

Mabeuf Baba ile Gavroche'un serili oldukları masaya yaklaştı. Kara kefen şal altında ihtiyarla çocuğun cesetleri vardı. Biri büyük, diğeri küçük. Kefenden çıkan bir el masadan sarkmıştı. Bu ihtiyarın eliydi.

Enjolras eğildi ve bir gün önce alnını öptüğü adamın, elini öptü. Hayatında verdiği ilk öpücüktü.

Uzatmayalım. Barikat Yunan destanlarındaki Thebes Kapısı gibi direnmişti. Meyhane de Saragossa'daki ev gibi. Böylesi direnişler çok kararlıca olur. Bağışlanma ihtimali olmadığı gibi, beyaz bayrakla çıkıp teslim olmak da yoktur. Öldürmek şartıyla ölmek isteyen ölür! Suchet «Teslim olun!» dediğinde, Palafox: «Top ateşinden sonra, bıçakla savaşırız!» demişti.

Meyhanenin ele geçirilmemesi için hiçbir gerekçe kalmamıştı Pencerelerden ve çatıdan sokağa atılan kaldırım taşları, askerleri ezerek, onları iyice delirtmişti; mahzenden ve çatından atılan şeylerle ölen askerler fazlaydı. Hücumun şiddetini, savunmanın şiddeti dengeliyordu. Düşmanlar kapıyı kırıp içeri daldılar. Meyhanede sendelediklerinde ve yerdeki molozlarda tökezlediklerinde içerde kimseyi bulamadılar. Baltayla kırılan merdiven yarı yıkıktı. Birkaç yaralı can çekişerek öldü. Merdivenin başlangıcı olan tavandaki delikten kurşunlar yağdı. Fakat bu ateşleme son cephaneyi de eritti. Her biri ikişer şişe şarap aldı, bu şaraplar Enjolras'ın koruduğu şaraplardı, asiler kendilerini bu şişelerle savundular. Asi, her şeyden silah yaratır. Savaş ve korku içinde tercih hakkına kimse bakmaz. Aşağıda olduklarından o kadar avantajlı sayılmazlardı, fakat saldırganların ateşi korkunçtu.

Tavandaki delikten oluk oluk kan aktı, ölü başlardan kanlar boşalıyordu. Gürültü kelimeyle ifade edilecek gibi değildi, sağırlaştırıyordu.

Olup biteni anlatmaya kelime bulunamaz. Bu cehennemi savaşta çarpışanlar insan değildi. Bunlar devlerle savaşan titanlar da değildi. Bu çatışma artık Homeros destanından çok, cehennemi tanımlayan Dante ile Milton'ın yazılarına uygundu. İblisler saldırıyor, hortlaklar direniyorlardı.

Bu, yabanıl bir vuruşmaydı.

23
AÇ VE SARHOŞ

Askerler ve muhafızlardan yirmi kadarı, birbirlerinin omuzlarına çıkıp, yüzleri gözleri kan revan içinde yukarı çıkmayı başardılar. Öfkeden delirmiş bu adamlar, başlarından akan kandan gözleri görmez halde, yabanıllaşmışlardı.

İlk kattaki salonda ayakta duran biriyle karşılaştılar. Yaralı olmayan Enjolras'tı bu, barikat komutanı. Ne cephanesi vardı, ne de silahı. Elinde sadece tüfeğinin dipçiği kalmıştı. Askerlerle arasına bilardo masasını almıştı. Salonun köşesine gerilemiş, dimdik başı ve öfke yağdıran gözleriyle elindeki tüfek artığını hâlâ tutuyordu.

Apansız bir çığlık:

«Liderleri o! Barikat komutanı! Topçuyu öldüren o. Durduğu yerde kurşuna dizelim!»

Enjolras:

«Hadi yapsanıza!»

Elindeki şeyi bir kenara attı ve kollarını birleştirip karşılarına dikildi.

Yiğitçe ölümler sürekli heyecan yaratır. Enjolras kollarını birleştirip göğsünü onlara döndüğünde, salondaki sesler kesildi.

Oreste: Kral Agamemnon'un oğlu. Babasını öldüren annesi Clymenstra'dan intikam almak için öldürmüştür.

Pylade: Oreste'nin kuzeni ve en yakın arkadaşı. Oreste ve Pylade sözcükleri yakın iki arkadaşı anlatır.

Silahsız ve cesur Enjolras'ın ihtişamı bütün sesleri susturmuştu. O değişmez bakışının huzurlu otoritesi, tek bir yara almamış eşsiz, kanlar içinde, alımlı genç adamın etrafında bir saygı havası uyandırıyordu.

Onurunun üstün güzelliği ışıklar saçıyordu. Aradan geçen o katlanılmaz yirmi dört saatten sonra, ne yorgun, ne de yaralıydı. Yüzü pembe, saçları yıldızlar saçıyordu. Belki de harp divanında konuşacak biri, onu şu sözlerle anlatmıştı:

«Aralarında bir asi vardı, ondan Apollon(*) diye bahsediyorlardı.»

(*) Apollon: Güneş Tanrısı. Diğer ismi Phoebe'dir. Güzellik ve ışığın simgesi.

O sırada ona nişan almış bir muhafız silahını indirdi:

«Yüce Tanrım! Bir çiçeğe ateş edecekmişim gibi!»

Enjolras'ın karşısındaki duvara on iki asker dizilmiş, hazır bekliyordu.

Başlarındaki bağırdı:

«Nişan alın!»

Bir subay:

«Durun!»

Enjolras'a sordu:

«Gözlerini bağlayalım mı?»

«İstemem!»

«Topçuyu siz mi vurdunuz?»

«Evet!»

Grantaire uyanmıştı.

Okurun hatırlayacağı üzere, Grantaire bir gün öncesinden beri sarhoştu. Yukarıdaki salonda bir yere oturmuş, başı masada, deliksiz uyumuştu.

Şu eski söze, «Sarhoş-ölü» deyimine alabildiğine uygundu. Kana kana içtiği şaraplar onu sarhoşluğun son sınırına getirmişti. Dayandığı masa işe yaramayacak kadar küçük olduğu için, onu oradan kaldırmamışlardı.

Grantaire eski halindeydi. Göğsü masada, başı kollarına dayalı, bardak ve şişelerle dolu bir masadaydı. Her tarafı üşüyen ayının ve karnı doymuş sülüğün derin ve öldürücü uykusundaydı. Hiçbir şey onu uyandırmamıştı, ne top, ne tüfek. Saldırının sesini bile duymamıştı.

Bazen, top seslerine müthiş bir horultuyla yanıt veriyordu. Bir merminin kendisini uyanma zahmetinden kurtarmasını bekliyordu. Sağında solunda birkaç ceset vardı. İlk anda onu da bu cesetlerden ayırmak imkânsızdı.

Gürültü sarhoşa dokunmaz. Onu sessizlik uyandırır.

Çevresinde yıkılanlar Grantaire'in o uykusunu iyice yoğunlaştırmıştı. Bu sesler ona ninni gibi gelmişti. Fakat şimdi Enjolras'ın çevresini saran o sessizlik, bu ağır uykusunda bir sarsıntıya neden oldu. Doludizgin koşan atların çektiği bir arabanın durması gi-

bi bir etki bırakmıştı. Uyuyanlar uyanır. Grantaire irkilerek uyandı, gerinmek için kollarını açtı, gözlerini oğuşturdu, bakındı ve anladı.

Sarhoşluk yırtılan bir perde gibidir. Yirmi dört saatten beri olan bitenlerden habersiz olan sarhoş, gözlerini açar açmaz, her şeyi anlar. Düşünceler aklına doluşur. Sarhoşluğun geçmesiyle zihni körelten bulut da aralanır ve gerçekler ortaya çıkar.

Bir yerde gizli gibi olan ve bilardo masası arkasında olduğundan Enjolras'la ilgilenen askerler onu fark etmemişti. Çavuş buyruğu yinelemeye hazırlanıyordu, «Ateş» diyeceği sırada, ardından bir ses geldi:

«Yaşasın Cumhuriyet! Ben de isyancıyım!»

Grantaire yerinden kalkmıştı.

Kaçırdığı mücadelenin parıltısı, bir anda gözlerinde ışıdı. Kararlı bir sesle:

«Yaşasın Cumhuriyet!» dedi ve kararlı adımlarla yürüyüp Enjolras'ın yanında durdu.

«İkimizi birden öldürün!» dedi.

Enjolras'a döndü ve yumuşak bir sesle:

«Seninle ölmeme izin verir misin?» diye sordu.

Enjolras gülümseyerek onun elini sıktı.

Gülümseyişi dudaklarından silinmemişti ama silahlar patladı. Sekiz kurşunla yaralanan Enjolras çivilenmiş gibi yaslandığı duvarda durdu. Sadece başını eğmişti.

Grantaire yıldırımla vurulmuş gibi onun ayaklarının önüne düştü.

Hemen sonra askerler evin çatısına sığınan son birkaç adamı da ele geçirmişlerdi. Çatı katında tahta bir kafesin arkasından ateş açtılar.

Mücadele çatı katına değin yükselmişti. Henüz ölmemiş bazı yaralıları pencereden aşağı atıyorlardı. Barikatı oluşturan o kırık posta arabasını düzeltmeye çalışan iki asker tavan arasından seken kurşunlarla ölüp arabanın üstüne yığıldılar.

İşçi ceketli, karnından yaralı bir genç yerde can çekişiyordu. Bir askerle bir asi birbirlerine kenetlenmiş gibi, çatının kiremitlerinden düştüler. Birbirlerini bırakmak istememişlerdi. Aynı çar-

pışma mahzende de devam ediyordu. Haykırışlar, silah atışları, korkunç didişmeler. Sessizlik. Barikat düşmüştü.

Askerler oradaki evleri aramaya başladılar ve kaçanları yakaladılar.

24
ESİR

Marius esir düşmüştü. Jean Valjean'ın esiriydi.

Bayılarak düştüğünde, boynundan tutan el, Jean Valjean'ındı.

O da çatışmaya canını tehlikeye atıp girmişti.

O olmasa yaralılarla ilgilenen çıkmazdı. Onun araya girmesiyle düşen asiler revir gibi kullanılan salona taşınıyor ve pansumanı yapılıyordu. Boş kaldığında barikatı onarıyordu. Fakat hiç kimseye saldırmamış, kendisini savunmak için bile ateş açmamıştı. Yaralı da değildi, birkaç sıyrığı vardı. Mermiler onu beğenmemiş olmalıydı. Barikata gelirken eğer canına kıymayı düşündüyse başarılı sayılmazdı. Fakat dine ters olan canına kıymayı düşünmüş olduğuna inanmıyoruz.

Savaşın o kesif dumanı arasında Jean Valjean Marius'ü görmüyor gibiydi, ama gözü sürekli ondaydı. Marius bir mermiyle yere devrildiğinde, bir kaplan gibi üstüne atılmış ve onu alıp yüklenmişti.

Saldırı o kadar şiddetliydi ki, Enjolras ile meyhane kapısına saldıranlardan hiçbiri Marius'ü taşıyan Jean Valjean'ı görmedi. Adam onu barikatın ve Corinthe Meyhanesinin arkasındaki çıkmaza götürdü.

Okur, hatırlar, sokak orada bir açı oluşturuyor, kurşunlar buraya denk gelmiyordu. Her yangında uzak bir oda vardır, en fırtınalı denizde bile, bir burnun arkasında, sakin bir yer bulunur. Barikatın yaratığı bu iç üçgende Eponine son soluğunu vermişti.

Jean Valjean durdu ve Marius'ü yere uzatıp, arkasını duvara verip bakındı.

Her şey kötüydü.

Şimdilik birkaç dakikalığına, bu duvarın arkası bir sığınak olabilirdi, fakat bu cehennemden nasıl sıyrılacaklardı? Jean Valjean geçmişi düşündü, sekiz yıl öncesine. Cosette'le beraber Ja-

vert ve adamlarından kaçtıkları o geceyi. Nasıl sağ çıkabilmişti? O zaman bile zor olan koşullar şimdi umutsuzdu. Kaçıp kurtulmanın çaresi yoktu. Tam karşısında sessiz, altı katlı bir ev yükseliyordu. Evde, başı pencereden sarkan ölü dışında kimse yoktu. Sağda Petite-Truandrie Sokağını kapatan o basık barikat vardı. Bunu geçmek kolaydı, ama sonra, duvarın arkasından sivrilen süngülerin parıltısı seçiliyordu.

Burada bekleyen asker müfrezesiydi. Barikatı geçmek kurşun yağmurunu göze almaktı. Solda savaş meydanı vardı. Ölüm duvar arkasında, pupusudaydı.

Nasıl davranmalıydı?

Sadece bir kuş oradan kurtarabilirdi onları.

Derhal bir karara varmalı, bir kaçış yolu bulmalıydı. Birkaç adım berisinde çarpışıyorlardı. Ama neyse ki hepsi aynı yere yönelmiş, meyhane kapısına birikmişlerdi. Askerlerden biri başını geriye çevirecek olsa, işi bitikti.

Jean Valjean karşısındaki eve, yanındaki barikata baktı. Sonra, umutsuzca, gözleriyle yerde bir delik açmak ister gibi yere baktı.

O kadar inatla bakmıştı ki, şu can çekişme içinde bir şeyin belirginleştiğini görür gibi oldu. Gözlerinin gücü arzusunu gerçek kılmıştı. Birkaç adım ileride, kırık kaldırım taşlarıyla yarı saklı bir demir ızgara gördü. Kalın demirlerden yapılı bu ızgara birkaç arşın büyüklüğündeydi. Hemen yanındaki taşlar sökülmüş olduğundan, ızgara da kapalı gibi görünmüyordu. Çubuklar arkasında karanlık bir boşluk, bir ocak bacası ya da bir sarnıç ağzına benzeyen bir ara gördü. Jean Valjean ileri atıldı. Firar ustalığı, hemen beynini aydınlattı. Taşları aralamak, demir parmaklığı çıkarmak, hareketsiz Marius'ü yüklenmek ve bu yükle yerin dibine, fazla derin olmayan o kuyuya inmek çok az vaktini aldı. Bir dev gücü ve bir kartal hızıyla giriştiği bu kaçıştan sonra, kendisini yerin altında, üç metre derinlikte, taşlı bir yolda buldu.

Jean Valjean üzerinde baygın Marius'le kendisini bir yeraltı galerisinde buldu.

Burada bitimsiz bir sessizlik vardı; gece.

Derken, o manastır bahçesine duvardan atladığı gecenin duygularını hatırladı. Fakat bu kez kollarındaki Cosette değil, Marius'tü.

Saldırıyla ele geçen meyhanedeki gürültüleri işitmez oldu.

İKİNCİ KİTAP

LEVİATHAN'IN(*) BAĞIRSAĞI

1

DENİZİN ÖRSELEDİĞİ TOPRAK

Bu şehir yılda yirmi beş milyonu suya atar. Bu simge anlamında değildir. Nasıl peki? Gündüz, gece. Ne için? Hiç için. Hangi düşünceyle? Düşünmeden. Ne diye? Hiçbir şey için. Neyiyle? Bağırsaklarıyla. Bağırsakları nelerdir? Lağım.

Yirmi beş milyon derken abartmıyoruz, istatistik sonuçlar bunlar.

Epey uzun araştırmalardan sonra bilim en bitek en etkin gübrenin insan dışkısı olduğunda birleşti. Eklemeliyiz ki Çinliler bunu bizden önce biliyorlardı. Her Çinli köylü, şehre giderken, omuzlarına asılı kamıştan sarkan iki kova dolusu, pislik dediğimiz atıkları götürür. İnsan atığı sayesinde Çin'de toprak hâlâ İbrahim Peygamber dönemindeki kadar taze ve bitektir. Çin'de buğday yüze yirmi verir. Hiçbir hayvan gübresi, bir başşehir gübresiyle yarışamaz. Büyük şehir, en büyük gübreliktir. Tarlayı işlemek için şehri kullanmak epey başarılı bir uygulamadır. Bizim altınımız gübreyse, gübremiz de altındır.

Altın olan bu gübreyle ne yaparız? Bunu uçuruma atarız. Epeyce para harcayıp yabanördekleri, fırtınakuşları ve penguen dışkıları toplamak için gemiler yola çıkarılır, fakat elimizin altın-

(*) Leviathan: İncil'de geçen canavar, korkunç bir hayvan.

daki bu gömüyü sulara fırlatmaktan çekinmeyiz. Dünyanın çıkardığı insan ve hayvan atığı, suya atılacağına toprağa sunulsa, dünyayı doyururdu.

Sokaklardaki döküntüler, geceleri sokaklara sürülen şu çamurlu fıçıları, kaldırımın bizden sakladığı şu yeraltı lağımlarının ne olduğunu düşündünüz mü? Çiçekli çayırlar, yeşil otlar, kekik ve adaçayı, bu av ve davar, bunlar akşamleyin doymuş öküzlerin sevinçli sesleri, hoş kokulu saman, masanızda taze ekmek, damarlarınızda kan, sağlık, sevinç ve hayat. Evet işte sürekli bir değişim halinde olan yaradılış, böyle ister. Dünyada biçim değişikliği, gökyüzünde ruh değişimi.

Bütün bu insan atıklarını büyük bir potaya akıtın, bereket fışkıracaktır. Ovaların gıdası insanların gıdasıdır.

Sizler, bütün bu serveti kaybetmek, beni komik ve ahmak bulmakta özgürsünüz, ama bu da sizin cehaletinizin eseridir.

İstatistiklere göre, Fransa her yıl, nehir ve dereleri yoluyla Atlantik Okyanusuna yarım milyarlık bir yatırım yapmakta. Bunu göz önüne alın, şu beş yüz milyonla bütçe masrafları kapatılabilir. İnsanın ustalığı yanlışa yönetildiğinden, şu beş yüz milyonu çöpe atmayı seçer. Lağımlarımızın o kusmukları damla damla ırmaklara, ırmakların kusmukları dalga dalga okyanuslara götürdüğü halkın özüdür.

Şu lağımların her hıçkırığı bize bin franga gelir. Bunun da iki sonucu var, toprak yoksullaşıyor ve su zehirleniyor. Tarlalar açlık ve ırmak hastalık üretiyor.

Thames Nehrinin Londra'yı zehirlediği kesin.

Paris'e gelince son yıllarda birçok lağım ağızlarını son köprünün akış tarafına taşıdılar. Çift borulu emme düzeni olan subaplı ve pistonlu bir aygıt. İnsan ciğeri gibi soluyan bir dizge, kırlardaki saf suyu şehirlerimize ve o zengin suyunu tarlalara ulaştırabilir. İngiltere'nin birçok bucağında kullanılan yöntem olumlu sonuçlar vermiştir. Böyle bir yöntem hem bizim beş yüz milyonu boşa harcamamızı önleyecek, hem de tarlalarımızı bitek yapacaktır. Bunu düşünen yok.

Bugünkü yöntem iyilik yaptığını sanıp fenalık etmekte. Düşünce belki iyi, sonuç kötü. Şehirleri temizlediklerini sanırken,

zarar veriyorlar. Lağım bir yanlış anlamadır. Fakat diğer ülkelerde uygulanan o akçalama yöntemiyle, çift görevli boşaltma yöntemi kullanılacak olsa, aldığını veren toprak ürünleri en azından artacak ve sefalet sorunu da ortadan kalkacaktır. Buna bir de parazitlerin yok edilmesi eklendiğinde sorun kalmaz.

Fakat şimdi toplumsal servet nehre ve oradan denize akıyor. Akma doğru bir söz, yani savurganlık. Avrupa işte bu yoldan iflasa gidiyor.

Fransa'ya gelince demin onunla ilgili sayıları söyledik. Paris, Fransa nüfusunun yüzde yirmi beşini kendinde toplar, demek Paris gübresi en iyisi. Bundan dolayı Fransa'nın her yıl savurduğu yarım milyon içinde Paris'in kaybını yirmi beş milyon olarak hesaplayabiliriz. Bu servettir, bunu yoksullara yardım ya da eğlence olarak kullanmakla Paris'in ihtişamı çoğalırdı. Ama şehir bunu çirkeflere harcıyor. Biz de bundan yola çıkıp, Paris'in en önemli savurganlığının, en muhteşem ziyafetinin, şenliğinin, bol keseden altın dağıtımı, fiyakasının, lüksünün ve eşsizliğinin lağımı olduğunu hemen belirtebiliriz.

Geleceği görmekten uzak bir politikanın sonucu. Her birinin refahını suda boğuyorlar. Paris servetini suya atıyor. Halkın servetini koruyabilmek için, Saint-Cloud ağlarına ihtiyaç var.

İktisadi açıdan durumu özetleyebiliriz: Paris delik sepet.

Paris, bu başşehir patronu, her ulusun kopyalamaya heveslendiği ışıklı diyar. İedal metropolu, hamle, deney vatanı, sanat merkezi, ulus şehir, geleceği oluşturacak kovan. Babil ile Corinthe'in birleşimiyle oluşan güzel kentin, bir Çinli köylüce küçümseneceğini söyleyebilir misiniz?

Paris'e öykünün, batarsınız.

Delice ve vakti bilinmeyecek denli eski bir savurganlıkta Paris kendi kendine öykünüyor.

Bu saçmalık yeni sayılmaz. Bu genç bir ahmaklık değildir. Eskiler de çağdaşlar gibi yaparlar. Liebig: «Roma lağımları Romalı köylünün refahını yuttu » der. Roma kırsalı Roma lağımında iflas ettikten sonra, Roma İtalya'yı bitirdi ve İtalya'yı lağıma buladıktan sonra buraya Sicilya ve Sardalya Adalarını attı ve sonra da Afri-

ka'yı ekledi. Roma lağımı dünyayı yuttu. Bu çirkef, şehre ve dünyaya zarar verdi. Sonsuz şehir, derinliği bilinmez lağım.

Böylesi şeyleri başkalarına olduğu gibi Roma örnek vermişti. Bu örneği Paris de sürdürdü, en zekilerin ahmaklığına battı.

Sözünü ettiğimiz şeyin ihtiyaçları için, eklemeliyiz ki Paris'in altında başka bir Paris var: Lağımlar Paris'i. Buranın da sokakları, mahalleleri, meydanları, çıkmazları vardır. Bu da insandan uzak bir bataktır.

Beğenmek yanlış olur, büyük bir ulusa iltifat etmek doğru olmaz, çünkü ululuk yanında yüz karası da vardır.

Paris gücünün mührü bu, şehrin büyük batakhanesi anıtlar arasında bunu gösterir. İnsanlıkta Machiavel, Bacon ve Mirabeau gibilerin insanlık ülküsünde oluşturdukları o eşsiz tiksindiriciliği.

Göz yeraltını görebilse, Paris'in zemininde kocaman bir «madrapor»(*) görürdü.

Bu kocaman antik şehrin altında, bir süngerin yüzeyindeki girinti ve çıkıntılardan daha fazlasına rastlanır. Kendilerince bir mahzen oluşturan o yeraltı mezarlarına değinmeyeceğiz, hele o gaz boruları, o müthiş boru donatımı ve şehrin çeşmelerine su götüren borular.

Lağımlar sadece Paris'te akan Seine Nehrinin iki kenarında gölgeli bir şebeke oluşturur. Bir dehliz.

Orada, o nemli siste, Paris'in bir ürünü daha vardır: Fare.

2
LAĞIMIN HİKÂYESİ

Şehrin kapağını kaldırdığınızı düşünün. Lağımların yeraltına kuşbakışı, her iki kıyıda, nehre aşılanmış iki büyücek kol oluşturur. Sağdaki kıyıda kuşağı oluşturan lağım bu kolun bedeni olur, ikinci derecedeki dallarda çıkmaz sokakları vardır.

Bu üstünkörü bir benzetmedir, çünkü yeraltı dallanmalarının bildik açısını oluşturan sağ açıya, normal bitkilerde nadiren rastlanır.

Bu tuhaf geometrik plana dair anlaşılır bir fikir edinmek isteyen

(*) Madrapor: Yeraltındaki kalker polipleri.

kişi, bir gölge fonunda karışık bir Doğu alfabesi düşünsün, bunların biçimsiz harflerinin birbirlerine bağlı olduklarını da hesaba katacak olursa, anlatmak istediğimiz şeye dair bir fikri olur.

Yeraltı bataklıkları ve lağımlar, ortaçağda epeyce rol oynamıştı, genellikle Bizans İmparatorluğu ile Eskidoğu ülkelerinde. Buradan veba çıkması gibi, zorbaların mezarı da oluyordu. Ölümün canavar beşiği sayılan, bu döküntülerin yatağını dinsel bir korkuyla izlerdi bakanlar. Benares'deki çirkef yuvası, Babil'deki aslanların çukuru ölçüsünde tehlikelidir. Eski İbrani kitaplarına bakılırsa Tég-lath-Phalasar, Ninova bataklığı üzerine yemin içermiş. Jean de Letde Munster lağımından sahte ayı doğurdu, Kekscheb'in lağım kuyusundan onun Doğulu benzeri Mokanna, Horason'ın peçeli peygamberi sahte güneşini doğdurtmuştu.

İnsanların hikâyeleri lağımların hikâyesine benzer. İşkence merdivenleri Roma'yı anlatmıştır. Paris lağımı epey müthiş bir şey olmuştur. O hem mezar, hem sığınak oldu. Cinayet, zekâ, toplumsal direniş, vicdan özgürlüğü, düşünce, hırsızlık insan kanunlarının kovaladıkları bu çukurda saklanmıştır. XIV. yüzyıldaki savaşçılar XV. yüzyıldaki sokak serserileri, XVI. yüzyıldaki Protestanlar, XVII. yüzyıldaki Morin yanlıları, XVIII. yüzyıldaki ateşçiler. Daha yüz yıl önce, geceleyin oradan bıçaklı caniler çıkıyordu, kovalanan hırsız oraya giriyordu. Ormanlarda mağara olması gibi, Paris'in de lağımı vardı. Şu Galyalı dilenciler, lağımı Mucizeler Avlusu'nun bir ofisi gibi görmüşlerdi. Geceleyin bu ayak takımı, bu hırsız ve serseri topluluğu, yatak odasına girer gibi bu lağıma girerdi.

İşyerleri Vide-Gousset(*) Çıkmazı ve Coupe-Gorge(**) Sokağı olanların geceleri bu lağımlarda barınmaları olağandı.

Bunlar arkalarında sayısız anı bırakmışlardır. Bu tenha dar koridorlarda sayısız hortlak vardır, her yerde kokuşmuşluk ve pislik, her yerde açık bir ızgara önünde Villon ile söyleşen Rabelais.

(*) Vide-Gousset Sokağı: Fransızca bir kelime oyunu. «Kese boşaltan» anlamında.

(**) Coupe-Gorge: Boğazkesen anlamında. Hırsızlar ve caniler.

Paris lağımı, bütün tüketimin, bütün deneylerin randevu yeri gibidir. Ekonomi politik burada döküntüler bulur, toplumsal felsefe burada karanlık bir düşünceyi aydınlatmaya uğraşır. Lağım şehrin vicdanıdır. Her şey oraya yönelir, orada karşılaşır. Bu renksiz yerde gölgeler vardır, fakat sır yoktur. Pislik yığınının tek özelliği sahtekâr olmamasıdır. Orada saflık vardır. Basile'in maskesini görürsünüz ama altından kartonu çıkar. Sicimleri ve içini olduğu gibi seçersiniz ve dürüst bir çamurla vurgulanmış olduğunu görürsünüz.

Onun yanı sıra Scapin'in(*) yalancı burnuna rastlarsınız. Uygarlığın olanca atığı, işlerini yaptıktan sonra bu gerçekler çukuruna yuvarlanır, orada batar, yayılır da. Bu yayılma bir itiraftır.

Orada sahne yoktur. Pislik gömleğini sıyırır, eşsiz bir çıplaklık, hayal ve imgeleri de kaçırır. Biten bir şeyin tekinsiz yüzünü alan şeyden başkasına burada rastlayamazsınız. Burada kırık bir şişe sarhoşun geçtiğini fısıldar, delik sepet, uşağı anlatır.

Caiphe'in balgamı Falstaff'ın kusmuğuna denk gelir. Kumarhaneden gelen altın para, ihtiyar adamın kendisini astığı ipe karışır. Karnaval gecesi, Operada dans eden pullu bir eteğe sarılı mosmor bir dölüt görülür, insanları yargılamış yargıç başlığı, Margoton'un saten etekliğiyle burada yüzer. Bu, kardeşlikten öte bir içlidışlılıktır. Boyalı olan her şey orada birbirine karışır. Pisliğin bu içtenliği hoşumuza gider, dinlendirir. İnsan ömür boyu hükümet kararlarının gerekçelerini, andları, siyasal bilgelik, insani adalet, durum güçlükleri, satın alınmaz yargıçların sahte havalarını izledikten sonra, bir lağıma dalıp, bu durumlarla uyum sağlayan yerde ferahlar.

Lağım bir öğreticidir. Değindiğimiz gibi, tarih lağımdan geçer. Saint-Barthelemy katliamları kaldırım taşlarından damla damla sızar. Siyasal tartışmalar, ve dinsel katliamlar uygarlığın bu dehlizinden geçer ve ardında ceset bırakır.

Burada XI. Louis ile Tristan'ı I. François ile Duprat'yı, IX. Charles(**) ile annesi Catherine de Medicis'i, XIII. Louis ile Ric-

---

(*) Scapin: Moliere'in komedilerinde sürekli efendisi için yalan söyleyen uşak.

(**) IX. Charles: Annesi İtalyan asıllı Catherine de Medicis'in üstelemesiyle soykırım sayılan Saint-Barthelemy'i başlattı.

helieu'yu, Louvois'yi Letellier'yi, Hébert ve Maillard'ı görebilirsiniz. Orada hepsi de toplanmış, taşlara bulaşan kan lekelerini temizlemek için tırnaklarıyla kazarlar. Bu tavan altında hortlakların süpürge sesleri duyulur. Köşelerde kırmızı ışıltılar vardır. Kanlı ellerin temizlendiği müthiş bir su şırıldar.

Sosyal gözlemci, bu gölgelere karışmak zorundadır. Bunlar laboratuvarıdır onun. Felsefe düşüncenin mikroskobudur. Her şey onu kaçırmak ister, fakat hiçbir şey onun dikkatinden kaçmaz. Oyalanmak işe yaramaz, aslında böyle yapmakla insan neyi gösterir? Utancı. Felsefe da namuslu bakışlarla fenalığı izler ve onun sonsuzda kaybolmasını engeller. Pılı pırtıdan saray giysisini, giysiden kadını yaratır. Lağımdan şehir kurar. Cam kırığından billur testiyi oluşturur. Bir parşömendeki tırnak izinden Yahudi mezhepleri arasındaki farkları görür. Kalanlardan iyiyi, kötüyü, sahteyi, yalanı, kan lekesini mağaradaki mürekkep damlasını, genelevin içyağı bulaşığını, çekilen acıları, ayartılmaları, kusulan sefahatları, alçalan insan ruhunun edindiği potlukları. Roma hamalının ceketi üzerinde Messalina'nın(*) dirsek darbesiyle oluşan o lekeden yüzyıllardan beri kalan her şeyin asıl yüzlerini görür.

3
BRUNESEAU

Ortaçağda Paris lağımı efsane gibiydi. XVI. yüzyılda, II. Henri başarısız kalan bir sondaj yaptırmayı denedi. Bir asır önce Mercier'e bakılırsa, kendi kendine bırakılan çirkef istediği biçime gelmişti.

Siyasal atışmalara, kararsızlıklara ve araştırmalara bırakılan Paris bu haldeydi. Uzun süre bu ahmaklığı sürdürdü. Epey sonraları, 1789'da aklı işlemeye başladı. O eski çağlarda burası fazla zeki sayılmazdı, ne maddi, ne de manevi açıdan işlerini götü-

---

(*) Messalina: İmparator Neron'un eşi. Ünlü bir fahişe. Messalina fuhuşun simgesidir.

remiyordu. Yolsuzluklardan uzak durmayı bilmediği gibi, çöplerini de temizlemiyordu. Her şey bir engel oluyor, her şey sorun oluyordu. Mesela, lağım herhangi bir plana uymuyordu. Şehirde yolunu bulmak nasıl güçse, lağımda da kaybolmak işten bile değildi. Özetle, dillerin karışıklığının yanında, mahzenler de birbirine karışıyordu. Dedale(*), Babel'e taş çıkartıyordu.

Paris lağımının taştığı da olurdu. Kıymeti bilinmeyen Nil'in kabarması gibi. Korkunç olan lağımların tıkanıp taşmalarıydı. Uygarlık bazen yediklerini hazmedemezdi, o zaman bataklık şehrin boğazına yükselirdi ve Paris'in ağzından berbat kokular çıkardı. Lağımla vicdan azabının benzerliklerinin iyi yanları vardı, Şehir, çamurunun bu kadar küstah olmasına kin duyuyordu. Pisliğin geri tepmesini aklı almıyordu. Onu daha sakin kovmalıydı.

1802 kanalizasyon taşkını, seksen yaşını süren Parisliler için yeni sayılır. Çirkef, haç biçiminde, Victoires Meydanında, XIV. Louis heykelinin ayağının önünden başladı. Champs Elyesses'deki iki lağımı da taşıp Saint-Honorée Sokağına girdi. Saint-Florentin lağımı da aynı isimli sokağı kaplamıştı. Sonnerie lağımı Pierrea-Poisson Sokağına yayıldıktan sonra Champs Elyesses Caddesinde, otuz beş santimlik yüksekliğe ulaştı ve aynı günü öğlen, aksi yönden tepip Seine Nehrinin tahliye ağzından Mazarine, Echaudée, Marais Sokaklarına girerek yüz dokuz metrelik bir uzunluğa erişti. Ünlü şair Racine'in evinin kapısında durdu ve böylece kraldan çok şaire saygı gösterdiğini gösterdi. Saint-Pierre Sokağında epeyce yükseldi. Oluk ağzından taş basamaklar üstüne yarım metre değin yükseldi, Saint-Sabin Sokağında, iki yüz otuz sekiz metrelik bir yeri kaplayıp en geniş akıntıyı oluşturdu.

Yüzyılımızın ilk yıllarında Paris lağımı gizemli bir yerdi. Çamur sürekli kötü bir üne sahiptir, fakat burada onun ünü korkuydi. Paris altında korkunç bir galeri olduğunun farkındaydı.

Thébes şehrinde, yedi-sekiz metre boyunda, kocaman kırkayakların kaynaştığı ve Behomoth'e banyo hizmeti görecek kor-

---

(*) Dédale: Yunan mimar. Girit Adasındaki labirenti yaptı. İçiçe geçmiş sokaklara «dedale» denir.

kunç bir bataklık. Lağımcılar bile ayaklarında su geçirmez çizmeleriyle belirli yerlerden ileri gitmeye cesaret edemezlerdi. O günlerde, Saint-Poix ile Créqui markisinin kardeş gibi birleştiği çamur arabalarının lağıma akıtıldığı çağlardı o çağlar. Temizliği yağmurlara bırakmışlardı, yağmursa süpürmekten çok, yolların tıkanmasına neden oluyordu. En azından, eski Roma, çirkef yığınına şiirsel bir isim vermiş, *Gémonies* demişti, ama Paris, kendi lağımına haraketler edip ona «mis kokulu delik» derdi. Bilim ve batıl inançlar ondan iğrenmek için elele vermişlerdi. Bu «pis koku deliği» esnafa olduğu gibi sağlığa da mikrop yayıyordu. Muffetard lağımının çirkefleriyle Moine Bourru'nin meydana çıkmasına neden olması gibi, Marmousetler'in(*) cesetleri de bu lağıma atılmıştı. Fagon, 1685 yılında Paris'i kasıp kavuran sıtmanın nedenini bu lağımlarla ilişkilendirir. Marais lağımının o kocaman ağzı 1833 yılına kadar Saint-Louis çıkışında «Messager Galant» plakası karşısında açık kalmıştı. Morrellerie Sokağının lağımları vebasıyla ünlüydü. Dev dişlerine benzeyen sivri demir çubukla mazgalıyla bu lağım insanların üstüne alev yağdıran bir canavar gibiydi. Halkın hayal gücü, şu karanlık Paris bulaşık çukurunu, gizemli bir sonsuzlukla karıştırırdı. Bu iğrenç yerleri gezmek polisin aklına gelmezdi. Fakat bunu yapmak için bir gönüllü başvurdu. Bu lağımda kendisini keşfedecek bir Christophe Colomb bulacaktı.

1805 yılında bir gün İmparator Napoléon'un Paris'te az göründüğü gününde, içişleri bakanı, imparatoru sabahleyin ziyaret etmişti. Carroussel'de bir kılıç sesi duyuluyordu, Napoléon'un kapısında yiğitler toplanmışlardı. Büyük Cumguriet ve Büyük İmparatorluğun cesur savaşçıları, Rhin, Escaut, Adige ve Nil(**) kahramanları, Joubert'in Desaix'in, Marceau'nun, Hoche'un, Kleber'in arkadaşları , Almanya'da, İtalya'da Mısır'da utku üstüne utku kazanan Napoléon'un general ve mareşalleri. İmparato-

(*) Marmouset: Sıradan adamlar. VI. Charles'in danışmanları. Kral çıldırdıktan sonra Burgonya Dükü, çok usta yönetici olan bu adamları sürgüne gönderdi.
(**) Rhin, Escaut, Adige, Nil: Nehir isimleri.

run bütün ordusu Tuilleries Sarayı önünde toplanmıştı. İmparatorluğun en görkemli dönemiydi Austerlitz kazanılmış, Marengo utkusu yoldaydı.

Bakan, İmparatora yaklaşmış ve kendisini saygıyla selamlayıp:

«Majesteleri,» demişti, «demin imparatorluğunuzun en cesur adamıyla tanıştım.»

İmparator:

«Kim o?»

«Bir şey yapmak istiyor, Majeste...»

«Ne?»

«Paris lağımlarını dolaşacak!»

Adamın ismi Bruneseau idi.

4
BAZI DETAYLAR

Ziyaret gerçekleşti. Bu sahiden korkunç bir gezinti oldu. Veba ve boğulmaya karşı gece savaşı. Aynı zamanda bir keşif gezisi de. O seferden kalanlardan biri, genç ve epey cin bir işçi, çocuk yaşta yaptığı bu geziden Bruneseau'nun raporuna yazmak istemediği bazı detayları aktardı. O dönemde mikrop öldürücü dezenfektan ilaçlar epey yetersizdi. Bruneseau, o yeraltı galerilerinde, birkaç metre gittikten sonra işçilerden sekizi daha fazla yürümeyi istemediler. Operasyon epey karmaşık olduğu için, bu keşif müthiş bir yürek gerektiriyordu. Temizlemek, aramak, su girişlerini parmaklıkları, lağım ağızlarını incelemek gerekirdi. Su kollarını saymak, belirli yerden ayrılan akıntıları işaretlemek, bazı havuzları ölçmek, ana lağıma bağlı küçük lağımları saptamak, galerinin derinliğini tavan altının ve ark tabanının enini ve her su girişinin düzeyini ölçmek, hem lağım ark tabanını, hem de, sokak zeminini ölçmek gerekliydi. Güç bela gidiyorlardı. Çoğu zaman iniş merdivenleri birkaç metrelik balçığa saplanırdı. Bu pislik içinde, fenerler ölü gibi ışık verirdi. Zaman zaman, bir lağımcıyı, kokudan bayılan bir lağım işçisini yukarı taşımak gerekiyor-

du. Zemin çökmüş, basamaklar yıkılmış, lağım dipsiz bir uçurum olmuştu. Bir ara ayaklar yere sağlam basmaz oldu, bir işçi yok oluverdi, onu zorlukla çıkardılar. Fourcroy'nun önerisine uyup yer yer, epey temiz köşelerde, geniş kafesler içinde reçineye batırılmış üstüpüler yakıyorlardı.

Bazı yerlerde, duvarlar tuhaf kabarcıklarla dolmuştu, ur gibi kabartılar. Bu soluk kesici yerde taşlar bile hasta gibiydi.

Keşif gezisinde Bruneseau akıntıya karşı yürüdü. Grand Hurleur su dağıtıcısının iki kolunun sapağında 1550 tarihini okudu. Bu taş Kral II. Henri tarafından görevlendirilen Philbert Delorma'un ulaştığı yerdi. XVI. yüzyılın mührünü basmıştı.

Daha ötede, XVII. yüzyıl işçiliğini Ponceau kanalıyla Vieille du-Temple Sokaklarının tam altında buldu adam, bunlar 1600 ile 1650 yılları arasında yapılan tonozlardı. XVIII. yüzyıl da burayı imzalamıştı. Toplayıcı kanalın batı kesimindeki duvarlarla kubbeydi bu. Bu iki kubbe özellikle daha az eski olan, 1740'ta yapılan kubbe, 1412 yılında yapılan kemer duvarlarından çok daha oyuk ve eskiceydi. 1412 yılında, Menilmontant'dan akan o duru su deresi, Paris'in ana lağımı mertebesine yükselmişti. Bu da kralın başhizmetçisi rütbesine çıkan bir köylünün yükselişi gibiydi. Lebel'e dönüşen Gros-Jean gibi.

Özellikle, Adliye Sarayının altında petek gözlerine benzeyen lağımda yapılmış eski zindan kalıntıları vardı. Bu hücrelerin birinde demirden bir pıranga duruyordu. Hücrelerin tümünün kapılarını ördürdüler. Bazı olağanüstü şeyler de oldu. Mesela, 1800 yıllarında Paris Hayvanat Bahçesinden kaçan bir orangutanın iskeleti.

Orangutanın kayboluşu, aynı günlerde Bernandins Sokağında şeytanın görünmesiyle ilgiliydi. Zavallı hayvancık kaçmak isterken lağımda boğulmuştu.

Arche-Marion'a varan, uzun galerinin hemen altında, iyi korunmuş bir sepet herkesin ilgisini çekti. Lağımcıların cesurca karıştırmayı başardıkları balçıkta değerli takılar çıkıyordu. Altın ve elmaslar, gümüş ve değerli taşlar, eski zaman paraları. Bu lağıma batmayı göze alacak bir dev, çağların servetini toplamış olurdu. Temple Sokağı ile Sainte-Avoye Sokaklarının oluşturduğu

kavşakta, Protestanlar döneminden kalma epey değerli bir bakır madalyon bulunur. Madalyonun bir yüzünde, başında Kardinal şapkasıyla bir domuz, diğer yüzünde başında bir Papalık tacı olan bir kurt vardı.

En şaşılası ve akla ziyan rastlantı ana lağımın ağzındaydı. Bu ağız eski zamanlarda demir bir parmaklıkla kapatılmıştı. Parmaklıktan menteşeler kalmıştı sadece. Menteşelerin birinde bir kumaş parçası vardı. Bruneseau el lambasını yaklaştırıp bu bezi inceledi. Bu epey ince bir patiska parçasıydı.

En sağlam yerinde yedi harfin, LAUBESP harflerinin üstünde bir arma vardı. Taç bir markilik tacıydı, bu yedi harf de LAUBESPİNE olmalıydı. Bu patiskanın Marat'nın kefeninden yırtılan bir parça olduğu çıktı ortaya. Marat gençliğinde epey aşk serüvenleri yaşamıştı. Artois Kontunun sarayında ahırlar veterinerliğini yaptığı yıllarda. Öldüğünde, evinde buldukları en değerli çamaşır olduğundan, onu asil bir hanımdan kendisine kalan bu çarşafta görmüşlerdi. Öldüğünde ihtiyar kadınlar mezarı için bu aşk kalıntısını kundaklamışlardı. Kösnünün izlerinin kaldığı bu güzel çarşaf Halkın Dostu'na kefenbeziydi.

Bruneseau yürüdü. O paçavrayı bıraktı. Belki saygı, belki de hoşgörü. Marat her ikisine de layıktı. Kaderin damgaladığı bu kumaşa dokunmaya cesaretleri yoktu.

Paris'in bu yeraltı lağım kanallarını dolaşmak 1805'ten 1812'ye dek sürdü. Bruneseau bir yandan dolaşıyor, beri yandan önemli işleri belirtiyor, yönetiyor, bitiriyordu. 1808 yılında Ponceau Sokağındaki ızgarayı alçalttı, birçok yeni kollar açıp, lağımı 1809 yılında Saint-Denis Mahallesinde Froid-Manteau Sokağıyla Salpetriere'in altından İnnocentslar çeşmesinin altına değin ilerletti.

1811'de Neuve des Petits-Peres Sokağı, Mail Sokağı, Echarpe Sokağı ve Kraliyet Meydanının altına değin uzattı. 1812 yılında La paix Sokağının altından La Chaussée Caddesinin altına.

Aynı zamanda lağımı mikroplardan temizliyor ve bütün şebekeyi yeniliyordu. Çalışmalarının ikinci yılında Bruneseau'ya damadı Nargaud da katıldı.

Böylece, bu yüzyılın başında eski sosyete lağımlarını temiz-

leterek, onları daha sağlıklı hale getirdi. En azından lağımlar iyice temizlenmişti. Paris'in eski kanalizasyonu girintili çıkıntılı, çatlak taşlı, yarık ve hendeklerle dolu, tuhaf, yabanıl, karanlık bir boşluktu. Geçmişe bakıldığında şehir lağımından akılda kalan bunlar oldu. Her yönde ayrılan dallar gibi kollar, hendeklerin birleşmeleri, sapaklar, duvarlarda balgamlara benzeyen sızıntılar, tavanlardan damlayan çamurlar, gölgeler hiçbir şey bu eski yeraltı definesinin dehşetini anlatmaya yetmez.

Bir daha söyleyelim: Burası çok eski yıllardan kalma bir lağımdı.

5
İLERLEMELER

Bugün artık lağım temiz ve kusursuzdur. İngiltere'de saygın sözünün anlamına epey denk düşer. Danıştay üyeliğine yükselen bir taciri andırır. Burada göz bile çevreyi seçer. Çamur ve balçık iyi davranır. İlk bakışta burası, eski zamanlarda, mutlu günlerde halkın kralını ve prenslerini sevdiği o günlerde epey yaygın olan ve kralların kaçmasına uygun olan bir yere benzer. Bugünün lağımı çağdaş bir kanalizasyonun ürünüdür. Burada biçem epey sadedir. Şiirde artık istenmeyen klasik on iki heceli dizeler gibi mimariye sığınmışlardır. Bu klasik biçem, bu karanlık tavan altındaki galerinin bütün taşlarına karışmış gibidir. Her su deliği bir kemerdir.

Günümüzde lağım da epey resmi bir ifade aldı. Polis raporlarında bile saygıyla söz ediliyor ondan.

Belediye dili de, onu ağırbaşlı ve ciddi bir görüyor. Eskiden «lağım» denilen yere şimdi «dehliz» deniyor, «delik» yerine «bakış» deniyor. Villon tekrar dünyaya dönse, eski yedek konutunu tanıyamaz. Gelgelelim, lağımlar yine eski yıllarda olduğu gibi kemirici hayvanlarla dolu. Bazen, pos bıyıklı ihtiyar bir fare başını lağım penceresinden uzatır ve Parislileri inceler fakat artık bu fareler bile evcilleşerek o yeraltı sarayında mutlu bir hayat sürerler. Lağım bile eski ilkelliğinden kurtuldu. Öncelen lağımları kir-

leten yağmur, artık lağımları yıkıyor. Yine de ona fazla güvenmeyin. Orada hâlâ mikroplu hava var. Mükemmel değildir ama riyakârdır. Emniyet Müdürlüğü ve Sağlık Müdürlüğü ellerinden geleni yapar. Fakat temizleme işlemlerinden sonra bile kuşkulu bir koku vardır, itirafından sonra Tartuffe'un(*) yaydığı koku gibi. Belirtmek gerekir ki, bu arındırma lağımın uygarlığa gösterdiği saygının ürünüdür. Bu açıdan da Tartuffe'un vicdanı, Augias'ın(**) ahırlarından daha iyi durumda. Paris lağımının epey ileri bir adım attığı ortada. Bu ilerlemeyi bile aşar, değişim sayılır. Eski ve yeni lağımlar arasındaki bir devrim. Bu devrimi kim yaptı?

Herkesin unuttuğu ve bizim demin ismini koyduğumuz kişi: Bruneseau.

6
GELECEĞİN İLERLEMELERİ

Şehir lağımlarının kazılışı, sıradan bir şey olmadı. Son on yüzyıl çalışıldı, fakat yine de Paris gibi bunu da tamamlayamadılar. Paris'in altındaki kanalizasyon, Paris'in gelişmesinin tepkilerinin etkisindedir. Bu yeraltında oluşan gölgeli şehirle büyüyen bin bir antenli dev bir poliptir(***). Şehir bir sokak açarken, lağım da bir kol uzatır. Eski Monarşi, yirmi üç bin üç yüz metrekarelik bir kanalizasyon kazmıştı. 1806 yılının ocak ayında Paris'teki durum böyle. Söz edeceğimiz bu çağdan sonra, çalışmalar epey olumlu başladı ve gitti. Birazdan vereceğimiz sayılar sahiden ilginçtir. Napoléon dört bin sekiz yüz dört metrelik bir kazı başalattı. XVIII. Louis, beş bin yedi yüz dokuz metre daha ekledi, X. Charles, on bin sekiz yüz otuz sekiz metre ve Louis-Philippe de seksen dokuz bin metre daha. 1848'in Cumhuriyeti, yirmi üç bin dokuz yüz seksen bir metre ekledi ve bugün de buna ekler yapıldı. İki yüz yirmi altı bin altı yüz metre, yani diğer bir deyimle

---

(*) Tartuffe: Moliere'in aynı isimli komedisinin kahramanı. İkiyüzlülüğün simgesi.
(**) Augias: Ahırlarının berbat oluşuyla ünlenen bir kral.
(***) Polip: Üstü yumrulu ur.

yaklaşık altmış kilometrelik bir lağıma sahip olduk, Paris'in kocaman bağırsaklarına.

Sürekli çalışan, bilinmeyen ve sonsuz bir yapı. Görüldüğü gibi, Paris'in yeraltı galerileri bugün, XIX. yüzyılın ilk yıllarından daha gelişmiş. Bu çirkefi bu duruma getirebilmek için nasıl bir nasıl bir kararlılık ve emek gerektiğini düşünmek şaşırtıcı.

1806'dan önce XVIII. yüzyılın son on yılında bile Devrimci belediye yönetimi sadece beş kilometrelik bir lağım kazabilmişti. Bunu zorlaştıran sayısız engel vardı. Toprak türüyle ilgili, Paris'in çalışkan halkının önyargılarından kaynaklanan engeller. Paris, kazma, kürek, çapa ve iskandile hiç de uygun olmayan bir toprak üstüne kurulmuştur.

Paris dediğimiz o tarihi kuruluşun altında bulunan, jeolojik oluşum, oymaya ve delmeye hiç gelmez. Herhangi bir biçimde çalışma başlarken, bütün engeller belirir. Sıvı, killer, pınarlar, büyük taşlar ve özel bir bilimin «hardal» dediği yumuşak ve yapışkan balçıklardır. Kireçli maden taşları üzerinde, kürek ve kazma çalışamaz. Tarih öncesi sularda gelişen istiridye kabuklarına benzeyen bu şist katmanını delmek epey emek gerektirir. Bazen, tam başlatılan bir tavan altında bir kaynak çıkar ve işçileri ıslatır, ya da marn akıntısı belirir ve bir şelale hızıyla seller akıtarak en büyük kalasları bile kırıp geçer. Son zamanlarda Villette'de kanalı boşaltmadan, toplayıcı lağım borusunu Saint-Martin kanalının altından geçirmek gerektiğinde, kanal küvetinde oluşan bir çatlaktan çıkan su yeraltı şantiyesini sele boğmuştu. Kurutma pompaları yok yere çalışıyordu. Bir dalgıcı suyun dibine indirip çatlağın tamiratını güç bela başarabildiler. Seine Nehri civarında bile, Belleville, Grande-rue ve Lumiere Geçidinde kumlara rastlanır. Burada kuma gömülüp boğulmak an meselesidir. Bu boğulma belasına, o kötü koku ve buharlardan tıkanıp boğulmayı, kayalardan ezilmeleri ekleyecek olursanız, lağımlarda çalışmaya dair fikir sahibi olabilirsiniz. İşçilerin habire yuttukları mikroplardan kaynaklanan hastalıkları unutmayalım. Tifüs gibi.

Bugün, bu hastalıktan ölen ustabaşı Monnot'dan bahsetmek istiyorum. Bu yiğit işçi, yeraltının on metre derinliğine inip Clichy

dehlizini döşedikten, yıkıntılar arasındaki caddenin altındaki Bievre'yi kemerlerle donattıktan, Blanche kapısından Aubervilliers Caddesine değin lağım kazdıktan ve dört ay boyunca on bir metrelik bir çukurda habire çalıştıktan sonra ölmüştü.

1832'deki lağımlar bugüne göre epey ilkeldir. Bruneseau başlama işaretini vermişti, ama sonraki inşaatın gerçekleşmesinde kolera salgının epey katkısı oldu.

İnanılması zor ama, 1821'de şehri kuşatan lağımdan bir bölüm olan Venedik'teki Büyük Kanal ismini taşıyan bir kanalın Gourdes Sokağında üstü açıktı ve ortalığa kötü kokularını ve hastalık saçıyordu.

1823 yılında Paris kasasında bu pisliği örtecek parayı, iki yüz altmış altı bin seksen frank ve altı santimi bularak bu kötülük kuyusunu kapatmayı başardı. Combat, Cunette ve Saint-Mandé Sokaklarının üç emici kuyusu savakları, donatım ve çirkef kuyuları temizleyen kollarıyla 1836'dan beri işler.

Paris'in hazım sistemi tekrar yapıldı derken, yaklaşık yirmi beş yıldır on kat büyüdüğünü belirtiyoruz.

Otuz yıl oluyor, 5-6 Haziran isyanından beri hâlâ birçok yerde o eski lağımlar bulunuyordu. Günümüzdeki yolların çoğu o zamanlar eski şoselerdi. Çoğu zaman sapaklarda ızgara demirleri geçenlerin adımlarından kaygan ve nemli hale gelen sokak ızgaraları, arabalar için tehlikedir ve atların nallarını kaydırarak yere düşmelerine neden olurdu. Yol ve köprü yönetiminde çalışanlar resmi dilde bu kaygan ızgaralara, epey manidar bir isim vermişti; «kasis.»

1832'de, birçok sokakta, örneğin Etoile, Saint-Louid, Temple, Vieille du Temple, Notre-Dame de Nazareth, Normandiya, Pont Aux Biches, Marais Sokağı; Saint-Martin Mahallesi Notre-Dame-des Victoire Sokağı, Montmartre Mahallesi, Grange Bateliere, Champs Elysées de Jabob, Tournon Sokaklarında da eski çirkef hiç utanmadan açık ağızlarını herkese gösteriyordu. Çevreleri büyücek taşlarla çevrili, anıtsal bir küstahlıkla görünen deliklerdi.

1806'da Paris'teki lağımlar, mayıs 1663'tekinden fazla değildi. Beş bin üç yüz yirmi sekiz kulaç.

Bruneseau'dan sonra 1832 yılının ocak ayında kırk bin üç yüz metreye dayandı. 1806'dan 1831'e değin yılda yaklaşık yedi yüz elli metre inşa edilmişti. Bu tarihten sonra her yıl sekiz ya da on bin metrelik galeri kazılıyordu. Anlatmaya başlarken değindiğimiz parasal sorunların yanı sıra, halk sağlığı da bu epey önemli meseleye bağlı: Paris Lağımına.

Paris iki katman arasındadır, su ile hava. Derinlikte yatan fakat iki kez delinerek zorlanan su katmanı tebeşirli Jura kireciyle yeşil kum yığınından oluşmuştur. Bu, yirmi beş kilometre yarıçapında bir daireyle gösterilebilir. Buradan sayısız dere ve nehir sızar. Grenlle'deki bir kuyu suyundaki tek bir bardaktan Seine, Marne, Yonne, Oise, Aisne, Le Cher Lavvienire nehirlerinin sularından bir karışım içilir. Bu su katmanı epey sağlıklıdır, önce gökyüzünden, sonra topraktan gelir, ama hava katmanı sağlıksızdır. Çünkü lağımdan çıkar. Çirkefin pis buğusu şehrin havasına karışır, o kötü koku da bundan gelir. Bilimsel olarak kanıtlanmıştır ki, bir gübre yığınından çıkan koku Paris'in kokusundan sağlıklıdır. Fakat belirli bir süre sonra, ilerlemenin yardımı ve mükemmelleşen mikropları yok etmek için su katmanından yararlanacaklar; lağımı yıkayacaklardır. Bu, pisliğin toprağa geri döndürülmesi demektir, gübrenin toprağa ve tarlalara dağıtılması. Bu eylemle, bütün toplum için sefaletin azalması ve sağlık artışı olacaktır. On yüzyıldır çirkefin Paris hastalığı olduğunu söyleyebiliriz. Lağım Paris'in kanını bozan bir fenalık, bir eksikliktir.

Halkın içgüdüsü hiç yanılmadı. Eski zamanlarda lağımcılık halk arasında neredeyse hayvan parçalamak gibi iğrençti. O kadar ki uzun süre, bu işi cellatlara bırakırlardı. Dülgeri bu pislik çukuruna girmeye razı edebilmek için epey dolgun bir para verilirdi. Sayısız efsaneler anlatırlardı bu dev bulaşık çukuru için. Evren devrimlerinden tutun da, insanların devrimlerinin izlerini taşıyan bu korkunç bataklıkta, taş devrinden kalma kalıntılar vardır. Nuh'un tufanından kalma sedef bir deniz kabuğundan Marat'ın bezine değin her şeyle karşılaşılır.

ÜÇÜNCÜ KİTAP

ÇAMUR FAKAT RUH

1

ÇİRKEFİN BİLİNMEZLERİ

İhtiyar adam, Paris lağımındaydı. Paris'in denizle olan bir ilişkisi de şöyledir. Denizde olduğu gibi, dalgıç burada da yitebilir

Bütün bunlar akla ziyan şeylerdir. Şehrin tam ortasında olmasına rağmen, Jean Valjean şehir dışına çıkmıştı sanki.

Çarçabuk, bir kapak açılıp tekrar kapanmıştı. Şiddetli ışıktan korkunç bir karanlığa geçmişti. Öğle vaktinde ve Ponceau Sokağındaki olaydan daha tansıksal bir şekilde, en müthiş tehlikeden, güvenli bir yere geçmişti.

Galerinin birine apansız düşüş, Paris zindan kuyusunda kayboluş, ölümün nöbet tuttuğu o sokağı terk edip içinde hayatı taşıyan bir mezara iniş. Bu epey tuhaf bir an oldu. Birkaç saniye sersemler gibi oldu, Jean Valjean afallayarak kulak kesildi. Kurtuluşun tuzak kapısı altında açılmıştı. Tanrı'nın merhameti onu hileyle kurtarmıştı. Tanrı'nın akla ziyan yüceliği...

İhtiyar, taşıdığı adamın durumunu iyi bilmiyordu. Sağ mıydı, ölü mü? Yaralı kımıltısızdı.

Karşılaştığı ilk şey beklenmedik bir körlük oldu. Önce hiçbir şey göremedi. Sonra bir an sağırlaştığını sandı. Hiçbir ses yoktu.

Üstünde, birkaç metre yükseklikte kopan ölüm fırtınası ona değin ulaşmıyordu. Sağlam bir zemine bastığını hissetti, bu da

ona yetti. Önce bir kolunu, sonra diğer kolunu uzatıp duvara dokundu ve galerinin dar olduğunu fark etti. Ayağını dikkatle uzattı, bir çukurdan, bir delikten kuşkulanmıştı, taş yolun uzadığını anladı. Tiksindirici bir koku yaktı boğazını ve nerede olduğunu hemen anladı.

Kısa süre sonra, güç bela görmeye başladı. Artık kör değildi. İçeri süzüldüğü o hava deliğinden, biraz ışık giriyordu, gözü bu loşluğa alışmıştı. Bir şeyler görmeye başladı. Gömüldüğü o galeri (bu sözcük epey uygundu) hemen arkasından duvarla kapatılmıştı. Burası bir çıkmazdı, ama «özel dil» burayı iki borunun birleştiği bir sapak olarak görebilirdi. Jean Valjean'ın bulunduğu yerin on-on iki adım berisinde hava deliğinin ışığı bitiyor ve lağımın o rutubetli duvarında beyaz bir leke çiziyordu. Daha ilerisi epeyce karanlıktı, oraya gitmek korkunç bir girişim olabilirdi, giriş de bir uçuruma benziyordu. Fakat bu gölgeler duvarına girmesi gerekiyor, bu mutlak görünüyordu. Acele etmesinin gerektiğini de biliyordu. Jean Valjean buraya inmiş olduğu ızgaranın askerlerin ilgisini çektiği zaman, mahvolacağını anladı. Bir rastlantıyla her şey mahvolurdu. Askerler de yeraltı galerisine girebilir ve orada bir arama yaparlardı. Kaybedecek vakit yoktu, bir an bile. Marius'ü yere bırakmıştı, onu tekrar yüklendi ve yürümeye başladı. Kararlı adımlarla karanlığa yollandı.

İhtiyar adam ve taşıdığı adama kurtulmuş denemezdi, onları farklı tehlikeler bekliyordu. Savaşın o anaforundan sonra, zararlı mikroplar ve tuzaklar galerisi; karmaşadan sonra lağım. Jean Valjean bir cehennemden bir cehenneme düşmüştü.

Elli adımı güç bela yürümüştü ki, durmaya mecbur kaldı. Bir mesele vardı. Bulunduğu galeri, başka bir başka yolla kesişiyordu. Orada iki yol vardı. Hangisine girecekti? Sola mı, sağa mı? Bu zifiri koyu labirentte yönünü nasıl tayin edecekti?

Önceden değindiğimiz gibi, bu galerinin de bir rehberi vardı, bayırı; bu bayırı izleyerek nehre çıkabilirdi.

İhtiyar bunun farkına hemen vardı.

Nerede bulunduğunu düşündü ve Hal Çarşısı altındaki lağımda olduğunu çıkarsadı. Sola ilerler ve o bayırı izlerse, birkaç

dakika içinde, Seine Nehrinin Pint-au-Change ile Pont Neuf arasındaki bir kolunun girişine varırdı. Yani Paris'in kalabalık bir mahallesinde tekrar yerüstüne çıkabilirdi. Belki de bir mahalle ızgarasından çıkardı. Orada karşılaşacağı adamların afallamalarını düşündü. Kan revan içinde, iki adamın yerden, ayaklarının önünden çıktığını göreceklerdi. Jandarmalar gelecek, daha kurtulmadan tekrar yakalanacaklardı. Bundan böyle bu galerinin, daha derinlerine dalmaya ve gerisini Tanrı'ya havale etmeye kararlaştırdı.

Bayırı tırnamıp sağdaki yola saptı. Koridorun köşesini döndü, havalandırma deliğinin o zayıf ışıltısı kayboldu, karanlık bir perde gibi tekrar sardı onu. Fakat yoluna gitti, epey seri adımlarla yürüdü. Marius kollarını onun boynuna atmıştı, ayakları sarkıyordu. Adam, onun iki kolunu bir eliyle tutuyor, diğer eliyle duvarları yokluyordu. Marius yanağını onun yüzüne dayamıştı, yüz kanlıydı. Jean Valjean Marius'ten sızan ve üstüne akan ılık bir sıvının kan olduğunu anladı. Fakat tam kulağının yakınında nemli bir sıcaklık delikanlının soluk aldığını ve canlı olduğunu açıklıyordu. Jean Valjean'ın şu anda yürüdüğü o galeri ilkinden daha genişti. Yine de güç bela ilerliyordu. Bir gün önceki yağmurlar, burada birikmiş ve zeminde küçük bir birikinti oluşturmuştu. O da ayaklarını sudan uzak tutmak için duvarlara sürtünerek ilerlemek zorundaydı. İşte böyle karanlıklar arasında ilerledi. Karanlığın damarlarında kaybolan adam, el yordamıyla yolunu ararken, gece yaratıklarını andırıyordu.

Zamanla, ya uzaktaki hava deliklerinden süzülen ışıklarda, ya da gözlerinin karanlığa alışmasından olmalı, bir şeyleri güç bela seçmeye başladı. Zaman zaman, dayandığı duvarı, zaman zaman altında yürüdüğü tavanı fark eder gibi oldu. Karanlıkta gözbebekleri büyüdüğü için, ışığı görebiliyordu, tıpkı yıkımlarla yoğrulan ruhun genleşip Tanrı'yı hissetmesi gibi.

Bu karanlıkta ilerlemek epeyce zorlu oldu.

Lağımlar da üzerinde bulunan sokakların haritasına uyar. O yıllarda Paris'te iki bin kadar sokak vardı. Bu sokaklar altında kanalizasyon adı verilen, karanlık ağaçlardan oluşma ormanı göz

önüne getirmeye çalışın. O yıllardaki atık sistemleri uç uca getirilse, sadece on, on bir kilometrelik bir mesafe yapardı. Daha önce söylediğimiz gibi, yeni çalışmalar yardımıyla şebeke, son otuz yılda altmış kilometreye yükseldi.

İhtiyar adam önce yanıldı, kendisini Saint-Denis Sokağında sandı. Aslında böyle olmaması bir terslikti. Çünkü Saint-Denis Sokağında, ta XIII. Louis devrinden kalan eski bir lağım vardır. Bu lağım doğruca asıl lağım toplayıcısına ulanır.

Sağda bir dirsek vardı, bu, eski «Mucizeler Avlusu» düzeyindeydi. Bir sapakta, Saint-Martin lağımının dört kolu bir haç biçimini alır. Fakat Petite-Truandreie Sokağının altındaki Corinthe Meyhanesinin yakınındaki boru, hiçbir zaman Saint-Denis yeraltı galerisiyle bağlantılı olmamıştır; o doğruca Montmartre kanalizasyonuna gider. İşte Jean Valjean da bu yöne gidiyordu.

Kaybolma olasılıkları sayısızdı burada. Montmartre kanalizasyonu, eski şebekenin en girintili yerlerinden biridir. Neyse ki, Jean Valjean, Hal Çarşısı kanalizasyonunu arkasında bırakmıştı. Önce solda, Platriere kanalizasyonu, karışık bir Çin bulmacasının T ve Z'lerinin karışımını Postalar Otelinin altında kenetler. Buradan Buğday Çarşısına dek uzanarak Seine Nehri altında bir Y ile bitimlenir. İkinci olarak, solda her biri bir çıkmaz olan üç dişli Cadran Sokağının kavisli koridoru vardır. Mail sapağı giderek bir tür çatalla daha da karmaşık bir hale gelip zikzaklar çizerek, Louvre'un büyük yeraltı definesine ulaşır. Üçüncü olarak en sonda, sağda, Jeuneurs Sokağının çıkmazını oluşturan yer bulunur, ama kuşak kanalizasyonuna varıncaya değin, yolda rastlanan küçük bölümleri de göz önüne alması gerekir insanın.

İhtiyar buranın kendisini güvenli bir lağım girişine, bir hava aralığına ulaştıracağını çıkarsadı.

İhtiyar adamın demin söylediklerimize dair en ufak bir fikri olsaydı, duvarı ellemekle Saint-Denis Sokağının altında olmadığını çabucak anlardı. O eski yontma taş yapılı duvar yerine, lağımlara da uygulanan eski muhteşem mimari yerine; kulacı, sekiz yüz lira karşılığında, günün ucuz emeğiyle yükseltilmiş granit taşları ve yağlı kireç sıvalı bir duvarı hisseder ve elinin altında bu

ucuz modern pazarlamanın ürününü görürdü, fakat bu konularda bilgisi yoktu.

Kaygılı ama huzurlu biçimde ilerlemeyi sürdürüyordu. Bir şey görmüyor, bir şey bilmiyor, kendisini şansa, daha doğrusu kaderine bırakmış, gidiyordu.

Bazen, korktuğunu da söylemeliyiz. Kendisini kuşatan gölgeler sanki beynini de karartıyordu. Bir bulmacada, bir meçhulde ilerliyordu. Şu çirkeflerin su kemeri sahiden korkunçtur, baş döndürücü biçimde karışıktır. Paris'in bu koyu gölgelerine dalmış olmak inanın sıkıntılı bir durumdur. Jean Valjean, görmeden yolunu bulmak, daha doğrusu yönünü icat etmek zorundaydı. Bu bilinmezdi, attığı her adım son adımı olabilirdi. Buradan nasıl nasıl çıkacaktı? Çıkışı bulacak mıydı? Taştan gözeneklerle dolu bu yeraltı süngeri onun içine girmesine izin verecek miydi? Yoksa burada karanlığın kendisine hazırladığı pusularla mı karşılaşacaktı? O aşılmaz, o sarp galeriden sağ çıkmayı başarabilecek miydi? Bu arada, sırtında taşıdığı Marius, kan kaybıyla yolda ölecek miydi? Burada ikisi de birden can verip iskeletlerini bu berbat kokulu lağımda mı bırakacaklardı? Jean Valjean, kendi kendisine sorduğu bu sorulara karşılık veremiyordu. Bütün bunları soruyordu, fakat nafile. Paris'in bağırsakları dipsiz bir uçurum gibidir. O da peygamber gibi balığın içindeydi.

Bir sürprizle karşılaştı apansız. En olmayacak anda, sürekli düz yürümekten vazgeçmeden ilerlerken, artık daha fazla yokuş çıkmadığını hissetti, ayakları bileklerine değin su içindeydi. Kanalizasyon artık bayıraşağı iniyor gibiydi. Neden? Yoksa bu gidişle Seine Nehrine mi varacaktı? Bu tehlike epey büyüktü, ama şu sırada gerilemek daha da belalıydı.

Yürümeye devam etti.

Nehre doğru gitmiyordu. Paris zeminini sağ kıyıya doğru oluşturur ve eşek sırtına benzeyen bayırlarının birini Seine'e akıtır ve diğer yamacını ana lağıma boşaltır. Suların akma noktası olan o en tepedeki nokta, Saint-Avoye lağımına gider. Burası Louvre lağımında yani Michel-Le-Comte sokağındadır. Caddeler yanındaki Montmartre lağımı, Hal Çarşısı civarındadır.

İhtiyar ayrımında olmadan, doğru yoldaydı.

Bir sapakla ne zaman karşılaşsa duvarı yokluyor ve girişi, bulunduğu koridordan daha dar bulursa girmiyor, yoluna gidiyordu. O dar galerilerin bir çıkmaza varacağını düşünüyordu. Bu da kendisini gayesinden uzaklaştırabilirdi. İşte bu yüzden, demin saydığım dört galerinin tuzaklarından uzak durabilmişti.

Paris'in savaştığı ve isyanın sürdüğü mahallelerden uzaklaştığını ve şu anda üzerinde bulunan şehrin, yaşayan olağan bir yer olduğunu hissetti bir an. Başının üstünde, gök gürültüsüne benzeyen sesler duydu, bunlar araba tekerleklerinindi.

Hesaplarına göre, yaklaşık yarım saattir yürüyordu ve henüz mola vermeyi düşünmemişti bile. Fakat Marius'ü tutan elini değiştirmişti. Karanlık iyice koyulaşmıştı, fakat o bunu güvenli buldu.

Derken, kendi gölgesini önünde gördü.

Gölgesi ayaklarının önündeki ark tabanını, başının üstündeki tavanı belli belirsiz bir ışıkla aydınlatan dehlizin duvarlarında titreşen kızıllıkta sivriliyordu. Derin bir hayrete düştü, hızla başını geriye çevirdi.

Polisin karanlık yıldızıydı bu. Lağıma doğan yıldızı.

O yıldızın arkasında, belirsiz birkaç siyah gölge deviniyordu. Çok iyi seçilmemekle beraber, korku veren karartılar.

2
AÇIKLAMA

Haziranın altıncı günü kanalizasyon çukurlarının aranması emri verilmişti. Asilerin oraya sığınacaklarını düşünmüşlerdi ve Vali Gisquet Paris'in gizli yerlerini aramak zorunda kaldı. Bu arada General Bugeaud da yeryüzü Paris'ini araştırıyordu. Bu ikili operasyon, orduyla polisi işbirliğine götürmüştü. Üç polis müfrezesi ve birkaç yüz lağımcı, Paris'in yeraltı koridorlarını araştırdılar. Üç müfrezeye ayrılmışlardı, ilki sağ kıyıyı, ikincisi sol kıyıyı, üçüncüsü de sitenin altına düşen yeri araştırdılar.

Ellerinde tüfekler, topuzlar, coplar ve kılıçlar tutuyorlardı.

İhtiyar adamın gördüğü ışık polisin fenerinden çıkıyordu.

Bu adam, eğik dehlizi ve Cadran Sokağı altındaki üç çıkmazı aramıştı. Polis feneriyle önünü aydınlatırken, Jean Valjean dehlizin köşesini dar bulduğu için, girmemiş, geçmişti. Cadran Sokağının altındaki dehlizdeki jandarmalar, kuşak lağımı tarafında ayak sesleri duyar gibi olmuşlardı. Sahiden de bunlar Jean Valjean'ın adımlarıydı.

Görevli, fenerini kaldırmış ve bölük sis arasından kendisine ulaşan gürültünün geldiği yere bakmıştı.

İhtiyar adam için tarifsiz bir korku anı oldu bu.

Talih sonucu, o feneri görüyor, ama fener onu kötü görüyordu. Fener aydınlık, kendisi karanlıktı. Hem epey uzaktaydı ve gölgelere karışmıştı. O, epey uzaklarda bulunduğu o koyu karanlıkta güç seçilirdi. Hemen duvara verdi arkasını; kulak kesildi.

Önündekilerin kimler olduğunu yeterince anlayamamıştı. Hiçbir şeyin ayrımında değildi. Uykusuzluk, açlık, telaş onu da bir şeyler görecek hale getirmişti. O bir alevlenme ve bu alev içindek devinimler seçiyordu. Fakat ne idi bunlar? Kimlerdi? Fazla bir şey çıkaramamıştı.

İhtiyar durdu, sesler kesildi.

Galeriyi tarayanlar, kulak kesilmiş fakat bir şey duymamışlardı. Bakıyorlar ama göremiyorlardı. Birbirleriyle konuşmaya koyuldular.

Montmarte lağımının o bölümünde «Servis Yeri» denilen bir kavşak vardı, şiddetli yağmurlarda sular orada birikir, ufak bir göl oluştururdu, bu nedenle, daha sonra orayı yok ettiler. Devriyeler de oraya girdiler.

İhtiyar adam, gölgelerin birleşip çoğaldıklarını seçer gibi oldu. Başlar yaklaşmıştı.

Toplantıları şöyle sonuçlandı. Yanıldıklarına, hiçbir ses olmadığına karar verdiler, orada kimsenin olmadığına inandıklarını söylediler, bundan dolayı, bu karanlıkta daha fazla oyalanmanın anlamı yoktu. Saint-Merry'nin altına geçmek, daha yerinde olurdu, orada kendilerine göre bir şeyler bulabilirlerdi. Aslında Saint-Merry de o civardaydı, aynı civarda.

Başlarındaki adam sola doğru gitme buyruğu verdi, eğer ora-

dan çıkarken ikiye ayrılmayı düşünecek olsalar, Jean Valjean mahvolurdu. İşte her zaman olduğu gibi, yakalanmasına az kala kurtuldu. Kaderi bir ipliğe bağlıydı. Herhalde, bir çarpışma ihtimali için jandarmalara birbirlerinden ayrılmama komutu vermişlerdi. Devriye yoluna gitti, Jean Valjean geride kaldı, kurtulmuştu. İşin en tuhaf yanı, bütün bu olup bitenlerden Jean Valjean'an bir şey anlamamasıydı. O ne büyük bir riskle karşılaştığını hiçbir zaman hesaplayamamıştı.

Oradan ayrılmadan önce jandarma çavuşu, son bir tedbir olarak ve işini yapmış olmak amacıyla silahını gürültünün geldiği tarafa doğru boşalttı. Yani tam Jean Valjean'ın bulunduğu tarafa. Patlama derin yankılarla uzun zaman taş duvarlarda çınladı. Yerdeki su birikintisine düşen bir alçı parçası Jean Valjean'ın dizlerine geldi. O zaman, adam başının üstündeki tavana mermi geldiğini sezdi.

Dikkatli, yavaş adımlar uzun süre ark zemininde gürültüler yaptı. Sonra uzaklaştılar ve sesler kayboldu. Ta ötelerde kızıl bir ışığın titremeleri görüldü, sonra o da kayboldu. Sessizlik yine başladı, karanlık koyulaştı. Körlük ve sağırlık tekrar gölgeleri sardı. Bir süre hareket etmeye cesaret edemeyen Jean Valjean, dayandığı duvarın yanında bekledi. Hâlâ kulak veriyordu. Gözlerini açıp karanlığı delmeye çalıştı. Devriyenin gözden silinişini izledi.

3
TAKİP

Polisin hakkını teslim etmek gerekir. En belalı anlarda bile işini asla savsaklamaz, hiç şaşmadan yapardı. Bir isyan onun için görevin boşlanmasını gerektiren bir neden olamazdı. Böyle bir şey oldu diye suçluları öylece bırakamazdı. Hükümet tehlikede diye, kamunun güvenliğini riske atamazdı. Olağanüstü hizmetinin yanı sıra, polis günlük işlerini de yapıyordu. Muhtemel bir ihtilalin öncesinde, ortasında bile polis, yine de de suçluları izlemeye ara vermezdi.

6 Haziran'ın akşam üstü, böyle bir olay olmuştu. Seine Nehrinin sağ bayırında, İnvalidesler Köprüsünde.

Buralarda artık bayır yok, görüntü iyice değişti. Bu bayırda, aralarında belirli bir uzaklık bulunan iki kişi birbirlerini izliyorlardı. Aslında biri diğerinden kaçıyordu. Önden giden uzaklaşmaya çalışıyor, arkadan gelen yaklaşmaya.

Uzaktan oynanan bir satranç oyunu gibiydi bu. İkisi de telaşsızdı ve ağır ağır yürüyorlardı. Sanki kaçan telaşıyla, kovalayanı kışkırtmak istemezcesine.

Bir avı kovalayan bir açlık, bunu fazla belli etmeden yapıyordu. Oysa sinsi av da kendisini koruyordu. Tıpkı kovalan bir sansarla bir av köpeğinin arasında olması gereken mesafe özenle korunuyordu. Kaçmak isteyen yalın, sıska bir adamdı, oysa beriki onu yakalamak isteyen iri kıyım bir adamdı. Onun her açıdan zorlu biri olduğu belliydi.

Kaçan zayıf olduğunu bildiğinden, kaçıyordu, fakat bunu öfkeyle yapıyordu. Onun yakından gören biri gözlerindeki kin parıltısını sezerek bu korkunun tehditle karışık olduğunu hemen anlardı.

Bayır tenhaydı. Kimsecikler yoktu. Hatta karşı yakaya ulaştıran sandalcı bile yoktu. Kıyıda duran kayıklar boştu. Kayıkçılar da görünmüyordu.

Rıhtımı karşıdan izleyen biri o adamları net biçimde seçebilirdi. Bunlardan biri pılı pırtı içinde, saçı sakalına karışmış, zayıf, hırpani bir serseriydi. Diğeri klasik ve resmi kılıklı bir memur. Yetkenin redingotunu ta çenesine değin çekmişti.

Okur, yakından görse, bu iki adamı da hemen tanırdı.

İkincinin gayesi neydi?

Herhalde, kendisinden kaçan o adama daha sıcak giysiler vermek.

Devletin üniformasını giyinmiş memur, pılı pırtı içindeki birini izlerse onu devlet tarafından giydirmeye niyetlidir. Fakat giysinin rengi ne olacaktı? Maviler giymek, onur vericidir, fakat kırmızı uygunsuz!

Baldırıçıplakların, haytaların kızılı vardır ki, ilk kaçan adam böyle sevimsiz bir renge bürünmek istemediğinden, kaçıyordu.

İkincisi, yani izleyen onun uzaklaşmasına, önden yürümesine izin veriyorsa, onun önemli bir iş toplantısına, iş arkadaşlarıyla buluşmasına fırsat vermek içindi. Böylece bir taşla iki kuş vuracaktı.

Bu fikrini pekiştiren bir şey oldu. Ceketi ilikli adam, o anda bayırdan inen bir araba görüp hemen arabacıya işaret etti. Arabacı onu görür görmez, tanımış olmalıydı ki, o da atının başını ters çevirdi ve adım adım o iki adamın ardı sıra gitmeye başladı. O döküntü kılıklı adam, önden gittiği için, bu araba hamlesini fark etmemişti.

Araba, Champs Elysées Caddesinin ağaçları altında gidiyordu. Korkuluk üzerinden, elinde kamçısı arabacının gölgesi görülüyordu.

Polislere verilen önemli ve gizli emirlerinden biri de «daima çevrede bir araba bulundurmaları» emridir.

Eşsiz bir taktikle davranan iki adam, izlenen ve izleyen, rıhtımın bir bayırına yaklaştılar. O yıllarda, Passy'den gelen araba sürücüleri, nehirden atlarına su içirmek için burayı seçerlerdi. Ne yazık ki, artık burayı yok ettiler. Atlar susuzluktan ölüyor, ama manzara biraz bakılır oldu.

Döküntü kılıklı adam şu bayırdan çıkıp Champs-Elysées tarafına kaçmayı düşünüyordu. Gerçi orası ağaçlıydı, fakat hemen her yerde polisler olduğundan, adam kendisine hemen yardım bulurdu. İzlenen adam belayı sezdi. Rıhtımın bu noktası Moret tarafından 1824 yılında Albay Brack eliyle getirilen ve I. François Evi denilen eve yakındı.

Orada bir karakol vardı.

İhtiyarın durumu giderek kötülüyordu.

Nehre atlamak dışında umarı yoktu.

Rıhtıma varma şansı da yoktu, ne basamak vardı, ne de bayır. Seine Nehrinin İéna Köprüsüne doğru yarattığı bir dirseğe yakınlardı, orada daha da daralan bayır, suda kayboluyordu. Ka-

çan hergele, sağda yükselen dik duvar, solda ve karşısında nehir ve ardındaki otorite adamının arasına kıstırılmıştı.

Aslında şöyle bir durum vardı; altı-yedi ayak eninde, bir süprüntü yığını çamurla karışarak yükseliyordu. Yoksa adam, döküntülerin içine girmeyi mi düşünüyordu? Fakat bu da çözüm değildi. Hırsızlar ne kadar saf olsalar, bu kadar ahmak değillerdir.

Moloz artıkları, kıyıda rıhtım duvarına dek burun gibi uzayan bir çıkıntı yapmıştı. İzlenen adam, bu çıkıntıya geldi, tepenin arkasına geçip bir an için ortadan kayboldu. Kendisini izleyen adam onu seçemiyordu.

Göze görünmediğini fark eden izleyici bütün önlemleri savsakladı ve daha seri adımlarla o molozların üstüne tırmandı, orada çevresine baktı ve derin bir hayrete kapıldı, çünkü izlediği adam hemen uçuvermişti.

Molozlu bayır, birkaç adım sonra suda kayboluyordu. Kaçak, suya atlasa kendisini izleyen adam tarafından görülürdü.

Ceketli adam, bayırın ucuna değin yürüdü ve bir süre gözleri suya çevrili, yumrukları sıkılı durdu. Sonra, eliyle alnına vurdu. Toprakla suyun birleştikleri yerde, kalın bir kilitle kilitli demirlerden yapılma bir ızgara görmüştü. Bu ızgara toprağa olduğu kadar suyun altına da açılıyordu. Altından bataklık gibi, simsiyah bir dere akıyordu. Bu dere de Seine Nehrine giderdi.

Karanlık bir dehliz vardı burada.

Polis, kollarını göğsünde birleştirdi ve yakınan bakışlarını deliğe çevirdi. Demir çubukları kederle izledi.

Hemen sonra, yalnızca bakmakla kalmadı ve ızgarayı itmeyi denedi; sarstı, fakat ızgara epey güçlüydü, dayandı. Herhalde, az önce açılmıştı fakat nedense hiç gürültü duymamıştı, bu kadar paslı bir parmaklığın sessizce açılmış olması tuhaftı. Fakat bir gerçek daha vardı, parmaklık kilitlenmişti.

Demir çubukları nafile sarsan adam bu gerçeği anladı ve heyecanla bağırdı: «Aman Tanrım nasıl olur, hem de devletin anahtarıyla!»

Öfkelendiği gibi yatıştı ve alaylı bir sesle sürekli tek heceli bir söz söyledi:

«Vay canına!»

Sonra ya kaçan adamın tekrar görünmesini bekledi, ya da birileriyle karşılaşma umuduyla, o molozların ardından pusu kurdu. Kendisinin de iyi bilmediği bir sebeple, bekçi köpeği gibi inatla beklemeye başladı.

Onun hızına ayak uyduran sürücü de arabasını rıhtım korkuluğunun önünde durdurdu. Arabacı, müşterisini orada uzun bir bekleyişe başladığını anlamıştı, atlarının burunlarına yulaf torbasını taktı. Parisliler de bu alt kısmı ıslak yemliği iyi bilirler, çünkü kimi zaman hükümet de böyle torbaları onların başına takar.

Iena Köprüsünden tek tük geçenler uzaklaşmadan önce başlarını çevirip, manzaranın bu iki ayrıntısına bakıyorlardı. Bayırda duran adam, rıhtımdaki araba.

4
HAÇ TAŞIYAN

Tekrar yürümeye başlayan Jean Valjean, bir daha durmamıştı. Bu yürüyüş iyice zorlaşıyordu. Bu tonozların seviyeleri gidildikçe değişir. Ortalama yükseklik beş ayak vardır, yani bir insan boyu kadar. Fakat kendisi de uzunca olan Jean Valjean, üzerinde taşıdığı Marius'ün başını tonoz tavanına vurmamak için eğilmek durumunda kalıyordu. Bundan dolayı birkaç adımda bir eğiliyor, sonra tekrar doğruluyordu, sürekli duvarı yokluyordu. Taşların nemli olması ve ark tabanının yapışkanlığı elini ve ayağını zorluyordu. Şehrin batağında habire tökezliyordu. Hava deliklerinden süzülen ölgün ışıklar uzun aralıklarla görüldüğünden, en parlak güneş bile burada mehtap oluyordu. Arkada kalan şeyleri hepsi sis, mikrop, donukluk, karanlıktı. Jean Valjean acıkmış, susamıştı. Özellikle susamıştı, fakat bulunduğu yer sulu olmasına karşın, içilmeyen bir suydu. Tıpkı deniz gibi. Bildiğimiz gibi epeyce güçlüydü, dürüst ve sade bir hayat sürmesinden dolayı ilerleyen yaşına karşın bu gücü fazla azalmamıştı fakat yine de artık yorulduğunu anladı. Bitkinleşiyordu ve bu arada gücü azal-

dıkça yükü de ağır geliyordu. Kim bilir belki de ölü Marius epey ağırlaşmıştı.

İhtiyar, taşıdığı delikanlının rahat soluk alabilmesi için onun bağrına bastı, baskı yapmayacak halde taşıyordu. Bacakları arasında farelerin hızla geçtiklerini hissetti. Hatta biri onu ısırdı. Hareket, arada bir hava deliklerinden sızan temiz hava Jean Valjean'ı zindeleştiriyordu.

Lağımlar kuşağına geldiğinde, ikindinin üçü olmuştu.

Bulunduğu yerin birden genişlemesine şaşırır gibi oldu. Ellerini yanına uzattığında duvara değemiyordu, bulunduğu dehliz bu kadar genişti, hem başı da tavana değmiyordu. Fakat kanalizasyon, sekiz ayak eninde ve yedi ayak yüksekliğindeydi.

Montmartre lağımının, bu ana lağımla birleştiği yerde iki yeraltı koridoru, Provence Sokağı ile Abattoir Sokağı birleşip bir sapak oluşturur. Burada, Jean Valjean kadar zorlu ve doğru fikirli olmayan biri bocalar ve hatalı yola sapardı. Ama Jean Valjean en geniş yolda ilerledi, yani o kuşak kanalizasyonunda. Fakat bu kez de yeni bir mesele vardı, yokuşu çıkmak mı, inmek mi?

Durumun nazikleştiğini, vakit kaybının riskli olacağını düşündü. Her ne pahasına olursa olsun, Seine Nehrine varması gerekiyordu. Yani diğer bir deyimle bayıraşağı inmesi. O da öyle yaptı.

Yerindeydi bu hareketi, çünkü lağımın birinin Bercy'ye, diğerinin Passy'ye açılan iki çıkışı olduğunu düşünmek ve adına yanılıp da onun sağdaki yeraltı kuşağına bağlı olduğunu düşünmek hata olurdu. Hatırlanacağı üzere, eski, Menilmontant çirkefinden başka bir şey olmayan o ana lağım, Menilmontant tepesi altındaki çıkışı olan bir yere ulaşır. Popincoyrt Mahallesinden, Paris sularını toplayan ve onları Seine Nehrine, Amelot lağımıyla döken toplayıcıyla bağlantısı yoktur. Jean Valjean, dehlizdeki o yokuşu çıksaydı, bin bir emekten sonra bitkin ve ölüm halinde karanlıklarda dik bir duvara varacaktı ki, bu da onun yıkımı demekti.

İcap ederse, geldiği yoldan geri dönüp Calvaire Kızları kori-

doruna girdikten sonra, Saint-Louis galerisine sapıp daha sonra Saint-Sebastian dehlizinden uzak durup, belki Amelot lağımına varırdı ve orada Bastille zindanının altındaki, F harfinde yolunu kaybetmediği zaman, Arsenal çevresindeki Seine Nehri çıkışından kurtulabilirdi. Fakat bu da çok epey zor bir şey olacaktı, bu nedenle, lağım ahtapotunun bütün kollarını, girintilerini ezbere bilmek gerekirdi. Fakat şu durum üzerinde düşünmek isteriz, Jean Valjean, Paris'in altını dolduran bu engin yeraltına ilk kez adım atıyordu. İçinde bulunduğu o bitimsiz geceye dair bilgisi yoktu. Kendisine, nerede olduğunu soracak olsalar «Gecede!» derdi.

İçgüdüsüne uydu. İnmek, evet kurtuluş buydu.

Laffitte ve Saint-Georges sokaklarının altındaki pençemsi kollara ayrılan iki dehlizi arkada bıraktı, Antin Caddesinin altındaki dehlize de girmeden, inişe geçti.

Madeleine'in kolu olması gereken bir yerde, biraz dinlendi. Yorgundu. Epey geniş bir hava deliğinden, herhalde Anjou Sokağına açılan bir delikten aşağıya ışık giriyordu. Jean Valjean, bir ağabeyin yaralı kardeşe göstereceği bir sevgiyle, Marius'ü lağımdaki bir taş sıraya uzattı. Mezar içinin ölü ışığına benzeyen o aydınlıkta Marius'ün kanlı yüzünü gördü; gözleri kapalıydı, saçları alnına yapışmıştı, kurumuş kırmızı boyaya batırılmış fırçalar gibi. Elleri cansız ve sarkıktı, kolları, bacakları buz gibiydi. Dudaklarının kıyısındaki kanlar kurumuştu. Beyaz boyunbağı da kandan kırmızılaşmıştı. Gömleği yaralarının içine girmişti ve ceketinin kaba kumaşı, yaraların kanlı yarıklarına değiyordu. Jean Valjean elini onun göğsüne attı. Kalbi hâlâ atıyordu. Adam gömleğini yırttı ve yaraları alabildiğine sardı, böylece kan kaybını biraz olsun durdurmuştu. Daha sonra bu loşlukta, baygın ve hemen hemen soluksuz gencin üstüne eğilip ona tarifsiz bir öfkeyle baktı.

Onun üstünü ararken, iki şey buldu. Bir gün önce delikanlının unuttuğu ekmek ve cüzdan. Ekmeği yedi ve cüzdanı açtı. Eline gelen bir kâğıdın üstüne onun yazmış olduğu satırları okudu:

İsmim Marius Pontmercy. Cesedimi Calvaire Kızları Sokağında oturan dedem Mösyö Gillenormand'ın evine götürün lütfen. Marais Mahallesi No.6

İhtiyar adam, o ölü ışıkta bunları okudu, bir zaman düşünür gibi oldu ve birkaç kez kendi kendisine tekrarladı: «Calvaire Kızları Sokağı, Mösyö Gillenormand, Marais Mahallesi No. 6.» Daha sonra cüzdanı Marius'ün cebine, aldığı yere koydu. Biraz güçlenmişti. Yediği ekmekle canlanmıştı. Marius'ü tekrar yüklendi, başı sallanmasın diye, boynunun altına yerleştirdi ve lağımdan inmeye başladı.

Menilmontant bayırının toplayıcısı yönüne doğru uzayan ana lağımın yaklaşık iki kilometrelik bir uzunluğu vardır. Birçok yeri taş zeminlidir.

Okuru aydınlatmak için belirtelim ki, Jean Valjean'ın bu yeraltı yürüyüşünde, altından geçtiği sokaklardan oluşan o ışık, ne yazık ki onun elinde değildi. O hangi mahallenin, hangi sokağın altında olduğunu bilmeden gidiyordu. Fakat giderek ışığın solmasından, güneşin ufukta alçaldığını sezebiliyordu. Başının üstünde duyulan o araba sesleri de giderek seyrelmişti. İşte o zaman adam, artık şehir merkezinden uzaklaşmış olduğunu ve dış caddelere yakın olan varoşlara yaklaştığını anladı. Jean Valjean'ın etrafı giderek kararıyordu. Fakat yine de gölgelerde yürümeyi sürdürdü.

Fakat bir zaman geldi ki, bu gölge epey vahim bir görünüme büründü.

5
KADINLAR VE KUMLARIN HAİNCE İNCELİKLERİ

Suya daldığını, ayaklarının altında taş zemin yerine balçık olduğunu hissetti aniden.

Bazen, Brötanya ya da İskoçya'nın kimi kıyılarında bir adam, yolcu veya balıkçı, deniz çekildiğinde, sahilde yürürken, birden adım atmakta zorlandığını hisseder. Ayağının altındaki kum bal-

çık gibidir, tabanı buna yapışır, bu artık kum değil, sanki bir tutkaldır. Aslında kumsal kurudur, ama atılan her adımda ayak kaldırıldığında, kumda bırakılan iz suyla dolar. Göz hiçbir değişiklik fark etmemiştir. O engin kumsal, sakin ve pürüzsüzdür, kum da öyle. Hiçbir şey tabanın sağlam olup olmadığını göstermez. Yolcunun ayakları etrafında, o deniz böceklerinin keyifle uçuştukları görülür. Adam, yoluna gider, yürür.

Sahile yaklaşmaya uğraşır. Hiç de kaygılı sayılmaz, olması gerekmez ki?

Nedense, attığı her adımda, sanki ayaklarının ağırlaştığını sezer. Sonra gömülür, birkaç parmak kadar. Demek ki sağlam yolda değil. Yönünü saptamak için biraz durur. Sonra ayaklarına bakar, ne görse iyi? Ayakları kaybolmuş. Kuma batmış. Ayaklarını kumdan çeker, geldiği yoldan dönmek ister, iyice derine saplanır. Bu kez kum ayak bileklerini kaplar, sağa gider, kum dizlerine kadar gelir. İşte o zaman korkar, kaygan kumlara daldığını, balığın yüzemeyeceği gibi, insanın da yürüyemeyeceği lanetli bir kum batağında olduğunu anlar. Üzerinde yükü varsa fırlatır, batacak bir gemi gibi yüklerinden kurtulur, ama geç kalmıştır, kum dirseklerine kadar çıkar. Seslenir, şapkasını sallar, mendilini dalgalandırır, kum onu iyice yutar. Kıyıları tenhaysa, sağlam zemin uzaklardaysa, çevrede canından vazgeçmeye hazır bir yiğit bulunmuyorsa, bu biçare adam batmaya mahkûmdur. Bu müthiş ve hiç bağışlamayan zalim, önlenmesi olanaksız gömülme onu aldı demektir. Saatler boyu sürecek, yavaş bir ölümle yüz yüzedir. Genç, zinde birini, en olmayacak anda yakalayan bu kaygan zemin, bu bataklık, kurbanını her an içine çeker. Her attığınız çığlık, yaptığınız her hareket, daha çok batmanıza neden olur. Direnmenizden ötürü sizi cezalandırmak istercesine giderek batırır. Böyle bir belayla karşılaşan adamın çevresine ufuklara, ağaçlara, yemyeşil otlaklara, ovadaki köylerin bacalarından yükselen dumanlara, yelkenlilere, gemilere, deniz üzerindeki kuşlara, güneşe göklere bakmaya epeyce vakit bulur. Batmak, kabaran deniz haline gelen bir mezar, toprağın derinlikle-

rinden canlılara değin yükselip onları yutan bir mezardır. Her an acımasız bir kazmacıdır.

Biçare kurban oturmak, yatmak, sürünmek ister, ama habire gömülür. Bu durumu anladığında kederle iç çeker, bulutlara yalvarmak için kollarını yukarı kaldırır, çaresizliğe kapılır. İşte ta karnına değin kumlara gömüldü, ellerini uzatıp, öfkeli çığlıklar atar, tırnaklarını kumlara batırıp tutunmayı dener, kendisini kuşatan bu çemberden çıkmak için, dirsekleriyle kuma abanır, kederle hıçkırır, kum iyice yükselir. Omuzlarına, boynuna çıkar, yalnızca yüzü açıktadır. Ağız bağırır, kum ağza dolup, onu susturur, yine bakar, kum onları da kapatır, sonra alın da yok olur. Birkaç tel saç görünür, bir el kumlardan çıkıp titrer, sallanır ve kaybolur. Bir insanın korkunç mahvoluşu!

Bazen, binici atıyla beraber kumlara batar, bazen, sürücü arabasıyla. Kumsal onları yutar. Bu, su dışındaki bir yerde oluşan deniz kazasıdır. İnsanı öldüren topraktır. Suyla dolan toprak bir tuzak haline gelir. Bir ova gibi görünür, bir su gibi açılır. Uçurumların alçaklıkları...

Denizin rastgele bir sahilinde normal olabilen bu korkunç serüven otuz yıl kadar önce Paris lağımında epeyce görülen korkunç bir olaydı. 1833'te başlatılan o çalışmalardan önce Paris'in yeraltı galerilerinde birden çöküntüler oluşurdu. Fazla sağlam olmayan topraklar su sızdırır, boyuna sızan su da betonu eritirdi. Zemin taş ya da betondan olsun, böyle çöküntülerle sık sık karşılaşılırdı. Böyle bir zeminde bir kıvrım, bir çatlak, bu da çöküntü demekti. Ark zemini belirli bir uzunlukta çökerdi. Bu tür çöküntülere «Fontis» denilirdi. Fontis ne demek? Deniz sahillerindeki kaygan kum, bu bir lağımda Mont Saint-Michel kumsalıdır. Sürekli ıslanan zemin, sanki kaynama halindedir, bütün molekülleri yumuşak, kaygan bir tabanda sanki boşlukta kalmışlardır. Bu ne toprak, ne de su olur. Zaman zaman, hayli derinliklere gider. Dünyanın en müthiş olayı, böyle bir tesadüfün kurbanı olmaktır. Eğer, böyle balçık ya da kumlarda su oranı daha yüksek ise ölüm daha hızlı olur, eğer toprak, üstün geliyorsa, ölüm kurbanı-

nı usulca inleterek, kendine çeker, bu da gömülmek anlamına gelir.

Ölümün böylesini düşünmek de tüyler ürpertir. Sahilde, mavi gökler altında bile, böylesi batmalar korkunç olduğuna göre, bir lağımda bir gömülmenin dehşetini tarif edecek kelime bulunmaz. Açık hava, aydınlık ufuklar, hayatın damla damla sızdığı bulutlar altında, öteden yelkenli ve kayıkları izleyerek, binde bir yardım ihtimali olsa bile, karanlıklar içinde, şu kötü kokular arasında mezarların en tiksindiricisine, en korkuncuna gömülmek katlanılmazdır...

Çirkefe bata bata ölmek, lağımlı bir pençeye yakalanıp taş bir kutuya kapanmak, pislikler içinde can vermek, kumsal yerine çamur, balçık, atıklar; fırtına yerine sülfürlü hidrojen; açık hava yerine lağım; yardım istemek için seslenmek, diş gıcırdatmak, çırpınmak, kıvranmak ve hiçbir şeyden haberi olmayan üzerinizdeki koca şehrin altında ölmek.

Bu halde ölmek ne de kötüdür. Zaman zaman ölüm bile bir tür ağırbaşlılıkla, acımasızlığı gizler. Odun yığınında yakılmak, deniz kazasında ölmek, çoğu zaman yüce bir son olur. Deniz dalgalarında olduğu gibi, alevlerde de bir ihtişam kazanılır. İnsan ölürken en azından gözlerde büyür. Fakat burada bu da imkânsızdı. Tam aksine, ölüm burada çirkefe, onu bile geçen bir tiksindiricilik kazanırdı. Böyle ölmek gurur kırıcıdır. Son anlar bile yüz kızartıcı olur. Çamur utanç demektir. Küçümseyici, çirkin ve hain.

Clarence gibi, bir şarap fıçısında gelen ecele sözümüz yok, ama Escoulbeau gibi lağımda ölmek korkunç. Böyle bir yerde çırpınmak bile iç kaldırıcı olur, insan bir yandan can çekişirken, öte yandan debelenir. Cehennemi oluşturacak kadar gölge bulunduğu gibi, lağımı da oluşturacak pislik vardır. Ölen, öldükten sonra, ne olacağını da bilemez. Bir hortlak mı, yoksa bir kurbağa mı?

Lanetini her yere taşıyan mezar, burada tiksinçtir.

Toprak çöküntülerin derinliklerinin değişkendi, boyları ve derinlikleri bulundukları yere bağlıydı. Bazı çöküntüler bir-bir buçuk

metre derinliğindedir, bazıları iki ya da beş metre derinlikte kadar. Daha da derin olabileceği gibi, bazen dibine ulaşılamazdı. Yer yer sağlam olan balçık, ansızın sıvıya dönüşürdü. Mesela, Linkere çöküntüsünde gömülü insan ölünceye dek bütün gün çırpınır, oysa Philippeaux batağında beş dakikada can verirdi.

Çamurlar koyuluğuna göre yük taşır. Örneğin, yetişkin bir erkeğin boğulduğu yerden, bir çocuk kurtulabilir. Kurtuluşun ilk kuralı yüklerden arınmak, ayaklarının altında zeminin yumuşadığını duyan kanalizasyon işçisinin ilk işi, omuzundaki gereç çantasını, küfesini hemen uzağa fırlatmak olurdu. Kendisini kurtarmak için böyle yapmaya mecburdu.

Toprak çöküntülerinin farklı sebepleri olur. Toprağın yumuşaklığı, kişinin erişmediği bir derinlikteki çöküntüler, yaz sağanakları, kışın yağmurlar, karlar. Zaman zaman kanalizasyon halkasının üstünde yükselen evlerin ağırlıkları, özellikle evlerin temelleri kumluk veya marn türü bir topraksa. Çoğu zaman böylesi yükler yeraltı dehlizlerinin kubbelerine basınç yapıp onları çökertirdi. Zaman zaman da tabanı bu yükün altında yarıklar oluştururdu. Yüz yıl önce Pantheon'un yığınları, Sainte-Genevieve Dağındaki galerilerin bir takımının aşınmasına neden olmuştu. Evlerin basıncı altında bir lağım çöktüğünde, bu durum önce sokaktan belli olurdu. Sokak kaldırım taşları arasında testere dişleri gibi yarıldıkları görünürdü. Fakat çoğu zaman da bu içten yıkım, dıştan belli olmazdı. İşte o zaman, lağımcılar yandı. Önlem almadan yıkık lağıma girdiklerinde işleri tamamdı. Eski zaman kayıtlarında böyle toprağa gömülmüş lağımcılardan söz edilir. Örneğin, Carme-Prenant Sokağının altındaki balçıkta boğulan lağımcı, Biaise Poutrain isimli biri. Blaise Poutrain, 1785 yılında kapanan İnnocentslar mezarlığında çukur kazan mezarcı Nicolas Poutrain'le kardeşti.

İsmini andığımız sevimli ve alımlı soyludan biraz söz etmek isteriz. Escloubeau Vikontu, Lerida seferinin yiğitlerinden biriydi, kuşatmaya ipekli çoraplar ve kemancılarla katılan Vikont bir gece sevgilisi, ve kuzini düşes de Sourbis'in evinde düşesin kocası tarafından yakalanmamak için kaçarken Beautreillis lağım çu-

kuruna gizlenmişti. Oradaki bir çirkefte boğuldu. Bu korkunç ölümü duyduğunda, alımlı Vikontun metresi, eter koklamaktan ağlamaya fırsat bulamamıştı. Böyle hallerde aşk da önemsizleşir. Çirkef ateşi söndürür. Héro, Leandre'in cesedini yıkamaktan çekinir, Thisbée Pyrame'in cesedi karşısında burnunu tıkayıp, «İğrenç» diye söylenir.

6
FONTİS

İhtiyar adam, bir çukurun önündeydi.

Champs Elysées Mahallesinin altındaki lağımlarda, o yıllarda sık sık böylesi çöküntüler olurdu. Çünkü oranın toprağı sulu çalışmalara fazla uygun değildir. Epey sulak olan bu yeraltı galerisi, Saint-Georges Mahallesindeki kumların bile kayganlığını geçer. Bu kumlar, sadece su ile karışık beton, Martyrs Mahallesinden, sıvı halinde bulunan gazların çözülmelerini önlemek için dehliz boyu kalın borular döşetildi ve böyle önlendi. 1836 yılında, Saint-Honoré Mahallesinin altını kazdıklarında, şu sırada Jean Valjean'ın içinde yürüdüğü eski taş lağımdaki su taşmaları çalışmaları o kadar aksatmıştı ki, bu çalışma altı aydan fazla sürdü. Orada konakları ve arabaları bulunanlar, buna karşı çıkmışlardı.

İş zor, çok da riskli oldu. Fakat şu gerçeği de aklıda tutmak gerekir ki, dört buçuk ay yağmur yağmış ve Seine Nehri üç kez yükselmişti.

İhtiyarın karşılaştığı o lağım çukuruna bir gün önceki yağmurlar neden olmuştu. Alttaki bölüme yerleştirilen taşları birbirine bağlayan kumların sızdırması sonunda, bir su akıntısı oluşmuştu. Bu akıntıdan hemen sonra, çökme oluştu. Parçalanan ark tabanı balçıkta erimişti. Uzunluğunu anlamak imkânsızdı. Fakat burada karanlık epey yoğundu, her yerden daha kesifti.

Gece mağarasında çamur hendeği.

İhtiyar adam, ansızın ayaklarının yerden kesildiğini fark etti.

Bu çamura girdi, yüzeyi çamurdu. Buradan geçmekten başka yolu yoktu. Geri dönmeyi düşünmüyordu. Marius ölmek üzereydi, Jean Valjean yorgundu.

Nereye gidebilirdi ki? Jean Valjean yürüdü. Bataklık fazla derin değildi. Fakat ilerledikçe ayaklarının iyice battığını hissediyordu. Hemen sonra, ayak bileklerine değin çamura ve suya gömüldü.

Yürüyor ve Marius'ün ıslanmasını engellemek için, onu daha yüksekte tutmaya uğraşıyordu. Hemen sonra çamur dizlerine ve su ta beline yükseldi. Ama bela şu ki, artık gerileyemezdi. Giderek çamura batıyordu. Aslında bir adamın yükünü bile taşıyamayacak ölçüde koyu olan bu çirkef iki kişinin yükünü nasıl taşırdı. Marius ve Jean Valjean tek başlarına olsalar buradan kurtulabilirlerdi. Jean Valjean belki de bir ceset olan yükünü taşıyarak yürüdü.

Koltukaltına değin yükselmişti su, az daha batacaktı. İçinde bulunduğu balçıkta, güç bela kımıldayabiliyordu. Marius'ü düşürmemek için epeyce güç harcayarak ilerledi, ilerledi ama giderek de batıyordu, artık yalnızca başı ve Marius'ü taşıyan kolları su dışında kalmıştı. Eski dinsel kitaplarda tufanın böyle bir resmi vardır, çocuğunu başı üstünde taşıyan genç annenin resmi...

İyice battı, soluklanabilmek için boynunu uzatıp başını geriye attı. Onu böyle gören biri, suda yüzen bir maske gördüğünü sanırdı. Jean Valjean kendi başının üstünde tuttuğu Marius'ün o renksiz yüzünü seçebildi, çaresizce çabaladı, ayağını öne attı, derken ayağı sağlam bir şeye takıldı, bir dayanak noktası. Tam vaktiydi.

Hızla dikildi ve hırsla, bu dayanak noktasına kenetlendi. Kendisini yukarı çıkaracak bir basamakta olduğu hissini yaşadı.

Nihayet rastladığı bu dayanak noktası, ark tabanının diğer bayırıydı, kırılmadan su altında kıvrılan bu ark tabanından yukarı çıkabilirdi. İyi yapılan taş zemin, son anda Jean Valjean'la taşıdığı delikanlının canlarını kurtarıyordu. Jean Valjean iyice tutunduğu bu noktadan faydalanacaktı. Artık tehlike yoktu.

Oradan çıkar çıkmaz ayağı bir taşa geldi ve onu dizleri üstü-

ne düşürdü. Fakat Jean Valjean bunu epey uygun buldu. Bir süre ruhunu Tanrı'ya yönelterek dua etmeye başladı.

Tekrar kalktı, üşümüştü, ürperdi, donmuş gibiydi. Kötü kokuyu da, şu çamurla ıslanmış bedeni de hâlâ taşıyordu. Fakat ruhuna tuhaf bir ışık boşalmıştı.

7
KİŞİ KURTULDUĞUNA SEVİNİR SEVİNMEZ, TEKRAR KARAYA OTURUR

O lağımda ölmemiş, ama gücünü tüketmişti. Bu son gayreti, onu dermansız bırakmıştı. O kadar bitkindi ki, birkaç adımda bir soluk almak için durup duvara dayanıyordu.

Bir kezinde Marius'ü daha rahat taşıyabilmek için, taş sıralardan birinin üstüne çöktü ve bir daha kalkamayacağını düşündü. Gücü belki tükenmişti, ama istemi, o güçlü içgüdüsü onu hâlâ taşıyordu. Yeniden fırladı.

Çaresizlikle hızlı hızlı yürüdü ve başını bile kaldırmadan, yüz adım kadar gitti. Soluk bile almaya korkuyordu. Ansızın duvara çarptı. Lağımın bir başka sapağına varmıştı ve başını kaldırmadan giderken o sarp duvarla karşılaşmıştı. Başını kaldırdı ve yeraltı galerisinin diğer ucunda, ötede, epey uzaklarda bir ışık gördü.

Fakat bu, saatler önce gördüğü lanet ışık gibi korkutucu değildi, gün ışığıydı.

İhtiyar, çıkışı görmüştü.

Daraldığı o cehennem fırınında lanetlenmiş ruh, ansızın nasıl bir kurtuluş yolu görürse, şu anda Jean Valjean'ın duygularını anlardı. Jean Valjean artık yorgunluğunu hissetmediği gibi Marius'ün ağırlığına da hissetmedi. Tüy gibi hafifti. Ansızın kanatlanır gibi oldu. Gerçi giderek daralan tavan daha alçaktı, galeriden dardı. Tünel sanki bir hunide sonlanıyordu. Tıpkı cezaevlerinde olduğu gibi, aslında epey anlamsız ve gereksiz bir daralma. Hem bir kanalizasyon için de anlamı olmayan bir şey.

İhtiyar, o açıklığa vardı.

Orada durdu, görünüşe, paslı menteşelere bakılırsa, orayı açmak kolay değildi.

Çıkışa varmıştı, çıkamıyordu. Ne terslik!

Çıkış kapısı epey sağlamca kilitlenmişti. Anahtar deliği ve kilide girmiş sağlam kilit dili de görünüyordu. Herhalde burasını kilitlemek için, anahtarı iki kez çevirmişlerdi. Bu Paris'te hayli revaçta olan zindan kilitlerindendi.

Korkuluğun dışında açık hava, nehir, gün, ışık, epey dar fakat üstünden yürünecek kadar geniş bayır, ötelerdeki rıhtımlar ve şu rahatça saklanan uçurumu oluşturan Paris görünüyordu. Geniş ufuklar, özgürlük, hayat. Sağda akıntı aşağı, lena Köprüsü, solda Invalidesler Köprüsü. Burası epey elverişli bir yerdi, buradan çıkmak için karanlığı beklemeliydi. Rahat kaçılırdı. Hem Paris'in en tenha yerlerinden biriydi, Gros-Caillou karşısındaki bayır.

Saat akşamın sekiz buçuğu olmalıydı, güneş epeyce alçalmıştı, birazdan batacaktı.

İhtiyar adam, bir süre Marius'ü ark tabanının kuru yerine bıraktı, sonra parmaklığa yaklaşıp demir çubukları yokladı. Sarstı, epeyce sarstı, boşuna, parmaklığı kımıldatamadı. Jean Valjean çubukları tek tek kavradı, en çürüğünü çekip kopartarak, bunu bir kaldıraç gibi kullanmayı düşündü. Belki bununla parmaklığı kaldırır ya da kilidi kırabilirdi. Fakat mümkün değil, hiçbir şey kıpırdamadı. Bu demir parmaklıklar taş gibi sağlamdı. Kaldıraç sağlama umudu da kırıldı, kaçma fırsatı da. Kapıyı açmanın başka çaresi yoktu.

Böyle kalacaklar mıydı? Ne yapacaktı? Bu serüven nasıl sona erecekti? Geri dönmek, o korkunç yoldan tekrar geri dönmek? Jean Valjean'ın buna dermanı yoktu. Demin boğulmaktan güç bela kurtulduğu o lağıma girmeye bir daha asla cesaret edemezdi. Hem oradan geçse bile bu kez galerilerde olan polislerin eline düşerdi! Talihi ona ikinci kez yardım eder miydi?

Bütün çıkışlar bu halde olabilirdi. Buradan kaçmak bir cezaevinden kaçmaktan daha güçtü.

Umutları tükenmişti. Jean Valjean'ın bütün gayreti boşunaydı. Tanrı istemiyordu belki de. Ölümün o büyük ve karanlık örtüsü onları kuşatmıştı. Jean Valjean, korkunç örümceğin o simsiyah iplikleri üzerinde, gölgelerde koştuğunu hissediyordu.

Belini parmaklığa verdi ve kaldırıma oturmak istedi, ama hâlâ hareketsiz duran Marius'ün yanına yığıldı ve başını dizlerinin arasına koydu. Çıkış yoktu. Artık azabı katlanılmaz düzeydeydi.

Epey acı çektiği bu sırada, ne düşünüyordu ki? Sadece genç kızı düşünüyordu.

8
CEKETİN YIRTILAN PARÇASI

Bu kriz anında ansızın bir el omuzuna dokundu ve kısık bir ses:

«Bölüşelim,» dedi.

Bu delikte biri! Hiçbir şey çaresizlik kadar hayale benzemez. Jean Valjean, hayal gördüğünü sandı. Ayak sesi bile duymamıştı. Nasıl olurdu? Ansızın başını kaldırdı.

Tam önünde birini gördü.

Üzerinde yırtık bir gömlek, çıplak ayak, pabuçlarını sol elinde tutan bir adamdı. Herhalde Jean Valjean'in yanına usulca yaklaşmak için çıkarmıştı.

İhtiyar, bir an bile bocalamadı. Hiç olmayacak bir şey olmasına rağmen, o adamı tanıyordu. Sabık hancıydı.

Sarsılarak uyandırılmış biri gibi olan Jean Valjean, her türlü şeye hazır olmasına ve kritik hallerden kurtulmayı bilmesinden dolayı, hemen kendine geldi. Aslında içinde bulunduğu durumdan daha kötüsü olamazdı. Hancı bile bu geceyi artık koyultamazdı.

Bir an sessizlik oldu.

Hancı, elini alnına kaldırıp gözlerini siper etti, daha sonra göz kırpıp, kaş çattı, dudaklarını kıstı ve karşısındakini tanımak isteyen bir yüz ifadesine büründü. Fakat başaramadı. Jean Valjean arkasını ışığa çevirmişti, hem saçı başı o kadar perişan, yüzü

çamurla lekeli, kana bulanmış müthiş bir durumdaydı. Gün ışığında bile onu tanımak güçtü.

Çıkıştan süzülen o zayıf ışık, onun solgun yüzüne karanlık gölgeler vermişti, ama Jean Valjean hemen hancıyı tanıdı. Onların durumlarındaki eşitsizlik Jean Valjean için avantajlıydı. Karşılaşma tanınmayan Jean Valjean ile maskesi düşen Thenardier arasında geçiyordu.

İhtiyar adam, onun kendisini tanımamış olduğunu hemen anladı.

Güçlerini karşılaştırmak istercesine, bir süre birbirlerine bakakaldılar. Sessizliği hancı dağıttı:

«Buradan nasıl çıkacaksın?»

Jean Valjean yanıt vermedi.

Beriki sürdürdü:

«Kapıyla uğraşmanın faydası yok, fakat yine de buradan çıkıp gitmeye mecbursun.»

«Evet,» dedi Jean Valjean.

«İşte bu yüzden bölüşelim.»

«Ne demek istiyorsun?»

«Sen adamı öldürdün, bende anahtar var.»

Hancı, parmağıyla Marius'ü gösterdi ve:

«Seni tanımıyorum, fakat yine de sana yardım etmek isterim. Sen bizden biri olmalısın...»

İhtiyar adam, anlamaya başladı, hancı, onu bir katil sanmıştı. Thenardier tekrar başladı:

«Adamı boşuna öldürmedin, cepleri dolu olmalı. Paranın yarısını bana ver, ben de sana kapıyı açayım.»

Adam gömleğinin cebinden büyük bir anahtar çıkarttı.

«Kurtuluş anahtarının nasıl olduğunu görmek ister misin? İşte, bak.»

İhtiyar, serseme dönmüştü. O kadar ki, bir ara yanlış duyup, yanlış görüp görmediğinden emin olamadı, kader ona güler yüzlü davranıyordu, koruyucu meleği, hancının şekline bürünüp, yerden bitmişti.

Hancı elini yırtık cebine soktu ve epey kalın bir ip alıp Jean Valjean'a uzattı:

«Sana şu ipi de veririm.»

«Ne yapacağım ki?»

«Aptal, cesedi nehre atmayacak mısın? Sana bir ip gerekli. Herifin ayağına bir taş bağla ki dibi bulsun. Yoksa, ceset yüzeye çıkar.»

Jean Valjean robot gibi, ipi aldı. Şu anda ne yaptığının farkında bile değildi.

Hancı aklına yepyeni bir fikir gelmiş gibi, parmaklarını oynattı:

«Ahbap, şu çirkeften çıkabilmeyi nasıl başardın. Ben oradan geçmeyi göze almazdım. Pöf, çok iğrenç kokuyorsun...»

Bir duraklamadan sonra ekledi:

«Sana habire soru soruyorum, yanıtlamamakta haklısın. Hâkimin karşısındaki sınav için bir hazırlık olur. Hem hiç konuşmamak, kısık sesle konuşmaktan iyidir. Aslında umurumda değil, yüzünü görmediğim gibi ismini de bilmiyorum, fakat yine de, senin nasıl biri olduğunu anlamadım sanma. Anlaşıldı, sen şu adamı biraz hırpaladın, şimdi de onu bir yerlere atmak istiyorsun. Sana şu nehir gerekir, nehir sır küpüdür. Ben seni kurtaracağım, başı dertte olan iyi birine yardım etmek epey hoşuma gider.»

İhtiyar sustuğu için onaylarken, bir yandan da onu konuşturmaya çalıştı. Onu yandan görmek için, bir dirsek attı, sesini fazla yükseltmeden:

«Şu çirkeften yakayı kurtardığına göre, sen müthiş birisin! Herifi neden orada bırakmadın?» dedi.

Jean Valjean sessizdi.

Hancı o zayıf boğazını kravatıyla örterek, ağırbaşlı bir adam ifadesi almak istediğini gösterdi.

«Belki de iyi yaptın. Yarın deliği kapatmak için gelen işçiler orada cesedi bulurlar ve araştırma sonunda senin izini bulurlar. Biri lağımdan geçmiş? Kim? Nasıl biri? Onu çıkarken gören var mı? Polis ahmak değildir, yani... Lağım alçağın biridir, suçluyu hemen yakalatır. Böyle bir olay sık olmadığından, hemen şüphe

çeker. Oysa nehir herkesin malı, bütün şehirliler oraya ceset atabilir. Bir ay sonra adamı Saint-Cloud'da ağlardan çıkarırlar. Fakat artık o çürüyüp gitmiştir. Onu kim öldürdü? Paris. Adalet, bunu dert etmez bile. İşbilir birisin.»

Hancı konuşuyor, beriki susuyordu. Hancı onun omzunu yumrukladı:

«Haydi bu işi bitirelim. Bölüşelim. Sen anahtarını gördün, bana cüzdanını göster.»

Hancı döküntü paçavralı, yabanıl, tehdit edici, fakat yine de içten davranıyordu. Tuhaf bir tavrı vardı. Davranışları epey şüphe çekiciydi. O kadar rahat görünmüyordu. Gizemli tavırlar takınıyor, yarım sesle konuşurken, arada bir elini dudaklarına atıp «Sus» diyordu. Bunun nedenini anlamak kolay değildi. Çünkü burada ikisi dışında kimse yoktu. Jean Valjean belki başka haydutların da saklanmış olabileceklerini düşündü. Belki de hancı yakınlarda olan arkadaşlarıyla parayı paylaşmak istemiyordu.

Hancı bir daha sordu:

«Haydi uzatma ahbap, şu adamın üstünde ne kadar para vardı?»

İhtiyar, elini ceplerine attı.

Sürekli yanında yüklü para taşırdı. Habire kaçmak zorunda kaldığı yıllardan kalan bir alışkanlık, onda bir ilke olmuştu. Fakat nedense bu kez gafil avlanıyordu. Bir akşam önce o muhafız üniformasını giydiğinde, cüzdanını almayı unutmuştu, yeleğindeki kesede yalnızca bozukluklar vardı. Yaklaşık otuz frank kadar. Çamura batmış ceplerini tersyüz etti ve taş sıranın üstüne bir altın parayla iki beş franklık gümüş ve altı-yedi metelik attı.

Hancı manidar bir küçümsemeyle:

«Vah biçare,» dedi, «yok pahasına gitmiş aslında!»

Sonra, büyük bir utanmazlıkla, Jean Valjean'ın ve Marius'ün ceplerini yoklamaya başladı. Yüzünü göstermemek için, sırtını ışığa veren Jean Valjean bunu engellemedi. Hancı, Marius'ün ceketini yoklarken, Jean Valjean'a sezdirmeden ceketin eteğinden bir parça alıp yırtık gömleğinin altına sakladı. Bir gün, bu ku-

maş parçasının, katili ve maktülü bulmaya yarayacağını düşünüyordu. Araması da boş çıktı, çünkü o otuz franktan fazlası yoktu.

«İnanılır gibi değil, ikiniz de birbirinizden çulsuzmuşsunuz yani, daha fazla paranız yok ha...»

Demin, «bölüşelim» dediğini unutup, paraların hepsini cebe attı. Bir ara o büyük metelikleri alıp almamakta bocaladı, sonra homurdanarak onları da aldı:

«Buna beleş cinayet denir.»

Bu beyanından sonra, gömleğinin altındaki anahtarı çıkardı:

«Haydi ahbap, artık çık. Burası panayır gibidir, çıkarken öderler. Sen de ödedin çık.»

Gülmeye başladı.

Tanımadığı birine bu anahtarı vermekle ve bu kapıdan kendisi dışında birini çıkarmakla, bir katili kurtarmak mı istemişti? Bunu iyi niyet ve temiz duygularla mı yapmıştı? Bundan emin değiliz!

Hancı, Jean Valjean'a Marius'ü yüklenmesi için yardım etti ve sessizce, kendisine ardı sıra gelmesini söyledi. Dışarı baktı ve parmağını dudaklarına bastırdı ve bir süre bekledi, izleme işini yaptıktan sonra, anahtarı kilide soktu. Kilidin dili kaydı, kapı kendi üzerinde çevrildi. Ne ses duyuldu, ne de gıcırtı. Bu iş epeyce yavaş oldu. Herhalde bu parmaklık kapısı ve kilit, kimi zaman yağlanıyor ve sanıldığından daha fazla kullanılıyordu. Bu sessizlik, bu yumuşaklıkta, bir uğursuzluk vardı. Gece işi yapan serserilerin bu kapıdan girip çıktıkları anlaşılıyordu.

Bu sessiz parmaklık, bir yataklık gibiydi.

Hancı kapıyı biraz araladı, yalnızca Jean Valjean'ı geçirebilecek ölçüde açtı, parmaklığı kapattı, anahtarı iki kez kilitte döndürdü, daha sonra hiç gürültü çıkarmadan karanlıklara yürüdü.

Bir an sonra kaderin bu korkunç yüzü, bilinmeyende kaybolmuştu.

İhtiyar, dışarıdaydı.

9
İŞBİLİR BİRİ DE MARİUS'Ü ÖLÜ SANIYORDU

Dışarıdalardı.

Marius'ü kıyıdaki bayıra yatırdı.

Atık kokusu, karanlık, korku artık geride kalmıştı. Temiz hava, canlı, neşeli rahat solunan hava, Jean Valjean'a bir bağış gibi geldi. Etrafında huzur vardı, sessizlik ve demin güneşin batmasıyla kızıla boyanan göklerin sessizliği... Gün batmış, gece geliyordu. Gece o eşsiz kurtarıcı, bir kederden kurtulmak için, bir paltoya bürünmek isteyenlerin dostu. Gökyüzü, her yeri huzurla doldurmuştu.

İhtiyar, ayaklarının önünde biten dalgaların sesini bir öpücük sesine benzetti. Champs Elysees'deki ağaçlardaki kuş yuvalarından sesler yükseliyordu. Birbirlerine iyi geceler dileyen kuş cıvıltıları. Zenit'in o solgun mavisinde birkaç yıldız parlamaya başlamıştı. Akşam, Jean Valjean'ın başının üstünde enginlerin olanca güzelliğini gösteriyordu.

Günün en hoş ve en kararsız vakitleriydi. Ne evet, ne de hayır diyen bir an. Öteleri göremeyecek ölçüde karanlık, fakat yakından birbirini tanıyacak ölçüde ışık.

İhtiyar, bir süre kendisini bu muhteşem ve huzur yüklü güzelliğe bıraktı. Öyle unutma anları gelir ki, acı bile yoksulu hırpalamaktan bıkar, her şey fikre dönüşür, sakinlik de düşünür, bir gece gibi kuşatır. Parlak gün batımında, ışıklanan göklerin altında, ruh yıldızlarla dolar. Jean Valjean da, bir süre nerede olduğunu unutup kendisini kuşatan bu aydınlık ve engin gölgeyi izledi. Derin bir düşünceye dalan adam, sonsuz gökyüzü altında, bir sarhoşluk ve duaya gömüldü. Sonra ansızın, ödev hissini ve sorumluluğunu hatırladı. Eğildi ve nehirden avucuna aldığı suyu Marius'ün yüzüne serpti. Delikanlının gözkapakları kımıldamadı fakat aralı dudaklarından usulca soluklar veriyordu.

İhtiyar, tekrar elini suya daldıracaktı, derken tedirginleşti. Görmediği halde, arkasına birisi var gibiydi.

Daha önce de herkesin kapıldığı bu izlenimden söz etmiştik.

Jean Valjean arkasına döndü.

Evet. Arkasında biri vardı.

Uzunca boylu bir adam, üzerinde uzun bir redingot ve elinde bir topuz, Marius'ün yanı başına çömelmiş duran Jean Valjean'in hemen arkasındaydı.

Jean Valjean onu bir hortlağa benzetti. Rastgele bir adam, bu geç vakitte böyle bir manzaradan korkardı, aklı başında biri de adamın elindeki topuzdan.

Jean Valjean, Javert'i tanıdı.

Okur da onu tanımıştır.

Javert, barikattan o mucizevi kurtuluşundan sonra, polis karakoluna gitmiş ve sözlü raporunu başkomisere vermiş, daha sonra görevine dönmüştü. Hatırlayacağınız üzere, görevi (üzerinde bulunan o kağıtta yazılı olduğu gibi) Seine Nehrinin sağ yakasını, Champs Elysees civarını kollamaktı. Polis, uzun zamandır o kıyıdan kuşkulanıyordu. Javert orada hancıyı görmüş ve onu izlemişti. Gerisini biliyoruz.

Jean Valjean'ın önünde hemen açılan şu lağım ızgarasının kapısı da hancının bir uyanıklığıydı. Hancı, Javert'in hâlâ pusuda kendisini beklediğini biliyordu. Bu av köpeğinin önüne bir kemik atmalıydı. İzlenilen adam, asla sekmeyen bir koku duygusuna sahipti. Hem bir de katil, aman ne talih. Bu ateş payı(*) sayılırdı. Hiç vazgeçilmeyen bir şey. Thenardier, Jean Valjean'ı dışarı çıkartmakla, hem polise bir av sunuyor, hem de büyük bir iş verip, kendi izini kaybettirmiş oluyordu. Böylece Javert'i de ödüllendirmiş oluyordu, bu da bir polisi hep gururlandırır, hem durup dururken otuz frank kazanıyor ve bu karmaşada yakayı kurtarmayı kuruyordu.

Jean Valjean yağmurdan kaçarken doluya yakalanmıştı.

İki lanetli rastlantı, üst üste gelen rastlantılar, önce hancı, sonra Javert. Jean Valjean bunu kaderin epey acımasız bir cilvesi olarak göğüsledi.

(*) Ateş Payı: Ateşe tapanlar, yemeklerinin ilk lokmasını ateşe atarlar ve buna «ateş payı» derlerdi.

Javert, Jean Valjean'ı tanımamıştı. Değindiğimiz gibi, adam artık insanlıktan çıkmıştı, kendi kendisine bile benzemiyordu. Javet göğsünde birleştirdiği kollarını indirmedi, sağ yumruğundaki topuzunu daha sağlamca tuttu ve kesin fakat sakince:

«Kimsiniz?» diye sordu.

«Ben mi?»

«Evet!»

«Jean Valjean.»

Javert elindeki topuzu dişlerinin arasına aldı, dizlerini büktü, başını eğdi ve o güçlü ellerini Jean Valjean'ın omuzlarına attı.

Elleri birer kıskaç gibi, adamın omuzlarını kavradı. Javert onu inceledi, tanıdı. Yüzleri birbirine değiyor gibiydi. Polisin bakışları ürkütücüydü.

Jean Valjean, Javert'i bir sırtlana esir düşen bir aslan gibi hareketsiz durdu.

«Müfettiş Javert,» dedi. «Elinizdeyim, aslında bu sabahtan beri tutuklunuz sayıyorum kendimi. Sizden kaçmak için vermedim size adresimi. Beni alıp götürebilirsiniz, ama sizden tek bir isteğim var.»

Beriki onu duymuyor gibiydi. Jean Valjean'ın üzerine o değişmez gözlerini dikmiş, dudaklarını burnuna değdirecek ölçüde çenesini kısmıştı ki, bu da onda, yabanıl bir düşünce işareti gibiydi. Sonra Jean Valjean'ı bıraktı ve sanki bir rüyada gibi, hiçbir şey sormadı, fısıltıyla:

«Burada ne arıyorsunuz? Bu adam da kim?»

Artık Jean Valjean'a «sen» demiyor, «siz» diyordu.

Jean Valjean yanıtladığında, ses tonu adeta Javert'i dalgınlığından sıyırdı.

«Ben de onun için size rica etmek istemiştim. Bana dilediğinizi yapabilirsiniz, ama çok rica ederim, şu yaralı delikanlıyı evine götürmeme yardım edin, sizden başka bir şey istemiyorum.»

Herhangi bir ödün verdiğinde yaptığı gibi, Javert yüzünü buruşturdu, ama niyeyse «hayır» demedi.

Tekrar eğildi ve mendilini suya batırarak Marius'ün kanlı alnını sildi. Sonra yarım sesle, kendi kendisiyle konuşurcasına:

«Bu genç barikattaydı,» dedi. «Sanırım arkadaşları Marius diye çağırıyorlardı.»

Uzman bir polis olan Javert, kendisini ölümün eşiğinde ve mezarın önünde olduğunu bildiği halde, yine de her şeyi izlemiş, hiçbir ayrıntıyı kaçırmamıştı. Can çekişirken bile izleyecek kadar kusursuz olan bu hafiye, aklına notlar yazmıştı.

Marius'ün elini yakalayıp, nabzını aradı.

Jean Valjean:

«Yaralı.»

Javert:

«Ölü.»

Jean Valjean:

«Hayır, henüz değil.»

Javert şaşkınca sordu:

«Onu barikattan buraya kadar mı taşıdınız?»

Fakat lağımlar yoluyla bu tuhaf kurtarma üzerinde, daha fazla üstelemeyecek kadar derin bir düşünceye dalmış olmalıydı ki, Jean Valjean'ın sessiz kaldığını bile fark etmedi.

Ama Jean Valjean'ın aklında bir tek düşünce vardı:

«Marais Mahallesinde, Calvaire Kızları Sokağında, dedesinin konağında oturuyor. Adamın adını hatırlayamıyorum.»

İhtiyar, Marius'ün ceketini karıştırdı, içindeki cüzdanı çıkarttı. Marius'ün karaladığı o adrese göz attı.

Okumaya izin verecek kadar ışık vardı. Javert'te kedilerin fosforlu gözleri vardı. Marius'ün karaladığı o birkaç satırı okudu ve «Gillenormand, Calvaire Kızları Sokağı, No.6» diye homurdandı. Sonra:

«Arabacı!»

Kendisini bekleyen arabayı okur hatırlar. Araba bayırda duruyordu. Marius'ü arkadaki kanepeye serdiler, Javert ile Jean Valjean öne geçti.

Kapı kapanır kapanmaz, araba süratle uzaklaştı, rıhtımları geride bırakı Bastille tarafına yola çıktı.

Rıhtımdan ayrılanlar sokaklara girmişlerdi. Arabacı, kara bir gölge oluşturup, atlarını dehledi. Marius kımıltısız, başı göğsüne

düşmüş, kolları sarkık, tabuta konmayı bekleyen bir cesede benziyordu. Jean Valjean, sanki gölgelerden, Javert de taştan gibiydi. Gece karanlığıyla örtülü bu araba, her sokak fenerinin önünden geçtiğinde, içinde sanki solgun bir şimşek ışıltısı gösterip, rastlantının şu üç acıklı tablosunu birleştiriyordu: Ceset, Hortlak ve Heykel!

10
HAYATA DÖNÜŞ

Kaldırımlardaki her sarsıntıyla Marius'in başından bir damla kan süzülüyordu yüzüne.

Araba Calvaire Kızları Sokağındaki evin önüne yanaştığında, karanlık eni konu bastırmıştı.

Arabadan ilk inen Javert, bir bakışla konak kapısındaki numarayı inceledi ve sonra demir tokmağı kaldırıp hızla vurdu. Kapı aralandı ve Javert kapıyı itti. Henüz uyanmamış kapıcı, elinde bir mumla, esneyerek boy verdi.

Evdekiler uykudaydı, Marais Mahallesinde herkes erken uyur, özellikle isyan günlerinde. Bu muhteşem mahalle sakinleri, isyandan korkup uykuya sığınırlar, tıpkı cadılardan korkup başlarını yastık altına koyan çocuklar misali.

Jean Valjean ile sürücü, Marius'ü ağır ağır çıkartıyorlardı. Jean Valjean genç adamı koltukaltından, arabacı da ayaklarından tutmuştu.

Delikanlıyı taşırken bir ara Jean Valjean elini onun kalbinin üstüne koyup yaşadığını anladı. Eskiden daha güçlü çarpıyordu bu kalp, arabanın sarsıntısı ona yeni bir hayat vermişti.

Javert bir bozguncunun karşısında bir hükümet adamına uygun bir dille:

«Burada Gillenormand isimli biri var mı?»

«Evet. Neden sordunuz?»

«Ona oğlunu getirdik.»

Kapıcı bön bön:

«Oğlu mu?» diye sordu.

«Evet, ölü.»

Javert'in ardından beliren pılı pırtılara bürülü kir, pas, çamur ve kanlar içindeki Jean Valjean, kapıcıya başıyla «hayır» dedi.

Kapıcı ne Javert'in sözünden, ne de Jean Valjean'ın işaretinden bir şey anlamıştı.

Javert:

«Barikattaydı ve işte sonuç.»

«Barikatta mı?» diye bağırdı kapıcı.

«Kendini orada öldürmüş, haydi uyandırın babayı!»

Kapıcı oralı olmadı:

«Hadisenize!» diyen Javert ekledi:

«Yarın buradan bir cenaze çıkacak.»

Hafiye için, kamu hayatının bütün olayları belirli bölümlere ayrılırdı, bu da ileri görüş ve izlemenin başlangıcını oluştururdu ve her ihtimal da ayrı kısımlara ayrılırdı. Olanaklı olaylar bazı çekmecelerde bulunup, yeri geldiğinde, farklı miktarda çıkarlardı: Sokakta kargaşa, isyan, karnaval ve ölüm kol geziyordu.

Kapıcı, uşak Basque'yı uyandırarak işe başladı. Basque da Nicolette'yi uyandırdı, Nicolette, Gillenormand Teyzesini kaldırdı. Dede'ye gelince, onu uyandırmak istemediler, çünkü ne de olsa her şeyi haber alacaktı.

Delikanlıyı konağın ilk katına taşıdılar, ama mahalledeki evlerin hiçbirinde kimse bunun ayrımında olmadı.

Delikanlıyı, Mösyö Gillenormand'ın bekleme salonundaki eski bir kanepeye yatırdılar. Basque, hekim çağırmaya gitmiş, Nicolette çamaşır dolabını açmaya koyulmuştu ki birden, Javert eliyle Jean Valjean'ın omuzuna el attı.

İhtiyar, hemen anladı. Merdivenden inerken, ardı sıra gelen Javert de kendisini izliyordu.

Kapıcı hâlâ mahmurdu, onları karşıladığı gibi şaşkınca artlarından bakakaldı.

Arabaya bindiler, arabacı da yerine geçti.

Jean Valjean:

«Müfettiş Javert,» dedi, «sizden bir isteğim daha olacak!»

Javert sertçe sordu:

«Nedir?»
«Bir dakika için eve gitmeme izin verin, sonra bana dilediğinizi yapın.»
Javert birkaç dakika düşündü, çenesini ceketinin yakasına sokmuş halde durdu, sonra öndeki camı açıp:
«Arabacı,» dedi, «Silahlı Adam Sokağı Numara 7'ye.»

11
MUTLAK'IN DEPREMİ

Yolda konuşmadılar.
İhtiyar neler kuruyordu? Herhalde, başladığı işi bitirmek, Cosette'e Marius'ün nerede olduğunu söylemek, ona faydalı bilgileri vermek ve bazı hazırlıklar yapmak. Kendisine gelince, artık onun için her şeyin tamam olduğunu anlamıştı. Javert tarafından yakalanmıştı, buna karşı çıkmıyordu bile, fakat kendisinden farklı kişilikte biri olsa bu fırsatta hancının kendisine verdiği ipten faydalanıp, kapatılacağı hücrenin parmaklıklarını belli belirsiz, düşünürdü. Fakat yıllar önceki olaydan, Piskopos'la karşılaştığı günden beri, Jean Valjean o kadar değişmişti ki, her kötü niyet karşısında, kendi zararına bile olsa, şiddetten iğreniyordu.
İntihardan bile, bilinmeze karşı bir şiddet eylemi sayılan intihardan bile çekiniyor, bunu ruhun ölümü olarak görüyordu.
Araba, Silahlı Adam Sokağında durdu, sokak arabaların giremeyeceği ölçüde dardı. Javert'le, Jean Valjean indiler.
Arabacı ürkerek, polise, arabasının kadife döşemesinin, öldürülen adamın kanı ve katilin çamur ve çirkefiyle kirlendiğini söyledi.
Bu kadarını anlayabilmişti. Kendisine bir tazminatın gerekli olacağını da söyledi. Bu arada cebinden çıkardığı defterine «durumu belirtir bir belge» yazmasını da rica etti.
Javert, adamın uzattığı defteri itti.
«Bekleme parasını da katarsam, sana ne ödeyeceğim?»
«Yedi saat bekledim efendim, kadifem de yeniydi, seksen frank, efendim.»

Polis, cebinden çıkardığı parayı adama verip savdı.

İhtiyar, polisin kendisini buralarda olan Blanc-Manteaux ya da Arşivler Karakoluna götüreceğini sanmıştı.

Evin bulunduğu sokağa girdiler, her zamanki gibi tenhaydı. Javert, Jean Valjean'in ardı sıra geliyordu. 7 numaranın önüne geldiler. Jean Valjean, kapıyı çaldı. Açıldı.

«Pekâlâ,» dedi, Javert, «çıkın.»

Zorla konuşuyormuş gibi, yüzünde tuhaf bir ifadeyle:

«Ben burada beklerim.»

İhtiyar, aksice Javert'in yüzüne baktı. Bu tavır onun olağan tavrına o kadar ters düşüyordu ki. Yine de fazla şaşırmadı, demek ki Javert şu anda ona güveniyordu, fareye uzaklaşabilme iznini veren bir kedinin gururlu güveni. Nasılsa Jean Valjean'ın teslim olup işi bitirme kararında olduğunu anlamıştı. Jean Valjean kapıyı itip içeri daldı ve odasındaki ipi çekip kapıyı açan, kapıcıya:

«Benim,» dedi.

İlk katta biraz dinlendi. Keder yollarının da kendilerince durakları vardır. Sahanlıkta, sürgülü pencere açıktı. Çok eski evlerde olduğu gibi merdiven pencereden aydınlanır ve sokağa bakardı. Sokak feneri de tam karşıda olduğu için merdiveni aydınlatma giderinden kurtulunuyordu.

İhtiyar ya soluklanmak için ya da, ne yaptığını bilmeden, pencereden baktı. Kısa ve dar alan sokak feneriyle aydınlanmıştı. Jean Valjean'ın şaşkınlıktan gözleri büyüdü, sokak bomboştu.

12
DEDE

Basque ve kapıcı hâlâ baygın ve hareketsiz, Marius'ü salona taşımış ve kanepeye uzatmışlardı. Çağrılan hekim hemen gelmiş, Gillenormand Teyze yatağından fırlayarak kalkmıştı.

İhtiyar kadın, ellerini yukarı kaldırıp salonda yürüyor, korkuyla, «Aman Tanrım nedir bu başımıza gelenler!» diye söylenmek-

ten başka bir şey yapmıyor, kimi zaman, «Eyvah! Şimdi her yer kan olacak!» diyordu.

İlk şaşkınlıktan çıktıktan sonra, beyninde bir tür felsefe belirdi ve bunu da şu çığlıkla ifade etti: «Olacağı buydu!»

Böyle hallerde epey olağan sayılan o sözü «ben söylemiştim!» demeye çekindi.

Hekimin isteğiyle, salonun bir köşesine taşınabilir bir yatak getirilmişti. Hekim, Marius'ü muayene etti, kalbinin attığını, yaralının göğsünde tehlikeli bir yara olmadığını, dudaklarından sızan kanın ağızdan değil de burun deliklerinden aktığını anladıktan sonra onun solumasını kolaylaştırmak için başıyla ayakları aynı düzeyde, yastıksız yatırttı. Genç adamı beline değin soymuştu. Gillenormand Teyze, Marius'ü soyduklarını görünce, elinde tespihiyle yan odaya kaçtı.

Gövdede tehlikeli bir yara yoktu, mermi cüzdana gelip kaymış ve kötü bir yara açarak kaburgaları kırmıştı. Fakat yara derin değildi, hemen iyileşebilecek gibiydi. Fakat o yeraltında uzun süre taşınmakla hırpalanan genç yaralının köprücük kemiğinde ciddi bir sorun vardı. Kollar da, kılıç ve bıçak yaralarıyla delik deşikti. Yüzde hiçbir yara yoktu, fakat başı kesik ve deliklerle doluydu. Baştaki bu yaralar ne kadar tehlikeliydi? Sadece saç kökünde, deri altında mı kalıyor, yoksa beyne zarar veriyorlar mıydı? Buna yanıt verilemezdi. En ciddi belirti genç adamın baygınlığıydı, çoğu zaman böylesi baygınlıklardan kurtulamaz hasta. Herhalde kan kaybı da yaralıyı tüketmişti. Belden aşağı yanı, barikat duvarından korunmuştu. Orada bir tırmık izi bile görünmüyordu.

Basque ve Nicolette çarşafları yırtıp sargıbezi hazırlıyorlardı. Nicolette dikiyor, Basque dikilenleri sarıyordu. Pansuman için gazlıbez olmadığından, hekim yaranın kanını durdurmak için pamuk basmıştı.

Hekim, gereçlerini yatağın yanındaki üç mumun yandığı bir masaya sermişti. Önce Marius'ün yüzünü ve saçlarını soğuk suyla yıkadı. Kova bir anda kıpkızıl sıvılarla doldu. Kapıcı elindeki mumla ortalığı ışıtıyordu.

Kederli görünen hekim, derin derin düşünüyordu, kimi zaman kendi kendisine yönelttiği bir soruyu yanıtlarcasına, başıyla olumsuz bir işaret yapıyordu. Hekimin kendi kendisiyle böyle konuşması hasta için iyiye işaret değildir.

Hekim, delikanlının yüzünü silip, gözkapaklarına usulca dokunduğu sırada salon kapısı açıldı ve solgun, uzun bir yüz göründü. Bu «Dede» idi.

İsyan onu iki gündür epeyce üzmüş ve heyecanlandırmıştı. Mösyö Gillenormand, bir gece önce uyuyamamış ve gün boyu ateşi yükselmişti.

Akşam tez vakit odasına çekilmiş, bütün kapıların kilitlenip sürgülenmeleri buyruğunu vermiş ve yorgun olduğu için hemen uyuyakalmıştı.

Yaşlıların uykusu hafif olur. Mösyö Gillenormand'ın odası salonun yanında olduğundan, alınan bütün önlemlere karşın çıkan sesler onu uyandırmıştı.

Kapının altında ışık görmüş, yatağından kalkmış ve el yordamıyla yürüyüp, salona gelmişti.

Eli kapı tokmağında, dikilip duruyordu, başı biraz öne eğik o uzun zayıf bedeni beyaz ve kıvrımsız bir sabahlıkla örtülü bir kefen misali. Bir mezara bakan bir hortlak gibiydi.

Önce yatağı, daha sonra o yaralı genç adamı gördü. Kar gibi bembeyaz kesilen yüzü, kapalı gözleri, yarı aralı dudakları, solgun dudakları seçti. Yarı beline değin çıplak, her yeri kan revan içindeki bu genç bedeni izledi.

Dede ansızın titredi. Yaşın kemikleştirdiği bir bedenin titremesi kocamışlıktan, beyazı bile sararan o gözleri hemen sabitleşti ve yüzü bir iskelet yüzünün görünümünü aldı. Sanki bir yayı kopmuş gibi, kolları iki yanına düştü ve şaşkınlığını o titrek yaşlı ellerini açıp gösterdi. Sabahlığının önü açılıp, o ağarmış kıllarla kaplı cılız bacaklarını ortaya çıkardı. Mırıltı gibi bir sesle:

«Marius!»

Basque:

«Beyefendi,» dedi, «demin kendisini getirdiler, Mösyö barikata gitmiş ve...»

İhtiyar müthiş bir sesle bağırdı:

«Öldü mü, haydut!»

Derken beklenmedik bir değişiklikle şu yüz yaşına yakın ihtiyar bir delikanlı kesildi.

«Mösyö siz hekimsiniz, değil mi? Bana derhal söyleyin, öldü mü?»

Alabildiğine kaygılı olan hekim yanıt vermedi.

Mösyö Gillenormand, müthiş bir kahkahayla:

«Öldü, öldü! Yalnızca benden intikam almak için, gidip kendisini barikatlarda öldürttü. Ah bunu beni mahvetmek için yaptı, ah kan emici, demek bana böyle geri döndü, hayatımı mahvetti, öldü...»

Pencereye gitti, ve tıkanır gibi, camı sonuna kadar açıp, gecede konuşmaya başladı; sokağa bağırıyordu:

«Delinmiş, kılıçlanmış, gırtlaklanmış, didiklenmiş, parçalanmış, ah şu haylazı görüyor musunuz? Onu beklediğimi, onun odasını hazırladığımı ve yatağının ayak ucunda ta bebekliğinden kalan resmini astığımı biliyordu. Kendisine kollarını açmam için, geri dönmesini beklediğimi biliyordu. Yıllardır, onu özlediğimi, akşamları ellerim dizimde ocak başında ne yaptığımı bilmeden onun hasretiyle bunaldığımı biliyordu. Benim ahmağın teki olduğumu da biliyordu. Evet, bütün bunları biliyorum, yalnızca geri dönüp 'Ben geldim' demesinin yeteceğini, evin beyi olacağını, benim ona boyun eğeceğimi ve her istediğine uyacağımı biliyordu. Şu aptal bunak dedesini parmağında oynatacağını da biliyordu. Evet bütün bunları bilmesine karşın ne yaptı: 'Hayır o bir Kralcı, gitmeyeceğim!' dedi ve barikatlara gidip kendini öldürttü. Bunu yalnızca hainlik amacıyla yaptı, yalnızca Berry Dükü için intikam almak için yaptı. Ah, işte bu çok haince bir tavır, haydi yatın ve uyuyun... Öldü ve işte ben de uyandım!»

Hekimin işi iyice zorlaşmıştı, ihtiyar için de üzüldü, şimdi iki hastayla baş başaydı. Mösyö Gillenormand'a yaklaştı ve onu kolundan tuttu. Dede başını çevirdi daha da büyümüş ve kanlı gözlerle ona baktı ve sakince:

«Size teşekkür ederim efendim,» dedi, «ben sakinim. Ben bir

erkeğim, ben kralımız XVI. Louis'nin ölümünü gördüm, olayları kıyaslayabilirim. Fakat beni delirten, bütün fenalığın sizin şu gazeteleriniz yüzünden olduğunu bilmek. Sizin şu ahmak yazarlarınız, konuşmacılarınız, avukatlarınız, kürsüleriniz, tartışmalarınız, ışıklarınız, insan haklarınız, basın özgürlüğünüz var, iyi ama işte, bakın çocuklarımızı evlerimize nasıl getiriyorlar? Ah Marius, müthiş bir ölüm bu, hem de senin benden önce ölümünün. Barikat ha!.. Ah eşkıya!... Hekim bey, siz bizim mahallede oturuyorsunuz değil mi? Oh, evet, sizi tanırım. Penceremden arabanızın geçtiğini görüyorum. Bakın size söyleyim. Öfkelendim sanmayın. Bir ölüye karşı öfkelenilmez. Aptalca olur. O benim yetiştirdiğim bir çocuktu, daha bebekken, ben epey ihtiyardım. Tuilleries Parkında küçük kovası, küçük iskemlesiyle oynardı. Park bekçileri görmesin diye ben bastonumla onun yaptığı delikleri tıkardım. Bir gün 'kahrolsun XVIII. Louis!' diye bağırdı ve çıkıp gitti. Benim kabahatim yok ki. Ah ne hoş bir çocuktu, pespembe, sapsarı. Annesi de öldü. Acaba fark ettiniz mi, bütün çocuklar bebekken sarışın olurlar. Bunun nedeni ne ola ki? O, Loire haydutlarından birinin oğlu. Evet, fakat çocuklar babalarının cinayetlerinden sorumlu olamazlar ki. Onun şöyle iki karış olduğu günleri bilirim. Bir türlü 'D'yi söyleyemezdi. O kadar şirin, o kadar zorlu bir konuşması vardı ki, sanki bir kuş cıvıltısı. Hiç unutmam birinde, parkta heykel önünde, herkes çevresinde sıra olmuş onu beğeniyle izlemişti, o kadar güzel bir çocuktu. Başı tablolardaki başlar gibiydi. Ona bağırır, onu bastonumla korkuturdum, fakat o bunun şaka olduğunu bilirdi. Sabahları odama girdiğimde, onu homurtuyla karşılardım, fakat sanki odama güneş girerdi. Ah, insan bu haylazlara karşı savunmasız oluyor. Sizi her yerinizden sıkıca yakalarlar, artık bir daha kendinizi kurtaramazsınız. Aslında, hiçbir çocuk onun kadar tatlı olmamıştır. Şimdi artık onu öldüren sizin Lafayetteler'iniz, Benjamin Constant-lar'ınız ve Tircuir de Corceller'inizin hepinize lanet olsun. Hepsi cehenneme gitsin. Ah, bu böyle gitmez!»

Sürekli kımıltısız ve bembeyaz bir yüzle yatan Marius'e yaklaştı ve tekrar ellerini burkmaya başladı. İhtiyarın o kansız du-

dakları kıpırdıyor, fakat iniltiden başka ses çıkmıyordu, söyledikleri güç bela duyulabiliyordu:

«Ah yüreksiz, ah teşkilatçı, ah hergele, ah eylül isyancısı!» diye bir can çekişenden, bir cesede sitemler ediyordu.

İçten heyecanların dışavurumlarının kaçınılmazlığı gibi, dedenin sözleri iyice belirginleşti, fakat sanki sesini bile yükseltmeye mecali yok gibiydi. Derin bir uçurumdan gelir gibi yansıyan bir sesle:

«Aslında derdim değil, ne de olsa çok yakında ben de öleceğim. Fakat şu Paris'te, şu haini mutlu etmek için çırpınacak kızların sayısını düşündükçe içim sızlıyor. Ah ne hovarda, gezip eğleneceği, hayatın tadını çıkaracağı yerde git sen bir hayvan gibi savaş ve kendini kurşunlara hedef et. Ne adına? Cumhuriyet. Gençlere yakışacağı gibi gidip Chaumiete'de dans edeceğine, savaşmanın ne gereği vardı. Ah gençliğine yazık, heder edilen o yirmi yaş. Cumhuriyet, işte koca bir ahmaklık daha. Ah zavallı anneler, siz yine güzel çocuklar doğurun. Haydi artık öldü. Neyse yarın, ev kapısından iki cenaze çıkar. Ah ahmak çocuk, bunu da şu General Lamarque'ın güzel gözleri için mi yaptın? Kuzum şu hayta generalden ne hayır gördün? Kaba bir savaşçı, lafazanın biri. Ah, bir ölü için kendini öldürtmek. Tam yirmisinde, geride bıraktıklarını asla düşünmeden, ardına bakmadan. Ah, artık bizim gibi bunaklar da kendi başına ölüme bırakıldılar. Köşende öl ihtiyar hortlak. Aslında bu da benim için iyi ya, ben de bunu bekliyordum hep. Epey ihtiyarım; yüz yaşındayım, yüz bin yaşındayım, uzun zamandır ölümü haketmiştim. Artık bitti, oh benim de işim bitik, ne âlâ. Ona amonyak ve bir yığın ilaç koklatmanın ne anlamı var sersem, hekim? O öldü, bende öldü. Ölü olduğum için, ben bu işten anlarım. İşi yarım kalmadı. Ah, ne beter günler yaşıyoruz, tekinsiz bir çağ. Sizin şu fikirlerinizin, şu yakınmalarınızın, hocalarınızın, bilicilerinizin, hekimlerinizin, o serseri yazarlarınızın, ahmak filozoflarınıza lanet.

«Altmış senedir, Tuilleries kargalarını huylandıran devrimlerinizin de canı cehenneme. Mademki sen bana acımadan kendi-

ni öldürttün, oh olsun sana, ben de ölümüne hiç yanmayacağım. Duydun mu beni cani?»

O sırada, Marius gözlerini usulca kaldırdı ve bakışı baygınlığın şaşkınlığıyla buğulu, anlamsız bakan gözlerini Mösyö Gillenormand'a çevirdi.

İhtiyar heyecanla:

«Marius! Yavrum Marius! Çocuğum, sevgili yavrum, gözlerini açtın, bana baktın, yaşıyorsun. Teşekkür ederim!»

Bayıldı.

DÖRDÜNCÜ KİTAP

JAVERT'IN BOZGUNU

Javert, Silahlı Adam Sokağından usulca uzaklaşmıştı.

Hayatında ilk kez başını eğmiş, ilk kez ellerini arkasında birleştirmişti. O güne değin, Napoléon'un iki pozundan sadece göğüste birleştirilen pozuna öykünmüş, bocalama belirtisi olan, geride birleşen ellere hiçbir zaman isteklenmemişti. Fakat ne yazık ki, birden onda bir değişiklik oluveriyordu. Javert bocalıyordu. Javert'in bütün varlığını ağır bir kaygı almıştı.

Sessiz sokaklara daldı.

Fakat belirli bir yöne gidiyordu.

En kısa yoldan Seine Nehrine indi. Ormes rıhtımına geldi, orayı geçti, Gréves Meydanından geçti ve Chatelet Meydanındaki karakolun birkaç adım berisinde durakladı.

Seine Nehri orada, bir yandan Notre Dame Köprüsü ile Change Köprüsü, öte yandan Mégisserie rıhtımıyla Çiçekler rıhtımı arasında bir akıntının kuşattığı bir dörtkenarlı bir göl oluşturur.

Seine'in burasındaki akıntı epeyce tehlikedir. Denizcileri epeyce korkutur. Bugün artık olmayan köprü, değirmenin kazıklarından oluşan o anaforun basıncı, akıntıyı iyice şiddetlendirir. İki köprü arasına sıkışan su deli gibi, kemerler altında büyücek büklümler oluşturur, içine düşeni sıkıca yakalayan bu büklümler, onu asla bırakmazlar, orada suya düşen hiç kurtulamaz. En iyi yüzücüler bile orada canlarından olmuşlardır.

Javert, dirseklerini köprü korkuluklarına yasladı, çenesini ellerinin arasına aldı ve derin bir düşünceye daldı. Kalbinin derin-

likleri̇nde bir yenilik, bir ihtilal, bir yıkım başlamıştı. Ansızın kendi kendisini izlemesi gerektiğini algıladı.

Javert katlanılmaz acılar içindeydi.

Birkaç saattir, onda müthiş değişiklikler başlamıştı. O, artık o eski Javert değildi. Bütün duyguları karışmış, aklı allak bullak olmuştu. O dar kafalı o beyninin duruluğunu, bir bulut kaplamış gibiydi. Javert vicdanında, görevinin ikiye ayrıldığını hissediyordu, artık bunu saklayacak hali yoktu. Kendi kendisini kandırmak istemiyordu. En olmayacak anda Seine kıyısında Jean Valjean'la karşılaştığında, ansızın kendisini epey mutlu hissetmişti. Av bulan bir kurdun ya da sahibine kavuşan bir köpeğin mutluluğunu yaşamıştı.

Şu anda önünde iki yol vardı, ama bu yollar onu korkutuyordu. Oysa o bütün ömrü boyunca yalnızca bir doğru yol bilmişti. Hem şu iki yol, birbirlerine karşıt yönlere uzanıyordu. Biri sağda, diğeri solda. Bunlardan hangisi doğruydu?

Durumu sahiden anlatılacak gibi değildi...

Bir katile can borçlu olmak, bunu kabullenmek ve buna yanıt vermek, bunu ödemeye mecbur kalmak, onun kendisine «çek git» demesine izin vermek ve yeri geldiğinde de ona «Özgürsün!» diyebilmek. Fakat bu da şahsi nedenler için, işini savsaklamak değil miydi? Vicdanına uymak için topluma ihanet etmiyor muydu? İşte bütün bu aptalca gerekçelerin üstüne yüklenmesi onu eziyordu.

Epey afalladığı şey, Jean Valjean'ın onu affetmesi, ama kendisini daha da afallatan bir diğer durum da kendisinin, Javert'in Jean Valjean'ı bağışlayıp salıvermesiydi.

Bunları nasıl anlamlandıracaktı, neden bu noktaya gelmişti işler? Düşünüyor ve yanıtsız kalıyordu.

Ne yapacaktı? Jean Valjean'ı hâkime teslim etmek çok berbat bir fikirdi, ama onu salıvermek de kötüydü. İlk tavırda yetkenin ajanı, kürek mahkûmundan daha fazla alçalıyor, ikincisinde, mahkûm kendisi üzerinde bir üstünlük sağlıyordu. Her iki hal de, Javert için onur zedeleyen şeylerdi. Her iki tavırda da bir alçalma, bir aşağılanma vardı. Kaderin bazen olanaksız zirveleri olur,

bunun dışında hayat bir uçuruma dönüşür. Javert, işte böyle zirvelerden birindeydi.

En büyük acısı da düşünmek zorunda olmasıydı.

Birbirlerine karşıt şu heyecanların şiddeti, onu düşünmeye yöneltiyordu.

Oysa Javert için düşünmek hiç de alışkın olmadığı ve kendisine epey ters gelen bir şeydi. Hem düşünmek ona acı veriyordu.

Düşüncede genellikle, bir tür iç direnme vardır; Javert içinde bunu duyduğu için öfkeleniyordu.

Dar kafalı polis için, görevinin dışındaki düşünce onun için bir faydasızlık, bir yorgunluktu, fakat geçen gün hakkında düşünmek onun için işkenceydi.

Fakat yine de vicdanını yoklamak ve böyle acılardan sonra kendi duygularını gözlemek durumundaydı.

Ne yaptığını düşünmekle bile tüyleri ürperiyordu. Javert polisliğin bütün kurallarına karşı çıkıp, toplum ve adalet örgütüne zıt daranmış, bütün yasaları yoksayarak, kendi kendisine bir karar verip, bir suçluyu serbest bırakmıştı. Fakat bunu çıkarı olduğu için yapmıştı, demek özel işini, kamu işinden üstün tutmuştu? Bu inanılır şey değildi, bunu her düşündüğünde, kanı donuyordu. Peki, şimdi ne yapacaktı? Tek çaresi vardı, o da hemen Silahlı Adam Sokağına dönüp Jean Valjean'ın tutuklamak. Bunu belirgince hissediyordu, bunu yapması gerekirdi elinden gelmiyordu.

Bir şey yolunu tıkıyordu.

Bir şey? Evet, ama ne? Dünyada, mahkemeler, ceza yasaları, polis bile yetkeden daha başka, daha önemli ne olabilirdi? Javert allak bullaktı.

Kutsal bir kürek mahkûmunu, dokunulmaz birini salıvermişti.

Javert ve Jean Valjean; biri yakıp yıkmak, diğeri dayanmak, biri cezalandırmak, diğeri boyun eğmek için varedilmiş iki adam. Her ikisi de kanunlara bağlı olmaları gereken, kanunun malı olan bu iki adam, ansızın yasaları hiçe saymışlardı, korkunç değil mi?

Yüce Tanrım, demek böyle fena işler olacak ve kimse bunla-

rı cezalandırmayacaktı ha? Bütün toplumsal düzenden daha güçlü olan Jean Valjean serbest kalacak ve Javert hâlâ devletten maaş alacaktı.

Düşünceleri alabildiğine korkunçlaştı.

Calvaire Kızları Sokağına taşıdıkları asi de masum değildi, fakat artık bunu düşünmedi bile. Küçük suç o büyük suçta koybolmuştu. Hem o asi herhalde ölüydü. Yasalar gözünde bir ölünün yakalanması gereksizdi.

Jean Valjean!

İşte Javert'in aklındaki mesele!

Bu adam onu şaşırtıyordu. Tüm ömrü boyunca inandığı şeyler, bu adamın karşısında yıkılıyordu. Javert onun kendisine gösterdiği o yücelikle eziliyordu. Bir zamanlar yalan ve delilik saydığı varsayımları, varsaydığı gerçekleri düşündü. Mösyö Madaleine'in ciddi kişiliği, Jean Valjean'ın gerisinde belirdi. Sonra bu iki karakter birleşip saygın bir adama dönüştü. Javert, içinde korkunç bir duygunun uç verdiğini hissetti. Bir kürek mahkûmuna hayrandı. Bir kürek mahkûmuna saygısı vardı, fakat nasıl olurdu? Titriyor, buna inanmak istemiyordu. Fakat her ne denli çırpınsa ve kıvransa da, ta içinden şu sefilin eşsiz biri olduğunu itiraf etmek zorunda kalıyordu. Bu da emin olun korkunç bir şeydi.

Hayırsever bir suçlu, vicdanlı bir kürek mahkûmu, uysal yardımcı, hakbilir, fenalığı iyilikle karşılayan, intikam yerine merhameti seçen, düşmanına fenalık etmektense, kendisini yıkıma götürmeye hazır, kendisini vuranı kurtaran faziletin en son basamağında diz çöken, insandan çok meleksi biri.

İşte Javert böyle bir adamın varlığını kendi kendisine itiraf etti.

Fakat bu böyle gidemezdi.

Şunu ekleyip onu hakkını vermeliyiz ki, o bu canavara, bu müthiş meleğe, bu suçlu kahramana teslim oluncaya değin az karşı koymamıştı.

Arabada onunla yüz yüze giderken, içindeki kaplan uyanmış, belki yirmi kez, onun üstüne saldırmak, yakasına yapışmak, onu

yutmak, tutuklamak istemişti. Bu o kadar kolay olurdu ki. Önünden geçtiği ilk karakolda arabayı durdurup, jandarmalara haber verip: «İşte bir firari,» demesi yeterdi. Daha sonra sanki hiçbir şey olmamış gibi, ordan çekip gitmek ve bir daha hiçbir şeye bulaşmamak. Bu adamı da yasaya emanet etmek. Yasa ona dilediğini yapardı. Bundan haklı ne olabilirdi ki? Javert bütün bunları, kendi kendisine söylemişti. Evet işte bütün bunları kurmuş, fakat bir türlü hayata geçirememişti. Elini kaldırıp, Jean Valjean'ın yakasına her yapışmak istediğinde, sanki binlerce kilo ağırlığındaki bu el yanına düşmüştü.

Aklından bir ses şöyle seslenmişti:

«Pekâlâ, kurtarıcını teslim et. Daha sonra Ponce-Pilate'in(*) leğenini getir ve ellerini yıka.»

Daha sonra düşüncelerini kendisine çeviriyor ve o yüceleşen Jean Valjean'ın yanı sıra, kendisini epey küçülmüş sayıyordu. Bir kürek mahkûmuna minnet borçluydu.

Fakat kendisi de suçlu sayılırdı. Neden onun adamın kendisini kurtarmasına rıza göstermişti? Şu barikatta onun ölmeye hakkı vardı. O, bu hakkı kullanmalı, diğer asilere seslenip onları yardımına çağırarak, Jean Valjean'dan kurtulup kendisini zorla kurşuna dizdirmeliydi. Keşke bunu yapsaydı.

En dayanılmaz acısı, kesin inançlarının kayboluşuydu. Sanki köklerinden kopartılmıştı. Artık yasa, yetkenin üstünlüğü onun elinde sadece bir koçandı. Hiç bilmediği vicdan azaplarıyla kıvranıyordu. Kendisinde apansız bir ihtilal başlamıştı. Duygusal bir ihtilal. O zamana değin belirli ölçüler, bilinen düzeylere uygun yaşamıştı, demek salt dürüst olmak dürüst yetmiyordu. Hiç umulmadık çeşitli olaylar onu etkilerine almışlardı. Ruhu farklı bir dünyaya açılmıştı. Kabullenilen ve yanıt verilen iyilik özveri, merhamet, acımanın yetkeye olan şiddetli baskısı, insanlara du-

---

(*) Ponce-Pilat: Romalı Vali. İsa'yı çarmıha germeleri için Yahudiler'e vermiş ve sonra bu işte kabahatli olmadığını göstermek ister gibi ellerini yıkamıştı. Bunun yanı sıra, Fransızcada «elini yıkamak» hiçbir şeyden sorumlu olmamak anlamındadır.

yulması gereken saygı, artık kesin suçlamaları bitirmek, lanetlemelerin bitimi, yasanın gözünde bir damla yaş, insanların adaletine ters düşen bir Tanrı adaleti. Javert karanlıklar içinde hiç bilmediği manevi bir gücün korkunç doğuşunu algılıyordu, bundan hem gözleri kamaşıyor, hem de korkuyordu. Kartal bakışlarına zorlanan bir baykuş.

Birçok şeyi kabullenmek durumunda olduğunu, ayrıcalıkların olduğunu, yetkenin bile yanılabileceğini, bazı olaylar için kuralların bile geçerliliği olmadığı, her şeyin kanunlara uyamayacağı, en olmayacak şeyle karşılaşabileceği, bir kürek mahkûmunun faziletinin bir memur faziletine tuzak kurabileceği, canavar sanılanın ilahi olabileceği, kaderin böyle inanılmaz tuzakları olduğunu düşünüyor ve kendisinin bile böyle bir belaya uğradığını düşünüp çaresizleşiyordu.

İyiliğin varlığına değinmek zorundaydı. Evet bu kürek mahkûmu çok namuslu davranmıştı, hem inanılır gibi değil, kendisi de aynı biçimde davranmıştı. Ahlakı mı bozuluyordu ne...

Kendisini hain buluyor ve iğreniyordu.

Javert için ideal insan olma, yüce olma, benzersiz olma değildi; onun için ideal insan, kusursuzdu.

Oysa kendisi de yanılmıştı.

Nasıl bu hale gelmişti? Bütün bunlar nasıl gerçekleşmişti? O kendisine bile bunu söyleyemiyordu. Başını ellerinin arasına alıyor ve bütün afallamasına rağmen, bu vartayı atlatamıyordu.

O sürekli Jean Valjean'ı kanuna teslim etmeyi düşünmüştü. O kanunlar ki, Jean Valjean'ın esiri olduğu ve kendisinin de kölesi olduğu şeylerdi. Bir an bile Jean Valjean'ı elinde tuttuğunu ve onu salıvereceğini düşünmemişti. Bu öylece oluvermişti. Birden eli açılmış ve onu bırakmıştı, bunu kendisi de fark etmemişti.

Sırları önünde her türlü yenilik seriliyordu. Kendi kendisine soruyor, bunlara karşılık veriyor ve bu karşılıklarla korkuyordu. Kendi kendisine sürekli aynı şeyi soruyordu: «Şu kürek mahkûmu, habire kovaladığım şu çaresiz sefil adam, beni ayağınının altında buldu, rahatça ezebilirdi, intikam alabilirdi, bunu kendi

güvenliği için yapmaya mecbur olduğu halde, bana canımı bağışladı? Bununla ne yaptı ki? İşini mi? Hayır, daha çoğunu. Ben onu bağışlarken ne yapmış oluyorum, işimi mi? Hayır, daha çoğunu. Demek işi bile aşan yücelikler bulunuyor!»

Düşünmesi bile ürkütüyordu. Terazi kayıyor, denge bozuluyor, kefelerden biri boşluğa düşüyordu. Diğer kefe gökyüzüne yükseliyordu. İki kefe de korkunçtu, yukarıdaki de aşağıdaki ölçüsünde korkunçtu. Aslında o ne Voltaire yanlısı, ne de filozoftu. İnançsız da sayılmazdı, tam aksine, onun kiliseye büyük bir saygısı vardı. Onun için «Din» ve «kilise» de toplum yetkesinden parçalardı. Javert için «düzen» her şeydi, düzen «dogma» idi ve o da bununla kalıyordu. Ergenlik yaşına geldiğinden beri, onun her şeyi işiydi. Bunu söylerken hiç abartmıyoruz, kelimeleri gerçek anlamlarına uygun kullandık. İnsan sanık olduğu gibi, polis de olur. Onun şefi Emniyet Amiri Mösyö Quisequet'ti, o güne değin, daha büyük bir amiri, Tanrı'yı hiç aklına getirmemişti.

Şimdi henüz şef olan Tanrı'nın ayırdındaydı ve bu da onu tedirgin ediyordu.

Bu hiç umulmadık varlık, onu allak bullak ediyordu, o bu şefi ne yapacaktı? Javert'e göre, yönetici karşısında memur sürekli eğilir, ona asla itaatsiz davranmaz, onu suçlamaz, onunla tartışmazdı. Kendisini bu kadar afallatan bir amir karşısında, istifa etmekten başka yolu yoktu.

Evet ama Tanrı'ya istifasını nasıl sunacaktı?

Ne olursa olsun, dönüp dolaşıyor ve sürekli aynı yere geliyordu. Tek bir gerçekle dehşete düşmüştü, firari bir suçluyu göz göre göre salıvermişti. Bir kürek mahkûmunun gitmesine göz yumuyordu.

Kanunların ilgilenmesi gereken bir adamı kanunlardan uzak tutuyordu. Bunu yapmıştı, ne yapsa anlamıyordu. Kendi kendisinden bile emin değildi. Yaptığının nedenlerini bile anlamlandıramıyordu. O güne değin, gölgeli bir ilkesizliğin doğurduğu o dar kafayla yaşamıştı. Şu anda bu inanç, onu bırakıyor, bu dürüstlük ondan uzaklaşıyordu. Bütün inançları siliniyordu. Hiç isteme-

diği gerçekler aklını karıştırıyordu. Demek artık farklı biri olmalıydı. Derken, gözlerindeki örtünün açıldığını fark etti, vicdanı da böyle bir operasyondan sonra ışıkla dolmuştu.

Ama hiç istemediği şeyler görüyordu. Kendisini boşalmış, beş para etmez, hayattan kopmuş hissediyordu.

Yetkesi öldüğüne göre, artık hayatın anlamı da kalmamıştı. Korkunç bir durum, hislenmek...

Taşlaştıktan sonra kuşkulanmak, yasanın potasında erimiş cezanın heykeli olup da, birden tunç bağrında bir kalbin attığını sezmek, bu ne herzeydi! İyiliğe iyilikle yanıt vermek, o güne değin fenalık olduğunu bildiğinin iyilik olduğunu görmek, bekçi köpeği olduğu halde efendisinin elini yalamak, buz olup gitmek, kıskanç olup da ansızın bir ele dönüşmek. Birden parmaklarının açıldığını hissetmek, bırakmak, Yüce Tanrım, ne dayanılmaz!

Atak biri olup, apansız gerilemek, yolunu kaybetmek.

Kendisine şunu da itiraf etmek durumunda kalmıştı. Aldanmazlığın sürekli olmadığını anlamak. Dogmada bile aldanma mümkün, kanun her şey değildir. Toplum mükemmel olamaz, yetke bile bazı sarsıntılara uğrayabilir, değişmezde bile bir değişim olası. Yargıçlar da eni konu insandırlar, kanun da aldanabilir, mahkemeler de yanlış bir hükme varabilirler... Bu da, tertemiz gökyüzünde bir çatlak anlamına gelir.

Javert epey tuhaf ve ifadesi zor bir ruh hali içindeydi. Sakin bir vicdanın ayartılması, bir ruhun yönelim değişikliği, doğru yolda hızla itilen bir iffetin Tanrı'ya gelip parçalanması. Evet, aslında bu da epey anlaşılmaz bir şeydi. Düzenin devam ettiricisi, yetkenin makinisti, o sarsılmaz ve kör, demir atının üzerinde bir gün ışığıyla atından düşüyordu. Değişmeyen, doğrudan, dümdüz, geometrik, bilinmez, kusursuz, nasıl bükülür, nasıl eğrilirdi? Lokomotif için de farklı bir yol olası mıydı?

Her zaman insanın içinde yaşayan, her zaman sahte vicdana karşı olan o gerçek vicdan Tanrı, kıvılcımı sönmekten men eden, ışığa güneşi anmasını buyuran, yanlış bir kesinle karışan gerçek mutlakı, ruha tanıtmayı sağlayan zor, bu kusursuz olay iç evrenimizin en hoş gösterisi. Javert bunu nasıl anlardı? Javert

anlayabiliyor muydu? Hayır. Fakat yine de bu korkunç anlaşmazın karşısında aklının zorlandığını seziyordu.

Kendisi bu tansığın değişkeni değil, kurbanıydı. İstemediği halde göğüs geriyordu. Soluğu bile sonsuza kadar daralmıştı.

Başının üstünde bilinmezi taşımak; Javert, buna alışkın değildi. Şimdiye değin hep bilinen şeylerle kuşatılmıştı. Tek bir düzey, şeffaflık içinde hiçbir meçhulün, hiçbir karanlığın bulunmadığı sistemli, dakik, sınırlı, kapalı ve hiçbir sürprizi olmayan bir düzey. Burada, ne düşülür, ne de baş dönerdi. Javert, meçhulü yalnızca altlarda görmüştü. Karmaşık, umulmadık, karmaşanın düzensiz açılışı, bir uçuruma düşme ihtimali, böylesi şeyler isyancıların, kötülerin, sefillerin kaderiydi. Artık kendisi, öteleniyordu ve şu beklenmedik manzarayla dehşete düşüyordu.

Ama nasıl olurdu bu? Her şey parçalanıyor, dağılıyordu. Kime güvenilecek, kime inanılacak? İnanılan şeyler de çöküyordu.

Toplum zırhının hatasını da yüce bir yüce bulup çıkarabiliyordu? Demek kanunların namuslu bir memuru, bir an, kendisini iki cinayet arasında buluyordu. Bir adamın firarına izin verme suçuyla onu enselememe suçu. Devletin memuruna verdiği talimatnamede her şey yazılı değil miydi? Görevde çıkmazlar olabilir miydi? Yüce Tanrım, bütün bunlar nasıl olabilirdi? Eski bir kürek mahkûmunun, mahkûmiyetle ezilen bir adamın, ansızın dikleşmesi ve haklı olabilmesi nasıl ihtimal dahilinde olabilirdi? Bu olacak iş miydi? Demek öyle haller oluyordu ki, kanun bile değişken cinayetin önünde af dileyip geri çekiliyordu.

Bunlar oluyordu, evet. Javert bunları görmüş, bunlara dokunmuştu, bunları inkâr etmek bir yana, buna katılmak zorunda kalmıştı. Bunlar gerçekti, gerçek olayların bu kadar biçim değiştirmesi ne de korkunçtu!

Olgular işlerini yapsalar, kanunun kanıtları olurlardı. Olaylar Tanrı tarafından başlatılır. Demek artık anarşi de göklerden gelecekti.

Durum böyleydi ve acısının çoğalmasında ve keder bunalımında, izlenimlerini hale yola koyacak her şey siliniyordu. Artık toplum, insanlık ve dünyanın gözleri önünde mide bulandırıcı

çizgilerle özetleniyordu. Demek cezalandırma, yargılanma, kanunlara gösterilmesi gereken saygı, en yüce mahkeme kararları, savcılar, hükümet, önyargı ve bastırma, resmi bilgelik, yasal şaşmazlık, yetke ilkesi, siyasal ve sivil emniyete dayalı bütün tanıklar, egemenlik, hak, kanundan sızan mantık, sosyal kesinlik, halk gerçeği, bütün bunlar yıkıntı, parçalar ve karmaşaydı. Kendisi bile, düzen yanlısı Javert, polis hizmetinde o satılmaz, namuslu adam, toplumun o uyanık bekçi köpeği bile yenilmişti. Bütün bu harabe üzerine dikilmiş bir adam vardı, başında yeşil başlık ve alnında bir nur.

İşte ruhunun gördüğü müthiş şey!

Buna nasıl göğüs gerilirdi?

Şiddet yüklü bir durumdu bu. Bundan sıyrılmanın iki çaresi vardı. Biri Jean Valjean'a gidip onu tekrar içeri tıkmak. Ya da...

Javert, başı yukarıda dayandığı korkuluktan ayrıldı ve tok adımlarla en yakın karakol olan Châtelet Meydanındaki karakola gitti.

Oraya varınca, içeride bir belediye çavuşunu gördü ve girdi. Kapının itilme biçimiyle adamlar onu tanıdılar. Javert ismini söyledi, kartını gösterdi ve bir mumla aydınlanmış masaya geçti. Masada kurşundan bir hokka, kalem ve yazılacak tutanaklar için üst üste konmuş boş kâğıtlar...

Hasır bir sandalyeli bu masa bir kurum sayılır, bu her karakolda vardır, içinde testere talaşı olan şimşir kâse ve kırmızı balmumları ile dolu karton bir kutu da masa takımını tamamlar. Devletin yazınsallığı burada başlar.

Javert kalemi aldı, önüne bir kâğıt çekti ve yazmaya başladı:

HİZMET İÇİN BAZI İZLENİMLER:

Sayın müdürün önce şunlara bakmalarını rica ediyorum:

Tutuklular soruşturmaya getirildiklerinde pabuçlarını çıkarıp taşlar üstünde, yalın ayak yürüyorlar ve üşütüyor. Bu da gereksiz revir giderlerine neden oluyor.

İzleme sistemi aralıklı memurlar koyma şartıyla iyidir, fakat önemli hallerde en azından iki memur, birbirlerini gözden kay-

betmemelidirler. Adamlardan biri herhangi bir terslik yüzünden görevini hakkıyla yapamayacak olursa, diğeri onu izleyip yerine geçebilsin.

Madalonette Cezaevi yönetmeliğinin tutukluya parasını kendisi verirse, bir sandalye vermemesinin nedeni anlaşılamıyor.

Madelonette Cezaevi kantininde sadece iki parmaklık var, bu da kantinci kadının elinin tutukluklara değmesine neden oluyor.

Kendilerine «çığırtkanlar» diyen tutuklular diğer mahpusları ziyaret günlerinde, görüşme odasına çağırıyorlar ve bunun için onlardan iki metelik alıyorlar, bu hırsızlıktır.

Kaçan bir iplik için, dokuma işliğinde tutuklunun parasından on metelik kesiyorlar. Bu da üstlenicinin yolsuzluğu; çünkü dokunan kumaş diğerlerinden daha kötü değil.

Force Cezaevi ziyaretçilerinin çocukların avlusundan geçip Sainte-Marie L'lgyptienne salonuna girmeleri epey kötü bir durum.

Müdüriyet avlusunda, jandarmaların her gün tutukluların soruşturmalarından söz ettikleri biliniyor. Kutsal bir görevi olan bir jandarmanın böyle lafazanlık etmesi düzensizliktir.

Kantinci Madam Henri epey iffetli bir hanımdır, kantini de tertemiz, ama bir kadının cezaevinde kantincilik etmesi pek hoş değil. Eşsiz bir uygarlığın cezaevi olan Conciergerie Cezaevine yakışmaz.

Sakince ve çok okunaklı bir yazıyla kalemini kâğıtta cızırdatıp bir şey atlamadan bunları yazdı. Son satırın altına imzasını attı.

JAVERT
1. Sınıf Müfettiş

Châtelet Meydanı Karakolu:
7 Haziran 1832, saat bir, sabah.

Javert, kâğıdın mürekkebini kuruttu, katladı, mühürledi, kâğıdın altına: «Yönetim İçin Not» diye yazdı ve masada bırakıp, karakoldan ayrıldı. Camlı ve parmaklıklı kapı ardı sıra kapandı.

Châtelet Meydanından tekrar geçti, rıhtıma geri döndü, yaklaşık yirmi dakika önce bıraktığı yere geri döndü ve aynı biçim-

de dirseğini korkuluğa yasladı, sanki hiç kıpırdamamış, ordan bir an ayrılmamıştı.

Karanlık çökmüştü. Gece yarısından hemen sonraki ölüme benzeyen korkunç vakitteydi. Bulutların örtüsü yıldızları saklıyordu. Gökyüzünde tekinsiz bir karanlık vardı. Oradaki evlerin hiçbirinde ışık yoktu, kimsecikler geçmiyordu oralardan, alabildiğine tenha sokaklar ve bomboş rıhtımlar, Notre Dame Kilisesi ve Adalet Sarayının kuleleri gecede çizgiler çizmişlerdi. Sokak lambası rıhtım taşlarını kızıla boyuyordu. Arka arkaya beliren köprülerin gölgeleri siste biçim değiştirmişti. Yağmurlar nehrin sularını iyice yükseltmişti.

Okurun hatırlayacağı üzere, Javert'in dayandığı korkuluk Seine Nehrinin o tehlikeli girdabının üstündeydi. Burası sonsuz bir hayat gibi, çözülüp tekrar örülen bir anafor getirmişti meydana.

Javert eğilip baktı. Her şey simsiyahtı. Hiçbir şey görünmüyordu. Bir köpük sesi duyuluyor, fakat nehir görünmüyordu. Bu baş döndürücü karanlıkta kimi zaman, bir ışık beliriyordu ve kıvrılarak uzayıp gidiyordu. En zifiri gecede bile, şu ışığı yakalar ve onu bir yılana benzetir. Işık kayboluyor ve her şey tekrar belirsizleşiyordu. Sonsuzluk orada açılmış gibiydi. İnsanın altında gördüğü şey, su değil uçurumdu. Rıhtım duvarı yalçın ve belirsiz sise karışıp gecenin sonsuzluğuna ekleniyordu.

Hiçbir şey görülmüyor, ama suyun düşmanca soğukluğunu ve nemli taşların küflü kokusu duyuluyordu. Bu uçurumdan, yabanıl bir soluk yükseliyordu. Nehrin kabarması seçilmiyor, seziliyordu. Dalganın acıklı fısıltısı, köprü kemerlerinin sıkıntı yüklü büyüklüğü, bu karanlık boşlukta düşme ihtimali, bütün bu gölgeler korkuyla yüklüydü.

Javert, bir zaman kımıltısız durdu, bu gölgelere bakıp, görünmeyeni ilgiye benzer bir kararsızlıkla izledi. Sular hışırdıyordu.

Sonra şapkasını çıkarttı, rıhtımın üstüne bıraktı. Geciken yayaların bir hortlak sanacakları uzunca boylu ve karanlık bir gölge korkulukta dikildi. Seine Nehrine eğildi, tekrar dikilerek gölgeler arasına düştü. Uğultulu bir su sesi duyuldu ve bu kara gölgenin gizli kıvranışlarını gölgelerden başka gören olmadı.

BEŞİNCİ KİTAP

DEDE VE TORUN

1

ÇİNKO KAPLI AĞAÇ

Değindiğimiz olaylardan hemen sonra, Boulatruelle isimli adam, koyu bir heyecan yaşadı.

Bu adam, kitabımızın karanlık bölümlerinde sözü geçen ve Montfermeil'de yaşayan taşçıydı..

Hatırlanacağı üzere, Boulatruelle gece işlerinin adamıydı. O bir yandan taş kırar, öte yandan, yoldan geçenleri soyardı. Hem yol işçisi, hem de hırsız olduğundan, onun bir düşü vardı. O, definelere inanırdı, özellikle Montfermeil ormanında böyle bir gömü olduğuna emindi. Bir gün, toprak altında para bulmayı düşlüyor ve bu arada vakit yitirmemek için, yolcuların ceplerinden bir şeyler çalıyordu.

Şimdilik epeyce tedbirli davranıyordu. Yakayı zor bela kurtarmıştı. Yakalanmasına az kalmıştı. Hancıların inindeki diğer haydutlarla yakalanmış ve kötü bir huyu sayesinde kurtulmuştu. Evet, sarhoşluk onu kurtarmıştı. O anda yapılan bir araştırma sonunda, onun orada ne amaçla bulunduğu kesin biçimde anlaşılmamış, sarhoş adamın hırsız mı, yoksa onların bir kurbanı mı olduğu kanıtlanamamıştı. İşte o tuzak gecesi, böylece paçayı kurtarmış ve serbest kalır kalmaz, hemen Montfermeil çevresine geri dönmüştü. Eski işine başlamıştı, aslında biraz süklüm püklümdü, epeyce de dalgındı, ama yine de dışarıda olmanın mut-

luluğuyla bir süre başını derde sokabilecek hırsızlık işlerinden uzak kalmaya karar vermişti. Onun geçirdiği o şiddetli heyecanın nedeninden de söz edelim.

Boulatruelle bir sabah, her zamanki gibi, işine gitmek için ormandaki barakasından ayrılmıştı. Epeyce erkenciydi, henüz gün doğmamıştı. Bir ara sadece arkadan bir adamı görür gibi oldu, fakat uzaklık ve alacakaranlığa rağmen, adamın kılığı kıyafetinde kendisine tanıdık gelen bir şeyler vardı. Genellikle sarhoş olmasına karşın, yine de, Boulatruelle'in güçlü bir hafızası vardı. Böyle uyanık olması, onun gibi, kanunla başı sürekli belada olan biri için epey faydalı oluyordu bu.

«Vay canına! Şuna benzer birini ne zaman ve nerede gördüm?» diye söylendi. Fakat buna yanıt bulamadı. Herhalde, tanıdığı birine biraz olsun benziyordu.

Boulatruelle, kim olduğunu çıkaramadığı adama dair aklında bazı yakınlaştırmalar yaptı. Adam buralı değildi, herhalde başka yerden olmalıydı. Çünkü o vakitlerde ilçeden posta arabası geçmezdi. Bütün gece yürümüş olmalıydı. Nereden geliyordu? Fazla uzaklardan olmasa gerek, çünkü üzerinde ne yol çantası vardı, ne başka bir şey.

Paris'ten geliyor olabilirdi. Bu ormanda ne arıyordu? Özellikle herkesin uyuduğu vakitte buraya neden gelmişti?

Boulatruelle'in aklına gelen ilk şey, define oldu. Belleğini araya araya orada bir ışık yanmasına neden oldu. Belli belirsiz, yıllar önce tıpkı buna benzeyen bir adamı, yine bu ormanda görmüş olduğunu hatırlar gibiydi.

Bu derin düşünceler içinde, başı göğsüne inik, dalgınca duruyordu. Tekrar başını kaldırdığında adamın kaybolduğunu gördü. Orman ve gölgeler adamı içlerine çekmişlerdi.

«Kahrolası!» diye söylendi, «onu bulacağım ve şu adamın inini meydana çıkaracağım. Alacakaranlıkta ormanda yürüyüşler yapan şu ahmağın sırrını çözeceğim. Orman benim ormanım, burada kimsenin gizli kapaklı işler görmeye hakkı olamaz!..»

Epeyce sivriltilmiş olan küreğini kaptı.

Homurdanarak:

«İşte bir adamı da, toprağı da hallaç pamuğu gibi atacak bir silah!»

Bir ipucunu izler gibi, adamın sabahleyin aldığı yolu tahmin ederek çalılar arasında yürümeye başladı.

Yüz adım gitmişti ki, ufukların pembeleştiğini fark etti, ortalık ağarıyordu. Bu aydınlığın da iz arama işinde yardımı oldu. Kum üzerinde bazı taban izleri, çiğnenmiş otlar, ezik çalılar, onlar arasında kırılmış genç fideler, bir iz üzerinde olduğunu gösteriyordu.

Bir süre öylece yürüdü fakat apansız izleri kaybetti. Vakit geçiyordu. Ormanın daha da içine daldı ve küçücük bir tepeye vardı. Ötelerden neşeli bir havayı ıslıkla çalan bir avcının geçtiğini gördü, sonra bir ağaca tırmanmayı akıl etti. İhtiyarlığına rağmen Boulatruelle keçi gibi çevikti. Hemen oracıkta yüksek bir gürgen ağacı gördü. Boulatruelle en yüksek dala çıktı.

İyi fikirdi bu, ormanın o en vahşi kısmını gözleriyle aranırken o esrarengiz yolcuyu fark etti.

Ne yazık ki görmesiyle kaybetmesi bir oldu.

Adam büyücek ağaçlarla sınırlı bir açıklığa girmiş, daha doğrusu kayboluvermişti. Boulatruelle, ormanın o köşesini iyi bilirdi, çünkü burada bir taş kütlesinin hemen yanında, bedeni çinkoyla kaplı hasta bir kestane ağacı vardı. Bu açıklığa bir zamanlar Blaru Tarlası derlerdi. Otuz yıldır herhangi bir şey için oraya yığılan o taşlar kuşkusuz hâlâ oradadır. Hiçbir şey bir taş yığını kadar ömürlü olmaz, belki tahta bir parmaklıkla hayat süresini kıyaslayabiliriz... Ah Tanrım, uzun yaşamak için ne kadar önemli bir gerekçe...

Boulatruelle sevinçten kanatlarla, ağaçtan uçar gibi, kendisini yere attı. Gizlenen avın inini bulmuştu, şimdi sıra yakalamaya gelmişti. Hayalindeki o kusursuz gömü, o büyük define, herhalde oradaydı.

Fakat o açıklığa ulaşmak o kadar kolay değildi.

Binbir zikzak oluşturan yollardan geçmek hiç almasa bir çeyrek saat alırdı. Doğru yolu izleyecek olsanız fazlasıyla dikenli ça-

lılardan geçmek gerektiği için, en azından bir yarım saat sürerdi. Boulatruelle bir ahmaklık etti, bunu anlamak istemedi, düz yola inandı. Aslında çoğu zaman bu yol bir göz yanılgısı olup epey kişiyi mahvetmiştir. O dikenli, sık çalılık ona daha iyi bir yol gibi geldi.

«Rivoli Caddesinin kurtlar kısmından geçelim,» dedi.

Her zaman çetrefil yoldan gitmeyi kendisine kural edinen taşçı, bu kez doğru yolu izleme gafletine düştü.

Kendisini çalıların arasına attı.

Çobanpüskülleri, ısırganlar, akdikenler, yabangülleri, devedikenleri önünü kesti. Epeyce tırmalandı, hayli hırpalandı.

Bayırın hemen eteğinde bir su birikintisi oluşmuştu, onu dolaşmaya mecbur kaldı.

Nihayet çalılığa geldi. Kırk dakika sonra, Blaru Tarlasına vardığında kan ter içinde, ıslak, soluk soluğa, yüzü gözü kan içinde, yabanıl bir halde açıklığa vardı.

Boulatruelle o taş kütlesine koştu, taşlar öylece duruyorlardı. Kimse dokunmamıştı.

Adam ise ormanda yokolmuş gibiydi. Nerede? Ne tarafta? Hangi çalılıkta? Bunu anlamak mümkün değildi.

İşin en hazin yanı, o çinko plakalı ağacın önündeki taş kütlesinin yakınında, toprağın demin kazıldığı anlaşılıyordu, bir delik, bırakılan bir kazma vardı ve bir de çukur.

Çukur bomboştu.

Boulatruelle sıktığı yumruklarını göklere kaldırdı:

«Hırsız» diye bağırdı.

2
İÇ SAVAŞTAN ÇIKAN MARİUS, AİLE SAVAŞINDA

Delikanlı, uzun süre hayatla ölüm arasında gidip geldi. Birkaç hafta sayıklamalarla karışık ateşlendi, bunlar başındaki yaraların neden olduğu beyin dokusu bozulmalarındandı.

Gece boyu sürekli Cosette'in ismini sayıkladı, bunu can çekiş-

menin o çaresiz ısrarıyla yineleyip durdu. Bazı doku yaralarının genişliği kritik olduğu için, yaraların ateşi, hastayı öldürebilirdi. Bazı iklim etkileri, hava değişimi, basınçlı ya da fırtınalı hava riskli olabilirdi. Hekim epey kaygılıydı, sürekli aynı şeyi söylüyordu:

«Hastayı heyecanlandırmayın.»

Pansumanlar yorucuydu. O günlerde, gazlıbezlerin yaraya yakıyla yapıştırılması henüz bilinmiyordu. Nicolette sargıbezleri için tavana kadar değecek çarşaf ve çamaşır harcadığını söylüyordu. Klorlu losyonlar ve gümüşnitratlı ilaçlarla kangren güçülükle önlendi. Tehlike olduğu sürece Mösyö Gillenormand torununun başında perişan halde bekledi. O da Marius gibi bir ikilem yaşadı. Ne sağ, ne ölü.

Her gün, hatta zaman zaman günde iki kez, ak saçlı çok şık giyimli (kapıcının tanımlaması), «beyefendi tavırlı bir adam» yaralının haberini almaya geliyor ve epey büyük bir paket bırakıyordu. Sargıbezleri.

Nihayet yedi eylül sabahı Marius'ün dedesine komada getirildiği o geceden dört ay sonra, hekim onun artık kurtulduğunu söyledi. İyileşme dönemi başlıyordu. Fakat yine de o kırık köprücükkemiğinin oluşturduğu bazı komplikasyonlar nedeniyle, Marius daha iki ay daha sırtüstü yatacaktı. Aslında bu sürekli böyle dir, sürekli kapanmak bilmeyen bir yara hazırdır.

Uzun sürmüş bu hastalık ve bu uzun iyileşme dönemi, onu sayısız kovalanmalardan kurtaracaktı. Fransa'da altı ay gibi bir süre geçtikten sonra bitmeyen kin yoktur. İsyanlar aslında bütün toplumun kabahati sayıldığı için, çoğu zaman bunlara göz yumulur.

Emniyet Amiri Guisquet'nin epey zalimce bir buyruğu, hekimlerin yaralıları ihbar etmesi talimatı, kamuoyunu o kadar öfkelendirmişti ki, en başta kral olmak üzere, yaralılar bu öfke örtüsü altında sakalanıp korundular. Savaşta esir olanlar dışındakiler, askeri divan tarafından huzursuz edilmedi. Bundan dolayı da Marius'e karışmadılar.

Mösyö Gillenormand önce acılara, kedere, daha sonra mutluluklara kapıldı. Geceleri sabahlara değin Marius'ün başında beklememesi için bütün ev halkı işbirliği etti. Rahat koltuğunu to-

rununun yatağı yanında taşıtmış, oradan bir yere ayrılmıyordu. Sargıbezleri için kızından konaktaki en nadide, en ince ketenleri kullanmasını buyurdu.

Fakat aklı başında bir kadın olan Gillenormand Teyze, bu hoş çarşafları korumanın bir çaresini buldu. Fakat yine de bunu babasından gizli yaptı. Mösyö Gillenormand sargı ve kompres için patiskanın, amerikanbezi kadar uygun olmadığını, eski ketenin yeni ketenden daha yumuşak olduğunu söylediklerinde bunu dinlemek bile istememişti. Kızının aşırı tutuculuğundan utanıp kaçtığı pansumanlarda sürekli bulunuyordu. Ölü derileri makasla kestiklerinde, «Ay, of» diye inlemesi, yürek parçalıyordu. Titrek elleriyle, yaralı torununa bir fincan ıhlamur uzatışı epey acıklıydı. Hekimi soru yağmuruna tutuyor, sürekli aynı şeyleri üsteleyerek sorduğunu da hemen unutup, tekrar başlıyordu.

Marius'ün belayı atlattığını hekimden duyduğu gün, babacan dede sevinçten delirecek gibi oldu. Kapıcısına üç altın bahşiş verdi. Gece kendi odasına çekildiğinde, parmakların zil gibi kullanarak, bir gavot dansı(*) etti ve şu şarkıyı söyledi:

Jeanne Fougere'de doğmuştu,
Çoban kızları vardır orada,
Ah o elbisesiyle,
Ah, ne de ayartıcıydı!

Asıl aşkı onda buldum,
Gözlerimde onu gördüm,
Okunu attı
Mahvetti beni!..

Onu ben her zaman sevdim,
Diana'dan(**) yüce buldum.
Jeanne'nin o biçimli göğüsleri,
Delirtti beni!..

(*) Gavot Dansı: 17. yüzyılın bir dansı
(**) Diana: Ay ve Av Tanrıçası.

Daha sonra bir iskemlenin önüne diz çöktü, onu kapıdan izleyen Basque, dua ettiğini gördü. O güne değin, Mösyö Gillenormand Tanrı'ya inançsızdı.

Torununun iyileşmesinin her devresinde dede, başka çılgınlıklar deniyordu. Nedenini bilmeden, günde kaç kez konağın merdivenlerinden inip çıkıyordu. Bir yığın anlamsız davranış sergiliyordu, komşularından biri olan güzel bir genç kadın, bir sabah ondan koca bir buket çiçek alıp afalladı.

Mösyö Gillenormand göndermişti. Alımlı kadının kocası bir kıskançlık yarattı. Mösyö Gillenormand hizmetçisi Nicolette'yi dizlerine oturtmaya çalışıyor, Marius'e «Mösyö le Baron», diye sesleniyor ve durup dururken «Yaşasın Cumhuriyet!» diye bağırıyordu.

Hekime sürekli:

«Artık tehlike yok, değil mi?» diye soruyor, Marius'e sevecen gözleriyle bakıyordu. Torunu yemek yerken, onu gözleriyle okşuyordu. Artık iyice değişip farklı biri olmuştu. Kendi kendisini unutmuştu. Marius evin beyiydi. Onun bu kendisinden vazgeçmesinde sevinç, mutluluk vardı. O artık torununun torunu gibiydi.

Bu sevinçle çocukların en saygınıydı. Henüz iyileşme döneminde bulunan hastasını yormamak için, arkasına geçip gülümsüyordu. Memnun, mutlu, sevinçli, şirin, genç olmuştu. Yüzünü aydınlatan ışığa, beyaz saçları daha sevimli bir şey katıyordu. Yüzdeki kırışıklara incelik karıştığında, ihtiyarlık epey sevimli olur. Mutlu bir kocamışlıkta bir şafak aydınlığı bulunur.

Marius ise bütün bu şımartmalar, bu ilgi arasında, tek bir düşünceye takılıydı. Sürekli onu düşünüyordu: genç kızı.

Ateşi düşüp sayıklamalardan kurtulduğundan beri onun ismini söylemiyordu ve karşısındakiler onun unutmuş olduğunu sanabilirlerdi. Ama o yalnızca ruhu dolu olduğu için sessizdi.

Genç kızın nerede olduğunu bilmiyordu. Şu Chanvrerie Sokağı onun aklında koyu bir bulut gibiydi. Belli belirsiz bir şeyleri seçer gibi oluyordu: Eponine, Gavroche, Mabeuf Baba, Thenardierler. Sonra barikatın tozuna dumanına karışan yiğit arkadaşları, bu kanlı macerada Mösyö Fauchelevent'in o anlaşılmaz ge-

lişi de onda bir fırtınada oluşan bir bulmaca etkisi bırakıyordu. Kendi hayatına dair hiçbir şey bilmiyor, anlamıyordu. Nasıl ve kim tarafından kurtarıldığını bilmiyordu. Aslında yanındakilerden hiç kimse bu konuda fazla bir şey bilmiyordu. Geceleyin bir kira arabasında dedesinin konağına getirtilmişti. Geçmiş, bugün, gelecek, her şey Marius için belirsiz bir sisle sarılıydı, fakat bunda, hareketsiz bir nokta, belirgin bir çizgi, asla şaşmayan kaya gibi dayanıklı bir yan vardı, Cosette'i tekrar bulmak, Marius için hayat demekti, kalbinin derinliklerinde Cosette'siz bir hayatı düşünmeyeceğine yemin etmişti. Bundan dolayı sabit bir düşünceye saplanmıştı, yaşamasını isteyen herhangi birinden, dedesinden, kaderden, cehennemden, kaybettiği cennet bahçesinin kendisine geri verilmesi için üsteleyecekti.

Engellerin varlığını biliyordu.

Burada bir ayrıntı verelim, dedesinin olanca şefkati ve özenine rağmen, Marius ona karşı yumuşamamıştı, ona yine de kayıtsız davranıyordu. Hem durumunun olanca açıklığını bilmiyordu, o hasta aklının yarattığı kuşkularda dedesinin sevgisinden kuşkulanıyordu. Sanki ihtiyar adamın kendisini yeneceği gibi bir izlenimi vardı. Biçare ihtiyar boşu boşuna, ona tatlı tatlı gülümsüyordu. Marius, kendisi henüz konuşmadığı için dedenin kendisine bu kadar uysal davrandığını aklına koymuştu. Kendisi Cosette'in ismini söyleyecek olsa, dede de hemen değişir, yüzündeki o iyilik maskesini atardı. İşte o zaman, yine o eski meseleler ortaya çıkacak, ailevi sorunları çıkacaktı. Bunları düşünen delikanlı giderek katılaşıyordu.

Sağlığı düzelip canlandıkça, eski kinleri de uç veriyordu. Belleğin o eski yaraları açılıyordu. Marius maziyi düşünüyor, babası Albay Pontmercy, dedesiyle arasına giriyordu. Dedesinden hiçbir şey beklemeyeceğini, onun hiçbir zaman iyi biri olmadığını, babasına epey sert, merhametsiz davrandığını unutamıyordu. İyileştikçe dedesine daha da katı davranıyordu. İhtiyarcık tatlı tatlı azaplar içindeydi.

Mösyö Gillenormand esasen duygularını ele vermeden bir şeyin daha farkındaydı. Marius eve getirip kendisine geldiği gün-

den beri, bir kez bile kendisine «Baba» dememişti. Evet, aslında ona «Mösyö» de demiyordu, ama hiçbir şey söylemeden konuşma çaresini bulmuştu.

Şurası belliydi ki, bir buhran geliyordu.

Böyle hallerde sürekli olduğu gibi, Marius savaşa başlamadan önce, küçük hamleler yapmayı denedi. Buna «Zemin denetimi» denir. Bir sabah, gazetesini okuyan Mösyö Gillenormand, Konvansiyon hakkında alaycı bir dille konuştu ve Danton, Saint-Just ve Robespierre hakkında kralcı şeyler söyledi.

Marius aksi bir sesle:

«'93'ün adamlarının hepsi devdi,» dedi.

İhtiyarcık sustu ve bütün gün konuşmadı.

Marius hâla çocukluk yıllarının katı, ödün vermez dedesini hatırladığı için, onun bu sessizliğinde bir kin buldu ve zorlu bir didişme işareti verildiğini düşündü. Aklında savaş planları bile kurdu.

Kararı şuydu: dedesi reddettiğinde yaralarının sargılarını açıp, köprücükkemiğini tekrar dağıtacak, yaralarını açıkta bırakacak ve kendisine verilen yemekleri reddedecekti. Onun yaraları silahlarıydı. Cosette ya da ölüm!

Hastaların o bitmez sabrıyla, bu anı bekledi.

3
MARİUS ATAĞA GEÇİYOR

Gillenormand Teyze, ocağın üstüne fincanları yerleştirirken, dede, torununun yüzüne eğildi ve sevgi dolu bir sesle:

«Dinle yavrum,» dedi, «senin yerinde olsam, balık yerine et yerdim. Kızarmış bir dilbalığı iyileşme için iyi ama bir hastanın ayağa kalkmasını sağlamak için, şöyle pişkin bir biftek tercih etmeli.»

Eski gücüne kavuşan Marius, olduğu yerde doğruldu, sıktığı yumruklarını yatağının çarşaflarına koydu ve dedesine aksice bakıp, öfkeli bir ifade takındı:

«Size bir şey söylemek istiyorum.»

«Nedir?»

«Evlenmek istiyorum.»

«Malum, bekliyordum bunu,» diyen Mösyö Gillenormand, şen bir kahkaha attı.

«Nereden biliyordunuz?»

«Biliyorum işte, o güzel kız senin olacak.»

Marius şaşırmış ve sanki gözleri kamaşmıştı, bütün bedeni titremeye başladı.

Mösyö Gillenormand anlattı:

«O güzel kıza kavuşacaksın. Aslında o neredeyse her gün, ihtiyar bir adam kılığında gelip senden haber soruyor. Duyduğum kadarıyla, yaralandığından beri, bütün vaktini ağlamak ve sana sargıbezleri hazırlamakla geçiriyormuş. Ben bilgi aldım, sevgilin o güzel kız, Silahlı Adam Sokağında oturuyor. Onu istiyorsun değil mi, senin olacak... seni afallatım değil mi? Sen kendi kendine küçük hesaplar yapmış ve bir düzen kurmuştun: Ben bunu resmen dedeme söylerim, o direktuar mumyasına, şu kart zamparaya, şu eski kaşara, onun da sayısız macerası oldu, onun da işçi kızları, Cosetteler'i oldu. O da kuşlar gibi cıvıldadı, kanat çırptı, ilkbaharlarını yaşadı, onun da bütün bunları hatırlaması gerek. Göreceğiz, savaş istiyorsun ha! Ya demek boğayı boynuzlarından tutmak istedin? Ben sana bir pirzola öneriyorum, sen de bana 'evlenmek istiyorum' diyorsun. İşte buna, bir konudan diğerine atlamak denir, demek sen benim karşı çıkacağımı sanmıştın, benim bunağın biri olduğuma emindin. Buna ne dersin? Demek deden sandığından daha ahmak çıktı. Bunu ummuyordun, değil mi? Bana atacağın o söyleve yazık oldu aslında, evet Sayın Avukat, bu epey hain oldu, oh olsun sana, dilediğince hırslan. Ben de senin arzuna uyacağım, kız hakkında bol bol bilgi edindim, o çok alımlı, güzel, aklı başında, hanım hanımcık, sürekli sana sargı bezleri yollayan bir çocuk. Şu subay hikâyesi de mavalmış. Sen biraz iyileşince, onu baş ucuna getirtmeyi düşünmedim değil, ama bu sadece romanlarda olur. Aşk öykülerinde genç kızları alımlı yaralıların odasına sokarlar. Bu uygun olmaz. Hem teyzen ne der buna? Ayrıca çoğu zaman sen yarı çıplak yatıyordun. Senin yanından bir an bile ayrılmayan Ni-

colette'ye, sor, odaya bir kadın alınmazdı. Üstelik hekim de bunu yerinde bulmazdı. Güzel bir kız hastanın ateşini geçirmez. Peki tamam artık, bu konuyu kapatalım. Kararlaştırıldı, al senin olsun. İşte bak, ben böyle kötü bir dedeyim. Bak dinle, beni sevmediğini anladım. Şu hayvana kendimi sevdirmek için neler yapmalı diye düşündüm, sonra ansızın zihnimde bir ışık çaktı. Vay canına dedim, elimin altında şu küçük Cosette ne güne duruyor? Kızı ona vereyim, şu sevimsiz torun da belki o zaman beni bir parça sever. Ama sen benim karşı duracağımı, hışım dolu bir sesle, sana saldıracağımı sanmıştın? Hiç de değil, aşk mı peki. Cosette mi peki. Ben de bunu istiyordum. Haydi efendim, ne olur evlenme yüceliğini gösterin. Mutlu ol yavrum!»

Bu sözlerden sonra yaşlı adam hıçkırmaya başladı.

Delikanlının başını o titrek elleri arasına aldı ve kollarıyla onu bağrına bastı. İkisi de gözyaşı döktü. Bu da engin mutluluğun bir alametidir.

Marius: «Babacığım,» diye bağırdı.

İhtiyar:

«Demek beni biraz olsun seviyorsun?» dedi.

Kelimelerin tarif edemeyeceği bir an yaşandı. Her ikisi de mutluluktan tıkanmış gibiydi, konuşamadılar.

Nihayet ihtiyar:

«Oh, oh, artık açıldı, 'babacığım' dediğine göre!»

Marius başını dedesinin kollarından usulca kurtardı ve uysal bir sesle:

«Babacığım,» dedi, «artık iyileştiğime göre, onu görebilirim sanki.»

«Buna da peki, onu yarın göreceksin.»

«Babacığım?»

«Ne?»

«Niye bugün değil?»

«Peki istediğin gibi olsun. Öyle ya, niye bugün olmasın? Tamam, bugün göreceksin. Üç kez bana 'Babacığım' dediğine göre bunu hak ettin. Ben bununla ilgilenirim. Kızı sana getirirler. Karar verildi dedim ya, bu da bir ara şiir gibi yayınlanmıştı. And-

re Chenier'nin(*) 'Genç Hasta' isimli ağıdının son kısmında. Şu Andre Chenier ki, boğazlanmıştı, '93'ün Hay-Yoo devlerince...»

Dede, Marius'ün usulca somurttuğunu görür gibi olmuştu, ama ihtiyar yanılıyordu. Mutluluğun zirvesindeki Marius, şu anda 1793'ü değil, sadece sevgilisini düşünüyordu. Dede, Andre Chenier hakkında bir gaf yaptığını düşünüp hemen sözlerini düzeltmeyi düşündü.

«Boğazlanmak uygun kelime değil. Aslında şu ihtilalci dahiler, o kadar da alçak sayılmazlardı, tümü de kahramanlardı, onlar Andre Chenier'nin kendilerini huzursuz ettiğini düşünmüş olmalı ve onu giyot... yani işte şu büyük adamlar halk yararına Andre Chenier'den 7 Thermidor'da, bir parça uzaklaşmasını...»

Gillenormand Dede bocaladı, bir türlü işin içinden sıyrılamayacağını anlamıştı, ne başladığı tümceyi bitirebildi, ne de sözlerini geri aldı. Bu arada, kızı Gillenormand Teyze, Marius'ün dağılan yastıklarını düzeltiyordu. İhtiyar, o sıska bacaklarının bütün hızıyla yatak odasından fırladı ve kapıyı ardından kapattı. Yüzü gözü morarmış, ağzından köpükler çıkarıp, tam o sırada Basque ile karşılaştı, uşağını yakasından kavradı ve kinle:

«Canları cehenneme! Haydutlar onu öldürdüler!»

«Kimi, efendim?»

«Andre Chenier'yi!..»

Basque dehşet içindeydi:

«Evet, efendim,» diyerek gitti.

4
MATMAZEL GİLLENORMAND'IN MÖSYÖ FAUCHELEVENT'İN KOLTUĞUNUN ALTINDAKİ PAKETİ GÖRMESİ

Genç kız ve Marius buluştu. Bunu anlatmaya çekiniyoruz. Bazı şeyler tanımlanmaz, güneş de böyledir.

(*) Andre Chenier: İstanbul'da doğan Fransız bir şair. Büyük İhtilal'de giyotine gitti.

Tüm aile Basque ve Nicolette dahil olmak üzere, Marius'ün odasındalardı.

Genç kız göründü, bir haleyle kuşatılmış gibiydi. Tam o sırada, dede, burnunu silmeye hazırlanıyordu, elinde mendil, kalakaldı, gözlerini Cosette'e çevirip:

«Tapılası bir güzellik, olağanüstü!» diye haykırdı. Sonra burnunu seslice sildi.

Cosette hoşnut, mutluluktan sarhoş, sevinçten uçuyor ama bir parça da korkuyordu. Yüzü hem solgun, hem bir gelincik gibi kırmızıydı. Bir şeyler bekliyor, Marius'ün kollarına atılmak istiyor, yapamıyordu. Kalabalık önünde sevmekten yüzü kızarmıştı.

Mutlu sevgililere karşı merhametsizce davranılır, onları baş başa bırakmak varken, yanlarında durulur. Fakat onların gözleri kendilerinden başkasına bakmaz.

Genç kızın ardı sıra biri girmişti. Ak saçlı, ağırbaşlı, gülümseyen ama etkili bir gülüşle gülümseyen biri. Mösyö Fauchelevent'di, yani eski dostumuz «Jean Valjean.» Kapıcının sürekli söylediği gibi, çok şık giyinmişti. Yepyeni bir siyah elbise ve geniş beyaz kravat. Kapıcı bu şık giyimli kenter kılıklı adamın, 6 Haziran gecesi kucağında Mösyö Marius'ü taşıyan saçı başı perişan, dikenli, kanlı, çamurlu, kötü kokan adam olduğunu nasıl bilebilirdi? Fakat yine de onu görür görmez, karısına:

«Baksana, garip değil mi? Şu adamı bir yerden tanıyorum, onu her gördüğümde daha önce de görmüş gibi bir hisse kapılıyorum.»

Mösyö Fauchelevent salonda, kapının önünde herkesten uzakta kaldı. Kolunun altında sıkıca sarılmış bir paket vardı, herhalde kitap olmalıydı. Paketin zarfı biraz yeşillenmişti ve yosunlu gibiydi.

Kitaplardan fazla hoşlanmayan Matmazel Gillenormand, Nicolette'ye:

«Bu adam sürekli böyle koltuğu altında kitapla mı gezer?»

Mösyö Gillenormand da kızı gibi, yarım sesle araya karıştı:

«Ne var yani, demek ki o bir aydın. Eh, bu suç mu ki? Çok iyi

tanıdığım Mösyö Bulard da, elinde kitapla dolaşır, bağrında hep bir kitap taşırdı.»

Sonra ziyaretçiyi selamladı:

«Mösyö Tranchelevent...»

Gillenormand Baba, özellikle yapmamıştı, ama soyadlarına ilgisizlik onda bir tür aristokratlıktı.

«Mösyö Tranchelevent, torunum Baron Marius Pontmercy için, kızınızı istemekten onur duyarım.»

Mösyö Tranchelevent eğilip selamladı.

Dede:

«Bu da tamam,» dedi.

Kollarını uzatıp kutsamak ister gibi Marius'le Cosette'e döndü ve:

«Birbirinizi taparcasına sevebilirsiniz, izin alındı,» dedi.

Berikiler bunu yineletmediler. Oh olsun. Cıvıltı başladı, yarım sesle konuşuyorlardı. Marius kanepesine yaslı, Cosette hemen onun yanı başında:

«Yüce Tanrım! Sizi tekrar görebildim,» diyordu Cosette. «Sizsiniz, sen. Aman Tanrım gidip savaşmanın ne gereği vardı? Hem, neden? Korkunç bir şey. Tam dört aydır yaşamadım, ölü gibiydim. Şu savaşa katılmak ne beter şey. Ben size ne yapmıştım ki? Sizi affediyorum, fakat bir daha yapmayın. Demin bizi çağırmaya geldiklerinde, öleceğimi sandım, fakat sevinçten ölecektim, ama o kadar acı çekmiştim ki, giyinmeye bile vakit bulamadım. Korkunç görünüyor olabilirim. Aileniz beni kırış kırış bir yakayla görünce kim bilir ne çok kınayacak? Konuşsanıza. Sürekli beni konuşturuyorsunuz. Biz hep aynı yerde oturduk. Omuzunuzun kötü olduğunu duydum. Bir yumruk girecek kadar büyük bir yaraymış. Sonra kuru derileri makaslarla kestiklerini söylediler. Bu da kötü olmalı! O kadar ağladım ki, gözlerim kuruyacaktı az daha... Hiç bunca acı çekebileceğimi düşünemezdim. Dedeniz çok iyi birine benziyor. Huzursuz olmayın, dirseğinize dayanmayın, dikkat edin, yine yaralarınız açılır. Oh ne çok mutluyum. Demek artık acılar bitti. Ne kadar aptalım, aklıma geleni söylüyorum. Beni hâlâ seviyor musunuz? Size bir yığın şey an-

latmak istiyordum, tümünü unuttum, ne aptalım. Biz hâlâ aynı sokaktayız, oranın bahçesi yok. Sürekli sargıbezleri hazırladım, bakın, hep sizin kabahatiniz, parmağım nasır bağladı.»

Delikanlı ona beğeniyle bakıyor ve «Meleğim» diyordu.

Melek kelimesi hiç eskimez, dilde her zaman vardır.

Hiçbir kelime, sevgililerin bunca kullanımına dayanamaz.

Sonra âşıklar birden, tanıklarla çevrili olduklarını görüp, hemen sustular ve hiç konuşmadan el ele oturdular.

Mösyö Gillenormand oradakilere dönüp:

«Haydi, aynı ağızdan konuşsanıza. Haydi artık biraz gürültü yapın ki, şu çocuklar da rahat rahat cıvıldaşsınlar.»

Daha sonra genç sevgililere yaklaşıp göz kırptı:

«Haydi çekinmeyin, birbirinize 'sen!' deyin...»

Gillenormand Teyze yıllardır şu sakin hayatına giren bu ışığa afallayarak bakakalmıştı. Aslında onun bu şaşkınlığında kin yoktu, bu bir baykuşun bir kumruya hasetle bakışı değil, sadece ellisindeki ahmak ve saf bir ihtiyar bakirenin bakışlarıydı. Başarısız bir hayatın utku izlencesi...

Babası ona:

«Matmazel Gillenormand, bir gün böyle olacağını söylemiştim,» dedi. «Beni dinlemek istemedin ya, oh olsun sana.» Biraz sustuktan sonra:

«Haydi şimdi sen de başkalarının mutluluğunu izle bakalım.»

Dede daha sonra Cosette'le, Marius'e döndü:

«Tanrım, ne alımlı kız, ne kadar şirin. Ne kadar kibar, ne kadar tatlı, sanki Greuze'un bir tablosundan çıkmış gibi. Vay çapkın, demek bütün bunlar senin olacak ha? Ah seni gidi yaramaz, talihlisin doğrusu, benden paçayı kurtardın, görürsün, on beş, yirmi yaş daha genç olsaydım, bu güzel kız için seninle düello ederdim. Bakalım kime nasip olurdu? İşte bakın, size âşık oldum hanımefendi. Eh, bu kadar kolay, bu da sizin hakkınız, ne yapalım bu kadar güzel olmasaydınız? Ah sevgili çocuklarım, size ne hoş, ne kusursuz bir düğün yaptıracağım. Gerçi bizim Saint-Denis Mahallesi Saint-Sacremant Kilisesine bağlı, fakat ben düğü-

nün Saint-Paul Kilisesinde yapılmasını istiyorum. Cizvit rahiplerin kurdukları bu kilise daha süslü, daha ışıklı. Biraque Kardinalinin çeşmesiyle bakışıyor. Aslında cizvit mimarisinin en hoş eseri Namur'dadır. Saint-Loue Kilisesi. Evlendikten sonra gidip görmelisiniz, buna değer. Evet hanımefendi, ben de tıpkı sizin gibi düşünüyorum: kızlar evlenmek için yaratılmıştır. Bundan dolayı şu Sainte-Catherine isimli azizeyi sürekli başı açık görmek isterdim. Kız kalmak iyi ama soğuk. İncil bile, 'Birleşin. Çoğalın!' der. Halkı kurtarmak için Jeanne D'arclar gerekiyor, ama halkı yaşatmak için de Gigogne gerekir. Evet, alımlı kızlar evlenin, aslında kiliselerde bekâr kızlar için yer var. 'Meryem Ana Derneği.' Fakat neme gerek, yine de alımlı bir eş, iyi, yiğit bir genç ve bir yıl sonra sarışın, tombul bir bebek oburcasına süt emen, tombul bacaklı, güneş gibi güzel gülüşüyle pembecik parmaklarıyla göğsünü mıncıklayacak küçük bir melek. Herhalde, akşam duasında mum tutup 'Turris Evurnea' ilahisini okumaktan daha keyifli olur.»

Doksanlık adam, bir delikanlı gibi topukları üstünde döndü ve kurulu bir yay gibi boşaldı:

Alceste demek düşleri bırakıp
Evlenmeye karar verdin...

«Marius, aklımdayken...»

«Evet, babacığım?»

«Senin bir arkadaşın vardı ya?»

«Ne oldu ona?»

«Öldü.»

«Peki.»

Dede gençlerin yanı başlarına oturdu ve kırışık ellerine onların ellerini alıp:

«Şu küçükhanım, çok tatlı, çok zarif, asil ama ne yazık ki Barones olacak, ama Markiz olmak için yaratılmış. Şu kirpiklere bakın! Çocuklarım, en doğru şeyi yaptığınızı unutmayın. Birbirinizi sevin, aşktan saçmalıklar yapın, serseme dönün. Aşk insanın aptallığı ve Tanrı'nın zekâsı. Birbirinizi tapar gibi sevin. Evet

ama, ne yazık servetimin yarısından fazlası sadece yaşadığım sürece yeter diyelim, bir de baktınız ki, yirmi yıl sonra öldüm, ah zavallı çocuklar, o zaman beş kuruşsuz kalacaksınız. Evet, Madam Barones, o güzel beyaz ellerinizle parasız kalırsınız!»

Sonra, odanın ucundan ağırbaşlı bir ses yükseldi:

«Matmazel Euphrasie Fauchelevent'in tam altı yüz bin franklık serveti var.»

Jean Valjean'dı konuşan.

Şimdiye değin sesini çıkarmamış, tek kelime etmemişti, varlığını bile unutturmuştu. Kapının önünde ayaktaydı. Mutlu çiftin hemen gerisinde.

Dede şaşkın:

«Matmazel Euphrasie de kim?»

Cosette: «Euphrasie benim,» dedi.

Gillenormand boyun eğip yineledi:

«Altı yüz bin frank mı?»

Jean Valjean:

«Belki altı yüz bin franktan, on dört ya da on beş bin frank noksan. Elindeki paketi Matmazel Gillenormand'ın içinde kitap olduğunu sandığı paketi, masaya bıraktı.

Jean Valjean paketi açtı, içi banknotlarla doluydu. Parayı saydılar. Hesap tamamdı. Bin franklık beş yüz banknot ve yüz altmış adet beş yüz franklık banknot. Tam beş yüz seksen dört bin frank.

Gillenormand:

«Kitap diye buna derim,» dedi. «İyi bir kitap!..»

Gillenormand Teyze:

«Beş yüz seksen dört bin frank mı,» diye mırıldandı.

Dede kızına:

«Bu da pek çok şeyi çözdü değil mi, Matmazel Gillenormand? Şu Marius ahmağı hayal ağacından bir milyoner bulup getirdi. Ah işte, zamane gençleri, gelin de onlara güvenin. Öğrenciler altı yüz bin franklık milyoner kızlar buluyorlar. Minik Aşk Tanrısı Rostchild'den bile iyi.»

Teyze yineliyordu:

«Beş yüz seksen dört bir frank, canım şuna altı yüz bin diyelim de tam hesap olsun!»

Bu arada Marius'le Cosette, birbirlerine bakıyorlardı, bu detayın farkında olmadılar.

5
PARANIZI ORMANA YATIRMAK BANKAYA YATIRMAKTAN GÜVENLİDİR

Okur, durumu anlamıştır. Champmathieu olayından sonra Jean Valjean ilk kaçışında birkaç günlüğüne Paris'e gelmiş ve Banker Laffitte'de bekleyen Mösyö Madeleine'in hesabındaki parasını çekip tekrar yakalanmak korkusuyla, parayı Montfermeil ormanında kazdığı bir yere gizlemişti. Altı yüz bin franklık para fazla yer kaplamadığından, bir kutuya sığmıştı. Fakat adam kutuyu nemden korumak için, bunu meşe bir kasaya yerleştirmiş ve kasayı da kestane talaşlarıyla doldurmuştu. Aynı kasanın içine, Piskopos'un o gümüş şamdanlarını da koymuştu. Montreuil-sur-Mer'den kaçarken hatırlayacağınız gibi, bu şamdanları da yanında getirmişti. Yıllar önce, akşam karanlığında Boulatruelle'in öteden seçtiği adam Jean Valjean'dı. Daha sonraları ne zaman paraya ihtiyacı olduğunda, Blaru tarlasına gelip, ağaç dibini kazarak kasadan alırdı. İşte arada bir yaptığı kısa gezintilerin sırrı.

Ormanda çalılar arasına bir kazma bırakmıştı, sadece kendisinin bildiği bir yerde. Marius'ün iyileşmeye başladığını görünce, paranın hepsini oradan almayı düşündü. Paranın faydalı olacağı vakit gelip dayanmıştı. Boulatruelle'in bir sabah, alacakaranlıkta ormanda gördüğü yine o idi, fakat artık bu kez akşam değil, sabah erken gelmişti. Kazma da Boulatruelle'e kaldı.

Jean Valjean, bu paradan kendisine sadece beş yüz frank ayırdı. «İşe yarar» diye düşünmüştü.

Bu parayla Banker Laffitte'ye yatırılan paranın farkı, on yıllık giderlere harcanmıştı. 1823'ten 1833 yılına değin. Cosette'in

manastırda kaldığı beş yıl da Jean Valjean'a, beş bin franka gelmişti.

Jean Valjean gümüş şamdanları şöminenin üstüne koydu. Hizmetçi, bunlara hayran kaldı.

Jean Valjean Javert'den kurtulduğunu da biliyordu. Kendisine anlattıkları gibi, olayı *Moniteur* gazetesinde okumuştu. Javert isimli bir polis müfettişinin cesedini Seine nehrinden çıkarmışlardı. Change Köprüsü ile Yeni Köprü arasında çamaşırcıların sandalına takılmıştı ceset. Bu kusursuz ve amirlerince takdir edilen memurun ölmeden yazdığı bir nottan onun ani bir delilik nöbetine karşı çıkamadığı anlaşılmıştı. Jean Valjean, bu habere epey şaşırmıştı. «Beni yakaladıktan sonra salıverdiğine göre, sahiden delirmiş olmalı!» diye düşündü.

6
HER İKİ İHTİYAR DA COSETTE'İN MUTLULUĞU İÇİN ÇALIŞIYOR

Düğün hazırlıkları başladı. Doktora danışıldı, Şubatta Marius'ün evlenebileceğini söylediler. Aralık ayındaydılar. Birkaç mutlu ve tatlı hafta çarçabuk geçti.

En mutlu olan Gillenormand Dede'ydi. Saatlerce Cosette'in karşısında hayran hayran duruyor ve söyleniyordu:

«Aman Tanrım, ne güzel kız. Ne de tatlı ve iyi biri. Ah kalbimin gülü, şimdiye kadar gördüğüm kızların en şirini. Daha sonra, menekşe kokulu faziletini de yayacak. Ah o bir güzellik perisi. Böyle bir eşle sadece aristokrat bir ömür sürülür. Marius, yavrum, sen Baronsun, zenginsin, artık avukatçılık oynama, rica ederim.»

Cosette'le Marius mezardan cennete çıkmışlardı. Artık gelenekleri hiçe sayıyorlardı, fakat bu onlara vız gelirdi. Mutluluktan gözleri kamaşmış gibiydi.

Marius, genç kıza: «Bu olup bitenlerden bir şey anlayabiliyor musun?» diye soruyordu.

Cosette:

«Hayır, fakat artık Tanrı bizi gördü,» diyordu.

Jean Valjean, nikâh işlemlerini tamamladı, çok kritik bir meseleyi de çözdü.

Cosette'in medeni durumunun sırrını biliyordu. Kızın aslında gayrı meşru doğduğunu açıkça söylemek olmazdı, belki de bu evliliğe engel olabilirdi. Cosette'i bütün zorluklardan kurtardı, bütün pürüzleri giderdi. Ölmüş kişilerden bir aile oluşturdu kıza. En azından hiçbir araştırma yapılmazdı. Cosette, soyu tükenen bir ailenin son çocuğuydu. Kendisini baba biliyordu, ama kardeşi olan bir başka Fauchelevent'in kızıydı. İki Fauchelevent kardeş Petit-Picpus Manastırında bahçıvanlık etmişlerdi. Manastıra gidildi, en iyi bilgiler, en saygın referanslar alındı. İyi kalpli rahibeler, babalık sorunuyla fazla ilgilenmediklerinden, Cosette'in hangi Fauchelevent'in kızı olduğunu bile bilmezlerdi. Her ne istediyse, o melek kızlar onu söylediler. Evraklar hazırlandı.

Cosette, kanun karşısında Matmazel Euphrasie Fauchelevent olup çıktı. Ana ve babadan mahrum, öksüz ve yetim. Jean Valjean Fauchelevent ismiyle kızın vasisi ilan edildi. Mösyö Gillenormand da vasi vekiliydi.

Dolgun servete gelince, beş yüz bin seksen dört frank, ismini vermek istemeyen uzak bir akraba tarafından Cosette'e miras bırakılmıştı. Miras, beş yüz doksan bin franktı, ama bunun içinden beş bin frank Cosette'in eğitimine harcanmıştı. Üçüncü bir kişiye emanet edilecek bu miras Cosette ergenlik vakti geldiğinde, ya da evlendiğinde verilecekti.

Cosette yıllardır «Baba» diye seslendiği adamın kızı olmadığını öğrendi. Onun yeğeniydi, babası bir diğer Fauchelevent'ti. Başka bir zamanda olsa, bunu öğrenmek kızı mahvederdi, ama öyle bir mutluluk denizinde yüzüyordu ki, bu yalnızca çabuk dağılan bir yas olarak kaldı. Sevinci de, bu bulutu hemen dağıttı. Onun Marius'ü vardı. Delikanlı görününce ihtiyar adam siliniyordu, hayat böyledir.

Cosette küçük yaşından beri etrafında tuhaf şeyler görmeye alışkındı. Gizemli bir çocukluğu olan kişi, bir şeye şaşırmaz ve çok şeyden vazgeçmeye alışır.

Jean Valjean'ı «Baba» diye çağırmayı sürdürdü.

Mutluluktan uçan Cosette, bu arada Gillenormand Dede'yi de epeyce seviyordu. Nasıl sevmesin, ihtiyar onu şiirlere ve hediyelere boğuyordu. Jean Valjean yetiştirdiği kıza toplumsal bir konum hazırlarken, Gillenormand da çeyiz sepetini doldurmakla ilgileniyordu. Eliaçıklık onu epey mutlu ediyordu. Kendi ninesinden kalan güzel Bibche dantelinden bir tuvalet vermişti genç kıza.

«Eski zaman giysileri moda oluyor, bugünün gençleri çocukluğumuzdaki yaşlı hanımlar gibi giyiniyorlar.»

Yıllardır el sürmediği, kilitli duran şiş karınlı, lakeden Coromandel konsollarını, boşaltıyordu:

«Şu eski zaman kadınlarının günahlarını çıkaralım,» diyordu, «bakalım o şişko göbeklerine neler saklamışlar?»

Heyecanlı bir gürültüyle dolapları açıyor, bütün eşlerinin, sevgililerinin nine ve teyzelerinin tuvaletlerini, dantellerini, süslerini meydana çıkarıyordu. Çin kumaşları, Şam ipeklileri, hareli kumaşlar, yanardöner Tours ipeklisi roblar, suya dayanıklı, sırma tellerle işlenmiş Hint mendilleri, tersi de kullanılabilecek kumaşlar, çiçek işlemeli ipekliler, Venedik ve Alençon dantelleri, antika takılar, küçük savaşların kabartmalarıyla süslü fildişi şeker kutuları, gümüş takılar, kurdeleler, muslinler, ne bulursa Cosette'in önüne atıyordu. Neye uğradığını bilemeyen Cosette, kendisini harikalar diyarında sanıp Marius'ün aşkı, Gillenormand'ın iyiliğinden dolayı sarhoş gibiydi. Saten ve kadife ebiseler içinde bir mutluluk düşlüyordu. Düğün sepeti, gelinlik sepeti, melekler tarafından taşınmıştı. Ruhu da Malines dantelinden kanatlarla uçuyordu.

Sevgililerin, nişanlıların heyecanı, Dede'nin esrimesine denkti. Calvaire Kızları Sokağında bitmek bilmez bir eğlence vardı. Cosette her yeni günde Dede'den yeni hediyeler alıyordu. Bütün süsler, ziynet ve takılar çevresinde çiçekler gibi diziliyordu.

Mutluluğu arasında Marius, bazen ciddi konulara da değiniyordu. Bir gün bir konudan esinlenip:

«Devrim yapan şu kahramanlar o kadar yücedirler ki, çağların saygısını kazandılar, Caton ve Phosio gibi, her biri antik bir anıt.»

Dede:

«Buldum!» diye bağırdı, «şu antika menevişli kumaş. Marius dünden beri bunu düşünüyordum, iyi ki hatırlattın...»

Hemen ertesi gün çay rengi, eski zaman brokarından antika bir kumaş Cosette'in sepetine eklendi.

Dede bunlardan felsefe çıkarıyordu:

«Aşk iyi, aşk güzel fakat başka şeyler de gerek. Mutlulukta ihtiyaç duyulan şeylerin de bulunması gerek. Mutluluk evet, bu sadece bir ihtiyaç fakat fazla lüks de onun baharatı sayılır. Bir saray ve bir kalp. Kalp ve Louvre Sarayı. Sade bir mutluluk kuru ekmeğe benzer. Yenilir, ama tadılmaz. Ben fazlasını, farklı olanı, lüksü istiyorum. Hiç unutmama, Starsbourg Kilisesine üç katlı bir ev yüksekliğinde büyücek bir saat görmüştüm. Bu saati bildiren saat aslında bunun için yapılmamıştı, öğle vaktini ve gece yarısını çaldıktan sonra, istenilen herhangi bir saati de duyurduktan sonra size ay ve yıldızları, balıkları, Phebus ile Phebee'yi de gösterirdi, bir yuvadan çıkan en olmayacak şeyleri; İsa'nın o on iki havarisini, İmparator Charles-Quint'i Eponine ile Sabinus'u(*) ve trampet çalan bir yığın küçücük adamı da gösterirdi. Ya o saatleri çalarken ortalığa yaydığı o iç açıcı, saat çalgısı. Sadece saatleri bildiren bir saat, bununla karşılaştırılır mı? Evet, ben şu Strasbourg saatinden yanayım onu şu Kara-Orman'ın guguklu tahta saatine üstün buluyorum.»

Gillenormand, düğün hakkında epey saçmalıyor ve XVIII. yüzyılın görüntülerini allak bullak övgülerle sergiliyordu:

«Siz şenlik sanatı nedir bilmezsiniz. Ah o zamanki gibi, bir mutluluk gününün ne olduğunu hayal bile edemezsiniz. Sizin

---

(*) Eponine ve Sabinus: Galyalı karı-koca. Savaşta yenilen Sabinus ömrünün kalanını yeraltında bir mahzende geçirdi, eşi Eponine de onunla aynı mezara kapandı ve 9 yıl, bir ihanet sonunda eşi düşmana esir düşünceye değin onu avuttu. Ölümünden sonra imparatoru aşağılayıp idamını hazırladı.

yüzyılınız epey gevşek, cansız. Aşırılık nedir bilmez, zenginliği bilmez, asaleti bilmez. Her konuda zayıf. Evlenen kenter kızların bütün hayali –onların deyimiyle– güzel bir salon, iyi döşenmiş pelesenk ağacı koltuklar, kadife eşyalar. Yer açın, çekilin. Beyefendi Grigou, Matmazel Grippesou ile evleniyor.»

«İhtişam ve fiyaka, bir kilise mumuna bir altın yapıştırdılar. İşte yaşadığımız çağ; ama ben şu Sarmatlardan kaçmak isterdim. Ah 1787'den beri mahvolduğumuzu söylemiştim, dinletemedim. Leon Prensini, Chabot Dükü'nü, Montbazob Dükü'nü, Soubise Markisi'ni ve Fransız Senato üyesi Thour Vikontu'nun Longchamps'a iki kişilik arabayla gittiklerini gördüğümde, böyle olacağını anlamıştım. Meyvelerini hemen verdi. Çağımızda insan işler yapıyor, borsa oyunlarına katılıyor, para kazanıyor, cimrilik ediyor. İnsan, dış bakımını ihmal etmiyor, iki dirhem bir çekirdek, yıkanmış, tıraş olmuş, taranmış, parlatılmış, fırçalanmış, dış kısım tertemiz, çakıl taşı gibi, pırıl pırıl, sessiz, temiz, ama vicdanlar gübreyle dolu ve eliyle sümüğünü silen bir çoban kadını bile ürpertecek kadar tiksinç. Ben çağımıza şu sözü uygun buluyorum: Pis Temizlik! Sus Marius, kızma, izin ver de konuşayım, gördüğün gibi halkı eleştirmiyorum, halkın aleyhinde konuşmuyorum, fakat insaf, bırak da şu kenterler hakkında düşündüklerimi söyleyeyim. Çok seven, cezalandırır. Aslında ben de bir kenterim.

«Evet, ne diyordum, bugün herkes evleniyor, ama bu işi de bilmiyorlar. Bütün bunları kederle anıyorum, ah şu eski töreleri ne çok özlüyorum. O incelik, o şövalye tavrı, o kibar davranışlar, herkese özgü iç açıcı lüks, her düğüne eşlik eden müzik, senfoniler, aşağıda duval, danslar, masa başındaki insanların güler yüzleri, saf şiirler, şarkılar, havaifişekler, kahkahalar, şeytani şakalar, kalın kurdele fiyonkları.

«Troya(*) savaşı niye çıktı? Elbette Helene'in dizbağı yüzünden. Erkekler birbirleriyle neden dövüşür? Neden Diomede,

---

(*) Troyalı Helen: Bir Grek prensinin eşi olan ve Troya Prensi Paris tarafından kaçırılan Grek kraliçesi, Troya savaşına neden oldu.

Tanrısal Diomede, Merionee'nin başında on sivri dikenli tunç miğferi parçaladı? Neden Achilleus ile Hector mızrakla çarpıştı? Çünkü Helene, Paris'e bir dizbağını verdi diye. Cosette'in dizbağından sağ olsa Homeros, bir *İliada* daha yazardı. Benim gibi yaşlı bir bunağı de destanına katar ve ona Nestor derdi. Evet, eski günlerde, o güzel eski günlerde, görgüyle evlenilirdi, yerinde bir anlaşma yaparlar ve sonra bir eğlence. Cujas(*) çıkadursun, Gamache(**) kendisini gösterirdi. Değil mi ya, midenin de rolü var; o da hakkını isteyen iyi bir hayvandır. Düğünden niye nasiplenmesin? Nefis yemekler yerlerdi, masadaki kadın komşunuz memelerini gizlemeyen dekolte bir tuvalet giyerdi. Ah o gülen ağızlar, o yıllarda herkes nasıl da keyifli olurdu? Gençlik bir buketti. Her genç bir leylak dalı ya da bir gül buketiyle noktalardı sözlerini. Savaşçılar bile, gönül çobanı olmaya heveslenirdi. Bir Dragon yüzbaşısı ne yapar eder, kendisini Florian diye çağırtırdı. Herkes hoş görünmek isterdi. Güzellik bir ödevdi. Süslü giysiler modaydı. Bir kenter bir çiçeğe, bir Marki bir mücevhere benzerdi. Pantolonların ayağı bağlayan kemeri olmadığı gibi, çizme de giyilmezdi. Erkekler parlak, havalı, süslü elbiselerle epey kibar görünürlerdi, fakat bu onların bellerine hançer takmalarını engellemezdi. Sinekkuşunun gagası ve pençeleri yok mu? O yıllar İndes Gallantes gösterileri zamanıydı. Çağın bir yüzü nezaket, diğer yüzü ihtişamdı. Eğlenilirdi, hem de nasıl? Oysa bugün herkes ciddi. Kenter cimri, eşi namusluluk taslayan bir bağnaz. Ah yavrularım, talihli bir çağda yaşıyorsunuz. Neredeyse şu mitolojideki perileri bile bağırları açık diye kovacaklar. Niyedir bilmem güzelliği, çirkinlik gibi saklıyorlar. Devrimden beri, herkes pantolon giyiyor, dansözler bile. Soytarı bir kız bile ağırbaşlı olmak zorunda, şu dans ezgileri de ukala. İhtişam modası sürüyor, ceketler çeneye değin ilikli, çeneler kıravatta gömülü.

«Yirmisinde evlenen bir gencin ideali, Beyefendi Royer-Col-

(*) Cujas: Ün salan bir hukukçu.
(**) Gamache: *Don Quijhotte* romanında, midesine düşkün bir kahraman.

lard'a benzemek. Bütün bu ihtişamın sonu neye dayanır bilir misiniz? Küçülmeye.

«Şunu da unutmayın ki sevinç, sadece neşeli değil yücedir de. Neşeyle âşık olun, evlendiğinizde heyecanla evlenin. Düğününüze mutluluk gürültüsünü, karmaşasını ekleyin. Kiliselerde ağırbaşlılık, tamam, fakat dinsel tören biter bitmez, hemen gelinin çevresinde bir rüya evreni yaratın. Bir düğün hem görkemli, hem romantik olmalı. Töreni Reims Kilisesinden, ta Chanteloup pagodasına değin taşımalı. Uyuşuk bir düğün. Tanrıların yaşadığı dağa, Olympos'a tırmanın. Sizler de onlara eş olun. Bir gün için orman, hava, su perisi, cin olun. Gündelik hayatınızı eski bir palto gibi atın. Dostlarım, her genç damat bir Aldobrandini Prensi olmalı. En azından bu tek andan faydalanın, kuğular ve kartallarla masal diyarına uçun, zararı yok, ertesi sabah eski hayatınıza dönüp kurbağalara dönüşebilirsiniz. Düğünde pazarlık etmeyin. Parıldayacağınız o hayatınızın tek gününün parıltısını öldürmeyin.

«Düğün, geçim değildir. Ah keyfimce yapsam, ağaç dallarına kemanlar yerleştirirdim, işte programım, gök mavisi ve gümüş, şenliğe eski ilahları, orman ve su perilerini de eklerdim. Amphitirite'in düğünü pembe bulut, saçları iyi taranmış kır perileri, Tanrıçaya şiirler okuyan bir akademi öğrencisi, deniz ejderlerinin çektiği bir utku arabası:

Triton önden yürür, kabuğundan,
Herkesi sarhoş eden sesler çıkarır.

«İşte bir eğlence programı, bunları çok iyi bilirim...»

Dede, coşkuyla, bu upuzun nutku atarken, Cosette ve Marius birbirlerini gözleriyle okşuyorlardı.

Gillenormand Teyze, bütün bunları her zamanki durağanıyla izliyordu. Birkaç aydır, yeni heyecanlar yaşamıştı. Marius'ün dönüşü, Marius'ün paramparça kanlar içinde, bir barikattan sağ kurtulan Marius, ölü sanılan Marius, canlanan Marius, dedesiyle barışan Marius, nişanlanan Marius, parasız bir kızla nişanlanan

Marius, milyoner bir kızla evlenen Marius. Cosette'in çeyizi olan altı yüz bin frank onun sürprizi olmuştu. Sonra bağnazca kayıtsızlığına geri döndü. İlk dinsel törene katılan o küçük kız saflığına kilise ayinlerini hiç kaçırmadan gitti, yanında gençler birbirlerine «seni seviyorum,» diye fısıldarken, o bir kenarda tesbihini çekmeyi sürdürdü. Marius ile Cosette, onun gözünde belirsiz iki gölgeydi. Fakat aslında gölge kendisiydi.

Durgun bir dindarlık hali vardır, miskinliğe alışan ruh hayatın dışında kalır. Hayat diye adlandırdığımız durumun iyice yabancısı olur. Büyük yıkımlar, zelzele ve felaketler dışında her şeye kayıtsız kalır. Ne mutlulukla ilgilenir, ne de mutsuzlukla. Gillenormand Baba kızına sürekli aynı şeyi söylerdi:

«Senin bağnazlığın nezle gibi. Hayattan hiçbir şey anlamıyorsun, ne kötü kokuyu alıyorsun, ne de iyiyi!»

Altı yüz bin frank teyzenin kararsızlığına nokta koymuştu. Babası onu hiçe saymaya o kadar alışmıştı ki. Marius'ün evliliğine dair ona sormamıştı bile. Her zamanki gibi, yapısına uyarak despotluktan köleliğe geçip, Marius'ü sevindirmek istemişti. Bu ara teyzenin varlığını ve teyzenin de bu konuda bir fikir sahibi olabileceğini düşünmemişti. Aslında çok uysal olan Gillenormand Teyze buna hayli içerlemişti. Fakat kendi kendisine de şu kararı aldı: «Babam, bana sormadan düğün işini hallediyor, ben de miras işini halledeyim.»

İhtiyar kız epey zengindi, babasından daha zengindi. Ölen annesinden kabarık bir servet kalmıştı. Artık bu konuda kesin kararını vermişti. Eğer Cosette meteleksiz bir kız olsa, Matmazel Gillenormand, onlara kuruş koklatmazdı. Marius yoksul bir kız alıyor, ne hali varsa görsün derdi. Fakat Cosette'in şu yarım milyonu teyzenin epey hoşuna gitti ve âşıklara davranışının değişmesine neden oldu. Doğrusu altı yüz bin frank iyi paraydı, kendi parasına ihtiyaçları olmayan bu genç çifte servetini bırakmaktan başka bir şey yapamazdı.

Genç iklinin dedenin konağında oturmalarına karar verildi. Gillenormand evin en iyi odası olan kendi odasını onlara vermekte üsteledi:

«Bu beni gençleştirecek,» diyordu, «odamda sürekli eğlenmek istedim.»

Odayı sayısız açık saçık bibloyla süsletti. Tavanı tekrar boyattı ve duvarları Utrecht kadifesi sandığı kusursuz bir kumaşla kaplattı. Parlak kadife üstüne ayı kulakları resimleri olan bir kumaştı bu: «Anville Düşesi'nin yatağı böyle bir kumaşla kaplıydı,» diyordu.

Şöminenin üstüne Saxe biblosu koydurttu. Bu çıplak karnında bir kürk manşon tutan güzel bir kadın biblosuydu.

Gillenormand'ın kitaplığı, Marius'ün ihtiyaç duyacağı çalışma odası haline dönüştürüldü.

7
MUTLULUĞA KARIŞAN DÜŞ

Gençler günaşırı görüşüyorlardı. Cosette Fauchelevent'le geliyordu. «Gelinin damat evine gitmesi dünyanın ters döneceğine işaret.»

Fakat Marius'ün uzun süren iyileşme dönemi, bu alışkanlığı kaçınılmazlaştırmıştı. Calvaire Kızları Sokağındaki konağın rahat koltukları, Silahlı Adam Sokağındaki evin hasır oturaklarından daha rahattı. Marius ve Beyefendi Fauchelevent görüşüyorlar fakat konuşmuyorlardı. Bunu da kaçınılmaz bir şey gibi görüyorlardı.

Her kızın bir yetişkine ihtiyacı vardır. Cosette, Marius Fauchelevent olmadan nişanlısının evine gelemezdi. Marius için, Beyefendi Fauchelevent Cosette'in olmazsaolmaz şartıydı bu. Bunu kabul ediyordu. Fakat nedense evet ve hayırdan öteye konuşmuyorlardı. Marius bir kez eğitimin bedava ve zorunlu olmasının epey faydalı olduğunu söylediğinde, bunun herkese hava ve güneş gibi sunulmasının gerektiğini açıkladığında her ikisi de hemfikir olduklarını söyleyerek bu konuda epey uzun sohbetler ettiler. O sırada Marius Beyefendi Fauchelevent'in çok ustaca konuştuğunu ve yorumlarından epey bilgili biri izlenimi edindiği-

ni kabul etti. Fakat yine de bir eksiği vardı. Beyefendi Fauchelevent'in bir sosyete adamından eksiği ve biraz fazla şeyleri vardı.

Marius kendisine iyimser, ama katı davranan Fauchelevent hakkında sayısız soru soruyordu. Kendi anıları hakkında kuşkulandığı bile oluyordu. Aklında bir delik var gibiydi, devasa, karanlık bir delik. Şu can çekiştiği dört ay boyunca çok şeyi unutmuştu. Fauchelevent'i sahiden görüp görmediğinden emin değildi. Bu sakin ve ciddi adamın barikatta ne işi vardı?

Mazinin belirip kayboluşlarının tek şaşkınlığı bu değildi. En mutlu ve en sevinçli anımızda bile arkaya bakmamızı gerektiren bellek saplantılarının hepsinden kurtulmamıştı. Silinmiş ufuklara geri çevrilmeyen başlar ne düşünce ne de sevgi içerir. Marius bazen başını ellerinin arasına alıyor, fırtınalı ve belirsiz maziyi beynindeki o loşlukta seçer gibi oluyordu. Mabeuf'ün mermilerle düştüğünü görüyor, ateş altında Gavroche'un keyifle şarkı söylediğini duyuyor, dudaklarının altında Eponine'nin alnının soğukluğunu hissediyordu. Bütün dostları Enjolras, Combeferre, Courfeyrac, Jean Prouvaire, Bossuet, Grantaire, karşısında duruyorlardı. Sonra hemen siliniyorlardı. Bütün bu sevgili, kederli, atak, şirin yaratıklar, sadece düşlerini süsleyen hayaller miydi, yoksa sahiden yaşamışlar mıydılar? İsyan dumanları her şey alıp götürmüştü. Büyük coşkuların büyük hayalleri vardır. Kendi kendisine sorular soruyordu, kendi kendisini yokluyordu. Şu anda yok olan bütün bu gerçekler, onun başını döndürmüştü. Neredeydi onlar? Herkesin öldüğü doğru muydu? Gölgelere bir düşüş her şeyi alıp götürmüştü. Her şey bir tiyatro perdesinin altında kaybolmuştu. Böyle apansız kapanan perdeler vardır. Tanrı ikinci sahneye geçer.

Peki kendisi de hâlâ o eski genç miydi? Bir zamanların fakir Marius'ü artık varsıldı, kimsesiz olan Marius'ün artık ailesi vardı. Çaresizce çırpınan zavallı genç, artık Cosette'le evleniyordu. Ölü girdiği bir mezardan canlı gibi çıkmıştı. Fakat diğerlerinin hepsi mezarda kalmışlardı. Bazen, mazinin ve günün bu insanları çevresinde bir daire oluşturup, içini karartıyorlardı, işte o za-

man genç kızı düşünüyor ve ferahlıyordu. Ancak böyle bir mutluluk, bu korkunç yıkımı silebilirdi.

Fauchelevent de kaybolan kişiler arasındaydı. Marius barikatte Fauchelevent ile Cosette'in yanında sessizce oturan şu canlı Fauchelevent'in aynı insan olduklarından kuşkulanıyordu. Herhalde bu izlenim o sayıklama anlarında kapıldığı bir şeydi. Barikattaki adamla, Cosette'e eşlik eden ihtiyar adam arasında epeyce fark vardı. Marius bu düşünceyi reddediyordu. Aslında ona sormayı düşünmemişti bile. Bu belirtici detaydan söz etmiştik.

Bir sırrı olan iki kişi, sessiz bir anlaşmayla, bundan kimseye söz etmeyenlere rastlanır.

Sadece bir kez, Marius bir deneme yaptı. Konuşmada sözü Chanvrerie Sokağına getirdi ve Fauchelevent'e sordu:

«O sokağı iyi bilirsiniz değil mi?»

«Hangi sokak?»

«Chanverie Sokağı.»

Beyefendi Fauchelevent son derece doğal bir sesle:

«Bu sokak hakkında, hiçbir düşüncem yok,» dedi. «Bu ad altında bir sokak olduğunu bile bilmiyordum.»

Sokağın adı hakkındaki yanıt, Marius'ü daha da etkilemişti.

«Herhalde düş görmüş olacağım,» dedi, kendi kendisine, «bir sanrı olmalı. O, herhalde Beyefendi Fauchelevent'e benzeyen biriydi. Beyefendi Fauchelevent orada bulunmamış.»

8
BULUNMALARI MÜMKÜN OLMAYAN İKİLİ

Delikanlının o eşsiz mutluluğunun büyüklüğüne rağmen, bazı sıkıntıları da vardı.

Düğün hazırlıklarına girişilirken, bazı araştırmalara başvurdu.

Minnet borçlarını ödemeliydi. Önce babası için, sonra kendisi için. Babasının borcunu ödemek için bulması gereken adamın

hancı olduğunu bildiği gibi, kendisini Mösyö Gillenormand'ın evine taşıyan o adamı da bulması gerekiyordu.

Delikanlı bu iki ikisini bulmaya kararlıydı. Bu işleri yapmadan evlenip mutlu olmayacağına emindi.

Geride sefalet bırakıp yeni hayatına başlamak istemiyordu. Geleceğe mutlu halde girebilmek için, öncelikle borçlarını temizlemeyi kendisine bir ödev bildi.

Hancının en adisinden alçak bir madrabaz oluşu, onun yine de Albay Pontmercy'i kurtarmasının iyiliğinden bir şey götürmüyordu.

Toplum için bir utanç olan hancıyı Marius farklı değerlendiriyordu.

Yıllar önce, o savaş tablosunun asıl olaylarını bilmeyen Marius, babasının o adama borçlu olduğuna içtenlikle inanmıştı. Babasının hayatını hancıya borçlu olduğuna inanıyordu.

Delikanlının bu araştırmada kullandığı adamlardan hiçbiri onun izine rastlayamadı. Bu konuda hiç ipucu yoktu. Hancı Kadın, cezaevinde soruşturma sırasında ölmüştü. Thénardier ile kızı Azelma, şu alçak aileden kalan iki kişi de, o karanlıklarda kaybolmuşlardı. Toplumsal meçhul uçurumu onları yutmuştu. Tam bir kayboluş. Oraya bir şey düştüğünü haber verecek, o usulca ürperti, belirsiz bir dalgalanma bile görünmüyordu. Üstünde yoğunlaşacak hiçbir bir işaret bırakmamışlardı.

Hancı Kadın ölmüş, Boulatruelle paçayı sıyırmış, Claquesous kaybolmuş, diğer suçlular da cezaevinden kaçtıklarına göre, Gorbeau harabesindeki tuzak da başarısızlıkla bitmişti. Yargıçlar, bu davada ikinci düzeyde suçlu sayılan iki hırsızla yetinmek zorunda kalmışlardı. Printanier, Bigrenaille lakaplarıyla bilinen Panchaud, bir de Deux-Milliard adını taşıyan Demi-Liard. Bu iki hırsız on yıl küreğe yollanmışlardı.

Sıvışmayı başaran suçortakları da aynı cezayı almışlardı. Hepsinin lideri olan Thénardier idam cezası almıştı. İşte Marius hancıya verilen bu mahkûmiyet dışında şey bilmiyordu. Bu da tabutun yanında sönmek üzere bulunan bir mumun tekinsiz ışığı gibi her şeyi bulandırıyordu.

Thenardier en koyu gölgelere karışıp tekrar yakalanmaktan kurtarıyordu.

Diğeri, Marius'ün o isimsiz kurtarıcısını bulması daha da güç olacaktı. Önce birkaç sonuç bulundu, fakat hepsi bu kadardı. Marius'ü 6 Haziran gecesi eve getiren araba nihayet bulundu. Arabacı 6 Haziran günü bir polisin emriyle Champs Elysees rıhtımda tam üç saat beklediğini söyledi. Ana lağım kapısında beklemişti. Gece saat dokuz civarında lağımlar kapısında, birini yüklenmiş bir adam çıkmış ve oradan nöbette olan ajan, berikini tutuklamış ve omuzlarındaki o ölüye de el koymuştu. Bunların üçü de onun arabasına binmişler, önce Calvaire Kızları Sokağındaki eve gidilmiş, tekrar arabaya binmişlerdi. Arabacı, atlarını kırbaçlamış ve Arşivler Kapısında tekrar durmuş, adamların ikisi de inmişler, sürücünün parası ödenmiş ve polis diğer adamı götürmüş, ikisi de ordan ayrılmışlardı. Arabacı daha çoğunu bilemiyordu, ama o gece ölü sandığı taşıdığı gencin Mösyö Marius olduğunu, onu yeterince tanıdığını da söyledi.

Değindiğimiz gibi, Marius hiçbir şey hatırlamıyordu. O sadece barikatta vurulduğunu, tam düşeceği anda, bir elin saçlarını tutup onu tuttuğunu hatırlıyor, sonra her şey siliniyordu. O sadece dedesinin evinde toparlanabilmişti.

Birçok tahmini vardı.

Kendi kimliğinden kuşkulanamazdı. Evet ama nasıl oluyor da, Chanvrerie Sokağında yaralanarak bayılan Marius, birkaç saat sonra Seine Nehri kıyısında bir polis tarafından bulunuyordu, üstelik İnvalides Köprüsü yakınlarında? Demek birisi kendisini oralara dek taşımıştı. Evet ama nasıl? Lağımlar yoluyla. Görülmemiş bir özveri!..

Birisi? Ama kim?

Marius'ün aradığı o adam kimdi?

Kurtarıcısına ilişkin hiçbir bilgisi yoktu, ne bir iz, ne bir işaret...

Marius, önlemli olmak zorunda olduğunu bilmesine rağmen, yine de araştırmalarını Emniyet Müdürlüğüne değin sürdürdü. Orada sağlanan bilgiler de bir şeyler açıklamıyordu. Polis araba-

cının bildiği kadarını bile bilmiyordu. Ana lağım kapısında 6 Haziran akşamı yapılan tutuklamadan kimselerin haberi yoktu. Bu konuda hiçbir hafiyeden rapor gelmemişti. Polis, bu olaya bir maval gibi bakmıştı. Bu mavalı arabacının uydurduğuna emindi. Para koparmak için bir arabacı neler uydurmaz? Fakat Marius tek bir gerçekten emindi, kendi karakterinden nasıl kuşku duyardı? O gece, o arabada getirilen yaralı genç kendisinden başkası olmadığına göre, bir kurtarıcısı olduğuna emindi.

Yine de bu karmaşık bulmacada yanıtlanması gereken çok şey vardı.

O esrarengiz adam. Arabacının lağım kapısında gördüğü ve kendisini taşıyan o adam. Polisin, bir asiyi kurtarma suçuyla yakaladığı o adam kimdi? Ona ne olmuştu? Hafiye ne olmuştu? Neden bu konuda susmayı tercih ediyordu polis? Tutuklanan o adam kaçıp kurtulmayı başarmış mıydı? Adamı rüşvetle mi susturmuştu? Evet ama neden bu adam hiçbir hayat belirtisi göstermiyordu? Marius ona her şeyini, canını borçluydu. Çıkarcı olmayışı da özverisini silmezdi. Adam kendisini düşünmeyen, iyilik olsun diye özveride bulunan bir melek, bir aziz olmalıydı. Ödülün bile az geleceği ölçüde üstün biri. Evet ama ya, minnet borcu? Kimse bundan üstün olamaz. Bu adam bir daha neden görünmemişti? Neden meydana çıkmıyordu? Ölmüş müydü? Kimse bu konuda bir şey bilmiyordu. Arabacı: «Gece epey karanlıktı,» demişti.

Basque ile Nicolette genç efendilerini kan revan içinde görünce, o kadar perişan olmuşlardı ki, adama bakmayı bile akletmemişlerdi.

Ama gelenlere mum tutan kapıcı, söz konusu adamı görebilmişti ve onu şöyle tarif etti: «Korkunçtu!»

Araştırmalarını sonuçlandırabilmek için, Marius o gün üzerinden çıkardıkları kanlı elbiselerini saklattı. Ceketini incelerken eteğinden bir parçanın yırtık olduğunu gördü. Tuhaf bir yırtıktı.

Marius nişanlısıyla Jean Valjean'ın karşısında bu tuhaf maceradan söz etti bir gün. Topladığı bilgilerden, kurtarıcısını bulmak için çabalarından söz etti. Fakat Mösyö Fauchelevent'in ka-

yıtsız, soğuk yüzü karşısında, sabrı taşıp haykırdı, sesinde öfke vardı:

«Kim olursa olsun, büyük bir adamdı. Bir melek gibi oraya girdi ve ne yaptı, biliyor musunuz? Savaşın ortasına atıldı, beni yakalayıp kaçırdı, lağım ızgarasını açıp. Bir buçuk kilometreden uzun bir yolu o karanlıklarda alıp, çirkef içinde, beni taşıyarak iki kat yürüdü. Hem de bir cesetle. Gayesi neydi? O genci yaşatmak. O genç bendim. Adam kendi kendisine düşünmüş olmalı. Belki şu anda, bir parça soluk vardı, hayatını benim için bir değil belki yirmi kez riske attı. Her adım bir riskti. Hem lağımdan çıkar çıkmaz tutuklandı. Suçu da bir asiyi kurtarmaktı!

«Efendim, bu adamın bütün bunları yaptığını biliyor musunuz? Üstelik ne karşılığında, hangi ödül için. Ben kimdim? Bir asi! Bir mağlup!.. Ah Cosette'in şu altı yüz bin frankı benim olsaydı…»

Jean Valjean sözünü kesti:

«O paralar sizin.»

«İnanın, o adamı bulmak için, bu parayı seve seve harcardım.»

Jean Valjean yanıt vermedi.

ALTINCI KİTAP

UYKUSUZ GECE

1

1833'ÜN 13 ŞUBATI

1833'ün 16 şubatını, 17 şubata bağlayan gece, ilahi bir gece oldu. Gökler karanlıkları delmiş, ışık saçmışlardı. Marius ile Cosette'in gerdek gecesi.

Gün de epey iyi geçti.

Düğün günü, Gillenormand Dede'nin hayal ettiği mavi şenlik günü olmadı. Yeni evlileri küçük periler, aşk ilaheleri çevrelemedi. Duvarda süslü bir tablo oluşturmamıştı bu düğün, fakat yine de epey hoş ve zevkli bir düğün oldu.

1833'teki düğünler komşu İngiltere'nin düğünlerine benzemezdi o günlerde. Fransızlar, komşularının eşsiz bir incelikle eşlerini kilise kapısından kaçırıp mutluluklarını gizlemek için posta arabasına binip, tenha bir köşede balaylarını geçirme huyunu daha benimsememişlerdi. Düğün şarkılarının o tatlı ezgisine, bir iflas etmişin sır dolu tavırlarını karıştırmayı daha bilmezdik bizler. İnsanın cennetini bir araba gölgesine saklamakta bulduğu mutluluğu, bir han yatağında gerdek gecesini geçirme nezaketine henüz alışmamıştı. Hayatlarının bu tek ve en güzel gecesinin anılarını han hizmetçisi ve arabacıyla paylaşmasına alışkındır İngiliz dostlarımız.

İçinde yaşadığımız, çağın ikinci yarısında artık göğsünde madalyası ve kordonu bulunan Vali ve giydiği tören cüppesi olan

papaz, yasa ve Tanrı artık yeni evlilerin mutluluğuna az geliyor. Bu mutluluğu tamamlamak, göstermek için, Longjumeau'nun arabacısı, klapaları kırmızılı mavili yelekli yeşil deri pantolonlu ve yaldızlı düğmeli arabacıya da ihtiyaç duyuluyor bugün. Kuyrukları kız saçları gibi dikkatle örülü o Normandiya atlarına, dövmelere, yaldızlara, sırmalara, alımlı şapkalara, pudralı saçlara şaklayan kırbaçlara ve uzun çizmelere de artık bu törende yer var. Aslında Fransa, henüz İngiltere'nin bütün geleneklerini benimsemedi, yeni evlilerin arabalarına tabak, çanak, eski terlikler, topukları basılmış eski ayakkabı yağdırma(*) geleneğini almadı. Böylesi gösterilerin henüz yeri yok, fakat biraz sabredelim, o da gelir böyle giderse. Zevklerin bu kadar incelmesinin yankılarına bakılırsa, bunu da benimsersek normal karşılarım.

1833'ün yıllar öncesinde düğünler çarçabuk yapılmazdı. Garip değil mi? O zamanlarda bir evliliği içten ve toplumsal bir eğlence olarak tanımladıkları için, neredeyse sürekli bir aile şöleniyle bitirilirdi.

Aile büyüklerinin de onurlandırdıkları böyle bir eğlence içten ve bağlantılı olduğunda, istediği kadar şen olabilirdi. Sevinç ne ölçüde güçlü olursa olsun, yine de itibarlı bir hava içinde yapılan bu aile toplantısı birleşen iki kaderin ve bir ailenin mayasını oluşturacak bu evliliğin evde yapılması ve yeni ailenin gerdek odasını tanık göstermesi hoş karşılanırdı.

Evet, o günlerde kendi evinde evlenmek gibi genel terbiyeye ters bir şey yaparlardı.

İşte Cosette'le Marius'ün evlilikleri de, Mösyö Gillenormand'ın konağında bu eski biçeme uygundu.

Aslında bu tören epey olağan olmasına rağmen, yine de evrakların hazırlanması, kilise hazırlıkları bazı karışıklıklara neden olmuştu. Düğün 16 Şubat'ta yapılabildi.

Vakit kaybetmemek için bir ayrıntı daha verelim. Düğün tarihi Karnaval'ın son gününe denk gelmişti. Gillenormand Teyze bu durumdan epeyce tedirgin olmuştu. Bazen duraksayıp kaygılarını iletiyordu.

Dede buna epeyce sevinmişti:

«Oh,» dedi. «Karnavalın son günü olan «Bereketli Salı'da mıyız?»

O tarihte evlenenler için şöyle bir atasözü vardı:

Karnaval salısında evlenin,
Güzel çocuklarınız olsun.

«16 Şubat dedik değil mi? Bir itirazın var mı Marius?»

Âşık genç:

«Hayır babacığım,» dedi.

Dede:

«Tamam, o halde evlenin,» dedi.

Böylece ülkede de bir dinsel yortu ve bir şenlik günü olan o salı günü düğün yapıldı. Hava kapalıydı, yağmur çiseliyordu, fakat gökyüzünde sadece sevgililerin görebilecekleri masmavi bir yer vardı. Davetliler şemsiye altında dursa ne olur?

Jean Valjean bir gün önce, Mösyö Gillenormand'ın yanında, Marius'e o beş yüz seksen dört bin franklık paketi verdi.

Evlilik «Mal Birliği» yönetimine uygun yapıldığından, sözleşmeler de epey yalındı.

Hizmetçi Kadın Jean Valjean için gerekli değildi artık, onun Cosette'le yeni evine gitmesi kararlaştırıldı. O, Cosette'in oda hizmetçisi oldu.

Jean Valjean için Gillenormand evinde güzel bir oda hazırlanmıştı. Cosette «Baba, rica ederim, ne olur kırmayın beni,» diye o kadar yalvarmıştı ki, ona geleceğine söz verdirtmişti.

Düğünden birkaç gün önce, Jean Valjean'ın başına bır kaza geldi. Sağ elinin baş parmağını biraz ezmişti. Bu tehlikeli bir yara sayılmazdı, bundan dolayı kimsenin buna üzülmesini istememişti. Pansuman yapmasını istemediği gibi, bu parmağını kimseye göstermemişti bile, fakat yine de eline bir sargı bağlamış ve nikâhta imza atamamıştı. Cosette'in vasi vekili olan Gillenormand Dede, onun yerine bu işi üstlenmişti.

Okurumuzu evlenme dairesine ve kiliseye götürmeyeceğiz.

Âşıkları izlemek uygun olmaz ve yakasına bir düğün buketi takan acıklı şeylere yüz çevrilir.

Fakat düğün alayının farkında olmadığı bir ayrıntıyı burada vermek istiyoruz. Düğün alayı Calvaire Kızları Sokağında Saint-Paul Kilisesine dek gitmişti.

O günlerde Saint-Louis Caddesinin kaldırım taşları yeniden yapılıyordu. Bu nedenle, Parc-Royal'dan yana olan sokak kapatılmıştı. Düğün arabalarının bu yoldan kiliseye gitmeleri olanaksızdı. Yollarını değiştirmek zorunda kaldılar ve caddeden dolaşmaya karar verdiler. Davetlilerden biri o günün Yortu olduğunu ve yolun arabalarla kapalı olacağını söyledi:

«Niye?» diye sordu Mösyö Gillenormand.

«Maskeler yüzünden, karnaval bitiyor ya!»

Dede buna da sevinmişti:

«Oh, oh, daha iyi,» dedi, «ordan geçelim. Şu evlenen gençler nasılsa hayata başlıyorlar, düğünlerinden önce biraz eğlensinler, şenlik görsünler, şu maskeliler onları neşelendirir.»

Caddeden yola çıkıldı. İlk arabada, Gelin Cosette, Gillenormand Teyze, Mösyö Gillenormand ve Jean Valjean vardı. Törelere göre, nişanlısından ayrı kalmak zorunda olan delikanlı, ikinci arabadaydı. Düğün alayı, Calvaire Kızları Sokağından çıkar çıkmaz, araba konvoyunun ardına takıldı. Bu arabalar Madeleine'den Bastille'ye, Bastille'den Madeleine'e büyük bir sıra oluşturmuştu.

Caddede sayısız maskeli vardı. Paillasse, Pantolon, Gilles(*) yağmura rağmen ortaya çıkmak için üstelemişlerdi. 1833'ün bu hoş kış gününde, Paris kıyafet değiştirip, Venedik olmuştu. Artık bugün bu kadar şen karnaval eğlenceleri olmuyor. Var olan her şey karnaval olduğundan, artık özellikle kutlanmıyor.

Ara yollar kalabalık, pencereler meraklılarla doluydu. Tiyatro binalarının teraslarına kadar tıklım tıklımdı her taraf. Maskeliler alayının yanı sıra halk, Bereketli Salı'ya(**) has, o geçit törenini

---

(*) Paillase, Pantolon Gilles: İtalyan komikleri.

(**) Bereketli Salı: Karnavalın bitiş günü. Günler sürmüş Büyük Perhiz'den çıkıldığı için Bereketli Salı (Mardi Gras) ismi verilmiştir.

izliyordu. Bu arabalar Polis kurallarına uyup birbirine zincirli gibi, raylar üzerine oturtulmuşçasına ilerliyorlardı. Böyle bir arabada olan hem seyirci, hem de seyredilendir. Belediye Çavuşları kaldırımlarda, trafiği düzenliyorlardı. Şu yukarıdan aşağı, diğeri aşağı, beriki aşağıdan yukarı iki nehir gibi akan şu araba trafiğini denetliyorlardı. Arabaların bir kolu Antin yoluna, diğeri Saint-Antoine Mahallesine yöneliyordu.

Fransız parlamenterlerinin armalı arabalarıyla, elçilerin arabaları yolun ortasındaydı, rahatça geçiyorlardı. Aynı ayrıcalık «Semiz Öküz» arabasında da vardı. Paris'in bu neşesinde İngiltere kırbacını vuruyordu. Lord Seymour'un posta arabası, baldırıçıplakların sataşmaları arasında hızla kayıp gitti.

Bu ikili araba konvoyunun tam ortasında Belediye muhafızları, çoban köpekleri gibi tetikte, atlarını süratle koşturuyorlardı. Namuslu orta halli aileler, nineler ve teyzeler eşliğinde, Pierrot ile Pierrete kılıklarında altı-yedi yaşlarında pembebeyaz çocuklarıyla geçtiler. Bu tazecik yavrular, bir günlük iğreti karnaval kılıkları için toplum neşesine katılmanın ve maskaralıklarının sevimliliğiyle epey gururlulardı.

Bazen, kopukluk oluyor, arabalardan birinde bir aksaklık görülüyordu. Sorun giderilinceye dek, trafik biraz duruyor, sonra her şey düzeliyordu.

Düğün alayının arabaları o konvoyda caddenin sağını izleyip Bastille'e gidiyordu. Pont-Aux-Choux çevresinde bir bekleyiş vardı, tam o sırada, karşı kıyıdaki Madeleine'ye doğru çıkan arabalar da biraz durdular. Maskelilerle dolu bir aradaydılar o an.

Maskelileri taşıyan arabalar şehirlilerin epey kanıksadığı bir manzaradır. Karnaval ortasında ya da karnavalın bitiş günlerinde bu arabalar görünmeyecek olsa, halk tedirgin olur ve şöyle bir dedikodu dolaşır: «İşin içinde bir iş var, hükümette bir değişiklik mi oldu acaba?» Araba Cassandralar(*), Arlequinler ve Colombineler'le(**) tıklım tıklımdı.

(*) Cassandre: Troya savaşlarının bilici kadını.
(**) Arlequin, Colombine: İtalyan Komikleri.

Eli kılıçlı Moğol'dan tutun da, Amerikan vahşisine kadar akla gelebilecek her çeşit kılık. Güçlü kollarla, saçları pudralı markizleri yukarı kaldıran güreşçiler, Rabelais'nin(*) bile yüzünü kızartacak küfürler eden eli maşalı kaldırım kadınları, Aristophanes'in(**) bakışlarını yere eğecek yosmalar, solgun sarı peruklar, tozpembe mayolar, şıklık manyağı gençlere has şapkalar, tuhaf gözlükler, bir kelebekle süslü üç köşeli şapkalar, yoldan geçenlere sataşmalar, ellerde, kalçalarda küstah tavırlar, çıplak omuzlar, maskeli yüzler, yakası açıklığın sayısız görüntüsü, çiçeklerle süslü bir arabanın dolaştırdığı bir küstahlık sergisi, işte bu karnaval manzarası...

Yunanistan Thepis'in(***) arabasına ihtiyaç duyardı, Fransa Vade'nin(****) kiralık arabasına biniyor.

Her şey taklit edilebilir, bir parodi bile. Şu canım antik çağların bir beğeni uyandıran Satürn Şenlikleri bile kabalaşarak Karnavala varır. Eskiden asma yapraklarıyla süslü, güneşe sarılı ilahi bir çıpaklıkta mermer göğüslerini gösteren o antik şarap şenliği, kuzeyin nemli döküntülerinde soysuzlaşıp karnaval haline geldi.

Maskeli insanlar taşıyan arabaların geleneği, monarşinin eski zamanlarından beri süregelir. XI. Louis'nin hesaplarında, saray vekilharcına «Sapaklardaki üç maske arabası için yirmi metelik ödenek ayrıldığı» yazılmıştır. Bugün ise böyle eğlencelere katılmak isteyenler herhangi bir yolcu arabasının en üst katına doluşurlar, bazen, körüğünü indirdikleri bir arabaya binerler. Altı kişilik arabaya yirmi kişi binerler. Arabacının yanındaki yerlere, körüklerde arabanın aks'ına bile tutunurlar. Araba fenerlerine tüneyenler bile görülür, bazısı oturur, bazısı ayakta, bazısının dizleri bükük, kimi bacakları sarkık arabaları doldururlar. Bazısı erkeklerin kucağına otururlar. Başların kaynaşmasında onların oluşturdukları delimsi piramitler seçilir. Bu arabalar kalabalıkta

---

(*) Rabelais: Ortaçağ yazarlarından. Epey müstehçen bir dili kullanırdı.
(**) Aristophanes: Eskiçağların Yunan ozanı, güldürü ve hicivleriyle ünlenmişti.
(***) Thespis: Trajedinin yaratıcısı olarak bilinen Yunan ozanı.
(****) Vade: Fransız yazar (1720-1757). Açık saçık şiirler yazan bir şair.

neşe dağları yaratırlar. Argonun iyice zenginleştirdiği Collé, Panard ve Piron'un taşkınlıklarına rastlanır. Arabadakiler bulundukları o yüksek yerden kaldırımlardaki kalabalığa küfürler ederler. İçerdiği kalabalıktan daha da büyük görünen şu kiralık arabada, bir yengi havası vardır. Önde karmaşa, arkada şamata; şarkılar söylenir, ulunur, mutluluktan kıvranılır, sevinç kükrer, alay ateş saçar, neşe yayılır. İki zayıf ve uyuz beygir, bir tanrılaştırmada çiçek gibi açılan bu güldürüyü taşır. Bu kahkahanın utku taşıtıdır.

İçtenlikli olmayacak kadar inançsız bir gülüş. Evet sahiden de bu kahkaha kuşku çeker. Bu gülüşün bir ödevi var. Parislilere karnavalı göstermek.

Bu arabalar, bilgeyi düşünmeye zorlar. Bunun içinde hükümet olmalı. Genel adamlarla, genel kadınlar arasında bir irtibat vardır.

Yığın yığın kepazeliğin bir neşe toplamı oluşturması, skandalı utançla birleştirip halka sunmak, casusluğun kadın ticaretine destek olarak yığınları eğlendirmesi, halkın dört tekerlek üstüne kurulu bir canavarı andıran döküntü kılıklı, pislik ve ışık karışımı, havlayan ve şarkı söyleyen bir topluluğun geçişini izlemesi, hem bu gösteride bütün bunları alkışlamak yürek sızlatıcı. Fakat ne yapalım? Kurdele ve çiçeklerle süslü bu çirkef arabaları, halk tarafından hem devinime, hem genel bağışa uğrar. Herkesin gülüşü dünyevi çöküşün suçortaklığını yapar. Böylesi şenlikler halkı dağıtır, küçültür ve adileştirir. Bu sıradan ayaktakımına da soytarılar gerekir. Kralın Roquelaure'yu var, halkın da palyaçosu olacak. O yüce, o büyük site olmadığı günlerde, Paris çılgın bir yerdir. Karnavalda onun siyasetinin bir parçası. Paris, bayağılık gösterilerini anlayışla karşılar, bunu inkâr edemeyiz. Efendileri, efendileri olduğunda, onlar da sadece tek bir şey ister «beni çamurlara atın» Roma da aynı yapıda bir yerdi. Roma, Néron'u severdi, oysa Néron, koca bir soytarıydı salt.

Değindiğimiz gibi rastlantı işte, büyücek bir arabayı dolduran kılıksız erkek ve kadın salkımları, maskeliler caddenin solunda

durmuş, düğün arabası da tam karşıda, kaldırımın sağındaydı. Maskeliler:

«Vay canına, bir düğün!»

Bir diğeri:

«Bu sahte düğün, asıl düğün bizmki!»

Düğün arabasına sataşmayacak kadar ötede olduklarından ve Belediye çavuşlarından çekindiklerinden olmalı, maskeliler başlarını öteye döndürdüler.

Bu karnaval arabası hemen sonra, halkın tezahüratına yanıt vermek durumunda kaldı. Halk onları yuhaladı, bu da topluluğun maskeleri okşaması gibidir. Demin konuşan iki maskeli, arkadaşlarıyla beraber, bu kalabalıkla uğraşmak zorunda kalmışlardı. Onların sataşmalarına esprili yanıtlar vermişlerdi. Maskelilerle halk arasında bir hazırcevaplık yarışı başladı.

Aynı arabada iki maskeli daha; ihtiyar görünümlü, uzunca burunlu bir İspanyol ile gencecik bir kaldırım kızı kılıklı biri, yüzünde kadife bir maskeyle, düğün alayını fark etmişlerdi. Arkadaşları, halkla ağız dalaşı yapadursun, kısık sesle konuşmaya başladılar.

Sözleri kalabalıkta dağılıp gidiyordu. Yağmur, körüğü açık olan arabadakileri ıslatmıştı. Şubat rüzgârı da sertti. İspanyol'a yanıt veren o zayıf kız, açık yakalı elbisesi içinde titriyor, gülerek öksürüyordu:

«Hey baksana?»

«Ne oldu ahbap?»

«Şu moruğu gördün mü?»

«Hangisini?»

«Şu düğün arabasında, bizim tam karşımıza geleni?»

«Kolu siyah bir kravatla bağlı olan mı?»

«Evet.»

«Ee, ne olmuş?»

«Onu bir yerlerden tanıyorum.»

«Öyle mi!»

«Kesinlikle!»

«Paris bugünlük sadece Pantin.»
«Eğildiğinde gelini görebiliyor musun?»
«Hayır.»
«Damadı?»
«Orada damat yok.»
«İyice baktın mı?»
«Evet, iki ihtiyar var sadece.»
«Başını uzat ve gelini görmeye çalış.»
«Göremiyorum.»
«Ama yine de ön ayağı bağlı ihtiyarı bir yerlerden tanıyorum.»
«Bunun ne yararı var ki?»
«Belli olmaz, gün gelir, işe yarar.»
«İhtiyarları umursamam.»
«Tanıyorum.»
«Nasıl olmuş da düğüne katılmış?»
«Biz de katıldık ya!»
«Bu düğün kimin? Nereden geliyor?»
«Ne bileyim?»
«Dinle!»
«Ne oldu?»
«Arabadan inip şu düğün alayını izlemelisin.»
«O neden?»
«Nereye gittiklerini ve bilmek için. Haydi in kızım, ne de olsa sen gençsin. Durma, koş.»
«Arabadan inemem.»
«Neden?»
«Kiralandım ya!»
«Kahrolası!»
«Polis, beni bir günlüğüne kiraladı.»
«Öyle ya!..»
«Arabadan indiğimde, zarbonun biri yakama yapışır, o zaman yandığımın resmidir. Bilirsin.»
«Evet.»

«Bugün beni Pharos(*) aldı.»
«Olsun, yine de şu ihtiyar canımı sıkıyor.»
«Sen çok mu gençsin! Duyan da seni delikanlı sanacak...»
«Hem de ilk arabada.»
«Bize ne bundan?»
«Gelin arabasında.»
«Başka?»
«Demek gelinin babası.»
«Bize ne bundan?»
«Sana kızın babası diyorum.»
«Sanki başka baba yok mu?»
«Dinle.»
«Ne oldu?»
«Bilirsin ben yalnızca bugün çıkabildim, bunu da maskeli olmaya borçluyum. Bugün Karnaval fakat yarın Küllü Çarşamba(**). Maskelere elveda. Yakalanmam an meselesi, tekrar inime girmeliyim. Fakat sen, sen serbestsin.»
«Pek değil.»
«Yine de benim gibi değilsin ya.»
«Peki ne olmuş?»
«Şu düğüne dair bilgi almalısın, nereden gelip, Nereye gittiler?»
«Nereye mi?»
«Evet.»
«Biliyorum.»
«Peki nereye gidiyor ki?»
«Mavi Kadran'a.»
«Kadran o tarafta değil.»
«O zaman Rapee'ye.»
«Belki de başka yere.»
«Düğünlerde serbest değil mi? İstediği yere gidemez mi?»

(*) Pharos: Hükümet.
(**) Küllü Çarşamba: dua günü.

«Bu kadar kolay değil. Sen söylediğimi yap. Şu düğün kimlerin, bunu tam olarak öğren. Şu ihtiyarın adını ve düğün evinin de adresini al.»

«Başka derdin? Oh, oh, ne âlâ. Sekiz gün sonra Karnaval'ın bitiş gününde, Paris'teki bir düğünün izini bulmak ne de kolay. Bu samanlıkta iğne aramak gibi. Mümkün mü bu?»

«Ne yap et, bana o ihtiyarın adresini al. İşe giriş, duydun mu Azelma?»

Yol açılmıştı, araba konvoyu aksi yönlerden yollarına gittiler ve maskelilerin arabası düğün arabasının izini yitirdi.

2
JEAN VALJEAN'IN KOLUNUN SARGILARI DAHA AÇILMADI

Düşünü gerçekleştirmek! Ah, bu kime kısmet olmuş ki? Gökyüzünde seçimler vardır, haberimiz olmadan, hepimiz adayız, melekler gizlice oy verirler. İşte Cosette ve Marius seçilmişlerdi.

Nikâh dairesinde ve kilisede Cosette epey kusursuz, epey etkileyiciydi. Nicolette'nin yardımıyla hizmetçisi giydirmişti.

Genç kız en şık tuvaletini giymiş, İngiliz dantelinden bir duvak takmıştı. Boynunda bir dizi nefis inci, başında portakal çiçeklerinden bir taç vardı. Her şeyi beyazdı. Bu beyazlıklar arasında, ışıklar saçıyordu. Aydınlıkla yücelen ve giderek daha güzel haller alan bir ışık. İlahe olmaya sıvanan bir bakire.

Delikanlının o gür saçları pırıltılıydı, hoş kokular saçıyordu. Sağda solda o kalın büklümler arasında, barikatta aldığı yaraların beyaz izleri vardı.

Gillenormand Dede görkemliydi. Barras döneminin olanca inceliğini giysilerinde gösterip, dik başla Cosette'in koluna girmişti. Eli yaralı Jean Valjean'ın yerine, kızın koluna o girmişti.

Siyah giyimli Jean Valjean, gülümseyerek arkada duruyordu.

Dede neşe yayıyordu.

«Mösyö Fauchelevent,» diyordu. «İşte hoş bir gün. Acı ve

üzüntülerin bitmesi için oyumu verdim. Artık hiçbir yerde kaygı kalmamalı.

«Neşelenmeyi emrediyorum. Kötülüğün artık geçerliliği kalmadı. Biçarelerin olması, göklerin maviliğini aşağılamadır. Aslında fenalık, içten iyi olan insanoğlundan gelmiyor. Bütün sefaletlerin odağı ve üssü cehennemdir, yani diğer bir deyimle şu kahrolası Tuilleries Sarayı. Yüce Tanrım, işte yine sapıttım, oysa artık benim politik inançlarım yok. Herkes varsıl ve mutlu olsun, başka arzum yok!»

Törenler yapıldıktan, nikâh kıyan vali ile papaz önünde «evet» denilip imzalar atıldıktan, parmaklara yüzükler takılıp, dirsek dirseğe papaz karşısında diz çöküp o beyaz örtü altında tütsü kokularına bürünüp kutsandıktan sonra, el ele, albay apoletli sırma elbiseli hademelerin arasından herkesin beğenisi ve imrenmesini kazanıp, kilisenin kapısının basamaklarından inip de arabalarına binerlerken bile, Cosette yaşadıklarına inanamıyordu. Sevgilisine, kalabalığa bakıyor, başını göklere kaldırıyordu. Uyanmaktan korktuğu bir rüyada gibiydi. Bu afallamış ve ürkek hali de ona iyice büyüleyici bir ifade katmıştı. Geri dönerken, aynı arabaya bindiler. İhtiyar teyze ikinci arabaya bindi. Yeni evliler Gillenormand Dede ile Jean Valjean'ın karşısına geçmişlerdi. İhtiyar:

«Evlatlarım artık Baron ile Barones yılda otuz bin franklık bir gelirle, karı-koca oldunuz.»

Cosette genç kıza sokuldu ve onun kulağına şu büyüleyici sözleri fısıldadı:

«Demek doğru bunlar, benim adım Marius, ben Madam 'sen' oldum.»

Gençler ışık saçıyorlardı, tazeliklerinin ve mutluluklarının doruğundaki hayatlarının en kusursuz anını yaşıyorlardı. Jean Prouvaire'in dizelerini gerçek kılmışlardı. İkisinin yaşları kırkı bulmuyordu. Bu yüce bir evlilikti. Birbirlerini görmüyor, izliyorlardı. Cosette, Marius'ü bir utku duygusuyla görüyor, Marius Cosette'i bir mihrapta görüyordu. Bu mihrap ile, bu utku birleşip, ilahlaştırı-

yordu onları. Cosette için bir bulut arkasında, Marius için bir alevlenmede. İdeal gerçekle birleşmişti, öpücükle rüyanın buluşması, gerdek yatağı.

Bugüne değin çektikleri bütün acıları şu anda bir sarhoşlukla anıyorlardı. Kaygılar, o uykusuz geceler, üzüntü, dehşet, çaresizlik, gözyaşları şu anda okşamalara ve ışıklara dönüşmüştü. Bu da yaklaşan o tatlı vakitleri iyice güzelleştiriyordu. Acılar artık sevinci süsleyen birer hizmetçi gibiydi. Acı çekmek de iyi bir şey sayılırdı. Yıkımları şu anda mutluluklarına biraz ışık eklemişti. Aşklarının uzun can çekişmesi bir zirveyle bitimlenmişti.

İki ruh da büyülenmişti. Marius kösnü duygularına kapılmış, Cosette'in duygularına utangançlık karışmıştı. Usul sesle birbirlerine sırlar verdiler: «Plumet Sokağındaki o küçük bahçemizi ziyarete gideriz.»

Cosette'in giysi kıvrımları, Marius'ün dizlerini kapatıyordu.

Böyle bir gün bir düş ve bir gerçeğin tarifsiz karışımıdır. İnsan hem sahip olur, hem de hayal eder. Böyle bir günde, öğle vaktinde bulunup da gece yarısını düşünmek eşsiz bir heyecandır.

Bu mutluluğu bulan yüreklerden süzülen mutluluk, görenlerin içlerini açıyordu.

Saint-Antoine Sokağında, Saint-Paul Kilisesi önünde yürüyenler, arabanın camları arkasında Cosette'in başındaki gelin çiçeklerinin titreşimlerini izlemek için durmuşlardı.

Daha sonra Calvaire Kızları Sokağındaki evlerine geldiler. Marius gelinin yanı sıra, dört ay önce ağır yaralı taşındığı bu merdivenlerden sevinçle çıktı. Kapıda toplanan yoksullar, kendilerine atılan para dolu keseleri paylaşıp gençlere dualar ettiler. Her yerde, çiçekler vardı. Ev de kiliseden daha hoş kokuyordu. Tütsü kokusundan sonra güller. Göklerde şarkı söyleyen sesleri duyar gibilerdi. Tanrı'yı kalplerinde taşıyorlardı. Kader onlara yaldızlı bir kubbe gibi göründü, başlarının üstünde bir pembelik, tam vaktinde doğan güneşin kızıllığını gördüler. Sonra duvar saati çaldı. Marius, Cosette'in güzel, çıplak koluna baktı ve korsesisinin dantelleri arasında seçilen o pembeliklere baktı. Cosette kıpkırmızı kesildi, saç diplerine kadar kızarmıştı.

Gillenormand ailesinin akrabaları ve eski ahbaplarının hepsi düğüne gelmişlerdi. Davetliler yeni gelinin etrafını aldılar, onu «Barones» diye çağırmak için yarışır gibilerdi.

Şu sırada yüzbaşılığa terfi etmiş olan subay Theodule Gillenormand da ta Chartre'daki kışlasından, kuzeni Pontmercy'nin düğününe geldi. Cosette, onu tanımadı bile.

Theodule ise, kadınlar tarafından şımartılmayı kanıksamış genç adam da, Cosette'i hatırlamadı.

Genç kız, Jean Valjean'a karşı hiçbir zaman bu kadar sevgi dolu olmamış, onunla bu kadar içten konuşmamıştı. Ona seslenirken, sesine o çocukluğundaki titreşimleri katmıştı. Bakışlarıyla ihtiyarı okşar gibiydi. Tıpkı Gillenormand Dede gibi, mutluluk saçıyordu. İhtiyar, sevincini atasözleriyle anlatırken, Cosette, etrafına mis gibi bir kokuyla sevgi ve iyilik yayıyordu.

Yemek için bir şölen sofrası hazırdı.

Bol ışık, büyük bir sevincin baharatıdır. Sis ve loşluk mutlu insanlar tarafından benimsenmez. Karanlığı istemezler. Geceye evet, karanlığa hayır. Güneş yoksa, yapay bir güneş var edilir.

Yemek odası hoş şeylerle doluydu. Tam ortada, masanın üstünde tavandan sarkan kocaman bir Venedik avizesi, parlak kristaller, cam mumlar arasında rengârenk, mavi, mor, kırmızı ve yeşil renkli kuşlarla süslüydü. Avizenin etrafında kristal şamdanlar, duvarda üç ya da baş dallı aplikler. Aynalar, kristaller, camlar, tabak, bardak, porselen, çini ve gümüşler, her şey ışıyor, her şey mutluluk saçıyordu. Şamdanların arasındaki boşlukları, çiçekler dolduruyordu. Yandaki bekleme odasında, üç keman ve bir flüt oda müziği çalıyorlardı. Haydn'ın bir dörtlüsünü.

Jean Valjean salonda, kapının arkasında, bir sandalyeye oturmuştu. Kapının kanadı kapandığında görünmez oluyordu. Masaya oturmadan birkaç dakika önce Cosette, öylesine gibi ve eliyle eteklerini tutup önünde kibar bir selamla diz kırdı. Şakacı ama epey sevecen gözlerle:

«Baba, memnun musunuz?» diye sordu.

«Evet,» dedi Jean Valjean.

«Peki o halde gülün bakalım.»

Jean Valjean gülmeye başladı.

Birkaç dakika sonra, Basque yemeğe davet etti.

Önce Gillenormand Dede, kolunda gelin, ardı sıra konuklar yemeğe geçtiler ve kendilerine ayrılan yerlerine oturdular.

Gelinin sağ ve solunda iki büyük koltuk vardı. Bunlardan biri Gillenormand Dede, diğeri Jean Valjean içindi. Mösyö Gillenormand oturdu, diğer koltuk boş kalmıştı.

Bütün gözler Mösyö Fauchelevent'i aradı.

Yoktu.

Mösyö Gillenormand uşağı Basque'a seslendi:

«Mösyö Fauchelevent'ın nerede olduğunu biliyor musun?»

Basque:

«Evet, ben de size bunu bildirecektim. Mösyö Fauchelevent mesaj bıraktı, yaralı elinin çok acıdığını, sizlerle yemek yiyemeyeceğini bildirmemi istedi benden. Baron ile Barones'ten af dilediğini, yarın sabah uğrayacağını söylememi istedi. Demin çıkıp gitti.»

Boş koltuk düğünün coşkusunu biraz dağıtır gibi olmuştu. Fakat Mösyö Fauchelevent yoksa bile, Gillenormand Dede vardı, o mutluluk saçıyordu. Canı yandığına göre Mösyö Fauchelevent'in erken gitmekle iyi yaptığını ama bu yaranın o kadar sorun olmadığını belirtti. Aslında bu tür bir sevinç taşkınlığında karanlık husus olamazdı. Dedenin bu açıklaması yeter göründü. Cosette ve Marius, çok mutlu anlar yaşıyorlar, sevinç dışında duyguya el vermeyen o bencil ve ilahi anlardan birini sürdürüyorlardı. Sonra Mösyö Gillenormand'ın aklına hoş bir fikir geldi:

«Şu koltuk boş olduğuna göre, oraya sen geç Marius. Aslında burada oturmak Teyzenin hakkı, ama seve seve böyle bir gecede yerini sana vereceğini buluyorum. Bu hem yasal, hem de epey hoş bir durum. Fortinata'nın yanında Fortunatus.(*)»

(*) Fortunata: Şanslı kadın.
Fortunatus: Şanslı erkek.

Masadakiler alkışladı. Marius alımlı gelinin yanına oturdu, Jean Valjean'ın yerini aldı. Yemek salonunun havasında epeyce coşku vardı. Jean Valjean'ın yokluğundan üzüntü duyan Cosette, daha sonra sevinmişti. Marius yanındayken, Cosette Tanrı'yı bile aramazdı. O yumuşacık, ipek ayakkabılı ayağını Marius'ün ayağına koydu.

Mösyö Fauchelvent'in koltuğu da böylece unutuldu ve hiçbir eksikleri olmadı.

Sıra tatlılara geldiğinde, Gillenormand Baba doksan yaşının titremelerinden dolayı dökülmemesi için, elinde yarı dolu bir şampanya kadehi, kalktı ve yeni evlilerin onuruna içti:

«İki vaazdan kurtulamayacaksınız,» diye sevinçle bağırdı. «Önce, papazın vaazını dinlediniz, şimdi benimkini dineyeceksiniz. Sözlerimi iyi kulak verin, size bir öğüdüm var, birbirinizi sevin, tapar gibi sevin. Ben lafı uzatmadan meseleye geleceğim. Mutlu olun. Yaradılışın en aklı başında canlıları kumrulardır. Filozoflar sevinçlerinizi dizginleyin derler, aman Tanrım ne aptalca, ben de tam aksine, sevinçlerinizi yaşayın derim. İblisler gibi âşık olun. Kudurun, delilikler yapın. İnsan hayatında, güzel kokulardan, açılmış gül goncalarından, bülbüllerden, pembe sabahlardan usanabilir mi? Bu kusursuz şeylerin fazlası olur mu? Fazla sevmekten nasıl usanılır? Birbirinden hoşlanmak günah mı? Dikkatli ol Estelle, sen epey güzelsin, dikkat et, Nemorin de epey yakışıklı. Aman ne büyük bir ahmaklık. Birbirini büyülemenin, okşamanın sevmenin çoğu olur mu? Sevinçlerinizi dizginleyin ha! Kahrolsun Filozoflar. Bilgelik, sevinçten esrimektir. Ah, ödlekler! Robespierre'in canı cehenneme! Hâkim olan kadındır. Ben de bundan böyle bu krallığa tapıyorum. Adem Babamız neydi? Havva Anamızın krallığı oldu. Hem de Havva Anamız için, 89 İhtilali olmadı. Zambakla süslü bir kral asası, üzerinde bir dünya bulunan İmparatorluk asası oldu. Charlemagne'ın demirden asası, Louis Le Grand'ın altından asası oldu. İhtilal bunların hepsini büktü, baş ve işaret parmakları arasında çöp gibi kırdı, bitti, kırıldılar, yerdeler. Artık asa namına bir şey yok. Fakat ge-

lin de şu hoş kokan ipek işlemeli mendile karşı bir ihtilal başlatın. Haydi yiğitler görmek isterim. Deneyin bir. Neden bunca sağlam, çünkü bir pılı pırtı. Demek sizler, XIX. yüzyılsınız. Olsun.

«Bizler'de XVIII. yüzyıldık. Biz de, sizler kadar ahmakça davrandık. Birkaç önemli değişiklik yapmakla dünyada bir yığın şey değiştirdiğinizi ve kıyametin geldiğini sanmayın. Aslında her çağda kadını sevmeli. Kadınları sevmeyenlere kafa tutuyorum. Şu dişi şeytanlar aslında bizim meleklerimiz. Evet, aşk, kadın ve öpücük öyle bir halkadır ki, ondan çıkmak isteyenin vay haline! Bana gelince, ah keşke tekrar oraya girebilsem. Aranızda hanginiz göklerde şu uçurumların işveli Celimene'nin, dalgalar üstünde, gökler altında Venüs yıldızının doğuşuna bakmadı! O Venüs ki, uçurumun uçarı kadını denizlerin, Celimene'dir. Büyük deniz, ah işte o kadar cesur bir âşık fakat hayli hırçındır da... Marius altı ay önce çarpışıyordu, fakat bugün evleniyor. Oh olsun. Evet Marius, evet Cosette, yerden göğe hakkınız var, siz birbiriniz için yaşayın, birbirinizi sevmekten, okşamaktan, öpmekten yorulmayın. Sizler gibi yapmadığımız için bizi de kıskançlıktan öldürün. Tapar gibi sevişin, gagalarınızla evrendeki mutluluk parçacıklarını toplayın ve bunlarla bir yuva yapın. Aman Tanrım, sevmek, sevilmek ne hoş, gençliğin getirdiği bir tansık. Ha, sanmayın ki bunu siz icat ettiniz. Ben de düş kurdum, düşündüm iç çektim, benim de yıllar önce ayışığıyla örülmüş bir ruhum vardı. Aşk tam altı bin yıllık bir çocuk. Aşkın hakkı, uzunca bir sakal. Cupidon'un yanı sıra Mathusalem(*) bir çocuk kalır. Tam altmış asırdan beri, kadın ve erkek birbirlerini severek beladan kurtulmayı başarabildiler. Aslında şeytan da bu işte yanıldı. İnsanoğluna kin duydu. Fakat insan ondan daha da zorlu çıkıp kadını sevmeye başladı. Böylece de, şu ahmak şeytan fenalık edeceğini sanıp insanoğluna iyilik etti. Çünkü ona aşkı tattırdı. Evet ahmak şeytanın emeği boşa gitti. İşte bu incelik insanoğlunun cennetten kovulmasından beri süregelir. Evet,

---

(*) Mathusalem: Incil'de yüz yaşını geride bırakmış bir ihtiyar olarak geçer.

dostlarım, buluş eski fakat yine de yeni sayılır. Bunu kullanmasını bilin. Philemon ve Baucis(*) olmadan önce, Daphnis ve Chloe(**) olun. Öyle bir hayatınız olsun, hiçbir şey mutluluğunuzu bozmasın. Cosette, Marius'ün güneşi Marius, Cosette'in evreni olsun. Evet Cosette senin için güzel hava kocanın gülüşü olsun, Marius eşinin gözyaşları da senin yağmurun. Yuvanıza hiç yağmur yağdırmayın. Gözyaşlarına hayır. Piyangoda büyük ikramiyeyi aldınız. Tanrı'nın kutsadığı bir aşkı. Bunu iyi koruyun, asla heder etmeyin. Birbirinizi tapar gibi sevin, gerisini dert etmeyin. Bütün bu söylediklerim aklıselime uyar, o hiç yanılmaz. Birbiriniz için bir din olun. Herkesin Tanrı'ya tapma yolları farklıdır. 'Seni seviyorum' işte benim İncil'im. Seven dindardır. Şu büyük zampara Kral IX. Henri nasıl oldu da ünlü sövgüsünde, *Ventre Saint-Eris* derken kadını unuttu. Ben bu hafif küfrü hiç tutmam ama. Genç ve kösnül kralın bu sevgisi beni afallatıyor.

«Bana ihtiyar diyorlar, ama kendimi hiç de öyle görmüyorum. Aksine, kendimi o kadar genç hissediyorum ki, şu anda ormanlara gidip gayda dinlemek isterdim. Şu yeni evlilere, şu genç çocuklara bakmak beni esritiyor.

«Biri beni isteyecek olsa, emin olun hiç durmaz, evlenirdim. Tanrı'nın bizi farklı bir şey için yaratmış olabilme ihtimalini düşünmüyorum.

«Tapar gibi sevmek, kumrular gibi olmak, Evet, birbirinizi sevin, aşk olmasa ilkbahar ne işe yarardı? Ben o zaman Tanrı'ya yalvarır, bize sunduğu o şeyleri geri almasını, bir kutuya çiçeklerle kuşları ve güzel kızları doldurmasını söylerdim. Evet, yavrularım şu, ihtiyar babanın kutsamasını sunuyorum size.»

Gece epey neşeli geçti. Dedenin neşesi hepsine geçmiş gibiydi, eğlenceye iyice coşku kattı. Konukların neredeyse hepsi bu asırlık neşeye uydu. Biraz dans edildi, çokça gülündü.

Önce patırtı gürültü, sonra sessizlik oldu.

(*) Philemon ve Baucis: Zeus'un ödül verip birbirinden ayrılmamaları için uzun bir hayattan sonra ağaç haline getirdiği çift.

(**) Daphnis ve Chloe: Mitolojide sevgililer, çoban ve kız.

Yani evliler ortadan yok oldular.

Gece yarısından hemen sonra Gillenormand evi bir tapınak haline geldi.

Burada duralım. Gerdek gecelerinin kapısında gülümseyen bir melek eli dudaklarında, bize olduğumuz yerde durmamızı buyurur.

Aşk töreninin yapıldığı bu tapınak karşısında ruh da izlenceye dalar. Böylesi evlerin üstünde aylalar olmalı. Bunların kapsadığı sevinç, evlerin duvarlarından ışık halinde süzülür ve gölgeleri parlatır.

Bu ilahi ve kaçınılmaz şenliğin sonsuza bir ışık göndermemiş olması mümkün değildir. Aşk, kadınla erkeğin eridikleri bir kazandır. Tek yaratık, üçlü yaratık, insanoğlunun zorlu varlığı bundan gelir.

İki ruhun tekleşmesi gölgeler için epey heyecanlandırıcı olmalı. Âşık burada rahiptir, bakire hayran, yani aşkın olduğu böyle bir birleşmede, ideal de karışır işe. Gölgelik, yüce hayatın korkunç, şirin hayallerini görebilme gücü olsa, belki de gecenin karanlığında meçhulün kanatlarında, görünmezin mavisinde, simsiyah başların memnun ve mutlu şu ışıklı evin etrafında eğildikleri yeni evlileri kutsarlar ve onların yüzlerini nurlandıran insani mutlulukla gururlanırlardı.

Bu eşsiz vakitte, kendilerini yalnız sanan o heyecanlı evliler kulak verseler, odalarında belirsiz bir kanat sesi duyarlardı. Mutluluk meleklerin yardımıyla oluşur. Bu karanlık aşk yatağının kubbesi göklerdir. Aşkın kutsadığı iki dudak yaratmak için birleştiklerinde, bu doyulmaz öpüşün ardında, yıldızlarda bile bir titreme olur.

Bunlar sahici mutluluklardır. Bunun dışında sevinç yoktur. Aşk biricik sarhoşluk. Geri kalan, gözyaşıdır sadece. Sevmek ya da sevmiş olmak, bir hayata yeter. Başka bir şey dilemeyin. Hayatın karanlık yollarında başka kapı aramayın. Sevmek eksiksiz olmaktır.

3
SADIK DOST

Jean Valjean neredeydi?

Genç kızın şakasına gülüp, kimsenin kendisine bakmadığını fark eden ihtiyar, usulca bekleme odasına geçmişti. Sekiz ay önce, aynı odaya, çamurlu ve kanlanmış halde, saç baş dağınık, leş gibi girmiş ve dedesine torununu getirmişti.

Oysa bu gün her şey ne kadar farklıydı. Salon duvar kâğıtlarıyla, çiçeklerle süslenmişti. Yaralı Marius'ü yatırdıkları o kanepeye yerleşen müzisyenler çalgılarını akort ediyorlardı. Basque üzerinde siyah ceket, kısa pantolon, ipekli çorap, rugan ayakkabı ve beyaz eldivenle, her tabağın yanına güller bırakıyordu. Jean Valjean ona askıdaki kolunu göstermiş, gidiş nedenini anlatmasını rica etmiş ve oradan ayrılmıştı.

Yemek odasının pencereleri sokağa bakıyordu. Dışarıda Jean Valjean ışıklı pencereler altında, ayakta ve hareketsiz bekledi. Dinliyordu. Şölenin o belli belirsiz duyulan uğultusu kendisine dek ulaşıyordu. Dedenin o gür sesini, kemanları, tabak-bardak şıngırtısını, kahkahaları duyabiliyordu. Bütün bu şakrak seslerde Cosette'in o hoş sesini tanıdı. Calvaire Kızları Sokağından ayrıldı ve Silahlı Adam Sokağına vardı.

Geri dönmek için yolu biraz uzatmış, Saint-Louis, Culture, Saint-Catherine ve Blancs-Manteaux sokaklarından geçmişti. Aslında bu halde yolu uzatmış oluyordu, ama aylardır Cosette'le geçtiği yoldu. Marius'ün evine bu yoldan yürürlerdi.

Cosette'le yürüdüğü bu yol artık onun için kutsaldı.

Başka bir yolu düşünemezdi.

Jean Valjean evine girdi, mumunu yaktı ve yukarı çıktı. Ev boştu. Hizmetçi Kadın da artık burada olmadığına göre, Jean Valjean'ın ayak sesleri daha da gürültü çıkarmıştı boş evde. Dolapların hepsi açıktı. Cosette'in odasına girdi. Yatak takımları bile kaldırılmıştı. Kılıfsız yastık da, toplanan nevresimlerle birlikte şiltenin ayak ucuna konmuştu. Artık kimse burada yatmayacaktı. Cosette, sevdiği bütün şeylerini yanında götürmüştü, burada

sadece o dört duvar ile kaba döşemeler kalmıştı. Hizmetçi kadının yatağı da kaldırılmıştı. Tek bir yatak hazır hazır bekliyordu, Jean Valjean'ın yatağı. Jean Valjean duvarlara baktı, dolap kapılarından birkaçını kapattı ve bir odadan diğerine geçti.

Sonra kendisini odasında buldu, mumu bir masaya bıraktı. Kolunu askıdan çıkarır gibi oldu; hiç canı yanmazcasına, sağ elini kullanabiliyordu.

Yatağına yaklaştı, gözleri rastlantıyla mı, ya da bilerek mi o Sadık Dost'un üstünde durdu. Bu, Cosette'in kıskandığını söylediği küçük valizdi. Jean Valjean'ın yanından hiç ayırmadığı bir şey.

4 Haziran gecesi, Silahlı Adam Sokağındaki evine girer girmez ilk yaptığı, bunu ayak ucundaki küçük bir masaya bırakmak olmuştu. Hemen oraya yaklaştı ve cebinden çıkardığı bir anahtarla onun kilidini açtı.

İçinden elbiseleri çıkardı. Bunlar on yıl önce Cosette'in Montfermeil'den ayrılırken giydiği matem giysileriydi. Önce o siyah yünlü robu, siyah şalı, Cosette'in hâlâ giyebileceği (ayakları epey küçüktü) o çocuk pabuçlarını, sonra o kalın yün yeleği, cepli önlüğü ve kışlık çorapları çıkardı. Çoraplarda hâlâ küçük kızın küçük bacağını şekli vardı ve Jean Valjean'ın elinin boyundan uzun değildi. Bunlar simsiyahtı, matem rengi. Bunları Paris'te satın almış ve Montfermeil'e taşımıştı.

Giysileri valizden sırayla çıkarıp, yatağın üzerine koydukça düşünüyordu. Hatırlıyordu. Aralık bitiyordu, buz gibi bir kış... Çocukcağız, o pılı pırtılar içinde titriyordu, o küçücük ayakları nalınlar içinde mosmordu. Jean Valjean, onun bu giydiklerini çıkarttırmış ve ona bu matem giysilerini giydirtmişti. Biçare ana, mezarda, kızının matemini tutmasına sevinirdi ve özellikle onun üşütmeyecek şeyler giydiğini bilmekle mutlu olurdu.

Genç kızla beraber, onun küçük eli kendi elinde, beraber aştıkları o Montfermeil ormanını düşündü. O günün havasını alır gibi oldu, çıplak ağaçları, kuşsuz ormanı, güneşsiz gökyüzünü... Yine de güzel, aydınlık bir gündü. Adam, bütün bu elbiseleri dikkatle yatağının üzerine dizdi, şalı, juponu, çorapları, pabuç ve

yeleği... Uzun uzun baktı onlara. Ah Cosette'cik birkaç karış boyundaydı ve o büyük bebeği kollarında taşıyordu, kendisine verdiği o altını da önlüğünün cebine atmıştı. El ele yürüyorlardı. Cosette gülüyordu, şu dünyada Jean Valjean dışında kimsesi yoktu.

O zaman o parlak beyaz başını yatağın üzerine kapadı, şu yiğit yürek parçalandı ve yüzünü Cosette'in giysilerine gömüp kaldı. Biri oradan geçecek olsa epey acıklı hıçkırıklar işitirdi.

4
DİNMEYEN ACI

Jean Valjean'ın kendi içindeki savaşlardan biri tekrar başladı. Jacob sadece bir kere melekle savaştı, ama Jean Valjean kaç kez vicdanın gölgeleriyle savaşmak durumunda kaldı ve kaç kez bu çatışmadan yenik ve güçlenmiş çıktı. Hepimiz bunun şahidiyiz.

Tarifsiz bir mücadele; bazen ayak kayar, bazen zemin. İyiliğe zorlanan bu vicdan defalarca onu yakalayıp ezdi, defalarca boğazına sarıldı, defalarca onu merhametsizce yere serdi. Jean Valjean bu ışıktan yardım istedi. Hiçbir şeyi görmemeyi seçtiği anlarda, Piskopos'un kalbinde yaktığı o ateşten gözleri kamaşmıştı. Savaşta defalarca dikilmiş, kayaya tutunmuş, bilgeciliğe yaslanmış, toz toprak arasında sürünüp, bazen vicdanını yenmiş, bazen yenilmişti. Defalarca, bir anlaşılmazlık aldatıcı bazı karşı koyuşlardan sonra, öfkeli vicdanının kulağına «Alçak, bu bir tokat» demişti. Defalarca, kararın ısrarlılığı, görevin gerçeği karşısında titreyerek inlemişti. Tanrı'ya direnmek. Ecel terleri. Acısını hâlâ çektiği gizli yaralar.

O keder dolu hayatında sayısız sıyrık. Kaç kez, kanlar içinde, parçalanmış fakat yüreği çaresizlikle, ruhu ışıkla dolu halde toparlanıp kalkabilmişti. Mağlup olmasına rağmen, yine de kendisini yenebilmişti. Kendisini dağıtan, örseleyip parçalayan vicdanı karşısında, ışık içinde dikilip, ona: «Haydi, artık huzur içinde git!» demişti.

Fakat bunca sıkıntı verici bir çatışmadan sonra ne kasvetli bir huzur!

Jean Valjean o gece son savaşını verdiğine inandı.

Epey hüzünlü bir sonla karşılaşmıştı.

Kaderimiz ne yazık ki, sürekli dolaysız değildir, dümdüz yollarda uzayıp, dümdüz yollar oluşturmaz. Çıkmazlar, çetin sokaklar oluşturur. Birkaç yol oluşturan karanlık virajlar, korkunç sapaklar açarlar. Jean Valjean şu anda bu sapakların en tehlikelisindeydi.

İyilik ve fenalığın birleştiği yerdeydi. İşte bu karanlık kesişmenin önündeydi. Bu gece daha önce olduğu gibi, epey acil bir durumla karşılaşmıştı. Önünde iki yol vardı. Biri çekici, ayartıcı, diğeri korkunç. Hangisine yönelecekti?

Bu korkutucu yola her baktığımızda fark ettiğimiz o sır dolu parmak, korkunç yola gitmesini öneriyordu.

Jean Valjean bir kez daha epey zor bir karar almak zorundaydı. O korkunç liman ve o tatlı tuzak arasında bir tercih yapmalıydı.

Demek doğruydu? Ruh sağalabiliyor, kader aynı kalıyordu. Yüce Tanrım, hiçbir zaman sağalmayacak bir kader korkunç bir şey!

Mesele şuydu:

Genç kızın mutluluğuyla ne yapacaktı? Bunu kendisi istemiş, hazırlamış, oluşturmuştu. Hançeri kendisine saplamıştı. Şu anda, bu mutluluğu düşünüp bundan kekre tatlar alıyordu. Tıpkı kendisini öldüren bıçağın kendi imalathanesinde yapıldığını gören bir silah fabrikatörünün acı hazzı gibi.

Cosette delikanlıya sahipti, Marius Cosette'i almıştı. Onlar eşsiz bir mutluluğa erişmişlerdi. Bu onun yapıtıydı.

Fakat artık var olan bu mutlulukta nasıl hareket edecekti kendisi? Yoksa o bu mutlulukta payı olduğunu düşünüp bunu benimseyecek miydi? Aslında artık Cosette bir başkasınındı. Jean Valjean ona eskisi gibi mi davranacaktı? Şimdiye değin olduğu gibi, yaşlı baba rolünü sürdürecek miydi? Cosette'in evine kolayca yerleşip mazisini bu geleceğe katacak mıydı? Hakkı varmış

gibi gelip de, bu huzurlu yuvada rahatça yerini alabilecek miydi? Şu iki günahsızın ellerini kendi kederli elleri arasına alacak mıydı? Gillenormand evinin salonundaki ocak demirlerine zincirlerin çürüttüğü ayaklarını uzatabilecek miydi? Kaderini o çocuklarla birleştirecek miydi? Kendi alnındaki karayı iyice yoğunlaştırıp, onların o dümdüz alınlarını da karartacak mıydı? Bencillik yoluna onun mutluluğunu riske mi atacaktı? Susmayı sürdürecek miydi? Uzatmayalım, iki mutlu varlığın yanı başında kaderin kendi halinde habercisi miydi?

Böylesi sorular zihnimizde belirdiğinde, bunların yarattıkları tekinsizliklere alışkın olmak gerekir. İyilik ve fenalık şu katı soru işaretinin arkasında durur. Sfenks sorar: «Nasıl hareket edeceksin?»

Jean Valjean bu acı tecrübelere alışıktı. Göz kırpmadan Sfenks'e bakardı.

O kıyıcı meseleyi bütün açılarıyla inceledi. Cosette, şu şirin faleket, kazazedenin salı gibiydi. Ne yapmalı? Buna tutunmalı mı? Yoksa terk etmeli mi?

Sala tutunduğunda, acıdan kurtuluyor, gün yüzüne çıkıyor, saçlarından ve giyeceklerinden sızan suları kurutuyor, canlanıyordu.

Jean Valjean, kendi düşüncesiyle savaştı. İçtenlikli bir öfkeyle kendi iradesine, inançlarına karşı koydu.

Jean Valjean için ağlayabilmek mutluluk oldu. Belki de bununla aydınlandı. Fakat yine de epey korkunç oldu. Yıllar önce Arras yolundaki gibi, içinde kasırgalar koptu. Fakat bu kezki hayli şiddetliydi. Geçmiş bir daha canlandı. Bu ikisini oranladı ve gözyaşına boğuldu. Onları salıverip kıvrandı.

Bir şey kendisini durdurur gibiydi.

Ne üzücü, bencilliğimizle vicdanımız arasındaki didişmede, değişmez ereğin karşısında böyle afallayıp boyun eğmeye öfkelenip, konumunu korumaya çalışarak, muhtemel bir kurtuluşu arayarak, adım adım gerilediğimizde, ansızın kendimizi sarp bir duvara kıstırılmış bulup titreriz.

İşimize engel olan o ilahi gölgeyi hissetmek!

O zalim görünmezlik!.. Takıntı.

Ne üzücü, şu vicdan adı verilen şeyle baş edemiyordu insan. Haydi bir karara var Brutus, haydi Caton, ne yapacağını düşün! Vicdan sonsuzdur, o Tanrı'dan da sonsuzdur. Bu kuyuya insan bir hayatın emeğini atar, servetini döker, talih ve başarısını atar, özgürlüğünü, yurdunu, bedenini, neşesini atar.

Eski cehennemlerin gölgelerinde böyle dipsiz bir fıçı olurmuş. Bunu istememek bağışlanmaz mı? Onun bir hakkı olabilir mi? Şu bitmek bilmeyen zincirler, insanoğlunun gücünün üstesinde değil mi?

Kim kınayabilir ki, Jean Valjean'ı «bitsin» dediğinde.

Maddenin itaati, sürtünmekle sınırlıdır, ruhun boyun egemesinin sınırı yok mu? Eğer sürekli devinim bile olanaksızsa, neden özverinin sonu gelmiyor? İlk adım bir şey değil, esas önemli olan son adım, Cosette'in evlenmesiydi, bunun yanında, Champmathieu meselesi çok önemsizdi. Tekrar içeri girmek bir şey değildi, bu kez boşluğa düşecekti.

Ah ilk merdiven, ne de karanlıksın, ah ikinci merdiven ne de kaygansın!

Bu kez nasıl baş çevrilmesin?

Kendinden vazgeçmek, ilahi bir gaye uğruna ölmek ne yücelmedir. Fakat yakıcıdır. Bu kutsayan bir azaptır. İlk saat buna onay verilir, kızgın demirlere oturulur, başa kızgın demirden taç geçirilir, fakat her şey bu kadarla kalmaz, alevden giysiler giymek de gerek... bir an gelir ki, o düşkün ten isyan eder ve insan işkenceden cayar.

Jean Valjean fırtına öncesi sessizliğe büründü.

Ya şu tertemiz çocuklara kendi mahkûmiyetini bulaştıracak, veya kendisini koyu karanlıklara atacaktı. Başka umarı yoktu. Ya Cosette'i, ya da kendisinden vazgeçecekti!

Hangi çözüme karar verdi? Kaderin o şaşmaz sorusuna hangi kesin karşılığı verdi? Hayatının neresini kapatmaya karar verdi. Nasıl bir ceza kararı aldı? Etrafını saran bu yalçın yamaçlar arasında nasıl bir tercih yaptı? Hangi sonuca ulaştı? Şu uçurumlardan hangisini sessizce kabullendi?

Kasvet veren düşünceleri gece boyunca sürdü. Sabaha kadar aynı halde kaldı. Kaderin yüküyle, iki kat ve ezik!

Çarmıhtan indirilen biri gibi, kolları haç biçiminde iki yana açık, on iki saat kaldı. Uzun bir kış gecesinin on iki saati. Ne başını kaldırmış, ne konuşmuştu.

Ölü gibi kaldı. Bu arada fikri ara ara yerde kıvranıyor, ara ara uçuyordu. Bazen, bir ejderha, bazen bir kartal. Cosette'in elbiselerine yapıştırdığı dudaklarıyla öperken titriyordu. İşte o zaman yaşadığı belli oluyordu.

Onu gören var mıydı? Jean Valjean odasında kendi başına değil miydi? Kendisinden başkası olmadığına göre... Karanlıklar arasındaki görüyordu onu!

YEDİNCİ KİTAP

AĞUNUN SON YUDUMLARI

1

DAİRE YEDİ, GÖK SEKİZ

Düğünden sonraki gün sessizdir. Mutluların yalnızlığına saygı vardır.

Şölen ve kutlamaların karmaşası daha sonra başlar. 17 Şubat günü, vakit öğleyi yeni geçiyordu ki, Basque elinde bir tozbezi ve bir süpürgeyle salona girdi, derken, kapıda usulca bir tıkırtı duydu. Kapıyı çalmamışlardı, bu da saygılı bir tavırdı, böyle bir günde. Basque kapıyı açınca, karşısında Mösyö Fauchelevent'i gördü. Onu, bir gün öncesinin coşkusundan savaş meydanına dönmüş salona aldı.

Uşak af dileme ihtiyacı duydu:

«Bağışlayın efendim, bu sabah geç uyandık da...»

Jean Valjean sordu:

«Efendiniz kalktı mı?»

Basque, adamın sağlığını sormak istedi:

«Kolunuz nasıl efendim?»

«Daha iyi. Efendiniz kalktı mı?»

«Hangisi, yenisi mi, eskisi mi?»

«Mösyö Pontmercy.»

Basque:

«Baron mu?»

Efendi, çok zaman hizmetçisi için Baron'dur. Sanki bu unvan-

dan bir parlaklık edinir. Bir filozofun değindiği gibi, unvanın bir onuru da onlara geçer. Bu da onları gururlandırır. Yeri gelmişken, şunu da belirtelim ki, Cumhuriyetçi ve militan olan Marius, şu sırada gönülsüzce baron'du. Ailede küçük bir değişiklik olmuştu ve bu kez dedesi, onun bu unvanı taşımasında üsteliyordu. Marius fazla hevesli değildi ama Albay ölmeden önce şunu yazmıştı: «Oğlum, Baron unvanı alacak.» Bu yüzden Marius, buna karşı çıkamazdı. Hem Cosette de vardı. Kadınlık hisleri uyanmaya başladığında «Taze gelin» de «Barones» diye çağrılmaktan hoşlanacaktı.

Basque:

«Mösyö Baron'u görmek istiyorsunuz ha, gidip bir bakayım? Geldiğinizi söyleyeyim.»

«Hayır, ismimi söylemeyin, sadece kendisiyle özel olarak konuşmak isteyen biri oduğumu söyleyin.»

«Öyle mi!» dedi Basque.

«Ona bir sürprizim var da.»

Basque tekrar bir «Öyle mi!» dedi, ama bu ilkinin açıklaması gibiydi.

Ve çıktı.

Jean Valjean salonda kendi başına kaldı.

Değindiğimiz gibi salon allak bullaktı. Kulak verince bir düğünün gürültülerini duyacak gibi oluyordu insan. Zeminde çelenklerden ve kadınların saçlarından düşen çiçekler vardı. Ta diplerine kadar yanan mumlar, avizelerin kristal kollarına balmumu parçalar ekliyordu. Eşyaların hiçbiri yerinde değildi. Bir köşede üç-dört koltuk bitiştirilmiş, başlayan bir sohbeti sürdürür gibiydi. Salonun bütün manzarası iç açıcı, şirindi. Ölü bir eğlencede tatlı bir albeni vardır. Burada mutlu olunduğu belliydi. Karmakarışık saten kaplı sandalyalerin solan çiçekleri, ölü ışıkların arasında sevincin düşünüldüğü, sevincin yaşandığı belli oluyordu. Güneş, avizenin yerini almış, salonu doldurmuştu.

Birkaç saniye geçti. Jean Valjean, Basque'nin kendisini bı-

raktığı yerde bekliyordu. Yüzü solgundu. Gözleri çukura batmış, uykusuzluktan görünmez olmuş gibiydi.

Siyah giysisi gece üzerinden çıkarmadığı için kırışmıştı. Dirsekleri çarşafa sürtünmekten, yünlü kumaşlarda olduğu gibi ipliklerinin dökülmesi nedeniyle beyazlaşmıştı. Jean Valjean, ayağının önüne baktı, zeminde güneşin bir pencere çizdiği görülüyordu.

Kapıda bir ses duyuldu, adam başını kaldırdı.

Marius girdi. Başı dikti, yüzü gülüyordu, alnında bir ışık, gözleri utkulu, içeri girdi. O da uyumamıştı.

Jean Valjean'ı görünce:

«Baba siz misiniz?» dedi. «Ahmak Basque, sır dolu sözlerle beni çağırdı. Ama epey erken geldiniz, saat henüz yarım, bir bile olmadı. Cosette uyuyor.»

Marius'ün Mösyö Fauchelevent'i «Baba» diye çağırması onun ne kadar mutlu olduğunun göstergesiydi. Her zaman aralarında bir soğukluk, bir çekinme, kırılacak ya da eriyecek buzlardan oluşan tuhaf bir hava yaşanmıştı. Marius bu sırada mutluluktan o kadar sarhoştu ki, artık aralarındaki bütün engeller kalkmış, buzlar çözülmüş ve Cosette için olduğu gibi, Mösyö Fauchelevent kendisi için de baba olup çıkmıştı.

Delikanlı konuşmayı sürdürdü. Sözler ağzından akar gibiydi, bu da onun ne kadar mutlu olduğuna gösteriyordu:

«Sizi gördüğüme ne çok sevindim. Dün akşam, size o kadar andık ki. Günaydın baba, eliniz nasıl bu sabah? Daha iyice mi?»

Kendi kendisine verdiği o olumlu karşılıktan memnun adamı konuşturmadan sürdürdü:

«Dün akşam sürekli sizden söz etti. Cosette size o kadar seviyor ki. Burada odanızın hazır olduğunu unutmayın. Silahlı Adam Sokağındaki yeri istemiyoruz. Bunun sözünü bile duymak istemiyoruz. Nasıl oldu da, böyle sıkıntılı, kötü gürültülü çirkin bir sokakta oturdunuz? Bir ucunda parmaklık olan, insanı üşüten ve girilmesi zor olan öyle bir sokağa nasıl taşındınız? Hemen buraya taşınacaksınız. Bugünden erkeni yok. Yoksa Cosette'den çe-

keceğiniz var. O hepimizi parmağında oynatmaya kararlı, unutmayın. Odanızı gördünüz mü, bizimkine epey yakın, bahçelere açılan pencerelerden bol bol ışık alır, şirin bir odadır. Cosette kapı kilidinizi onarttırdı, yatak da hazır. Cosette yatağınızın baş ucuna arkası yüksek Ultrecht kadifesi kaplı büyücek bir koltuk koydurttu ve ona 'Babama kolların aç' buyruğu verdi. Baharda pencerenizin önündeki akasyalarda bir bülbül yuva kurar. Geceleyin sizin için öter, gündüzleri Cosette'in cıvıltılarını dinlersiniz. Cosette bütün kitaplarınızı, sizin *Kaptan Cook'un Keşifleri*'ni ve Vancouver'in eserini duvardaki raflara koyacak. Bir de epeyce sevdiğiniz, hiç ayrılmadığınız küçük bir valiz varmış. Onun için de ben, başköşeyi ayırdım. Dedemin sevgisini kazandınız, sizden çok hoşlanıyor. Beraberce yaşarız. Whist(*) oynamasını bilir misiniz? Dedem bu oyunu sever. Sizinle oynar. Adliye Sarayında dava kovaladığım günlerde, Cosette'i gezmeye siz götürürsünüz. Onun koluna girersiniz, hatırladınız mı, o parkta olduğu gibi... Evet baba, siz de bizim mutluluğumuza katılacaksınız, duydunuz mu babacığım? Öğle yemeğini bugün beraber yiyoruz.»

Jean Valjean geniş bir soluk aldı:

«Efendim,» dedi Jean Valjean, «size bir sözüm var, ben eski bir mahkûmum.»

Duyulan ince ses titreşimleri zihin için aşılabildiği gibi, bazen kulak için de anlaşılır. Şu sözler «Ben eski bir mahkûmum,» Marius'ün beynine çekiç gibi indi. Marius duymadı, bir şeyler söylenmişti kendisine, ama ne? Öyle afallamış halde kalakaldı.

İşte o zaman kendisiyle konuşan adamın epey acınacak halde olduğunu fark etti. Şimdiye değin kendi mutluluğunu düşünen delikanlı, onun bu korkunç solgunluğunu fark etmemişti.

Jean Valjean kolundaki askıyı çözdü ve elini açarak sapasağlam başparmağını gösterdi.

«Elimde yara falan yok,» dedi.

(*) Whist: Bir tür iskambil oyunu.

Marius başparmağa baktı.

«Hiçbir zaman da elimi yaralamamıştım,» diye sürdürdü.

Sahiden de yara izi yoktu.

Jean Valjean:

«Düğününüzün dışında kalmalıydım. Elimden geldiğince uzak durmayı başardım, bu yarayı özellikle düşündüm. Nikâhınızda bir sahtekârlık olmaması için imzalamaya çekindim.»

Marius:

«Bütün bunlar ne demek oluyor?»

«Ben bir forsaydım!»

Marius dehşet içindeydi:

«Beni çıldırtıyorsunuz!»

İhtiyar:

«Efendim, tam on dokuz yıl kürekte yaşadım. Oraya bir hırsızlık nedeniyle düşmüştüm, sonra müebbet hapse mahkûm edildim, yine hırsızlık ve suç yineleme yüzünden. Şu sırada bir firariyim.»

Delikanlı duyduklarına ne kadar inanmak istemese de, gerçek karşısında daha fazla gerileyemezdi. Kesik kopuk anlamaya başladı ve sonra böyle hallerde hep olduğu gibi, daha fazlasını da anladı. Hemen ürperdi, beyninde bir şimşek çakmıştı, müthiş bir gerçeği, hayatının ve geleceğinin karardığını anladı.

«Söyleyin!» diye bağırdı, «her şeyi söyleyin bana, siz Cosette'in babasısınız değil mi?»

Apansız dehşete düşmüş gibi iki adım geriledi.

Jean Valjean sırtını dikleştirdi ve başını geriye attı, o kadar görkemli bir duruş almıştı ki, başı az daha tavana değecekti.

«Bana inanmanız gerekiyor, aslında mahkemede bizim gibilerin yeminleri geçerli sayılmaz, fakat yine de...»

Biraz sustu ve sonra egemenlik ve güç yüklü bir tavırla hecelerini vurgulayarak:

«...Sözlerime inanacaksınız, Cosette'in babası ha? Tanrı huzurunda size yemin ederim, efendim. Ben bir köylüyüm. Faverolles'da doğan ve gençliğinde ağaç budayan bir köylü. İsmim

Fauchelevent falan değil, asıl ismim Jean Valjean. Cosette'le hiçbir kan bağım yok, rahatlayın, efendim...»

Marius kekeledi:

«Fakat ya bunun kanıtı?»

«Söylemem yetmez mi!»

Marius adama baktı, hazin ama sakin bir duruşu vardı. Bunca yoğun bir huzurdan hiçbir yalan çıkamazdı. Bunca donmuş birinin içtenliğinden kuşkulanılmaz. Bu kabir soğukluğunda, içtenlik ve gerçek vardı.

Marius önüne baktı:

«Sözlerinize inanıyorum.»

Jean Valjean, buna teşekkür eder gibi başını eğdi ve sürdürdü:

«Cosette için ben neyim ki? Bir yabancı! Rastlantıyla yolları kesişen iki yolcu. On yıl öncesine değin, varlığından bile haberim yoktu. Evet onu seviyorum, bu doğru. İnsan yaşlanmaya başladığında, kendi yetiştirdiği bir kıza bağlanamaz mı? İhtiyarlar her çocuk için yüreklerinde bir dedelik yeri ayırırlar. Herhalde benim de bir kalbim olduğunu kabul edersiniz. Küçük kız kimsesizdi. Bana ihtiyacı vardı, işte bundan dolayı onu sevmeye başladım. Çocuklar o kadar zayıf ve savunmasız olurlar ki, karşılarına ilk çıkan benim gibi biri bile onların himaye edeni olabilir. Ben de, Cosette'e karşı bu insanlık ödevini yaptım. Bunca sıradan bir şeye iyi bir davranış bile denmez, fakat iyi bir davranış diyelim, evet, işte ben de bunu yaptım. Bunu kabul edin. Artık Cosette'in bana ihtiyacı yok, hayatımdan çıktı, yollarımız ayrılıyor. Artık bugünden sonra onun için hiçbir şey yapamam. O artık Madam Pontmercy oldu, kaderi değişti. Bu değişimde kazanan Cosette. Taşlar yerine oturuyor. Şu emanete gelince, şu altı yüz bin frank, bunun nasıl benim elimde bulunduğunu sormayın. Gerçek ismimi açıklamakla ben işimi yaptım, daha fazlasını sormayın. Kim olduğumu söylemek istedim.»

Jean Valjean gözlerini onun yüzüne çevirdi.

Delikanlının bütün duyguları allak bullaktı. Kaderin bazı rüzgârları ruhumuzda böyle dalgalar oluşturur.

İçimizde her şeyin paramparça olduğu anlar vardır, çoğu zaman ağzımıza ilk geleni söyleriz. Bazen de öyle açıklamalar vardır ki tekinsiz bir mey gibi, insanı sersemce bir esrimeye götürür. Önüne serilen açıklama delikanlıyı korkutmuş, sersemletmiş, korku vermişti, sanki bu itirafına içerlemiş gibi:

«Ama bütün bunları bana anlatmanıza ne gerek var? Buna kim zorladı size? Bu sırrı kendinize saklayabilirdiniz. Sizi ihbar eden olmadığı gibi, kovalanıyor da değilsiniz. Seve isteye böyle bir açıklama yapmanıza nasıl bir gerekçe var ki? Düşünün, bu işin altında daha farklı şeyler olmalı. Bunları neden söylediniz? Hangi gaye için?»

Jean Valjean kendi kendisine konuşurcasına, kısık ve güç işitilir bir sesle:

«Hangi gaye mi? Evet, haklısınız, hangi amaçla, eski kürek mahkûmu bugün karşınıza çıkıp size böyle bir açıklama yaparak size 'Ben eski bir suçluyum' diyor. Evet, şaşıracaksınız, ama dürüst olduğumdan dolayı, yalnızca bunun gerektirdiği bir nedenle. Evet işin en kötü yanı da, yüreğimde beni bağlayan bir bağ var. İnsan kocadıkça böylesi iplikler sağlamlaşıyor. Bütün bir hayat, bu bağla kuruluyor. Kurtulmuştum, uzaklara kaçabilirdim. Boulois Sokağından kalkan posta arabaları var. Sizler mutlusunuz, ben de işimi yaptım, gidiyorum. Evet, bu bağı koparmaya çalıştım, sıkıca çektim, ama kopmadı, o kadar sağlam ki, onunla beraber kalbimi de parçalayacağımı anladım. İşte o zaman sordum: Neden kalmayayım? Bana evinizde bir oda verdiniz. Madam Pontmercy beni seviyor, o bir koltuğa buyruk verdi: Babama kollarını aç. Dedeniz benim kalmamı istiyor. Onun doğasına uygun biriyim, hep beraber otururuz, yemek yeriz. Cosette'in pardon alışkanlık, Madam Pontmercy'nin koluna girip, gezmeye götürürüm. Aynı evde yaşarız, bir masada yer ocakta ısınırız. Kış aylarında aynı yerde ellerimizi uzatır, yazları gezeriz. Bu büyük sevincin daha fazlası istenir mi? Ailece yaşardık.»

Bu sözlerden sonra Jean Valjean'ın yüzünü yabanıl bir ifade aldı. Kollarını göğsünde birleştirdi, oracıkta bir uçurum kazmak ister gibi, ayağının altındaki zemine baktı, sonra çınlayan bir sesle:

«Ailece ha... Ama, ne yazık ki ben hiçbir aileden değilim. İnsan ailesinden değilim. Herkesin beraber yaşadığı toplumda ben fazlalılığım. Dışarıda kalmaya mahkûmum ben. Bir ailem oldu mu? Şimdi bundan bile emin değilim. Şu kızı evlendirdiğim gün, her şey bitti. Onu mutlu gördüm, sevdiği adamla beraber, evde iyi kalpli bir ihtiyarın olduğunu ve iki melekten oluşan bir aile, evet bu evde bütün mutluluklar vardı. İşte o zaman, ben de kendi kendime, 'İyi, ama sen giremezsin' dedim. Evet yalanı sürdürür, sizi kandırır, Mösyö Fauchelevent olarak kalabilirdim. Söz konusu Cosette olduğu sürece bu kutsal yalanı kesmezdim, artık kendim için yalan söyleyemem, istemiyorum. Evet susmam yeterliydi ve her şey yoluna girecekti. Kimin beni konuşturmaya zorladığını soruyorsunuz, epey inanılmaz bir şey: Vicdanım. Oysa susmak daha kolaydı. Bütün gece, gün doğuncaya değin bunu kendi kendime yok yere söyledim, kendimi buna ikna etmeyi istedim. Siz soruyorsunuz, ben de yanıtlıyorum, dün gece susmak için epeyce etkili nedenlerim vardı. İki şeyi başaramadım, yüreğimdeki o bağı koparabilmek, ikincisi yalnız olduğumda benimle konuşan, bana öğüt veren o sesi susturabilmek. Bu nedenle geldim ve her şeyi yalansızca anlattım. Yani neredeyse hemen her şeyi.

«Kendimden başkasını ilgilendiren şeyleri anlatmanın gereği yok, onlar bana ait, beni ilgilendirir. Önemli olan sizin öğrenmeniz. Ben de sırrımı size açtım ve gözleriniz önünde bu sırrı ifşa ettim.

«Söz konusu Champmathieu olmadığını, ismimi gizlemekle kimseye zararım dokunmadığını yineledi. Fauchelevent ismi, kendisine hizmet ettiğim Fauchelevent tarafından bana verilmişti. Adam bunu bir şükran belirtisi olarak verdi, bunu ebette koruyabilirdim. Bana eliaçıkça verdiğiniz şu odada epeyce mutlu ola-

bilir, kimseyi huzursuz etmez, bir kenarda aşardım. Bu arada sizin Cosette'niz olacak, ben de onunla aynı damaltında yaşama mutluluğuna erecektim. Herkes kendince bir mutluluk bulacaktı bunda. Mösyö Fauchelevent olmayı sürdürmem herkesin işine yarardı. Fakat ruhum bunu istemedi. Mutlu olacak, ruhumda karanlık gölgeler olacaktı. Mutluluk yetmez, insan memnun da kalmalı. Fauchelevent ismiyle yaşayarak asıl yüzümü sizin şu hoş mutluluğunuzdan saklayacaktım, sürekli karanlıklarda olacaktım. Sıkıntı yüklü ruhumu sizin mutluluğunuza ekleyip sevginize zincirleri karıştırmış olacaktım. Masanızda oturduğumda, asıl kimliğimi öğrendiğinizde beni kovacağınızı düşünecek, uşaklarınızın hizmetlerini kabullenecektim. O uşaklar ki, gerçeği bilseler 'Aman Tanrım, ne korkunç!' diye bağırırdı.

«Dirseğimi dokunduğumda bunu yadırgama hakkınız vardı. Sizinle her el sıkıştığımda sahtekârca davranmış olacaktım. En güzel vakittlerde, bütün kalplerin birbirlerine açıldıkları zamanlarda, dördümüz birlikte olduğumuzda, aranızda sürekli bir yabancı bulunacaktı. Yaşamınızda, sizlerle beraber olduğum halde, sürekli o korkunç sır küpünün kapağını kaldırmamaya dikkat edip üzülecektim. Siz, Cosette ve ben, üçümüz de o yeşil başlığın altında, üç baş olacaktık. Şimdi siz de titremiyorsunuz, şu anda belki yaratıkların en dertlisiyim, fakat o zaman da en merhametsizi olurdum. Bu cinayeti de her gün işleyecek, bu yalanı her gün yaşayacaktım. Bu karanlık gece maskesini hep yüzümde taşıyacaktım.

«Azaplarımla sizi daha çok lekeleyecektim, sizler benim sevdiklerim, yavrularım, masumlarımsınız. Susmak bir şey istemez, sessizliği korumak kolay. Hiç de öyle değil, yalan söyleyen bir sessizlik vardır. Yalanımı, sahtekârlığımı, fenalığımı, alçaklığımı, ihanetimi, cinayetimi her an içecek, tükürecek ve tekrar içecektim. Gece bitirip ertesi gün başlayacaktım. Günaydın demem yalan, iyi geceler demem bir diğeri olacaktı. Bunu bile bile uyuyacak ve bunu yemeğimle yiyecektim ve Cosette'in yüzüne bakacak ve meleğin gülüşüne lanetlinin sırıtışıyla yanıt verecektim. O

zaman alçak bir yalancı olmaz mıydım? Ne için? Mutluluk için. Mutlu olmak mı? Benim mutlu olmaya hakkım var mı? Ben hayatdışıyım Mösyö.»

Sustu. Marius dinliyordu. Böylesi düşünce ve acı dizisini susturmak yakışıksızdır. Jean Valjean tekrar başını eğdi, ama bu kez kısık değil, korkulu bir sesle:

«Niye konuştuğumu soruyorsunuz? Evet, ne ihbar edildim, ne de izleniyorum. Yanılıyorsunuz, biri beni ihbar ediyor, biri beni kovalıyor? Kim mi? Kendim. Yolu kesen benim ve sürüklenen itilen, duran yine ben. Ben de kendi cezamı veriyorum. Kendisini yakalayan kişi, hemen bırakmaz.»

Ceketini yakasından tuttu ve bunu Marius'e doğru itip:

«Şu yumruğu görüyor musunuz?» diye sordu, «şu yakayı hiç bırakmayacak ölçüde sıkı tutmuyor mu? Vicdan da böyle bir şey. Mutlu olmak isteyen, ödev, sorumluluk duygusunu hiç bilmemeli. Öğrendi mi yandı. Ödev zalimdir. Onu anladığınız için sizi cezalandırır, ama bir yandan da ödüllendirir, çünkü sizi öyle bir cehenneme atar ki, Tanrı'yı yanı başınızda bulursunuz. Kalbinizi parçaladınız; hemen arkasından derin bir huzur buldunuz.»

Kederle tekrar başladı:

«Efendim, söyleyeceklerim anlamsız görünebilir, fakat yine de namuslu, dürüst biriyim. Kendimi sizin katınızda alçaltırken, değer kazanıyorum. Bir kez daha bununla karşılaşmıştım, bu kadar acı değildi. Evet, ben dürüst bir adamım. Eğer hatam nedeniyle, bana saygı göstermeyi sürdürseydiniz, işte o zaman alçak olurdum. Beni küçümsüyorsunuz, demek dürüstüm. Kaderim bu, çalınmış bir saygınlık hariç, bir şeyim olmadığından, bu durum beni aşağılatıyor ve kemiriyor, kendime saygı duyabilmem için, beni küçümsemeleri gerekiyor. İşte o zaman, ben de ayaklanıyorum. Vicdanına boyun eğen bir eski suçluyum. Bu epey anlamsız geliyor, ama gerçek. Kendi kendime bazı sözler verdim, bunlara uyuyorum. Bizi bağlayan bazı rastlantılar, bizi ödevlere sürükleyen, bazı şeyler olur. Bilseniz Mösyö Pontmercy, hayatımda neler yaşadım?»

Tekrar sustu, sözlerinin katılığını gidermek ister gibi, boğazını temizledi.

«İnsan kendisinden bunca nefret ederse, bunu başkalarına vermeye hakkı olamaz, onların haberleri bile olmadan hele. Ayrımında olmadan başkalarını nasıl uçuruma atabiliriz. O kırmızı kazağı onlara giydirmeye, kişisel durumumuzla, başkalarının mutluluğunu karatmaya hakkımız olamaz. Sağlıklı olanlara yaklaşmak ve karanlıkta görünmeyen yanımızı onlara dokundurmak, ne kötü. Fauchelevent dilediğince bana ismini versin, bunu kullanma hakkım olamaz. Bir isim, bir kimliktir, bir benlik. Kendi kendimi eğittim. Evet bir ismi çalmak ve buna bürünmek eşsiz alçaklıktır. Alfabe harfleri de bir para kesesi ya da altın bir saat gibi çalınabilir. Sahte bir imza olmak, sahte bir anahtar gibi, namuslu insanlar arasına karışmak, kilitlerini zorlamak gibi. Hiçbir zaman kimsenin yüzüne bakamamak, sürekli yan bakmak, alçak olmak hayır, acı çekmeyi bin kez isterim, kanamak, ağlamak, derimi tırnaklarımla lime lime etmek, içimin parçalanması, geceleri sabahlara kadar azapla kıvranmak bin kez evladır. Bundan dolayı, size anlattım, belirttiğiniz gibi seve isteye.»

Göğüs geçirdi ve:

«Bir zamanlar, yaşamak için bir ekmek çalmıştım, ama bugün yaşamak için bir isim çalmak istemiyorum!»

Marius sözünü yarıda bıraktı:

«Yaşamak için mi dediniz? Ama yaşamak için bu isme ihtiyacınız yok ki?»

Jean Valjean başını birkaç kez yukarıdan aşağı sallayıp:

«Ne dediğimi biliyorum,» dedi.

Bir sessizlik oldu. Her biri bir düşünce uçurumuna düşer gibiydi. Marius bir masanın başına geçmiş ve dudaklarını büküp parmaklarına dayamıştı. Jean Valjean gidip geliyordu. Bir ara, aynanın önünde durdu. Daha sonra bir konuşmayı cevaplarcasına, o aynaya bakıp:

«Artık huzur buldum!» dedi.

Tekrar yürümeye başladı, salonun diğer ucuna gitti. Geri dö-

nüyordu ki Marius'ün üzerine çevrili gözleriyle karşılaştı. İşte o zaman tarifsiz bir umutsuzlukla:

«Biraz ayağım aksıyor, bunun nedenini de anlardınız sanırım.»

Ona bakıp:

«Diyelim ki, hiçbir şey demedim, Mösyö Fauchelevent olarak kaldım, evinizde yerimi aldım, sizlerden biri gibi oldum, bana hazırladığınız odada kalıyor, sabahları ayağımda terlikler, kahvaltıya geliyorum. Geceleri tiyatroya gidiyoruz. Madam Pontmercy'ye eşlik ediyorum, Tuileries Parkına, Kraliyet Sarayına gidiyoruz. Beraberiz, siz de beni kendinizden sanıyorsunuz. Bir gün, birlikte gülüp eğlendiğiniz bir an, bir sesin şu ismi haykırdığını duyuyorsunuz, Jean Valjan! Ve polisin zalim eli gölgelerden sıyrılıp benim o aldatıcı maskemi kopardı.»

Sustu. Marius yerinden kalkmıştı. Jean Valjean sordu:

«Buna bir sözünüz var mı?»

Marius'ün suskunluğu yanıttı.

Jean Valjean sürdürdü:

«Gördünüz ya, susmaya hakkım var. Bakın işte, mutlu olun bu ve öbür dünyada bir meleğin meleği olun, güneşlerde yaşayın ve bununla kalıp biçare bir ezilmişle fazla ilgilenmeyin. Bırakın, o göğsüne hançeri saplayıp işini tamamlamak için parçalansın. Karşınızda epey zavallı biri var.»

Delikanlı usulca salonu geçti ve Jean Valjean'a yaklaştığında ona el verdi.

Uzatılan elini sıkmadı. Marius, bunu yakalamak zorunda kaldığında, mermerden bir el tutar gibi oldu.

Delikanlı:

«Dedemin epey hatırlı ahbapları vardır, bağışlanmanızı sağlayacağım.»

İhtiyar:

«İstemem, nasılsa ölü biliyorlar beni, yeter. Ölüler artık izleme ve kovalamadan kurtulmuş sayılır. Onlar çürümeye bırakılır. Ölüm de bir tür aklanma.»

Onun tuttuğu eli güçlükle çekip ekledi:

«Görevimi yapmak, benim başvuracağım dost, tek bir affa ihtiyacım var, vicdanıma!»

Salonun diğer ucundaki kapı açıldı ve aralıkta Cosette'in başı belirdi. Yalnızca yüzü seçiliyordu, saçları dağınıktı, gözleri mahmurdu. Başını yuvasından çıkaran bir kuş gibi, önce kocasına, sonra Jean Valjean'a baktı ve gülerek seslendi. Bir çiçek gülümsemesi görür gibi oldular.

«Yemin ederim ki politik bir tartışma. Aman ne saçma, benimle olabilirdiniz!»

İhtiyar titredi.

«Cosette!» diye kekeledi Marius. Sonra sustu, iki suçlu gibi yeni gelinin karşısında boyun eğdiler.

Neşe yayan Cosette önce birine, sonra diğerine bakıyordu. Gözlerinde cennet vardı. Cosette başladı:

«İkinizi de suçüstü yakaladım, demin kapı ardında Fauchelevent Babamın sözlerini duydum, 'Vicdan...' diyordu, 'görevini yapmak' dedi. Politika değilse nedir bu? İstemiyorum. Bir düğünün ertesi günü bu konuşulmaz. Yakışık almaz, yanlış!»

Delikanlı:

«Yanılıyorsun Cosette, babanla öyle konuşmuyorduk, senin altı yüz bin frank için olumlu, kârlı bir iş düşünüyorduk...»

Cosette:

«Hayır,» dedi, «yanınıza geliyorum. Beni ister misiniz?»

Bu kez kapıyı sonuna değin açıp içeri girdi. Beyaz bir sabahlık giymişti, kolları boyundan başlayıp ayak bileklerine iniyordu. Eski gotik tabloların fonlarında şirin giysilere bürülü böyle melekler görülür.

Boy aynasında kendisini inceledi, hiçbir kelimeyle ifade edilemeyecek bir mutlulukla:

«Bir zamanlar, bir kralla, bir kraliçe varmış. Oh ne kadar sevinçliyim.»

Bu sözlerden sonra, Marius'le Jean Valjean'ın önlerinde, diz kırıp:

«Ben yanımızdaki şu koltuğu geçerim, yarım saat sonra öğle yemeği hazırlanır, istediğiniz şeyden konuşun, erkeklerin ciddi konuşmaları gerektiğini bilirim, uslu otururum.»

Delikanlı onun koluna girdi ve âşık sesiyle:

«İş konuşacağız,» dedi.

Genç kız:

«Ha, demin penceremi açtım. Bahçeye bir yığın serçe girdi. Pierrot(*) girdi, fakat maskeli değil, kuş. Biliyorsunuz, Karnaval bitti; bugün Küllü Çarşamba. Fakat herhalde kuşlar bu dinsel yortuyu kutlamaz.»

«Canım Cosette, rakamlardan söz ediyorum, iş konuşması. Sıkılırsın.»

«Bu sabah ne de hoş bir kravat takmışsın. Sizin bu kadar şık olduğunuzu bilmezdim. Hayır, rakamlardan sıkılmam.»

«Sıkılırsın, yemin ederim!»

«Hayır, konuşanlar siz olduğunuza göre. İyi anlamam ama dinlerim. Sevdiğimiz sesleri duymak yeterli, anlamak gerekmez. Benim tek istediğim şu anda sizinle olmak. Kalıyorum.»

«Sen benim çok sevdiğim Cosette'imsin, ama hayır.»

«Hayır mı?»

«Evet.»

Genç kız:

«İyi benim de size haberlerim vardı. Dedemin hâlâ uyuduğunu, teyzenin kiliseye gittiğini, Fauchlevent Baba'ya hazırladığımız odanın bacasının tüttüğünü, Nicolette'nin bacacıyı çağırdığını söyleyecektim.

«Hizmetçi Kadın'la Nicolette'nin şimdiden atıştıklarını, Nicolette'nin onun kekemeliğiyle eğlendiğini söyleyecektim. Oh olsun, artık hiçbir şey öğrenemeyeceksiniz. Demek olamazmış ha... Ben de yeri gelince hayır derim, bakın görün kim cezalanacak. Haydi canım Marius, ne olur burada kalayım.»

(*) Pierrot: İtalyan komedi kahramanlarından biri ve serçe anlamında.

«Cosette, yemin ederim ki, baş başa kalmak zorundayız!»

«Sizden değil miyim, yabancı mıyım?»

İhtiyar konuşmamıştı, genç kız ona döndü:

«Babacığım önce gelip kucaklayın beni. Neden benden yana çıkacak halde, orda sesizce dikildiniz? Nasıl bir baba oldunuz siz? Evlilikte ne kadar şanssız olduğumu görüyorsunuz, kocam beni dövüyor. Haydi sarılın bana. Hemen.»

Genç kız kocasına:

«Size gelince, dilimi çıkarıyorum.»

Daha sonra alnını Jean Valjean'a uzattı.

İhtiyar, ona doğru yürüdü.

Genç kız geri çekildi:

«Baba yüzünüz bembeyaz, kolunuz çok mu acıyor?»

«Kolum iyileşti,» dedi.

«İyi uyumadınız mı?»

«Hayır.»

«Bir derdiniz mi var?»

«Yok.»

«O zaman öpün beni. Sağlığınız iyi, güzel uyuyor ve kederli değilseniz size çıkışmayacağım.»

Ona alnını bir daha uzattı.

İhtiyar ilahi bir ışığın parladığı bu alna dudağını yapıştırdı.

«Gülümseyin.»

İhtiyar bunu da yaptı. Bir hayalet gülümsemiş gibiydi.

«Şimdi beni kocama karşı koruyun.»

Delikanlı:

«Cosette...»

«Haydi baba, öfkelenin, ona bir ders verin, kalmam gerektiğini söyleyin. Benim yanımda konuşulmaz mı? Demek beni o kadar ahmak buluyorsunuz. Söyledikleriniz inanılmaz şeyler, işler, para, bankadaki hesap. Yatırımlar. Aman, ne önemli... Şu erkekler de bir bardak suda fırtına koparır. Kalmak istiyorum. Bu sabah epeyce güzelim, bana iyi bak Marius.»

O yuvarlak omuzlarını oynatıp tatlı bir yakınışla Marius'e bak-

tı. O anda şu iki canlı arasında bir şimşek çaktı. Arada biri olmuş, bir diğeri, dert miydi?

«Seni seviyorum,» dedi Marius.

«Sana tapıyorum,» dedi Cosette.

Birbirlerinin kollarına atıldılar, bir güçle itilmişcesine.

Genç kız sabahlığının kırışan kıvrımını düzeltip:

«Kalıyorum,» dedi ve utkulu bir gülüşle dudaklarını araladı.

Delikanlı:

«Olmaz, şu anda bitirmek zorunda olduğumuz önemli bir konu var.»

«Yine mi?»

Delikanlı:

«Cosette, inan bana, imkânsız.»

«Demek sesinizi yükseltip bana bağırdınız. Peki gidiyorum. Size gelince baba, beni Marius'e karşı korumadınız, üzüldüm. Kocam ve babam, ikiniz de zorbasınız. Hemen gidip Dede'ye anlatacağım, o anlar. Tekrar buraya gelip yalvaracağımı sanıyorsanız, avucunuzu yalayın. Benim de onurum var. Ben ayağıma gelmenizi bekleyeceğim. Bensiz nasıl sıkılacaksınız, görürsünüz. Gidiyorum işte, oh olsun!»

Gitti.

Bir an sonra kapı açıldı, o parıltılı başını uzattı ve:

«Çok kızdım!»

Kapı kapandı, her yer kararmış gibiydi.

Gün ışığı doldurur gibi, olmuştu genç kadın odada belirince.

Delikanlı kapının kapanmasını bekledi ve yarım sesle mırıldadı:

«Zavallı Cosette, ne çok üzülecek duyunca...»

Bu ismi duyunca Jean Valjean yaprak gibi titredi. Marius'e kin dolu gözlerle baktı.

«Cosette, evet. Öyle ya, bütün bunları ona anlatmak zorunda kalacaksınız. Kuşkusuz, bu doğru. Ne yapsak? Bunu düşünememiştim. Ah insan bir şey için gereken gücü kendinden buluyor, ötesine gücü az geliyor. Rica ederim, bana söz verin, bu

duyduklarınızı Cosette'e söylemeyeceğinize. Sizin bilmeniz yetmiyor mi? Zorlayan olmadığı halde, bunu itiraf ettim, hiçbir şey söylemeyebilirdim, bunu bütün dünyaya söyleyebilirim fakat Cosette'e asla. O bunları duymamalı, dehşete kapılır. Bir forsa! Ona bu anlatmak zorunda kalacaksınız, sürgüne yollanmış biri diyeceksiniz. Aman Tanrım, hayır, olamaz. O bir gün, bu zavallı mahkûmların geçtiğini görmüş, bunun etkisinden uzun zaman çıkamamıştı!»

Yanındaki koltuğa çöker gibi oturdu ve başını ellerinin arasına aldı. Sesi duyulmuyordu fakat omuz hareketinden onun ağladığı görülüyordu. Sessiz gözyaşları, müthiş gözyaşları!

Hıçkırıklarda tıkanabilir insan. Titremeye başladı, soluk almak ister gibi, başını geriye atıp, koltuğa yaslandı. Kollarını aşağı sarkıttı ve gözyaşlarıyla nemlenen yüzünü Marius'e gösterdi. Marius onun derinlerden yükselen çaresiz dolu sesle: «Keşke ölebilsem!» dediğini duydu.

Delikanlı:

«Kaygılanmayın, sırrınızı kendime saklayacak, kimseye açmayacağım.»

Aslında gerektiğinden az duygulanmıştı, fakat bir saattir, umulmayacak ve korkunç bir gerçeğin baskısıyla daralan Marius, duyduklarına inanamıyordu. Mösyö Fauchelevent'in yerine eski bir sabıkalı geçmişti. Delikanlı, bu adamla arasındaki uzaklığı ölçebilmiş ve acı gerçeğin ağusunu tatmıştı. Marius ekledi:

«Bir fikrimi söylemek istiyorum. Bana bıraktığınız şu emanet için teşekkür etmek isterim. Sizin bu onurlu ve dürüst davranışınıza bir ödül vermek gerekir. Fiyatı siz biçin, istediğinizi veririm. Yüksek miktar isteyebilirsiniz.»

İhtiyar:

«Teşekkür ederim, efendim,» dedi.

Bir zaman düşünür gibi göründü, sonra sesini yükselterek:

«Her şey bitti gibi, bir tek şey kaldı»

«Nedir o?»

İhtiyar kararsız gibiydi, güçlükle:

«Olanı biteni öğrendiğinize, yargılarınıza göre Cosette'i görmemek daha mı doğru olur acaba?»

Delikanlı katı bir sesle:

«Evet, görüşmeseniz daha doğru olur.»

«Demek onu bir daha görmeyeceğim!» diye fısıldadı Jean Valjean.

Kalkıp kapıya ilerledi.

Elini kapıya attı, açtı, Jean Valjean, kapıyı çıkabileceği kadar açtı, bir an öylece durdu, sonra kapıyı kapatıp Marius'e yaklaştı.

Yüzüne solgun denmezdi, yeşilimsi bir renk almıştı, ölü bir yüz. Gözlerinde yaş yoktu, fakat tuhaf bir alev, acıklı bir parıltı. Sesi epey durgundu:

«Dinleyin efendim, isterseniz daha az gelirim onu ziyarete. Emin olun, bu tek arzum. Eğer Cosette'in sevgisi olmasa, size deminki itirafları yapmazdım. Her şeyi yalansızca anlattım, çıkıp giderdim, fakat yine de ara sıra onu görmek istediğim için, namuslu davranıp anlattım neler yaşadığımı. Sözlerimi anlıyorsunuz değil mi? Bu hemen anlayacağınız bir şey. Dokuz yıldır beraber yaşıyoruz. Önce, şu caddedeki izbede, manastırda, sonra da Lüxembourg Parkı çevresinde oturduk. Onu orada görmüştünüz. Onun mavi tüylü şapkasını hatırladınız mı? Daha sonra, İnvalides Mahallesinde bir parmaklığın arkasındaki bahçeli evde yaşadık, Plumet Sokağında. Ben köşkte oturmazdım, odam arka taraftaydı, geceleri onun piyano çalmasını dinlerdim. İşte bütün hayatım. Birbirimizden asla ayrılmadık. Dokuz yılımız ve birkaç ayımız böyle geçti. Ben babası gibiydim, o da kızım. Şu andaki hislerimi anlayabilir misiniz, efendim? Artık onu hiç görmemek, onunla konuşamamak, hayatına dair hiçbir şey bilmemek dayanılmaz bir şey olacak. Eğer izniniz olursa, bazen, onu ziyarete gelebilirim. O kadar sık gelmem, uzun uzun da kalmam. Emir verin, beni alt kattaki odaya alsınlar. Aslında uşakların servis kapısından girerdim, fakat bunu tuhaf karşılarlar. Evet sanırım herkesin girdiği büyük kapıdan girmek daha doğru. Onu ara-

da bir de olsa görmeyi epey isterdim. Sizin istediğiniz vakitlerde gelirim. Ne olur, kendinizi yerime koyun, ondan başka kimsem yok. Dikkatli olmak zorundayız, hemen ayağımı kesmem kuşku çekmez mi? Bunun dedikodusunu ederler, isterseniz akşamları geleyim, karanlık çökünce.»

Delikanlı:

«Her akşam gelebilirsiniz. O sizi bekleyecek.»

İhtiyar:

«Çok iyisiniz, efendim!»

Delikanlı, Jean Valjean'ı selamladı ve mutluluk, çaresizliği uğurladı.

2
İTİRAFIN KARANLIKLARI

Delikanlı allak bullaktı!

Genç kızın yanında gördüğü adama duyduğu soğukluğun gerekçesi belirginleşiyordu. O adamın sırrı Marius'ü hep tedirgin etmişti. Demek bu sır utanç yüklüydü. «Forsa.» Demek Mösyö Fauchelevent, kürek mahkûmu Jean Valjean'dı.

Büyük mutluluğunda, en umulmadık anda, bunca korkunç bir sır bulmak, kumru yuvasında bir akrep bulmak gibi korkunç.

Genç adamla Cosette'in mutluluğu böyle bir komşuluğa mı yargılıydı? Bu bir oldubitti miydi? Evliliğin bitiminde böyle bir adamı kabullenmek zorunluluğu da mı vardı? Yapılacak bir şey var mıydı?

Genç adam bir kürek mahkûmuyla da mı evliydi?

İnsan ne denli ışık ve sevinçle sarılı olursa olsun, hayatın en renkli anlarında bulunsun, mutlu bir aşka böylesi bir gölgenin düşmesi bile sarhoşluk uyandırır, bir Yarı-ilah'ın bile yengisini gölgeler.

Böyle hallerde sürekli olduğu gibi, Marius, kendi kendine de sitemler ediyordu. O da bir şey sezmemiş, dikkatsiz davranma-

mış mıydı? Öylece salmıştı kendisini. Evet, Cosette'le evlenmesiyle bitimlenen bu aşk serüvenine gözü kapalı girmemiş miydi? Evet, bunu kabul ediyordu. Aslında bu her zaman böyle olmaz mı? Kendi kişiliğimize dair, zamanla edineceğimiz gözlemlerden hayatımızın bazen bizi cezalandırdığını görürüz.

Mairus, Cosette'in aşkına o kadar kapılmıştı ki, Plumet Sokağındaki o bahçedeki gece randevuları sırasında, bir kez bile genç kıza Gorbeau harabesinin şu acıklı tuzağından söz etmemişti. Oysa, yedi-sekiz hafta boyunca neredeyse her gece buluşmuşlardı.

Kurbanın ses çıkarmaması ve polisin gelmesiyle oradan tüymesi kuşku çekecek bir şey değil miydi? Nasıl olur da, Marius, ona hancının ailesinden söz açmamıştı, özellikle Eponine'le karşılaştığı o gün. Şu sırada, o zamanki sessizliğine ne çok pişman oluyordu. Fakat Marius, bunun nedenini biraz olsun anlar gibi oluyordu.

Genç kızın gözlerini nasıl kamaştırdığını, onun yanından aşktan nasıl esridiğini düşünüyordu. Gizli bir içgüdü ona sevgilisine bu olayı anlatmamasını buyurmuş gibiydi, belki de onu üzmeye yanaşmamış, anlatıcısı ve tanığı olduğu bu hikâyede suçlayıcı istememişti. Taptığı kızın babasına dair nasıl kuşkuları olabilirdi? Hem şu birkaç hafta gözleri aydınlatan bir şimşekten başka bir şey değildi. Birbirlerini sevmek dışında bir şeye vakitleri yoktu ki. Her şeyi uzun uzun düşünüp, bu olayı ona anlatsa, hancıdan söz etse, Jean Valjean'ın da eski bir kürek mahkûmu olduğunu öğrense ne değişecekti ki? Marius mü? Cosette mi? Marius, kızdan uzaklaşacak mıydı? Onu eskisi kadar sevmeyecek miydi? Onunla evlenmeyecek miydi? Hayır. Olanlar bunları değişmeyecekti. Her şey iyi, güzeldi. Şu âşık isimli sarhoşların Tanrısı vardır. Körlük Tanrısı. Marius'ün aklı başında olsa, kendi yolunu çizerdi. Fakat aşk onun gözlerini karartmış ve körlüğe sürüklemişti. Nereye mi? Cennete.

Fakat cennetin cehennemi bir komşusu vardı. Marius'ün

genç kızın babasına duyduğu soğukluk, artık dehşete dönüşmüştü. Ondan korkuyordu.

Fakat yine de bunda bir tür şaşkınlık ve merhamet de vardı. Bu sabıkalı, bu suçlu, bir emaneti sahibine teslim etmişti. Hem de epey yüksek bir meblağı, altı yüz bin frangı. Bu emanetin sırrını başka bilen yoktu, bunun tümünü kendisine alabilirdi, ama o olduğu gibi teslim etmişti.

Kim olduğunu da açıklamıştı. Kimse onu buna zorlamamıştı ki. Onun kim olduğu biliniyorsa, sadece kendi ağzından duyan öğrenmişti. Bu itirafta salt küçümsenme riskinin yanı sıra, bir tehlike riski de vardı. Bir mahkûm için bir maske değil bir sığınaktı. O bu sığınaktan kendi arzusuyla ayrılmıştı. Sahte bir isim teminat demektir, o bu sahte ismi bile istememişti. İstese, o şu eski mahkûm, ömür boyu, tertemiz bir ailede barınabilir, saklanabilirdi. O buna da yüz çevirmişti. Fakat niye? Sadece vicdanı nedeniyle. Evet gerçeğin o şaşmaz içtenliğiyle, bunu kendisi de söylemişti ya. Er geç bu adam ne kadar sefil biri olsa bile, şu anda uyanan bir vicdandı. Uzun zamandır, iyiliğe adımlar atmış, kendisini aklamaya çalışmış olmalıydı ve haline bakılırsa şu sefil mahkûm, vicdanının tutsağıydı. Böylesine doğruluk ve iyilik işaretleri sıradan ruhlarda bulunmaz. Vicdan uyanışı bir ruh yüceliğine işaret eder.

İhtiyar adam içtendi. Bu görmezden gelinemezdi. Onun bu görünür, dokunulur, yadsınmaz içtenliği, kendisine çektirdiği acıyla ortaya çıkıyor, bilgi toplamayı gereksiz kılıyor ve adamın her sözüne hemen inanmaya zorluyordu insanı. Marius için bir durum değişikliği sadece. Mösyö Fauchelevent için ne hissetmişti: Güvensizlik. Ama adam ne veriyordu: Güven!

Delikanlı koyu düşüncelere dalıp, Jean Valjean'ın otopsisini çıkartıyordu. Alacağı hesaplıyor, borcu hesaplıyor, terazide denge kurmaya uğraşıyordu. Fakat hepsi de bir fırtınalar içindeydi. Bu adama ilişkin, kesin bir görüş edinmek isteyen ya Jean Valjean'ı kovalarken yitiriyor ya da lanetli bir sis arasında tekrar buluyordu.

Bir de, kuruşu kuruşuna teslim edilen o para, itirafın dürüstlüğü, bunlar çok iyi şeylerdi. Bu koyu bulutta bir ara oluşturuyor, bulut sonra tekrar kararıyordu.

Delikanlının anıları ne kadar bulanık olursa olsun, yine de bazı lekeler hatırlıyordu.

Hancıların inindeki tuzağın özü neydi? Neden polis gelir gelmez, adam yakınacağına, oradan sıvışmıştı? Marius bu soruya yanıt veriyordu. Çünkü bu adam eski bir suçlu, bir cezaevi firarisiydi.

Diğer soru: Bu adam, Chanvrerie Sokağındaki barikata neden gelmişti? Marius anılarında bunu da belirgince seçiyordu. Gizli mürekkeple yazılan ve ışığa tutulan bir kâğıtta okunduğu gibi bunu da okudu. Barikata gelmiş, ama orada savaşmamıştı, kimseyi öldürmemişti. O halde? Marius, bu sorunun da yanıtını buldu: Javert. Evet karşısınaki bir hayalet vermişti bu cevabı. Marius, Jean Valjean'ın o korkunç halini düşündü, polisi yakasından tutup dışarı sürmüştü ve Mondetour Sokağının arkasında bir silah patlamıştı. Demek mahkûmla polis arasında bitmez bir kin vardı. Biri ötekini huzursuz ediyordu. Jean Valjean da, yalnızca intikam almak için, barikata gelmiş, geç kalmıştı. Javert'in esir edildiğini biliyor olmalıydı. Asla bağışlamayan Korsika kan davası yeraltı dünyasına yerleşmiş ve orda kanunu eline almıştı. Bu intikamı o kadar olağan görürler ki, en iyi niyetliler için bile bu hiç de günah değildir. O kadar ki, bu iyi niyetli insanlara göre suçundan pişman olan bir katil hırsızlık açısından titizlense bile, intikam almaktan vazgeçmez. İşte Jean Valjean da böyle bir güdüyle Javert'i öldürmüştü. Bundan emindi.

Son soru... Fakat bunun yanıtını Marius de bulamıyordu. Bu soru da tıpkı bir kıskaç gibi Marius'ü kavramıştı. Nasıl olmuş da Jean Valjean ile Cosette'in hayatı birleşmişti? Kaderin hangi oyunu bu çocuğu bu suçluyla birleştirmişti? Göklerde demek iki kişiyi birbirine zincirleyen kelepçeler vardı? Tanrı, melekle şeytanı birleştirmişti! Yoksunlukların pırangasında bir suç ve bir gü-

nahsızlık aynı yerde kalabildi? İnsanlığin kaderi denilen şu mahkûmlar geçidinde, iki alın karşılaşabiliyordu? Biri tertemiz, diğeri korkunç. İlki sabahın ışıklarıyla aydınlanmış, diğeri engin bir şimşekten sonsuza kararmış.

Bu sistemi kuran kimdi? Nasıl ve hangi anlaşılmaz tansık, bu ilahi küçük kızla, bu ihtiyarı aynı ömürde birleştirmişti? Kuzuyu, kurda kim emanet etmiş ve işin en garip yanı, nasıl olmuş da kurt kuzuya bağlanmıştı? Çünkü, kurt kuzuyu seviyordu, o vahşi yaratık, o zayıf varlığı sevmiş ve ona sahip çıkmıştı. Dokuz yıl boyunca melek canavara yaslanmış, ona tutunmuştu. Cosette'in çocukluk ve ergenlik yılları, hayatı kavrayabilmesi, ışığa doğru yükselmesi, sürekli bu biçimsiz özveri yardımıyla olagelmişti. Derken sorular iyice karmaşaklaşıyor, bulmaca haline geliyordu, uçurumların altında başka uçurumlar açılıyor ve Marius müthiş bir baş dönmesiyle Jean Valjean'ın mazisine eğilebiliyordu. Bu uçurum insanı ne tür biriydi?

Dünyanın yaradılışına dair o eski simgeler, ölümsüzdür. Toplumsal hayatta da böyle korundu bu. İki çeşit insan vardır; biri üstün, ikincisi aşağılık. İyi olan Habil, kötü Kabil'dir. Fakat şu sevecen Kabil, kimdi? Kendisini, dokunulmamış bir kızın sevgisine adayan, onu dinsel bir sevgiyle seven, koruyan, büyüten, eğiten bu adam, nasıl biriydi? Kendi kirini ona bulaştırmadan, tertemiz yetiştirmiş, onu masumiyetle sarmalamıştı. Bu saflığı koruyan ve ona kir bulaştırmayan bu bataklık neydi? Cosette'in eğitimini tamamlayan Jean Valjean kimdi? Bir yıldızın doğumunu, her çeşit gölge ve buluttan korumak için gayret eden «Karanlık Yüz», nasıl biriydi?

İhtiyarın sırrı buydu. Bu işlerde Tanrı'nın da eli vardı. Tanrı'nın kendince gereçleri vardır. İstediği gereci kullanır. O insanın karşısında sorumlu tutulamaz. Tanrı'nın nasıl davrandığını nasıl bilebiliriz? Jean Valjean, genç kız üzerinde çalışmış, onun ruhunu iyilikle doldurmuştu. Bu ortadaydı. Ya sonra? İşçi korkunçtu, fakat eseri başyapıt. Marius, bu yanıtları kendi kendisine veriyor ve bunların çok isabetli olduğunu da söylüyordu. Birçok yerde,

kendi kendisine itiraf etmese de, Jean Valjean'ı zorlamaya cesaret bulamamıştı. Cosette'i tapar gibi seviyordu. Ona sahipti.

İhtiyar oralardan geçen bir yolcuydu. Bunu kendisi de söylemişti. Rolünü tamamlamıştı ya. Genç kızı korumak için kendisi vardı artık.

Gök mavisinde Cosette benzerini, erkeğini bulmuştu.

Kanat açıp göklerde uçuşan Cosette bir kelebek gibi, o boş kozasını bırakıyordu.

Delikanlının aklını karıştıran düşüncelerde, ne yaparsa yapsın sürekli aynı noktaya dönüyordu. Jean Valjean ona korkuyla geri dönüyordu, kutsal bir korku denebilirdi buna. Çünkü değindiğimiz gibi, o bu adamda «İlahi bir kıvılcımın» yanıp söndüğünü biliyordu. Fakat bu konuda ne düşünürse düşünsün, istediği kadar hafifletici nedenler bulsun, er geç, aynı şeyle karşılaşıyordu. Adam bir mahkûmdu. Bir forsa, yani hiyerarşide yeri olmayacak biri.

İnsanların en adisinden sonra gelir onlar.

Bu tür düşünceleri olan Marius için, Jean Valjean şekilsiz ve iğrençti. Korkunç bir forsaydı. Bu deyim delikanlının kulaklarında bir «Adalet» yargısı borusu gibi öttü. Bundan dolayı Jean Valjean konusunu yeterince düşündükten sonra, son tavrı başını çevirmek oldu.

Şunu da eklemeli ve özellikle vurgulamalıyız ki, Jean Valjean'a sorular soran Marius, ona çok önemli birkaç soruyu sormaya çekinmişti.

Bunları düşünemediğinden değil, sormaya cesaret edemediğinden, vereceği yanıtlardan korktuğu için yapmamıştı: «Barikat? Javert?» bir de şu Jondrette işi vardı? Kim bilir bunlara ne korkunç karşılıklar alırdı. Jean Valjean'ın önünde gerilemeyeceğini biliyordu. Belki de sorup pişman da olabilirdi, bu yüzden çekinmişti.

Hepimiz böylesi olaylar görmüşüzdür. Bazı hallerde bir soru sorup da cevap almamak için kulak tıkadığımız anlar vardır değil mi?

Sevenler böyle davranır. Hayatın vazgeçemeyeceğimiz bir parçasının karıştığı hallerde fazla soru sormak iyi bir şey sayılmaz. Jean Valjean'ın çaresizlik yüklü açıklamalarından korkunç bir gerçek de çıkabilirdi! Kim bilir belki de bu tekinsiz gölge Cosette'e de sıçramış olabilirdi? Belki de şu meleğin bembeyaz alnına bu cehennemden bir leke sıçrmıştı! Bir şimşekle oluşan bir leke... Bu bağların acıları o kadar şiddetlidir ki, masumiyet bile renkli ışıkların anlaşılmaz yasasından dolayı istemeden cinayete alet olur. En lekesiz alınlar bile, bu korkunç yakınlığın yansımasını sonsuza taşırlar. Haklı ya da haksız, Marius de bundan korkuyordu. Aşk coşkusuyla aklı başından gitmiş halde Cosette'i kollarından kaçırıyor, Jean Valjean hakkında susuyordu.

Canlı ve müthiş bir geceden çıkıp gelmişti o. Bu gecenin derinliklerine inmeye kim kalkışabilir? Kim dibi arayabilirdi? Gölgeye soru sormak korkutur. Kim bilir nasıl bir karşılık verecek? Bundan sonra da insanın bütün hayatı kararabilir.

İşte böyle bir ruh halinde olan Marius için, Jean Valjean'ın bundan sonra Cosette'le herhangi bir ilişkisi olabileceğini düşünmek ürkütücüydü. Neden sert davranmıştı? Kendisine korkunç gelen soruları sormadığı için pişmandı.

Epey uysal, iyi davranmıştı, çok zayıf davranmıştı. İşte bu nedenle, korkunç bir taviz vermeye sürüklenmişti ya. Adama acımıştı. Jean Valjean'ı hayatlarından silip atmaları gerekirdi. Jean Valjean «Ateş Payı»ydı. Ona öyle davranmalıydı. O adamı bir daha evine sokmaması gerekirdi. Marius kendi kendine kızdı. Onu körleştiren, sağırlaştıran ve sürükleyen o duygular anaforunda sürüklendiği için kendi kendisine lanetler etti.

Ne yapacaktı? O adamın ziyaretleri ona epey dokunuyordu. Onun evinde ne işi vardı? Oraya ne diye gelsindi?

Birden yine şaşıyor, aklını iyice karıştırmaktan çekiniyordu. Söz vermişti. Evet fakat bu sözü vermeye gönülsüzce sürüklenmişti. Adam ondan söz almıştı. İnsan sözünü tutmalı, bir forsaya bile verilse. Sözünde durmak zorundaydı, fakat onun asıl gö-

revi Cosette'e karşı onu korumak değil miydi? Özetle, Marius isimlendiremediği bir iğrenmeye tutulmuştu, buna isyan ediyordu.

Delikanlı bu düşünceler içinde derin bir krize yakalandı. Habire düşünüyor, kesin bir yere gidemiyordu. Bunları Cosette'den gizlemesi hiç kolay olmadı. Fakat aşk sanattır; bunu başardı.

Hiç sezdirmeden genç kıza sorular sordu. Bir kumru gibi beyaz ve saf kızcağız hemen (Bir şeyden kuşkulanmıyordu ki), ona çocukluğundan ve ilkgençlik yıllarından söz etti. Marius, onun bu sözleriyle bir sonuca vardı. Bir insan ne kadar iyi, ne kadar baba, ne kadar şefkatli ve saygın olursa olsun; bu mahkûm, Cosette'e kusursuz bir babalık etmişti. Onun bu konuda kusursuz davrandığına emin oldu. Marius, tahminlerinde yanılmamıştı. O ısırgan, zambağı sevip kollamıştı.

SEKİZİNCİ KİTAP

KARARAN UFUKLAR

1

ALT KAT

Sonraki sabah, karanlık çökerken Jean Valjean, Gillenormand evinin sokak kapısını çaldı. Basque onu içeri aldı. Ev sahibi uşağına bazen şöyle bir buyruk verir, «Mösyö bilmemkim geldiğinde, onu içeri alın.»

Basque Jean Valjean'ın eve girmesini beklemeden sordu:

«Baron size sormamı istedi, aşağıda mı kalmak istersiniz, yukarı mı çıkamak istersiniz?»

İhtiyar:

«Aşağıda.»

Basque saygılı bir tavırla, basık tavanlı oda kapısını açıp:

«Geldiğinizi haber vereyim,» dedi.

İhtiyarın girdiği oda alçak tavanlı, nemli, mahzen niyetine kullanılan bir yerdi. Sokaktan ışık alırdı, yerleri kırmızı tuğla döşeli, demir parmaklıklı pencereli bir yerdi.

Buraya süpürgenin girmediği hemen anlaşılıyordu. Toz, burada sakin ve rahattı. Örümceklere azap çektirilmiyordu burada, çünkü ölü sineklerle bezeli kapkara bir ağ pencerelerden birini örtmüştü. Dar ve alçak odanın bir köşesinde, boş şişeler vardı. Açık sarı sıvalı duvarda yer yer yarıklar görünüyordu. Dipte siyah boyalı tahtadan, kenarları dar bir ocak vardı; ateş yakılmıştı. Bunu fark eden Jean Valjean, onu buraya almaya önceden

hazırlandıklarını anladı. Herhalde, onun «aşağı kat olsun» demesi bekleniliyordu. Ocağın iki yanına, birer koltuk konulmuştu. Koltukların önünde, epey eski bir kilim vardı, halı yerine. Yatak önlerine serilen bu kilim o kadar eskiydi ki, ilmikleri sayılıyordu. Odada şömineden yayılanla, pencereden giren dışında ışık yoktu.

Jean Valjean yorgundu, günlerdir aç ve uykusuzdu. Uyuyamadığı gibi, ağzına sudan başka bir şey koymamıştı. Koltuklardan birine yığılır gibi oturdu. Derken kapı açıldı, Basque tekrar göründü ve ocak tahtasının üstüne bir mum bıraktı, sonra tekrar çıktı. Jean Valjean, başı önünde çenesi göğsünde, adamın girdiğini bile fark etmemişti. Onu görmediği gibi, odaya getirdiği mumu da.

Sonra, olduğu yerde sıçradı. Cosette onun arkasındaydı.

Onun girdiğini de görmemiş, fakat hissetmişti. Başını çevirdi onu izlemeye başladı. Kız tapılası bir güzellikteydi. Fakat Jean Valjean'ın baktığı onun güzelliği değil, ruhuydu.

Genç kız:

«Baba inanılır gibi değil! Aslında farklı huyların olduğunu bilirim, ama şaşkınım. Marius, bana benimle bu odada görüşmek için üstelediğinizi söyledi.»

«Evet, öyle istedim.»

«Ben de bunu bekliyordum. Kendinizi kollayın, sizinle tartışmaya kararlıyım. Size bir oyun oynayacağım. En baştan başlayalım, baba sarılın bana.»

Pembe yanağını uzattı adama.

İhtiyar kımıltısızdı.

«Kımıldamadığınızın farkındayım, bu da kabahatli olduğunuzun işareti. Ama önemi yok, bu seferlik affediyorum. İsa bile: 'diğer yanağınızı uzatın' demiş. İşte yüzüm.»

Sahiden diğer yanağını uzattı.

İhtiyar oralı bile olmadı. Durduğu yere çivili gibiydi.

Genç kız:

«İş kötü,» dedi. «Böyle olmaz. Size ne yaptım ben? Bunu ha-

karet sayıyorum. Bana bir özür borçlusunuz. Akşam yemeğini beraber yiyoruz.»

«Ben yemeğimi yedim.»

«Olamaz. Mösyö Gillenormand'a söyleyeceğim, size kızsın. Aslında dedelerin görevi babalara kızmaktır. Haydi nazlanmayın, hemen benimle yukarı çıkın.»

«Hayır!»

Cosette o an, bir yenildiğini anlayıp, emretmeyi bıraktı ve soru yağmuruna tuttu:

«Beni görmek için evin en kötü odasını niye seçtiniz? Burası berbat bir yer.»

«Bilirsin...»

İhtiyar sustu ve sözünü düzeltmek istedi:

«Bilirsiniz, ben herkese benzemem, kaprislerim vardır.»

Genç kız küçük ellerini birbirine çarptı:

«Bu da nesi? Bunların ne anlamı var? Neler oluyor?»

İhtiyar arada kullandığı o kederli gülümseyişlerden biriyle:

«İstediğinizi oldunuz,» dedi.

«Evet fakat sizin için değil, baba...»

«Bana bir daha asla baba, demeyin.»

«Anlamadım?»

«Beni Mösyö Jean diye çağırın, isterseniz Jean da diyebilirsiniz.»

«Siz babam değilseniz, ben de Cosette değilim. Mösyö Jean da ne demek? Yüce Tanrım, bunlar inanılmaz, ama neler oldu. Baba gözlerimin içine bakın. Bizimle de kalmak istemiyorsunuz, size ayırdığım odayı da istemiyorsunuz. Size ne yaptım? Bir kabahat mı işledim?»

«Hayır...»

«Öyleyse?»

«Her şey eskisi gibi.»

«İsminizi niye değiştiriyorsunuz?»

«Siz değiştirdiniz ama.»

Yine o acıklı gülümseyişiyle ekledi:

«Siz Madam Pontmercy olduğunuza göre, ben Mösyö Jean niye olmayayım?»

«Anlamadım, bunlar epey saçma. Kocamdan sizi Mösyö Jean diye çağırma iznini isteyeceğim, dilerim buna izin vermez. Beni epeyce üzüyorsunuz. Kaprisleriniz olabilir, peki. Ama şu Cosette'ciğinize bu kadar üzüntüyü niye çektiriyorsunuz. Buna hakkınız yok. Bu çok fena. Sizin gibi birinin kötü olma hakkı olamaz.»

İhtiyar bunu yanıtlamadı.

Genç kadın onun ellerini tuttu ve yüzünün düzeyine kaldırıp, kendi çenesinin altında bastırarak yüzünü sürdü ki, bu da epey derin bir sevgi işaretidir.

«Ah!» diye inledi, «ne olur eskisi gibi iyi davranın bana. Ne demek istediğimi anladınız, kesinlikle. İyi demekle, bana içten olun, gelin burada bizimle kalın, o güzel küçük gezintilerimize başlayalım. Buradaki bahçede de tıpkı Plumet Sokağındaki gibi güzel kuşlar var. Şu Silahlı Adam izbesindeki evi bırakın, sır yüklü tavırlarla beni bulmaca çözmeye mahkûm etmeyin. Herkes gibi yapın, bizimle yemeğe oturun, öğle ve akşam yemeklerini bizimle yiyin. Benim babam olun, eski günlerde olduğu gibi...»

Adam ellerini onun ellerinden kurtardı:

«Artık babaya ihtiyacınız yok,» dedi. «Bir kocanız var.»

Cosette hışımla:

«Babaya ihtiyacım yok mu? Bunlar mantıklı şeyler değil. Sağduyuya ters sözler. Size ne oldu böyle? Ne diyeceğimi bilemiyorum.»

Jean Valjean sanki düşmemek için tutunacak yer arayan birinin çaresizliğiyle:

«Şu anda hizmetçi kadın yanımızda olsa, benim kimselere benzemeyen tuhaf biri olduğumu söylerdi. Her zaman, kendimce davranışlarımın olduğunu söylerdi. Ben her zaman kendime kapanmayı sevdim.»

«Evet fakat burası soğuk, hem de fazla ışık da yok. Bir de

Mösyö Jean olmak istemeniz var, bana 'siz' demenizi istemiyorum.»

Jean Valjean buna farklı bir yanıt verdi:

«Demin buraya gelirken, Saint-Louis Sokağında epey hoşuma giden bir şey gördüm. Alımlı bir kadın olsam, bunu kendime hediye ederdim. Çok kusursuz bir tuvalet masası, modern biçimli, galiba gül ağacı dediğiniz bir tahtadan yapılma, üstü de sedef. Güzel ve büyük bir aynası da var. Çekmeceleri. Çok şık.»

Dişlerini sıkıp, dudaklarını aralayarak, Jean Valjean'ın yüzüne bir soluk üfledi sevimlice. Bir kediyi taklit eden bir güzellik perisi gibiydi.

Yakınmaya başladı:

«Öfkeden deliriyorum. Dünden beri hepiniz beni öfkelendirmek için yarışır gibisiniz. Çok kızıyor, bir şey anlamıyorum. Siz beni Marius'e karşı korumuyorsunuz. Marius, beni size karşı desteklemiyor. Yetim gibi bir başıma kaldım. Çok güzel bir oda döşüyorum. Fırsatım olsa içine Tanrı'yı bile koyabilirim. Oda benim başıma kalıyor. Kiracım beni yolda bırakıyor. Nicolette'ye nefis bir akşam yemeği ısmarlıyorum, siz istemiyorsunuz. Madam, diyorlar bana. Bu da az gibi, Fauchelevent Babam kendisine Mösyö Jean demem için üsteliyor ve onunla küflü, karanlık bir mahzende buluşmamı istiyor. Duvarlarda küf sakallarının sarktığı kristaller yerine, boş şişelerin durduğu, perde yerine, örümcek ağlarıyla dolu oda. Peki, kimseye benzemiyorsunuz, tuhafsınız, ama en azından, bu kaprislere hemen başlamasaydınız. Yeni evlilere bir mutluluk zamanı vermeli. Demek şu mide bulandırıcı, Silahlı Adam Sokağında epey mesut olacaksınız, ama ben orada epeyce mutsuz oldum. Beni üzüyorsunuz.»

Birden ciddileşip, ona aksice baktı:

«Yoksa mutlu olduğum için mi öfkelisiniz?»

Saflık bazen bilinçsiz halde, derin ve etkileyici olmayı başarır. Pontmercy için sıradan olan bu soru, Jean Valjean için epeyce derindi.

Genç kız tırmalamak istemişti, fakat parçalıyordu.

İhtiyarın rengi iyice attı. Bir süre sessizce bekledi.

Sonra epey etkili bir sesle ve kendi kendisine konuşur gibi:

«Senin mutluluğun hayat gayemdi. Artık Tanrı çıkış kâğıdımı imzalayabilir. Cosette sen mutlusun ya, benim de işim tamam!»

Genç kız haykırdı:

«Oh, hele şükür bana 'sen' dediniz!» ve birden adamın boynuna sarıldı.

İhtiyar, heyecanla bağrına bastı. Sanki ona tekrar sahip olur gibiydi.

Genç kız:

«Teşekkür ederim, babacığım,» dedi.

Derken ihtiyar, durumun giderek daha ağırlaşacağını anlamış gibi, genç kadının kollarından kurtardı kendisini ve şapkasını aldı.

Cosette şaşkın:

«Ne oldu?» diye sordu.

Beriki:

«Sizden ayrılıyorum, sizi yukarıda bekliyorlar.»

Kapıda şunları söyledi:

«Bir an kendimi unutup 'sen' dedim, kocanıza söyleyin bunu; yinelemem. Özür dilerim.»

Bu sır yüklü vedanın ardından, Jean Valjean gitti. Cosette hayret içinde, ardı sıra bakakalmıştı.

2
GEÇMİŞE ATILAN ADIMLAR

Ertesi gün aynı vakitte geldi.

Cosette ona bir şey sormadı, şaşkın görünmedi, soğuktan söz etmedi, salondan konuşmadı. Ona baba demedi, fakat «Mösyö Jean» diye de seslenmedi. Kendisine siz denmesine karşı çıkmadı, «Madam» denmesine de, fakat onda bir sevinç eksilmesi olmuş gibiydi. Uygun olsa ona üzüntülü denebilirdi.

Marius'le konuşması sonunda sevilen erkek istediğini ona söylemiş olmalıydı, bir şey anlatmadan, yine de o sevdiği kadının merakını gidermişti. Sevgililerin merakı aşktan öteye değildir.

O aşağı kattaki oda da bir tür süs gibiydi. Basque boş şişeleri alıp atmış, Nicolette, pencerelerdeki örümcek ağlarını almıştı.

Daha sonraki günlerde, neredeyse aynı vakitlerde Jean Valjean oraya geldi. Her gün uğradı, Marius'ün sözlerini harfiyen uygulamak onun da işine gelmişti. Jean Valjean'ın geldiği vakitlerde, Marius bir iş bulup dışarı çıkardı. Evdekiler tuhaf biri olan Mösyö Fauchelevent gibilere alışıktı. Bunda hizmetçi kadının epey yardımcı olmuştu «Mösyö böyle davranır, tuhaf biri» demişti. Gillenormand Dede de ise:

«Enteresan biri!»

Bununla her şeyi ifade etmiş oldu, aslında doksanını geçen biri için yeni bir arkadaşlık kurmak hiç de kolay değildir. Yeni arkadaşa yer yoktur. Mösyö Fauchelevent, Mösyö Tranchelevent, Gillenormand Baba, bu efendiden kurtulduğundan epey memnundu.

«Böyle enteresan adamlar öyle akla ters şeyler yaptıklarına sık rastlanır. Gereksiz yere, öyle olmayacak davranışlarda bulunurlar ki, içinden çıkamazsınız. Hiç unutmam, gençliğimde bir aristokrat vardı. Canaples Markisi, adam bir saray aldı, fakat çatı katında yattı. Bu da bazılarının şaşırtıcı halleridir.»

Kimse biçare adamın davranışının nedenlerini düşünmedi.

Hindistan'da böyle su birikintileri vardır. Hava rüzgârsız olduğu halde, su her zaman ürpertilidir. Yüzeyde nedensiz görünen bu anafora hayretle bakarlar, kimse suyun dibinde sürüklenen o canavarı görmez. Çoğu insanda böyle gizli bir canavar, besledikleri ejderha vardır Gecelerini renkleyen bir çaresizlik. Adamın biri tıpkı bir diğerine benzer, gider gelir, onun içindeki o müthiş acıyı, içini kemiren o bin dişli parazitten kimse kuşkulanmaz. Sonra adam ölüp gider bu dertten. Bu adamın bir uçurum olduğunu da bilmezler, o durağan fakat derindir. Kimi zaman, kimse-

nin anlamadığı bir bulanıklık suyu dalgalandırır. Sır yüklü kırışık kıvrımlar yaratır, sonra silinir ve tekrar görünür, havada bir su kabartısı belirir ve patlar. Bu, diplerde yaşayan o meçhul hayvanın solumasıdır.

Herkesten farklı tavırlar, diğerlerinin gittiği vakitlerde gelmek, diğerleri kendilerini gösterdikleri anda, kaybolmak. Neredeyse her fırsatta o duvar renkli örtüye bürünüp tenha yolu seçmek, sohbete katılmamak, kalabalıklarda, eğlenceden kaçmak, varsıl görünmekle beraber, epey yalın bir hayat sürmek, çok zengin olmakla birlikte, anahtarla dolaşmak, kapıcıdan mum alıp, odaya yalnız çıkmak.

İşte tüm bu zararsız görüntüler, çoğu zaman dipteki korkunç bir canavarın varlığından kaynaklanır.

Birkaç hafta bu halde geçti. Cosette, farklı bir hayata başlamıştı. Evlilikten kaynaklanan, yeni tanıdıklar, ziyaretler, ev işlerini denetlemek, davetler, vb. Cosette'in zevkleri o kadar masraflı sayılmazdı, bunlar tek bir yere odaklanırdı. Marius'le beraber olmak, onunla sokağa çıkmak, onunla evde kalmak, bunlar onun hayatının en yoğun işleriydi. Onlar için, kol kola sokağa çıkabilmek, ele güne gezip kimseden gizlenmeden aşklarını göstermek, en büyük hazlardandı. Cosette'in bir sıkıntısı oldu. Nicolette'yle geçinemeyen hizmetçi bir gün çekip gitti. Şu iki kocamış kızın anlaşmaları mümkün olamamıştı. Dedenin sağlığı iyiydi. Marius sağda solda birkaç dava almıştı. Gillenormand Teyze, kendi halinde hayatını sürdürüyordu. Jean Valjean her akşam uğruyordu.

O teklifsizliğin yok olması, Madam, Mösyö Jean, bütün bunları onu epeyce değiştirmişti Cosette artık onu tanıyamıyor gibiydi. Kızı, kendisinden uzaklaştırmak girişimlerinde başarıya ulaşıyordu. Cosette giderek daha az neşeli ve daha az sevgili tavırlar alıyordu. Cosette şöyle dedi bir gün:

«Babamdınız, ansızın babam olmaktan çıktınız, amcam oldunuz, amca olmaktan da vazgeçtiniz. Mösyö Fauchelevent oldunuz. Sonra isminiz Jean oldu, bütün bunlar ne anlama geli-

yor? Bu sırlardan hoşlanmıyorum. Ne kadar iyi kalpli olduğunuzu bilmesem sizden korkardım.»

Genç kız, oturduğu yere yakın Silahlı Adam Sokağından ayrılmayı bir türlü istemiyordu ihtiyar.

Önceleri onun yanında sadece birkaç dakika kalıp gidiyordu. Sonra giderek ziyaretlerinin süresini çoğaltmaya başladı. Sanki günlerin uzamalarından faydalanıyordu. Daha erken geliyor, daha geç çıkıyordu.

Cosette, bir gün, ağzından kaçırıp ona «Babacığım» dedi, Jean Valjean'ın ihtiyar yüzünü bir sevinç kapladı. Hemen onu azarladı:

«Mösyö Jean, de!»

Cosette şakrak bir kahkahayla:

«Tabii ya unutmuşum,» dedi, «Mösyö Jean.»

«Tamam,» dedi adam. Gözyaşlarını göstermemek için arkasını döndü.

3
AŞK BAHÇESİNİ UNUTMUYORLAR

Bu sondu. Bundan sonra, koyu bir karanlık. Bir daha, ne candan bir davranış, ne de öpüşle geçen bir selamlama, ne de şu «babacığım» sözü gibi hoş bir çağrı. Jean Valjean yalnızca kendi arzusuyla bütün mutluluklarını uzaklaştırmıştı. Cosette'i, bir günde iyice yitirdiği az gibi, bunu izleyen günlerde parça parça kaybediyordu.

Göz karanlığa alışır. Neredeyse her gün Cosette'i bir kez görmek bile yetiyordu. Onun yanına oturuyor, izliyor, ya da zaman zaman ona eski günlerden, çocukluğundan, manastırdan, orada yaşadıklarından söz ediyordu.

Bir akşam üstü, henüz sıcak nisan ayının ilk günlerinden biriydi. Güneşin en hoş olduğu vakit, Marius'le Cosette'in pencerelerini açtıklarında, bahçelerde uyanışın coşkusu vardı. Akdi-

ken çiçeklenmek üzereydi, tomurcukları patlamıştı, şebboylar paha biçilmez taşlar gibi rengârenk eski duvarlara yayılmışlardı, taş çatlaklarında pembe aslanağızlarının goncaları görünüyordu. Taze otlar arasında, koyungözü isimli güzel papatyalar, sarı sarı açmışlardı, düğünçiçekleri sarı başlarını rüzgârda dalgalandırıyordu. Kelebekler yeni yeni uçmaya başlamıştı. Bitimsiz düğünün müzisyeni olan rüzgâr, eski şairleri «Baharın gelişi» adı verilen eski senfoninin notalarını ağaçlarda deniyordu. Genç sevgililer bunlarla esrimiş gibiydi. Marius Cosette'e:

«Plumet Sokağındaki bahçemizi göreceğiz demiştik, unutmayalım bunu.»

Kırlangıçlar gibi ilkyaza uçuştular. Plumet Sokağındaki bahçe, onlara bir sabah manzarası sunuyordu. Bahçeye ve eve döndüler, orada birbirlerini tekrar bulup saatleri unuttular. Akşam Jean Valjean alışkın olduğu vakitte geldiğinde, Basque:

«Madam, Baron'la çıktı. Daha dönmediler,» dedi.

Sessizce oturdu ve bir saat bekledi. Cosette dönmedi. Jean Valjean üzgün halde evine döndü.

Genç kız bir gün önceki gezintiye o kadar sevinmişti ki, «mazinin bir gününü yaşamaktan» esrimişti. Ertesi gün başka bir şey konuşmadı. Jean Valjean'ı bir akşam önce görmediğini bile unutmuştu.

İhtiyar sordu:

«Oraya nasıl gittiniz?»

«Yürüyerek.»

«Nasıl döndünüz?»

«Kiralık arabayla.»

Ne zamandır, Jean Valjean yeni evlilerin epey sınırlı bir hayatları olduğunun ayrımındaydı. Bu onu epey tedirgin ediyordu. Marius sıkı bir disiplinle yaşıyordu. Adamcağız bir soru soracak cesareti buldu:

«Neden bir araba almıyorsunuz? Güzel bir kupa arabası ayda size sadece beş yüz franka gelir. Paranız var.»

Genç kız:

«Bilemiyorum,» dedi.

İhtiyar:

«Bak hizmetçi işi vardı. O gitti, neden onun yerine birini bulmadınız?»

«Nicolette yetiyor.»

«Evet ama, özel bir oda hizmetçisi gerek.»

«Marius giyinmeme yardım ediyor, yetmez mi?»

«Sizin ait bir eviniz, uşaklarınız, hizmetçileriniz olmalı, bir de güzel bir araba. Operada bir locanız da. Hiçbir şey sizin için fazla değildir. Neden paralarınızı harcamazsınız ki? Servetin mutluluğa etkisi vardır.»

Genç kız buna da yanıt vermedi.

İhtiyar ziyaretini uzatmak ve vakti unutturmak istediğinde, genç kadını oyalamak için Marius'ü övüyordu. Onu alımlı, asil, cesur, esprili, iyi konuşur, cesur buluyordu. Cosette de bire bin ekleyip, ona katılıyordu. Şu altı harfli isme ciltler sığardı. Böylece, Jean Valjean, daha uzun oturabiliyordu. Bu da yarasına biraz pansuman oluyordu. Basque kaç kez gelip, Mösyö Gillenormand'ın Madam'ı yemek salonunda beklediklerini söylemişti. Hatta bazı akşamlar Basque iki kez üst üste aşağı inip:

«Barones, Mösyö Gillenormand yemeğin hazır olduğunu söylemem için yolladı,» demişti.

Böyle akşamlarda Jean Valjean epey dalgınca dönerdi evine.

Delikanlının aklında çizilen o kozada hakikat payı var mıydı?

İhtiyar, kozadan çıkan kelebeği sürekli tedirgin edecek bir koza mı yapıyordu?

Bir akşam, her zamankinden daha uzun kaldı. Ertesi gün geldiğinde ocakta ateş yanmadığını gördü. «Vay canına» diye düşündü, «ocağı yakmamışlar.» Ve sonra kendi kendisine bunu açıkladı: «Evet, ama bu çok sıradan bir şey, nisandayız, soğuklar yok.»

Genç kız yeni gelmişti ki bağırdı:

«Aman Tanrım, burası ne de soğuk!»

«Hayır,» dedi Jean Valjean.

«Yoksa ocağı yakmaması için Basque'ye siz mi emir verdiniz?»

«Evet, mayısa giriyoruz.»

«Evet ama bu mahzende haziranda bile ocak yanar. Yıl boyu burası ısıtılmalı, o kadar nemli ki.»

«Ateşin gerekmeyeceğini düşünmüştüm.»

Genç kız:

«İnanılır gibi değil, yine o tuhaf fikirlerinizden biri,» dedi.

Ertesi akşam ocak yakılmıştı, fakat bu kez de koltuklar, odanın önüne, kapıya yakın konmuştu. Jean Valjean, «Bu da ne demek?» diye düşündü.

Koltukları aldı, eski yerlerine taşıdı. Ocağın önüne.

Tekrar yakılan şömine ona cesaret vermişti. Konuşmayı her zamankinden daha da uzun tuttu. Tam gitmek için hazırlanıyordu ki, Cosette, onu durdurdu:

«Dün Marius bana çok tuhaf bir şey sordu.»

«Nasıl?»

«Cosette, ikimizin otuz bin franklık geliri var. Bunun yirmi yedi bin frankı senin, dedem de bana yılda üç bin veriyor. 'Evet' dedim, 'bu otuz bin frank eder.' Sordu: 'sadece üç bin frankla yaşayabilir misin?' evet dedim, 'hiç para olmasın, sen varsın ya' ve şunu da sordum: 'bana neden bunu soruyorsun?', 'öylesine' dedi, 'bilmek istedim.'»

İhtiyar buna verecek yanıt bulmadı. Cosette herhalde, ondan bir açıklama istiyordu, ama kederli bir sessizlikle bekledi. Silahlı Adam Sokağına geldiğinde o kadar afallamıştı ki, kendi evi yerine yandaki evin kapısından girdi, ama iki kat merdiven çıktıktan sonra, aldandığını anlayıp döndü.

Aklı allak bullaktı. Şurası kesindi, Marius bu paranın bir hırsızlıktan geldiğine inanmış olmalıydı; bu nedenle dokunmak istemiyordu. Bu servetin dürüstçe olmadığını Jean Valjean'dan gelen bir paranın mutlaka kirli olduğuna karar vermiş olabilirdi. Bu kirli paraya ilişmekten çekiniyordu, onu kullanmaktansa geçim darlığıyla hayat sürdürmeyi seçiyordu.

Bu da az gibi Jean Valjean, artık akşam ziyaretlerini de pek istenmediğini sezmişti. Kovulmasına az kalmıştı.

Ertesi akşam o mahzen gibi odaya girince gözlerine inanamadı.

Koltuklar yoktu, oturacak tek bir şey bırakmamışlardı.

Cosette girer girmez bağırdı:

«Bu da ne, koltuklar yok. Koltuklar nerede?»

İhtiyar:

«Koltuklar konmamış,» dedi.

«İnanılır gibi değil!»

İhtiyar:

«Basque'ye kaldırması için ben buyruk verdim.»

«Neden?»

«Bugün fazla vaktim yok, uzun kalmayacağım.»

«Bu, ayakta beklemek için neden değil.»

«Anladığım kadarıyla Basque bu koltukları salona almak istiyordu.»

«Neden?»

«Bu akşam misafirleriniz gelmiyor mu?»

«Hayır, kimseyi beklemiyoruz.»

İhtiyar konuşmadı.

Genç kız omuzlarını kaldırdı.

«İnanılır gibi değil! O kadar tuhaf şeyler yapıyorsunuz ki? Geçen gün ocağı yaktırmadınız, bugün koltukları kaldırttınız!»

İhtiyar solur gibi:

«Hoşça kal.»

«Hoşça kal Cosette,» demedi, ama bu kez «Hoşça kal Madam» da demedi.

Tükenmiş gibi çıktı.

Bu kez emindi.

Ertesi gün gelmedi. Cosette, bunu geceleyin düşündü.

«Vay canına,» diye söylendi, «Jean gelmedi.»

Kalbini bir şey sıkar gibi oldu, fakat Marius'ün sarılmasıyla bunu da unuttu.

İhtiyar ertesi gün de yoktu.

Genç kız farkında bile olmadı. Akşam saatlerini keyifli geçirdi. Her zamanki gibi rahat uyudu. O kadar mutluydu ki. Mösyö Jean'ın evine Nicolette'yi yolladı, onun hasta olup olmadığını sordurmak için. Nicolette hemen sonra geldi. Mösyö Jean, hasta değildi, bazı işleri vardı. Bir süre sonra gelirdi, en kısa zamanda. Zaten epey yakında bir yolculuğa çıkacaktı.

Kendisini düşünmemelerini, merak etmemelerini söylüyordu.

Nicolette adamın evine geldiğinde, hanımının sözlerini Mösyö Jean'a iletmişti:

«Madam dün akşam niye gelmediğinizi merak etti?»

İhtiyar uysalca:

«İki akşamdır gelmiyorum,» dedi.

Fakat onun bu yorumu hizmetçiyi ilgilendirmedi, bundan söz etmedi.

4
TÜKENİŞ

1833'ün ilkbaharının son aylarında ve aynı yılın yazının ilk günlerinde, Marais Mahallesinden geçenler, esnaf ve kapı önlerinde ortalığa bakan işsiz güçsüzler, tertemiz siyahlar giymiş ihtiyar bir adam görürlerdi. Bu adam neredeyse her akşam, gün batımında Silahlı Adam Sokağından çıkar ve Balancs Manteaux Sokağına gider, Echarpe Sokağından geçip Saint-Louis Caddesine inerdi.

Orada başı önde, usulca yürürdü. Hiçbir şey görmez, duymazdı. Bakışlarını sanki kendisi için yıldızlarla kaplı gibi olan bir sokağa diker, yürümeyi sürdürürdü. Onun üsteleyerek baktığı köşe, Calvaire Kızlarının sokak köşesiydi. Buraya yaklaştıkça bakışları parlar gibi olurdu, gizli bir ışık gözbebeklerini büyütürdü. Görmediği biriyle konuşur gibi dudaklarını oynatır, gülümser ve alabildiğince usulca, ağır ağır giderdi.

Oraya varmak istemesine rağmen, yaklaşmaya korkar gibiy-

di. Adımları o kadar ağırdı ki, yürümüyor gibi olurdu. Başının titremesi ve gözlerindeki sabit bakış kutbu arayan bir pusula ibresi gibiydi. Yolu ne kadar uzatmak isterse istesin yine de, varması gerekiyordu. Calvaire Kızları Sokağına geldiğinde durur ve köşedeki en son evin köşesinde durup başını uzatırdı. Titrediği görülürdü bu anlarda. Bu sokağa uzun uzun bakardı ve onun bu acıklı bakışında, olanaksızlığın göz kamaşmasıyla örtülü bir cennetin yansıması görülürdü. Daha sonra, gözlerine biriken gözyaşları büyüyüp yanağından düşerdi. Bazen, dudaklarının hemen üstünde dururdu. Yaşlı adam, bu gözyaşının kekre tadını duyardı. Donakalmış gibi, birkaç dakika öylece kalır, sonra aynı yoldan giderdi, aynı yavaşlıkla, uzaklaştıkça gözlerinin güçsüzleştiği anlaşılırdı.

Aynı adam, Calvaire Kızları Sokağının köşesine değin yaklaşmaktan birden vazgeçti. Saint-Louis Caddesinin ortasında durmaya başladı, zaman zaman daha uzak, zaman zaman daha yakın. Birinde, Culture Sokağını izlemeye başladı. Sonra çaresiz bir sessizlikle, başını salladı ve geldiği gibi döndü.

Epey sonraları Saint-Louis Caddesine değin de yaklaşmadı. Pavée Sokağına geliyor ve başını sallayıp daha uzağa gitmeye cesareti yokmuş gibi geri dönüyordu. Sonra, Trouis Pavillons Sokağını bile geçmedi, Blancs Manteaux'ya dek uzandı. Sanki kurulması unutulan saatin sarkacı iyice durmadan önce, giderek yavaşlıyordu.

Neredeyse her gün gibi aynı vakitte evinden çıkıyor, aynı yolu yürüyor, ama tamamlamıyordu. Ayrımında bile olmadan her gün bu yolu da azaltıyordu. O kederli yüzü «Ne anlamı var?» dercesine bir ifade almıştı.

Gözlerinin feri sönmüştü, parıltısı yoktu. Gözyaşı da kurumuştu. Dalgın yüzü kupkuruydu. İhtiyarın başı ileri uzamıştı. Zaman zaman çenesi oynardı. Zayıf boynun sarkık kıvrımları içler acısıydı. Yağmurlu havalarda hiç açmadığı bir şemsiye taşırdı. Mahallenin ihtiyar kadınları onun için, «Aptal» diyorlar, çocuklar gülerek onunla eğleniyorlardı.

DOKUZUNCU KİTAP

BÜYÜK ŞAFAK

1

BEDBAHT İNSANLARA ACIYALIM, MESUT İNSANLARI HOŞGÖRELİM

Mutlu olmak korkunç bir şeydir. İnsan bununla kalır, daha çoğunu istemez. Aslında hayatın sahte bir ereği olan mutluluğa sahip olmakla, yaşamın asıl ereği olması gereken ödev duygusu da bir kenara bırakılır.

Marius'ü suçlamak haksızlık olur. Bildiğimiz gibi, Marius evlenmeden önce Mösyö Fauchelevent'e bir şey sormamış ve daha sonra da ona bir şeyler sormaktan korkmuştu. Kendisini bağlayan sözden epeyce pişmandı. Çaresizliğe böyle bir taviz vermekle, güçsüz davrandığı için kendisini kaç kez ayıplamıştı. Jean Valjean'ı giderek kendi evinden uzaklaştırmayı ve Cosette'in kalbindeki anısını silmeyi başarabilmişti. Her zaman ikisinin arasına girmişti, böylece ihtiyar adam siliniyordu belleklerden, silinmekten daha da çoğu. Yok oluyordu.

Delikanlı faydalı ve doğru sandığı şeyi yaptığına emindi. Jean Valjean'a katı davranmadan fakat zaaf da göstermeden, onu usulca uzaklaştırmaya gayret etmişti. Bunun nedenlerini belirttik ve daha sonra sözünü edeceğimiz nedenler de vardı. Tesadüfen, demin baktığı bir davada Laffitte Bankasının eski bir memuruyla karşılaşmış ve istemeyerek bazı bilgiler toplamıştı. Fakat korumaya söz verdiği bu sır yüzünden ve Jean Valjean'ın belalı

durumu nedeniyle bu bilgileri doğrulamaya cesaret edememişti. Şu anlarda bir vicdan sorunuyla karşılaşmıştı. Altı yüz bin franga dokunmadan onları asıl sahibine geri vermeyi kuruyordu. Bu şanslı adamı da sessizce aratmaya başlamıştı. Cosette bunlardan habersizdi, ama onu suçlamak haksızlık.

Delikanlıyla karısı arasında o kadar güçlü bir bağ vardı ki, Cosette bilinçsizce, farkında olmadan, Marius'ün istediklerini yapmayı huy edinmişti. Kocasının ona bir şeyler söylemesi gerekmiyordu. O erkeğin belirsiz ereklerinin baskısını sezip bunları uyguluyordu. Genç kadının uysallığı, Marius'ün unuttuklarını hatırlamak oluyordu. Nasıl ve neden olduğunu bilmeden, ruhu karısının ruhuyla o kadar karışmış, yoğrulmuştu ki, delikanlının içinde gölgeler, Cosette'in ruhunda da karanlıklar beliriyordu.

Fakat bu durumu daha fazla uzatmayalım, Jean Valjean hakkındaki bu unutuluş yüzeyseldi. Cosette unutkan değil, afallamıştı... Aslında, yıllar boyunca kendisine baba bildiği ihtiyara epeyce bağlıydı.

Kocasını daha fazla seviyordu, işte bu da çok eğilen bu yüreğin dengesini bozmuştu.

Genç kız bazen, ihtiyardan söz açıp onun çoktandır görünmemesine şaştığını söylerdi. O zaman, kocası onu sakinleştiriyordu:

«Sanırım buralarda değil, kendisi de bir yola gideceğini söylememiş miydi?»

Genç kız da bir süre oyalanır ve şöyle düşünürdü: «Doğru, önceleri de böyle arada bir kaybolurdu, dışarıda hiç bunca uzun kalmazdı ama.»

Nicolette'yi Silahlı Adam Sokağına bir kaç kez gönderdi, Mösyö Jean'dan haber almak için. Jean Valjean, kadına «Hayır» dedirtirdi.

Genç kız bu kadarla kaldı, daha fazlasını sormadı, onun dünyada en büyük ihtiyacı kocasıydı.

Ekleyelim ki, Marius'le Cosette de birkaç günlüğüne Paris'ten

ayrılmışlar, geziye çıkmışlardı. Marius genç karısını Vernon'a götürmüştü, babasının kabrini ziyarete.

Marius, Cosette'i Jean Valjean'dan uzak tutmayı başarmış, Cosette buna karşı çıkmamıştı.

Şunu da söylemeliyiz ki, çocukların nankörlüğü denilen şey aslında sürekli ayıplanmamalı. Aslında, bu doğanın varettiği bir şey. Bildiğiniz gibi doğa sürekli «geleceğe», önüne bakar. Doğa canlıları ikiye ayırır, gelenler ve gidenler. Gidenler karanlıklara doğrudur, gelenlerse ışığa. İşte bu nedenle yaşlılar için kaçınılmaz, gençler için da gönülsüz bir uzaklaşma olur. Önceleri epey belirsiz görünen bu ayrılık, dalların ayrılmasında olduğu gibi giderek, kendisini gösterir. Yeni filizler kökten bütünüyle ayrılmasa da, ağır ağır uzaklaşırlar. Bunun kabahati onların değildir. Gençlik zevkin olduğu yerlere, eğlencelere, parlak ışıklara koşar, aşklarda oyalanır. Kocamışlık kendi sonuna uzanır. Birbirleriyle görüşürler fakat artık o sarılmalar olmaz. Gençler, hayatın soğuduğunu hisseder, ihtiyarlar mezarın soğuğunu. Biçare çocukları suçlamayalım.

2
YAĞI AZALMAYA YÜZ TUTAN KANDİLİN TİTREMELERİ

İhtiyar, bir akşam merdivenleri indi, üç adım yürüdü, bir taşa oturdu, Gavroche'un 5 Haziran'ı 6 Haziran'a bağlayan gece oturduğu yere oturdu. Orada birkaç dakika dinlendikten sonra tekrar odasına çıktı. İşte bu sarkacın son devinimi oldu. Ertesi gün evinden çıkmadı. Daha ertesi gün de.

Kendisine basit yemekler hazırlayan, domuzyağında pişmiş biraz lahana ya da patates pişiren kadın, tepsideki dolu tabaklara baktı ve çığlık attı:

«Ah, beyefendi dün hiçbir şey yememişsiniz?»

«Yedim,» dedi beriki.

«Nasıl olur? Tabağınız dolu.»

«Evet fakat testime bakın, boşaldı.»

«Evet fakat bu yediğinizi değil, içtiğinizi gösterir.»

Jean Valjean dudak büktü:

«Sadece su içmek istedim.»

«Hararetiniz var, insan, yemeden su içerse hasta demektir.»

«Yarın yerim.»

«Yarın olmaz. Ne demek yarın? Niye bugün değil? Aman Tanrım, şu lezzetli yahniye elinizi bile sürmemişsiniz, o kadar da emek vermiştim ki!»

Jean Valjean, kadının elini tuttu, yumuşak sesiyle:

«Size söz veriyorum, yiyeceğim,» dedi.

Kadın homurdandı:

«Sizden hiç de memnun değilim.»

İhtiyar, bu iyi kalpli kadından başka kimseyi görmüyordu. Paris'te kimseciklerin geçmediği sokaklar ve girmediği evler bulunur. Jean Valjean böyle tenha bir sokakta ve böyle bir evde kalıyordu.

Sokağa çıktığı zamanlar, bir bakıcıdan birkaç metelik karşılığında küçük bir haç alıp, yatağının karşısına asmıştı. Böyle bir haçı görmek insanı rahatlatır.

Bir hafta geçti. Jean Valjean odasından dışarı çıkmadı, sürekli yatıyordu.

Hizmetçi kadın, eşine:

«Şu yukarıdaki ihtiyarın vadesi geldi,» diyordu, «sürekli yatıyor, kalkmıyor, yemiyor. Bir acısı olmalı. Kim bilir belki de kızı kötü bir evlilik yaptı!»

Kapıcı bir erkek ve bir koca olmanın bilinciyle:

«Parası varsa hekim çağırsın, yoksa ve hekim çağırmıyorsa ölüp gider.»

«Peki çağırdı diyelim?»

«Yine de ölecek!»

Kapıcı kadın mutfak bıçağıyla kaldırımda yeşeren otları kesmeye girişti ve şöyle homurdandı:

«Yazık, tertemiz bir ihtiyarcıktı. Bir tavuk gibi bembeyaz.»

Tam o sırada, sokak köşesinden geçen mahalle hekimini gördü, onu çağırma ihtiyacı hissetti. Ondan yukarı çıkmasını istedi.

«İkinci katta, kapı açık, itip girin. Şu zavallıcık yerinden kıpırdamıyor, anahtarı kilitte.»

Hekim, adamı gördü, onunla konuştu. Aşağı inerken, kapıcı seslendi:

«Nasıl?»

«Ağır hasta.»

«Nesi var?»

«Hiç ve her şey. Anladığım kadarıyla epey sevdiği birini kaybetmiş, bu insanı öldürebilir.»

«Size ne dedi?»

«Sağlığının iyi olduğunu.»

«Tekrar gelecek misiniz?»

Adam:

«Evet, ama başka birinin gelmesi gerekli.»

3
BİR ZAMANLAR FAUCHELEVENT'İN ARABASINI YÜKLENEN ADAM, BUGÜN KALEMİ BİLE KALDIRAMIYOR

Bir akşam, dirseğinin üstünde doğrulmakta bile zorlandı ihtiyar. Bileğini tuttu ve nabzını bulamadı, sık soluk alıyor ve zaman zaman nefesi kesiliyordu. Şimdiye dek, hiç olmadığı kadar zayıf ve güçsüz olduğunu anladı. İşte o zaman, son bir gayretle doğruldu ve giyinmeye başladı. Eski işçi kılığını giydi. Sokağa çıkmadığına göre, bu elbisenin içinde daha rahat ederdi. Giyinirken dinlenmek için birkaç kez durmak zorunda kaldı. Yeleğini giymekle bile yorulmuştu, alnından terler boşaldı.

Yalnız yaşadığından beri, yatağını kapıya yakın yerleştirmişti, sanki bu bomboş daireden alabildiğine uzaklaşmak ister gibi.

Valizi açtı ve içinden Cosette'in çocukluk elbiselerini çıkardı. Bunları yatağının üzerine yaydı.

Piskopos'un gümüş şamdanları şöminenin üstündeydi. Adam bir çekmeceden aldığı iki mumu şamdanlara koydu, sonra yaz olduğu için, hem aydınlık, hem de sıcaklğa rağmen, bunları yaktı. Ölülerin bulundukları odalarda böyle şeyler görülür.

Her adımı gücünü azaltıyordu. Birkaç kez oturmak zorunda kaldı. Bu yenilmez gücün yorgunluğu delindi, artık yapabileceği son şeyleri düşünüyordu. Bu damla damla akan hayatıydı.

Kendisini bıraktığı sanalyelerden biri, Marius'ün kurtarıcısı sayılan aynanın hemen karşısındaydı. Aylar önce, belki bir yıl önce o aynada Cosette'in ters çevrili mektubunu okumuştu. Marius için talih olan bu ayna, kendisi için çok uğursuzdu. Derken aynada yüzünü gördü ve kendisini tanıyamadı. Seksen yaşında gibiydi. Oysa Marius'le Cosette'in düğünlerinde, ellisinde görünüyordu. Bir yılda sanki otuz yıl yaşlanmıştı. Alnında yaşlılığın kırışmaları değil, ölümün sır yüklü damgası vardı. Burada merhametsiz tırnağın açtığı yarık seçiliyordu. Yanakları sarkmıştı, yüzünün derisi şimdiden toprağa bulanmış gibi korkunç bir renge bürünmüştü. Antik çağlarda mezarlara kazılan maskelerde olduğu gibi, ağzının iki yanından inen hatlar bu yüze bitmez bir acı vermişti. Yakınan gözleri boşluğa çevriliydi. Trajedilerde ağlayan oyuncular gibiydi.

Bu haldeydi. Krizin sınırında, artık kanı akmaz, donmuş gibidir. Ruhunun üzerinde kederden bir damla vardı.

Karanlık çökmüştü, güç bela küçük masayla bir koltuğa sürüklendi ve masaya bir kalem, bir hokka ve bir tutam kâğıt bıraktı.

Bunu da yaptıktan sonra, kısa bir an, kendinden geçti, baygındı. Ayıldığında susamıştı. Testiyi dudaklarına kadar götürecek gücü yoktu, başını eğip bir damla su içti.

Sonra yatağa döndü ve oturduğu yerde, küçük siyah elbiseye baktı.

Böylesi bakışlar saatler sürer, fakat dakikalar kadar kısa görünür. Derken bir ürpertiyle sarsıldı, üşüyor gibiydi. Piskopos'un şamdanlarının aydınlattığı masaya abandı ve kalemi aldı.

Kalem ve mürekkep uzun zamandır kullanılmamışt. Kalemin ucu kıvrılmış, mürekkep kurumuştu. Kalkıp mürekkebi biraz sulandırması gerekti. Bunu da birkaç kez kalkıp oturarak yapabildi. Arada bir alnındaki terleri siliyordu. Kalem ucunun tersiyle yazmak zorunda kaldı. Ağır ağır birkaç satır birkaç satır karaladı:

Cosette, seni kutsuyorum. Kocan haklı, bana uzaklaşmam gerektiğini söyledi. Aslında düşündüğü şeyde biraz yanlışlık var, fakat haklı. O çok iyi biri. Onu her zaman çok sev, ben öldükten sonra, daha da fazla sev. Mösyö Pontmercy, şu sevgili çocuğumu her zaman çok, çok sev. Cosette, bu kâğıdı sonra bulurlar, sayıları görürsün, eğer hatırlamaya gücüm yeterse. Bu para senin. Durum şöyle: Beyaz kehribar Norveç'ten gelir, siyah kehribar İngiltere'den, şu siyah cam boncuklar Almanya'dan geliyor. Kehribar hem hafif, hem de daha da değerli. Fransa'da da Almanya'da olduğu gibi taklitleri vardır. Balmumunu yumuşatmak için, iki parmak eninde bir örs ve küçük ispirto ocağı gerek. Eskiden balmumunu reçine ve zift karasıyla yaparlardı ve kilosu dört franka gelirdi. Ben yeni bir şey buldum, gomalak ve terebentin karışımıyla yaptım, hem otuz meteliğe geliyor, hem de daha sağlam. Halkalar siyah bir demire bu balmumuyla yapıştırılan mor renkli bir camdan yapılır. Demir takılar için camlar mor ve altın takılar için siyah olmalı. İspanya bu maldan epeyce satın alır, orası kehribar toprağıdır.

Ansızın durdu, kalemi parmaklarının arasından düştü. Ta yüreğinden kopan sessiz bir hıçkırıkla sarsıldı. Biçare adam başını ellerinin arasına aldı ve düşündü:

«Ah!» dedi. Sadece Tanrı'nın duyduğu bir çığlık. «Artık bitti.

Bir daha göremeyeceğim onu. Karanlıklara gireceğim. Ah, bir dakika, bir an, onun sesini duymak, elbisesine dokunmak, ona bakmak, o meleğe ve ölmek. Ölmek bir şey değil, kötü olan görmeden ölmek. O bana gülümser, bir şeyler söylerdi. Bunun kime zararı dokunurdu ki! Haydi, artık tamam. Asla! Bir başımayım. Tanrım! Ah Tanrım, bir daha onu göremeyeceğim!»

Tam o sırada kapısı çalındı.

4
AKLAMAK İÇİN GEREKEN MÜREKKEP ŞİŞESİ

Aynı gün, hatta aynı akşam, Marius yemek masasından kalkmış ve bir dosyaya bakmak için çalışma odasına gitmişti ki, Basque kendisine bir mektup verip, mektubu yazan kişinin bekleme odasında olduğunu söyledi.

Genç kız, Gillenormand Dede'yle bahçede gezinmeye çıkmıştı.

Bir mektubun da, bir insan gibi kötü bir tarzı olabilir. Kaba bir kâğıt, kılıksız bir kıvrım. Bazı mektuplar insanı gördüğü an iğrendirir. Basque'nin getirdiği mektup böyle bir mektuptu.

Delikanlı eline aldı, kâğıt tütün kokuluydu. Hiçbir şey koku kadar, anıları canlandırmaz. Marius, hemen kokuyu tanıdı. Adresi okudu *Mösyö le Baron Pomercy Konağında*. Tütünü tanıyan Marius, yazıyı da hemen tanıdı. Şaşkınlık da şimşekler oluşturur. Marius, böyle bir şimşekle aydınlanır gibi oldu.

Koku alma hissi, şu sır küpü hafıza, ona geçmişi hatırlatmıştı. Kâğıt aynı, kıvrım aynı elden çıkma, mürekkebin sulu rengi ve özellikle o yazı ve bir de tütün kokusu. Marius'ün gözlerinin önünde Jondrette ini belirdi.

Tesadüfün ne inanılmaz bir işvesiydi bu? Demek aylardır araştırdığı ipuçlarından biri, olanca gayretine rağmen, bulmaktan umut kestiği o ipucu kendiliğinden gelmişti.

Mührü hemen söküp okudu:

Sayın Baron,

Tanrı bana gereken yetenekleri vermiş olsa, şu sırada Enstitü üyesi Baron Therand olabilirdim; bilim akademisinde, fakat kader bu mutluluğu bana fazla gördü. Ben yalnızca sayın baron'la aynı adı taşımaktan gurur duyarım. Umarım ki, ekselansları beni hatırlama yüceliğinde bulunacaklardır. Bana gösterdiğiniz ilgi bedelsiz kalmayacak. Size yakın biri hakkında bildiğim bir sırrı size açıklamayı ödev bilirim. Bu adam size epey yakın olduğu için, size yardımcı olabilirim sanırım. Sayın ailenizin arasından şu alçağı kovmanızın çaresini size göstermek isterim. O alçağın evinize girmeye hakkı yok, çünkü karınız barones yüksek ve asil bir ailenin kızıdır. Erdem ile cinayet asla yan yana gelemez, birinin silinmesi gerek.

Baron hazretlerinin buyruğunu bekliyorum.

Saygılarımla...

THENARD diye imzalanmıştı.

Bu imza sahte değildi, yalnızca kısaltılmıştı.

O çetin ifade ve bozuk gramer, adamın kimliğini fısıldamıştı bile. Kimlik eksiksizdi. Kuşkuya yer yoktu.

Delikanlı koyu bir heyecana kapıldı. İlk şaşkınlığını atlatınca içini bir sevinç kapladı. Ah, tek bir gayesi vardı, bu kez diğer adamı, kurtarıcısını, kendisini o kötü gecede eve taşıyan adamı bulmak. Marius onu da bulduktan sonra mutluluğunun kusursuz olacağına emindi.

Çekmecelerinden birini açtı, içinden birkaç banknot çıkardı, bunları cebine attı, çekmeceyi kapattı ve zili çaldı, gelen uşağa:

«İçeri alın mektubu getireni!» dedi.

Basque adamı çağırdı:

«Mösyö Thenard!»

Adam girdi.

Marius için bir sürpriz daha. Bu gelen hiç tanımadığı biriydi.

Bu ihtiyarın büyücek bir burnu vardı, çenesi kravatına gömülüydü, gözlerinde çift yeşil taftadan gözlükler, gözlerini kapatıyordu. Tıpkı bir peruk gibi saçları alnının üstünde, kaşlarına değin indirilmişti. İngiltere'de, yüksek sosyete arabacılarının taktıkları bir peruklar gibi. Saçları griydi. Siyahlar giyinmişti. Elbisesi biraz eskiceydi, fakat yine de temizdi, yelek cebinden sarkan kordondan orada bir saat olduğu belliydi. Elinde eski bir şapkayı vardı. Öne eğik yürüyordu ve selamlamaya eğildiğinde, kamburu çıkıyordu.

İlk anda dikkati çeken, çenesine değin ilikli olan ceketin bu adamın ölçüsüne göre yapılmış olmamasıydı.

Burada kısa bir açıklama yapalım.

O günlerde Paris'te, Beautreills Sokağında, Arsenal civarında, çıkmaz bir sokakta epey hünerli bir Yahudi yaşardı. Onun hüneri, hırsız kılıklı kişilere dürüst adam görüntüsü vermekti. Fakat bu yalnızca birkaç günlüğüne yapılırdı, günde otuz metelik karşılığında. Yahudinin ismi Le Changeur idi, yani kuyumcu. Parisli madrabazlar, ona bu lakabı vermişlerdi ve böyle çağırırlardı onu. Onda eksiksiz bir gardrop vardı. Birilerine kiraladığı giysiler, giyilebilir halde olurdu. Farklı çeşitleri, özel kılıkları vardı. Dükkânın her yerinde, kullanılmış, eskimiş ve kırışmış bir papaz kaftanı, banker kostümü, emekli subay üniforması, daha ötede bir yazar kılığı, onun yanında bir memur giysisi. Bu yaratık Paris'teki kapkaççıların ve alçakların oynadıkları, o zalim oyunların kostümleriydi. Onun ininden hırsızlık çıkar, şarlatanlık girerdi. Herhangi bir hergele pılı pırtıyla girer, otuz meteliği adama verir ve o gün oynamak istediği rol için gerekeni seçerdi.

Merdivenlerden inen o adam artık «Beyefendi» olmuştu. Ertesi gün o kılık tekrar sahibine teslim edilirdi. Her şeyi hırsızlara veren bu adamın hiçbir malı çalınmazdı. Ama kostümlerin bir kusuru vardı, çoğu zaman, giyenlerin ölçüsüne uymazdı. Kimine dar, bol gelir; kiminin bacağına yapışın, kiminin üzerinden

sarkardı. Orta boy ve orta kiloda olmayan herhangi biri onun kılığına uymazdı. Ne aşırı şişman, ne de fazla zayıf olmalıydı. Fazla uzun boylu bir serseri de, kendisine göre giyecek bulmazdı.

Yahudi, sıradan insanlar için giyecek kiralardı, ölçüsünü ilk bulduğu hırsızdan almıştı. Bu nedenle, ne fazla ağır, ne fazla hafif, ne çok uzun boylu, ne de fazla kısa olmak gerekirdi.

Yahudinin müşterileri genellikle zor durumda kalırlar, yine de başlarının çaresine bakmaya uğraşırlardı. Ne yapalım, olağan ölçüde olmayanlar da talihlerine küssünler. Mesela, yukarıdan aşağı düğmeli ve siyah devlet adamı kılığı Pitt için fazla geniş fakat Castelcicala için epey dar olurdu. Yahudinin kataloğunda bu resmi kılığın tanımı şöyleydi: *Siyah dar bir ceket, siyah yünlü pantolon, ipek bir yelek, çizmeler, gömlek.*

Sayfa kıyısında bir çıkma vardı: *Emekli büyükelçi.* Ve de aynen yazdığımız şu hatırlatma: Ayrı bir kutuda, dikkatle kıvırılmış saçlardan peruk, yeşil camlı gözlükler, saat kösteğine takılı madalyalar, pamukla sarılı iki kalem (burun biçimini değiştirmek için). Bunlar da bir zamanlar diplomatlık yapmış emeklilerin giyeceğiydi. Fakat şunu da söylemeli ki, bu giysi, artık bitmişti, dökülüyordu; dikiş yerleri açılmış, dirseklerinden birinde yama vardı. Ceketin bir düğmesi de yoktu. Fakat bu bir ayrıntıydı salt. Devlet adamı elini sürekli göğsünde tutmak zorunda kaldığından, onun bu hareketi, eksik düğmeyi göstermezdi.

Marius'un Paris'teki bu kostümcüden haberi olsa, Basque'nin içeri soktuğu adamın üzerindekilerin o adamın gardrobundan çıktığını hemen anlardı.

Beklediğii dışındaki birini görmenin yarattığı hayal kırıklığı Marius'ü şaşırtmıştı. Geleni somurtarak karşıladı ve onu uzun uzun süzdü. Gelen, yerlere değin eğilip selamlıyordu. Genç adam, epey katı bir sesle:

«Ne istiyorsunuz?» diye sordu.

Adam cana yakın olmaya çalışan bir timsahın gülüşüyle:

«Baron hazretlerine bir yerlerde karşılaşmak onuruna erdi-

ğimden eminim. Acaba nerede karşılaşmıştık? Aa, evet, sanırım anımsadım; birkaç yıl önce Prenses Bagration'un(*) salonlarında olmalı, bir de kendilerini Senato üyesi Vikont Dambray'ın evinde görmüştüm.»

Tanınmayan birini tanımış gibi davranmak da, şarlatanların sık kullandıkları hilelerdendir.

Marius adamın konuşmasına kulak kesildi. Adamın sesinde bazı benzerlikler aradı, fakat hayal kırıklığı sürüyordu. Adam genizden gelen bir sesle konuşuyordu. Ama Marius onda Jondrette ve Thenardier'nin kesin, kuru lehçesini arıyordu.

«İsmini söylediğiniz Bagration Prensesini ve Mösyö Dambray'yı tanımıyorum, evlerine de hiç gitmedim.»

Epey kaba bir yanıt vermişti, ama adam yine de zarifçe sürdürdü:

«O zaman Chateaubriand'ın(**) salonunda baron hazretleriyle karşılaşmışızdır. Chateaubriand'ı yakından tanırım. Bana sürekli dostça davranır. Kaç kez beni bir şeyler içmeye davet etti: 'Thenard dostum benimle bir kadeh içsene...' dedi.»

Delikanlı somurttu, kesip attı:

«Mösyö Chateaubriand'la görüşme onuruna erişmedim. Uzatmayın, istediğiniz ne?»

Adam iyice sertleşen ses karşısında daha da eğildi.

«Baron hazretleri. Lütfen beni dinlemek onurunu bağışlayın. Amerika'da, Panama civarında, 'La Soya' isimli bir köy vardır. Bu köyde tek bir ev bulunur. Bu ev, güneşte kurutulmuş tuğlalardan yapılmıştır. Üç katlıdır. Bu dört köşe evin her yanı, yüz elli metrekareliktir. Her kat, alttakinden üç metre kadar içerde olduğundan, binayı kuşatan bir teras oluşturur. Evin tam ortasında cephaneliğin ve erzakların bulunduğu iç avlu, pencere yerine mazgallar, merdiven yerinde asma merdivenler, kapısız. İlk kattan ikincisine, oradan üçüncüsüne çıkmak için asma mer-

(*) Prenses Bagration: Bir Rus prensesi.
(**) Chateubriand: Ünlü Fransız yazar.

divenler kullanılır. Aynı biçimde inilir. Odalarda kapı yerine döşemeden açılan kapaklar vardır. Akşamları kapaklar kapanır, asma merdivenler içeri alınır, mazgallara tüfekler yerleştirilir. İçeri girmeye imkân yoktur, gündüzleri bir ev, geceleri kale. Bütün köyde sekiz yüz kişi yaşar. Neden bu kadar önlemli olurlar ki? Çünkü bu köy epeyce tehlikelidir, yamyamlarla doludur. Peki bu insan etiyle beslenen yamyamların ülkesine niye gelmişler? Çünkü bu ülke olağanüstüdür. Orada altın madenleri bulunur.»

Hayal kırıklığı sabırsızlığa dönüşen Marius, epeyce öfkeliydi:

«Ne anlatmak istiyorsunuz?» diye sordu.

«Baron hazretleri, ben yorgun bir diplomatım. Medeniyet beni yıprattı, bir kez de vahşileri denemek istedim.»

«Ee?»

«Baron hazretleri, bencillik evrenin kanunudur. Emekçi köylü kadın, posta arabası geçerken başını çevirip bakar. Mal sahibi köylü kadın, oralı olmaz. Yoksulun köpeği zenginin ardı sıra havlar, zenginin köpeği fakire havlar. Çıkarcılık insanoğlunun yasası. Altın, tam bir mıknatıs.»

«Artık bitirin...»

«Ben gidip Joya'ya yerleşmek istiyorum. Tam üç kişilik bir aileyiz. Karım, çok güzel bir kızım var. Yolculuk uzun ve epey pahalı. Bana biraz ödenek verin.»

Delikanlı:

«Benimle ne ilgisi var bunların?»

Adam, bir akbaba gibi boynunu kravatından uzattı ve gülümseyerek:

«Baron hazretleri mektubunu okumadılar mı?»

Bu da yaklaşık gerçekti. Mektubun içerdikleri Marius'ün aklından çıkmış, fazla etkilememişti, şimdi anlıyordu. Bir ipucu bulmuştu, «karım, kızım.» Adama delici gözlerle baktı. Bir hâkim olsa, daha fazla bakmazdı. Onu izlemişti.

«Daha anlaşılır konuşun!»

Adam, ellerini ceplerine soktu, sırtını dikleştirmeden başını kaldırdı, bu arada o yeşil camlı gözlüklerin altından, Marius'ü izlemeyi bırakmamıştı.

«Baron hazretleri, size satacak bir sırrım var...»

«Bir sır mı?»

«Evet.»

«Benimle mi ilgili?»

«Öyle gibi.»

«Peki nedir o?»

Marius adamı ilgiyle dinlerken, onu izlemeyi bırakmıyordu.»

Adam başladı:

«Beleş olandan başlayacağım. Ne ilginç bir bilgi, dinleseniz.»

«Evet...»

«Baron hazretleri, evinizde bir hırsız, bir katil var.»

Marius titredi.

«Evimde mi, hayır!» dedi.

Adam, epey sakin bir hareketle, şapkasıyla dirseğinin tozunu sildi:

«Katil ve hırsız. Dikkat edin Baron hazretleri. Şunu da eklemeliyim ki, ben bu haydutun eski suçlarından söz etmiyorum. Kanun karşısında zamanaşımına uğramış ve Tanrı nazarında pişmanlıkla silinen suçlardan söz etmiyorum. Benim amaçladığım epeyce yeni olaylar. Adaletin şu anda bilmediği şeyler bunlar. Bu adam, sizin güveninizi kazandı ve ailenize sahte bir isimle girdi. Siz onun asıl ismini öyleyeceğim, hem de bunu parasız yapacağım.»

«Evet.»

«Onun ismi Jean Valjean.»

«Biliyorum.»

«Yine beleşe size onun kim olduğunu söyleyeceğim.»

«Evet.»

«O eski bir kürek mahkûmu.»

«Biliyorum.»

«Evet fakat ben size söyledikten sonra öğrendiniz.»

«Hayır, biliyordum.»

Marius'ün bu soğuk sesi, «biliyorum» demesi, konuşma isteksizliği, adamda korkunç bir öfke oluşturdu. Marius'e epey kinle baktı, fakat sonra hemen bunu maskeledi. Bir anlığına ışıyan bakışı Marius tanımıştı. Böylesi alevlenmeler sadece bu tür ruhlardan çıkar. Düşüncenin penceresi olan gözler bununla aydınlanır. Gözlükler hiçbir şey saklamaz, cehenneme cam takılır mı?

Adam gülümseyerek tekrar başladı:

«Baron hazretlerini yalanlamak işim değil. Benim bu konuda epey bilgili olduğumu göreceksiniz. Şimdi bendeki bu bilgi sadece benim bildiğim bir şey, bu da karınız Barones hazretleriyle ilgili. Bu harika sır satılık. Bunu önce size önermeyi düşündüm. Hem ucuz da, yirmi bin frank...»

Marius sakince:

«Ben bu sırrı da, diğerlerini bildiğim gibi biliyorum.»

Adam, fiyatta indirim yapmayı düşündü:

«Baron hazretleri, şunu on bin yapalım isterseniz ve konuşayım.»

«Bana öğretecek yeni bir şeyinizin olmadığını söylüyorum. Ne söyleyeceğinizi biliyorum.»

Adamın gözlerinde yeni bir şimşek çaktı, bağırdı:

«Yine de bugün bir şeyler yemeliyim. Bu eşsiz bir sır diyorum size, Baron hazretleri, bana yirmi frank verin en azından.»

Marius aksice:

«Sizin şu harika sırrınızı biliyorum, jean Valjean'ın ismini bildiğim gibi, sizin de asıl isminizi biliyorum.»

«İsmimi mi?»

«Evet.»

«Bu zor değil Baron hazretleri, bunu size hem yazdım, hem de söyledim. Adım Thenard.»

«Dier.»

«Ne?»

«Thenardier.»

«O da ne?»

Tehlikedeki kirpi, dikenlerini çıkarır; tomustanböceği ölü taklidi yapar, muhafız alayı toplanır. Bu adam gülmeye başladı.

Daha sonra parmağıyla ceketinin kolundaki tozu aldı. Marius sürdürdü:

«Siz aynı zamanda işçi Jondrette, oyuncu Fabantou, ozan Genflot, İspanyol asil don Alvarez ve Balizard Ana'sınız.»

«Ne anası, ne?»

«Montfermeil de bir meyhane işlettiniz.»

«Bir meyhane mi, asla?»

«Size Thenardier olduğunuzu söylüyorum.»

«İnkâr ediyorum.»

«Ayrıca, bir dolandırıcısınız.»

Marius cebinden aldığı bir parayı adamın yüzüne attı.

«Teşekkür ederim, bağışlayın, aman Tanrım, beş yüz frank, Baron!»

Allak bullak adam, selamlayarak banknotu aldı, inceledi.

Sevinçten deli gibi: «Beş yüz frank ha!» diye tekrarladı ve kısıkça: «Bu ne kusursuz bir şey!»

Sonra bir karar vermiş gibi: «Tamam,» dedi, «şimdi rahatımıza bakalım.»

Saçlarını geriye attı, gözlüklerini çıkardı, giyeceklerinden sıyrıldı.

Gözleri parladı, o yer yer çıkıntılı korkunç kırışık alın çıktı ortaya, burun bir kuş gagası gibi sivrildi. Hırsızın asıl yüzü ortaya çıktı.

Hiç de genizden gelmeyen, epey normal bir sesle:

«Baron hazretlerinin gözünden hiçbir şey kaçmıyor,» dedi. «Evet, ben Thenardier'yim.»

Kambur belini dikleştirdi.

Thenardier, çünkü sahiden de oydu. Derin bir şaşkınlık içindeydi. Eğer yapabilse belki kaygılanırdı da. O şaşkınlık uyandırmaya gelmiş, kendisi afallamıştı. Bu utancına karşılık beş yüz frank alıyordu, aslında bunu kabullenmişti, fakat yine de şaşkınlığı giderek çoğalıyordu.

Pontmercy baronunu ilk kez görüyordu ve kılık değiştirmesine rağmen Baron onu tanıyordu, hem de yeterince. Thenardier'yi tanıyan bu Baron, Jean Valjean'a ilişkin de bilgi sahibiydi. Kimdi şu yüzü tüysüz, buz gibi ve şu aşırı eliaçık genç? İnsanların isimlerini bilen, onların her şeyini bilen ve onlara kesesini açan. Madrabazları yargıç gibi hırpalayan ama yine de, onlara bir ahmak gibi para dağıtan şu adam kimdi? Nasıl biriydi?

Okur, belki hatırlar, Thenardier, Marius'le Gorbeau harabesinde komşu olmuştu, fakat onu hiç görmemişti. Böyle komşuluklara, Paris'te çok sık rastlanır. Kızı, ismi Marius olan çok yoksul bir gençten söz etmişti.

Fakat onu tanımadan da bildiğimiz mektubu yazmıştı. Mösyö Marius ile şu anda karşısında duran Baron Mösyö Pontmercy arasında herhangi bir ilişkinin olması aklının ucundan bile geçmiyordu.

Kendisi, «Pontmercy» ismini bile doğru dürüst duymamıştı. Okur hatırlar; o bu ismin, sadece son hecesini duymuş ve yaralı subayın bu sözle kendisine teşekkür ettiğini sanmıştı.

Bir zamanlar, 16 Şubat günü, düğündeki genç evlilerin arkasına taktığı kızı Azelma yardımıyla epeyce bilgi almıştı. Karanlıklar içinde pek çok bilgi. Aklını kullanıp ustalığı yardımıyla, günün birinde ana lağımda, sırtında bir ceset taşıyan adamın kimliğinin sırrını çözmüştü. Pontmercy Baronesinin, eski Cosette olduğunu biliyordu. Fakat bu konuda sessiz olması gerekliydi. Cosette kimdi? Kendisinin de bu konuda fazla bilgisi olmadığından gaf yapmak istemedi. Kızın gayrı meşru bir çocuk olduğunu biliyordu, Fantine'in öyküsü kendisine sürekli karışık görünmüştü. Fakat bundan söz etmenin ne yararı vardı? Suskunluğunu ödetebilirdi, üstelik onun şu anda satacak çok daha kıymetli şeyleri vardı. Baron Pontmercy'nin karşısına dikilip de ona «karınız bir piç» demekle ne geçerdi eline, sadece hakaret gören genç adamdan, kıçına sıkı bir tekme yerdi...

Sabık hancının fikrine göre, Marius'le konuşmaya daha başlamamıştı. Gerilemesi, taktik değiştirmesi gerekiyordu. Fakat

önemli bir kaybı yoktu ve üstelik cebinde beş yüz frank vardı ki, bu da uzun zamandır bir arada görmediği bir miktardı. Söyleyecek epey kesin bir sözü vardı. Şu epeyce bilgili ve iyi silahlanmış genç Baron'un bile karşısında kendisini güçlü buluyordu. Bundan dolayı: «Evet, benim adım Thenardier» dedi ve bekledi.

Marius düşünmeye başlamıştı. O kadar üsteleyerek aradığı bu adam kendi ayağıyla gelmişti, karşısındaydı. Albay Pontmercy'nin vasiyetini yerine getirecekti. Fakat içinde bir eziklik vardı. Babasının, o yiğit subayın böyle bir hırsıza can borçlu olması onu çok üzdü. Babasının mezardan gönderdiği o senedin böyle protesto edilmesinden utanıyordu... O kadar tuhaf bir ruh hali yaşıyordu ki, adama karşı beslediği kinden güç bulup, babasının böyle bir hırsız tarafından kurtarılmasının intikamını alabileceğini de düşündü.

Fakat her ne olursa olsun, memnundu. Hiç değilse şu alçak adama borcunu ödeyerek babasının ruhuna huzur serpecekti.

Babasının borç yüzünden cezaevinde olan hatırasını kurtaracaktı.

Bu ödevin yanı sıra, bir ödevi daha vardı. Belki herhangi bir çareyle Cosette'in şu parasının kaynağını da öğrenebilirdi. Bu konuda alçak hırsız bilgi sahibi olabilirdi. Şu adinin ruhunun içini görmenin faydası dokunabilirdi. Öylece başlamak istedi.

Hancı o dolgun avantayı çoktan cebe atmıştı ve Marius'e şefkatli denecek bakışlarla bakıyordu.

Marius:

«Thenardier, size isminizi söyledim. Şimdi de bana söylemek istediğiniz şu sırrı konuşalım. İster misiniz size bazı açıklamalar yapayım. Benim de bilgi kaynaklarım var, inanın Jean Valjean hakkında sizden daha fazlasını biliyorum. Evet, o adam bir hırsız ve bir cani. Hırsız, çünkü çok varsıl bir fabrikatörün servetini çaldı ve onu batmaya sürükledi. Katil, çünkü polis müfettişi Javert'i öldürdü.»

Thenardier afallamıştı:

«Anlayamadım Baron hazretleri,» diye kekeledi.

«Anlatayım. 1822 yıllarında Pas de Caluis'nin bir ilçesinde bir ara polisle bazı anlaşmazlıkları olan bir adam vardı. Madeleine ismini alan bu adam kendisini aklamış ve üstün bir kişilik kazanmıştı. Kelimenin tam anlamıyla bu adam epey hakbilir biri olmuştu. Yeni bir sanayi oluşturup, siyah boncuk üretiminde epey ilginç bir buluşla, tüm bir ilçeyi kalkındırmış, orayı zenginleştirmişti. Kendi servetine gelince, evet kendisine de pay ayırmıştı, fakat şehre kazandırdıklarının yanında önemsiz bir miktar. O yoksulların parababasıydı. Hastaneler kuruyor, okullar yaptırıyor, düşkünleri ziyaret ediyor, evlenen kızlara çeyiz düzüyor, dullara yardım ediyor, öksüzleri büyütüyordu. O bütün şehrin koruyucu azizi olmuştu. Kendisine önerilen 'onur madalyası'nı istememişti, sonunda ona güç bela valilik kabul ettirebilmişlerdi. Eski bir kürek mahkûmu olan adamın bir suçunu biliyordu, onu polise ihbar etti ve bundan faydalanıp Paris'e geldi ve banker Laffitte'den (Bunu kasadardan öğrendim) sahte bir imzayla yarım milyondan fazla tutan bir parayı bankadan çekti. Oysa bu para Mösyö Madeleine'indi. Mösyö Madeleine'in parasını aşıran kürek mahkûmu Jean Valjean'dır. Diğer suç konusunda da bana söyleyecek fazla şeyiniz yok. Bunu da yeterince biliyorum, Jean Valjean Polis Müfettişi Javert'i beyninden vurup öldürdü. Çünkü size bunları anlatan ben, oradaydım.»

Thenardier, Marius'e utkulu bir bakış attı. Yenilgiyi kabulleneceği sırada, bütün kayıplarını geri alan birinin mutluluğunu yaşıyordu. Fakat bu utkuya şımarmış görünmek istemedi. Ne de olsa bir ast, üstü karşısında saygılı olmalı. Uysal bir sesle:

«Baron hazretleri, korkarım hatalı yola giriyoruz,» dedi.

Bu sözleri vurgulamak ister gibi, yeleğinden çıkan zincirleri şıngırdattı.

Marius karşı çıktı:

«Nasıl olur? Bu anlattıklarım doğru. Bunların nasıl yoksayarsanız?»

«Bunlar boş laf. Baron hazretlerinin güvenlerini kötüye kullanmak istemem. Bu konuda kendilerine gerçeği bildirmeyi ödev

bilirim. Hem, işlemediği bir suçtan dolayı suçlanmalara da gelemem. Jean Valjean, Mösyö Madeleine'in parasını hiç çalmadı, hiçbir zaman Javert'i öldürmedi.»

«İnanılır gibi değil? Nasıl olur bu?»

«İki nedenle!»

«Hangi nedenler, hemen anlatın!»

«İşte ilk neden: O Mösyö Madeleine'in servetini çalmadı, çünkü Mösyö Madeleine ismini taşıyan o hayırsever Jean Valjean'ın ta kendisiydi.»

«Neler diyorsunuz böyle?»

«İşte ikinci neden. O hiçbir zaman Javert'i öldürmedi, çünkü Javert'i öldüren kendi kendisi. O canına kıydı.»

«Anlamadım?»

«Evet, o kendisini nehre atıp boğuldu.»

Marius kendinden geçmişti:

«Kanıt. Kanıtlayın bunu!» diye haykırdı.

Hancı, sözlerini şiir gibi hecelere ayırıp:

«Po-lis Aja-nı Ja-vert, Sei-ne Nehrinde, bir ka-yık altında boğul-muş halde bulun-du. Chan-ge Köp-rüsünde.»

«Peki hani kanıt?»

Thenardier cebinden epey geniş bir zarf çıkardı, sakince:

«İşte benim dosyam,» dedi.

Ekledi sonra:

«Baron hazretleri çıkarınız için Jean Valjean'ı çok iyi tanımak istedim. Evet sözlerimden eminim, Jean Valjean ile Vali Madeleine aynı kişi. Javert'in de katili olmadığını söylerken, kanıtlarım var. Hem de yazılı şeyler, el yazısı yanıltıcı olabilir. Fakat benim kanıtlarım baskılı kanıtlar. Gazete kupürleri.»

Hancı konuşurken, zarftan iki gazete çıkardı. Bunlar yılların sarartıp soldurduğu ve tütün kokusu sinmiş gazetelerdi.

Gazetelerden biri paramparça olduğundan, epey eski görünüyordu.

«İki olay, iki kanıt,» diyen sabık hancı gazeteleri Marius'e verdi.

Okur, bu iki gazeteyi hatırlar. Biri, 1823 yılının 23 Temmuz'una aitti. *Beyaz Bayrak* gazetesi. Burada Mösyö Madeleine'le Jean Valjean'ın aynı kişi oldukları yazılıydı. Diğer gazete 1833 yılının 15 Haziran tarihli *Moniteur* gazetesi, Polis müfettişi Javert'in intiharını yazıyordu.

Javert ölmeden önce komiserlikte bıraktığı bir notta intiharının nedenini de söylemişti. Chanvererie Sokağındaki barikatta esir edildiğini ve hayatını eski bir mahkûma borçlu olduğunu da yazmıştı. Bu adam mermiyi ona sıkacağına boşa ateş etmişti.

Marius okudu. Şurası kesindi ki, bu haberler sadece Thenardier'yi haklı çıkarmak için yazılmamıştı. *Moniteur*'deki rapor komiserliğin bir bildirisiydi. Marius artık emindi. Demek o banka veznedarı da yanılmıştı, tıpkı kendisi gibi. Birden gözlerinde büyüyen JEAN VALJEAN, sarıldığı karanlıklardan parlayarak yükseliyordu. Marius bir sevinç çığlığı kopardı.

«Aman Tanrım! Demek o zavallı adam, harika, üstün biri! Demek bu servet namuslu. O bütün bir ülkeyi kalkındıran, bir şehri koruyan o aziz, o Madeleine Baba, demek Jean Valjean. Eski düşmanı Javert'in kurtarıcısı! O bir yiğit! O bir evliya!»

Thenardier:

«O ne kahraman, ne de bir evliya. O bir hırsız ve katil!»

Derken bazı hakları olan biri gibi konuştu.

«Heyecanlanmayalım!»

Hırsız, katil, Marius yok olduğu sandığı bu suçlamalardan hemen irkilmişti, sordu:

«Ama?»

«Evet, aslında Jean Valjean Madeleine'in servetini çalmadı, fakat yine de o bir hırsız. Gerçi o Javert'i öldürmedi, yine de bir katil!»

Marius ansızın rahat bir nefes almıştı:

«Şu kırk yıl önce çalınan bir ekmekten mi söz etmek istiyorsunuz. Gazetelerden anladığım kadarıyla pişmanlık, çile ve fazilet dolu bir yaşamla aklanan şu azizden mi söz ediyorsunuz?»

«Baron hazretleri ben hırsızlık ve cinayet dedim. Üsteliyo-

rum. Bugünün olaylarından söz ediyorum. Kimsenin bilmediği bir şeyden. Belki de burada, şu Jean Valjean'ın karınız Barones'e ustaca verdiği o servetin kaynağını öğrenebilirsiniz. Ustaca dedim, çünkü, bu hain böyle bir bağıştan sonra zengin bir aileye girebilmesinin ve cinayetini örtbas edip burada korunmayı da başardı. Hırsızlığının tadını çıkarmak, adını saklamak ve kendisine yepyeni bir aile kurmak, ustaca değil mi?»

Marius:

«Sizi susturabilirim, fakat anlatın,» dedi.

«Baron hazretleri, size olanı biteni anlatacağım. Ödülü size bırakıyorum. Bu sır altın değerinde, som altın. Şimdi bana diyeceksiniz ki niye gidip de Jean Valjean'a başvurmadın? Çok basit. Çünkü servetini size geçirdi, onda beş kuruş yok. Gitsem, ona sırdan söz edecek olsam, bana boş cebini gösterir. Ben de kuşkusuz sizi tercih ederim. Hiçbir şeyi olmayan birine gitmektense, her şeyi olan sizi seçerim. Fakat yorgunum, izin verin de şöyle oturayım.»

Marius de yerine geçti ve adama oturmasını söyledi.

Sabık hancı kadife kaplı bir sandalyeye kuruldu, o iki gazeteyi alıp zarfın içine tıktı ve eliyle *Beyaz Bayrak* gazetesini tırnaklayarak ekledi:

«Şunu edinmek için ne çok uğraştım.»

Daha sonra bacaklarını üst üste attı ve söylediklerinden emin halde oturdu. Kelimeleri vurgulayıp başladı:

«Baron hazretleri, 1832'nin 6 Haziran gününde, yaklaşık bir yıl önceki o isyanda adamın biri, Paris lağımındaydı. Lağımın tam Seine Nehrine döküldüğü yerde, İena Köprüsüyle İnvalidesler Köprüsünün hemen ortasında.»

Marius birden sandalyesini onunkine yaklaştırdı. Hancı onun bu heyecanını sezdi ve dinleyicisini meraklandırmak isteyen bir konuşmacı gibi, usulca:

«Bu adam politikayla ilgisiz nedenlerden saklanmak zorunda olduğundan, lağımı kendisine yuva bilirdi. Oranın bir anahtarını

bile yaptırmıştı. Yinelemek isterim 6 Haziran günüydü, saat gecenin sekizi civarıydı. Sözünü ettiğim adam lağımda bir ses duydu. Epey şaşırıp bir yere gizlendi ve kulak kesildi. Ayak sesleri vardı, biri gölgelerde yürüyor ve onun bulunduğu yere geliyordu. İşin tuhaf yanı lağımda kendisinden başkasının da olmasıydı. Lağımın çıkış parmaklığı ötede değildi. Oradan giren aydınlık dostumuza, yeni geleni görmesinde yardım etti. Bu adamın sırtında bir şey taşıdığını seçmişti. İki kat yürüyordu. Öyle yürüyen adam, eski bir kürek mahkûmuydu ve taşıdığı bir cesetti. Tam suçüstü yakalanmıştı. Hırsızlığa gelince, kesindi. İnsan kimseyi ucuza öldürmez, beleşe can almaz. İşte bu mahkûm cesedi nehre atacaktı. Burada dikkatinizi bir şeye çekmek isterim, şurası kesin ki oraya gelmeden önce, mahkûm korkunç bir batağa saplanmış olmalıydı, cesedi orada bırakabilirdi, yapmamasının nedeni de sahiden bilinmez. Fakat ertesi sabah kanalizasyon işçileri çalışırken cesedi görebilirdi ki, bu da herhalde onun işine gelmemişti. Bu yüzden omuzundaki o ağırlıkla çirkeften geçmeyi göze almıştı. Bu da müthiş bir gayret gerektirir, kimse canını böyle göz göre göre riske atamaz. Oradan sağ çıkması da tansık, buna inanamıyorum.»

Marius iskemlesini biraz daha yaklaştırdı, beriki bundan faydalanıp soluklandı. Sürdürdü:

«Baron hazretleri, bu lağım çukuru Champ de Mars değildi. Orada insan her şeyden mahrumdur, yerden bile. Orada iki kişi olsa, karşılaşmaları kaçınılmazdır. İşte böyle bir şey oldu. Lağımda yatan ve ev sahibi sayılan adamla, misafir karşılaştılar. Misafir, oranın yerlisine: 'Üzerimdekini gördün. Burdan çıkmak zorundayım. Bana anahtarı ver' dedi. O alabildiğine güçlü biriydi. Diğeri ona karşı çıkamazdı. Fakat yine de anahtarlı adam, vakit kazanmak için bir tartışma çıkardı. Cesede baktı, fazla bir şey göremedi, sadece genç ve şık giyimliydi. Herhalde iyi ailedendi. Yüzü gözü kan içindeydi. Dostumuz konuşurken, bir yandan da kanıt olması için ölünün ceketinden bir parça koparbil-

mişti. Katil bunu anlamadı bile. Bu da epey sağlam bir kanıt olurdu. Günün birinde bu parça yardımıyla bir şeyler bulabilirdi. Dostumuz zeki bir adamdı. Hemen bu ipucunu cebine attı. Daha sonra anahtarıyla kapıyı açıp, yüklü adamı çıkardı. İşin geri kalanına tanık olmayı istemedi. Adamın cesedi sulara attığını görmemek için, hiç vakit yitirmeden kendi inine döndü. Şimdi anladınız mı? Cesedi taşıyan Jean Valjean'dı; anahtarın sahibi ise, şimdi sizinle konuşan kişi ve işte ceketten alınan o parça...»

Adam, cümlesini bitirmeden koyu lekelerle kaplı delik deşik siyah bir parça çıkardı cebinden; tiksinir gibi başparmağıyla işaret parmağının arasında tutuyordu.

Marius kalktı, yüzünde kan kalmamıştı, güçülükle soluk alıyordu. Gözlerini siyah kumaşa dikmişti, duvara doğru geriledi. Sağ eli arkasında duvara asılı bir anahtarı el yordamıyla alıp dolabı açtı. Bakmadan elini dolaba attı. Gözü hâlâ adamın elinden sarkan o siyah kumaştaydı.

Bu arada adam hâlâ konuşuyordu:

«Baron hazretleri, öldürülen adamın epey paralı bir yabancı olduğundan eminim. Jean Valjean'ın pusuya düşürdüğü bu zavallı epeyce çok taşıyordu.»

«O adam bendim ve işte ceket!» diye bağırdı Marius ve zeminin üstüne o kanlı ceketini attı.

Daha sonra adamın elindeki o yırtık parçayı alıp bunu kapan yere yaklaştırdı. Parça oraya uymuştu.

Hancı afallamıştı, donakaldı ve içinden:

«Aman Tanrım!» diye mırıldandı.

Marius sırtını dikti, titriyordu, çaresizdi. Gözlerinden alevler çıkıyordu.

Elini cebine attı ve hancının üstüne yürüdü. Adamı ahmaklaştıran bir hareketle ona para dolu ellerini uzattı. Elleri beş yüz, bin franklık banknotlarla doluydu.

«Siz bir hain, bir yalancı, çok adi bir haydutsunuz! Şu adamı suçlamaya geldiniz, fakat onu akladınız. Onu mahvetmek istemiştiniz, oysa onu yücelttiniz. Hırsız sizsiniz! Katil olan da siz!

Sizi gördüm Thenardier, Jondrette; Gorbeau harabesinde. Sızi pırangaya yollayacak kadar bilgim var. İstesem tamamen silebilirim. Hadi al şunu alçak, al şu bin frankı!»

Hancının başına bin frank daha attı.

«Evet Jondrette, Thenardier. Bu sana bir ders olsun, seni gidi hırsız! Al sana beş yüz frank daha ve hemen defol! Seni Waterloo koruyor!»

Adam neye uğradığını bilemiyordu, paraları sevinçle aldı, hakaretler umurunda değildi, bir ara söylendi.»

«Waterloo...»

«Evet katil, orada bir albayın canını kurtarmıştın.»

Hancı başını geriye atıp:

«Bir generali kurtardım.»

Marius öfkeyle:

«Albay diyorum sana alçak! General için metelik bile koklatmazdım sana! Buraya yine pislik saçmaya geldin, oysa tüm fenalıklar senin başının altından çıktı! Git, defol! İşte bunu diyebilirim. Evet canavar işte, al üç bin frank daha. Yarından erkeni yok, Amerika'ya giden bir yelkenliye bineceksin kızınla, çünkü eşin de öldü, seni gidi yalancı, alçak! Senin gittiğini görmek için seni uğurlamaya gelecek ve o anda eline yirmi bin frank daha vereceğim. Haydi git, cehenneme kadar yolun var!»

Hancı yerlere değin eğilip:

«Baron hazretleri, sonsuz minnetimle!»

Adam çıkıp gitti, hiçbir şey anlamamış, üzerine yağan bu para yağmuruyla sersemlemişti. Evet şimşekle vurulmuştu, fakat mutluydu. Böyle bir yıldırıma karşı korunmayı hiç istemezdi.

Bu alçak adam konusunu kapatalım. Anlattığımız olaylardan iki gün sonra Marius'ün tehditleriyle sahte bir isimle, Amerika'ya giden bir yelkenliye kızı Azelma ile bindi. Newyork bankalarından birinde bozdurmak üzere yirmi bin franklık bir senedi vardı cebinde. Fakat asla dürüst yaşayamamıştı. Amerika'da, Avrupa'da olduğu gibi adice bir hayata başladı. Kötü bir

adamın dokunması bir iyiliği bile yozlaştırıp, hayırdan fenalık yarattı. Marius'ün verdiği paralarla, Amerika'da köle ticaretine başladı.

Hancı gider gitmez, Marius bahçeye koştu. Cosette orada dolaşıyordu. Sevinçle bağırdı:

«Cosette! Gel, hemen gel. Gidelim. Basque hemen bir araba bul, Cosette gel dedim. Aman Tanrım, demek canımı kurtaran oymuş. Bir dakika bile kaybetmeyelim. Hemen şalını al.»

Cosette delirmiş sandı onu, fakat istediğini yaptı.

Marius soluk alamaz gibiydi. Kalp çarpıntısını yavaşlatmak istercesine, elini bağrına bastırmıştı. Deli gibi oradan oraya koşuyor, Cosette'e sarılıyordu.

«Ah Cosette! Ben alçağın tekiyim!» diye söylendi.

Marius kendinden geçmişti. Jean Valjean'ın asıl kimliğini görebiliyordu. O ne yüce, ne ilahi biriydi. Sonsuz bir fazilet. Yüce ve yumuşak, kibirsiz. Kürek mahkûmu İsa'ya dönüşmüştü. Marius'ün bu tansıkla gözleri kamaştı. Ne gördüğünü tam olarak anlamamakla birlikte, yine de epey üstün bir şeyler gördüğünü biliyordu.

Bir an sonra araba konağın kapısına durdu.

Marius, Cosette'i bindirdi, kendisi de atıldı:

«Arabacı!» dedi, «Silahlı Adam Sokağı, numara yedi.»

Araba kalktı.

Cosette sevinçle bağırdı:

«Silahlı Adam Sokağı mı! Çok mutluyum! Sana söylemeye cesaretim yoktu. Demek Mösyö Jean'ı ziyarete gidiyoruz, oh ne iyi!»

«Baban Cosette! Her zamankinden fazla baban. Sen şu Gavroche'la yolladığım yazıyı hiç almadığını söylemiştin. Herhalde, bu mektup onun için bir ihtiyaç olduğundan, bu arada sadece beni değil başkalarını da kurtardı. Javert'i kurtardı. Beni o cehennemden alıp sana getirdi. Şu korkunç lağımda beni sırtında taşıdı. Ah Cosette, ben ne nankörüm. Bir acımasız, bir canavar! Sana koruyucu meleklik ettikten sonra, beni korudu kurtar-

dı. Düşünebiliyor musun, lağımda bir çirkef vardı, yüz kez boğulma pahasına beni taşıyarak oradan geçti. Canını benim yoluma riske attı. Ben baygındım, bir şey görmüyor, duymuyordum. Kendi serüvenim hakkında en ufak fikrim bile yoktu. Onu getireceğiz, istesin istemesin, yanımıza alacağız. Artık onun benim başımın üzerinde yeri var. Umarım, onu evde buluruz. Hayatımın kalan yıllarını onu sevmek, onu saymakla geçireceğim. Evet, Cosette, böyle olmalı. Herhalde Gavroche mektubu ona verdi. Her şey anlaşıldı, çok basit. Anladın mı?»

Cosette bir şey anlamamıştı:

«Evet,» dedi.

Bu arada araba gidiyordu.

5
IŞIĞI GETİREN KARANLIK

Kapıdaki sesleri duyan Jean Valjean başını kaldırdı.

Ölü bir sesle:

«Giriniz,» dedi.

Kapı açıldı, Cosette ve Marius göründüler.

Cosette odaya koştu.

Marius kapıda kalmış, duvara dayanmıştı.

Jean Valjean:

«Cosette!» diyerek yerinde doğruldu. Titreyerek kollarını açtı. Yüzü bembeyazdı, kötü görünüyordu. Fakat gözlerinde engin bir sevinç vardı.

Coşkudan tıkanan Cosette, Jean Valjean'ın göğsüne kapandı.

«Babacığım!» dedi.

Jean Valjean kekeledi:

«Cosette. O, siz, madam, ah, sen geldin. Ah Tanrım!»

Adam, Cosette kollarında bağırdı:

«Sen geldin! Sen! Demek beni affettin!»

Marius gözyaşlarını önlemek için gözlerini kapattı. Bir adım yürüdü ve hıçkırıklarına engel olmak için yarım sesle:

«Babacığım!»

«Demek siz de beni affettiniz!» diye söylendi.

Marius verecek yanıt bulamadı. Jean Valjean ekledi:

«Sağ olun.»

Cosette şalıyla şapkasını yatağa attı:

«Şöyle rahatlayayım,» dedi.

Yaşlı adamın dizlerine oturup, şirin bir hareketle onun o ak saçlarını geriye itip nurlu alnından öptü.

Şaşırmış, sevinçten esrimiş Jean Valjean, buna engel olmadı.

Olanı biteni biraz anlayan Cosette, sanki okşamalarıyla Marius'ün borcunu vermek istemişti.

Jean Valjean:

«Aman Tanrım! İnsan ne kadar ahmak oluyor. Onu göremeyeceğim, sanıyordum.»

«Düşünebiliyor musunuz Mösyö Pontmercy, tam girdiğiniz sırada, kendi kendime, artık tamam. İşte onun o küçük elbisesi. Ben sefilin biriyim. Bir daha onu göremeyeceğim, diyordum. Ben bunları söylerken, siz merdivenlerdeymişsiniz. Ne ahmakça değil mi? İşte insan çoğu zaman böyle ahmakça davranır. Tanrı'yı dikkate almaz. Hayır, bu böyle olmaz, şu biçare adamcağızın bir meleğe ihtiyacı var. Melek geri geldi ve Cosette'ciğimi gördüm. Yüce Tanrım! Ne kadar çaresizdim!»

Biraz konuşmadı ve sonra:

«Sahiden ara sıra Cosette'i görmeye ihtiyacım vardı. Bir yürek de arada bir, kemirecek bir şey ister. Fakat aranızda fazla olduğumu biliyordum, kendi kendime gerekçeler uydurdum. Artık sana ihtiyaçları yok. Sen köşende kal, habire onları rahatsız etmeye hakkın yok. Ah yüce Tanrım, onu tekrar görüyorum. Cosette, biliyor musun, kocan epey yakışıklı. Senin de şu işlemeli yakan çok güzel. Şu kurdeleyi çok beğendim, sanırım bunu da kocan seçti senin için, öyle mi?»

«Sana yünlü şallar gerek. Mösyö Pontmercy izin verin de, ona 'sen' diyeyim. Fazla vaktim kalmadı.»

Cosette yakınıyordu:

«Bizi böyle bırakmakla ne kadar kötü ettiniz. Uzun zamandır nerelerde gezdiniz böyle. Eskiden gezileriniz iki günden uzun sürmezdi, en çok üç gün. Nicolette'yi her yolladığımda, sizin dışarıda olduğunuzu söylüyordu. Ne zaman döndünüz? Neden bize haber vermediniz? Baba sizi epeyce değişmiş buldum. Ah yaramaz babam benim, hastalandı da bana söylemedi. Marius tut babamın elini, bak ne de soğuk!..»

İhtiyar sordu:

«Demek beni bağışladınız, Mösyö Pontmercy?»

Jean Valjean'ın bu sözlerinin ardından, sanki Marius'ün içindekiler çıkmak için bir kapı buldular. Hemen coştu:

«Cosette, onun sözlerini duydun mu? Benden af diliyor. Bunca kibirsiz. Benden bağışlanma diliyor. Bütün yaptıklarından sonra! Aman Tanrım! Onun ne yaptığını biliyor musun? Beni, canımı kurtardı. Fazlasını da yaptı, seni bana verdi. Beni kurtarıp ve sana verdikten sonra o ne yaptı? Kendini feda etti. İşte böyle biri. Benim gibi birine, benim gibi acımısız birine, ne diyor, 'teşekkür ederim'. Cosette, ömrümün sonuna kadar bu adamın dizinin dibinde otursam ona olan borcumu ödeyemem. O barikat, lağım, bataklık, çirkef, hepsini canımı kurtarmak için geçti. Beni kurtarmak yoluna kendisini sayısız belaya attı. Bütün cesaretler, bütün yücelikler, bütün cesaret onda toplanmış. Cosette, o bir insan değil, ermiş!..»

Jean Valjean usulca:

«Susun!» dedi, «bunları niye söylüyorsunuz?»

Marius saygının karıştığı bir sesle:

«Siz niye sustunuz? Niye kimliğinizi sakladınız? Bütün kabahat sizde. Siz insanın hayatını kurtarıyor ve bunu bir suç gibi saklıyorsunuz. Fazlasını da yapıyorsunuz, sözüm ona, açıklamak bahanesiyle kendinize iftiralar ediyorsunuz. Bu korkunç!»

Jean Valjean:

«Ben gerçeği söyledim,» dedi.

«Hayır, gerçek, gerçeğin tamamıdır. Oysa siz en önemli yerini sakladınız. Siz Mösyö Madeleine idiniz; bütün bir şehrin koruyucu azizi. Bunu neden söylemediniz? Javert'in hayatını kurtarmıştınız? Neden bunu anlatmadınız? Size can borçluydum. Neden bahsetmediniz?»

«Çünkü sizin gibi düşünmüştüm. Sizi haklı buluyorum. Gitmeliydim. O lağım işini duyacak olsanız, beni yanınızdan ayırmazdınız. İşte ben de susmak zorunda olduğumu anladım. Konuşacak olsam her şey mahvolurdu. Sizi tedirgin ederdim.»

«Tedirgin mi? Neyi? Kimi? Burada kalacağınızı mı sanıyorsunuz? Sizi götürüyoruz. Araba aşağıda bekliyor. Yüce Tanrım! Bunları tesadüfen öğrendiğimi düşündükçe delirecek gibi oluyordum. Bu akşam alçak adamın teki gelmese, hiçbir şey bilmeyecektim. Sizi götürüyorum. Siz artık bizimsiniz. Bundan kurtulmak yok. Siz Cosette'in babasısınız, benim babamsınız. Şu korkunç evde bir gün daha kalmanıza izin vermem. Yarın burada olacağınızı düşünmeyin!»

Jean Valjean:

«Yarın burada olmayacağım, fakat sizin evinizde de olmayacağım!»

Marius:

«Ne! Yine mi geziye çıkıyorsunuz? Yo, hayır artık bizden ayrılmanız yasak. Bizden ayrılmayacaksınız. Sizi yakaladık bir daha hiç bırakmayız. Siz artık bizimsiniz.»

Cosette:

«İnanın öyle. Aşağıda araba duruyor, sizi kaçıracağız. Gerekirse güç kullanırız.»

Gülerek ona sarılmak ister gibi bir hareket yaptı.

«Evimizde odanız sizi bekliyor, ah babacığım bilseniz, şu mevsimde bahçe ne hoş. Açelyalar çiçeklendi, şebboylar güzel kokuyor, bahçe yolları nehir kumuyla kaplı, mor sedef kabuklar var. Çiçekleri elimle suluyorum. Artık Madamlara, Mösyö Jean'a hayır. Ne demek! Ah baba, bilseniz, ne çok üzüldüm. Duvarın bir

deliğinde yuva kurmuş çok tatlı bir saka vardı. Pis bir kedi onu boğdu. Ah o şirin kuşcağız başını uzatıp ufacık gözleriyle bana bakardı. Onu bir daha asla göremeyeceğim. Ağladım, o kötü kediyi öldürebilirdim. Fakat artık kimse ağlamıyor. Herkes gülüyor, herkes şen. Bizimle geleceksiniz. Dede de buna ne çok sevinecek. Bahçede size bir yer ayarlarız. Oraya çiçekler ekersiniz, bakalım sizinkiler benimkiler kadar güzel olacak mı? Her arzunuza uyacağım ve siz de beni dinleyeceksiniz.»

Jean Valjean onu sessizce dinliyordu. Sözlerinin anlamından fazla, sesinin müziğini duyuyordu. Ruhun siyah incileri olan büyücek bir gözyaşı belirdi. Fısıltıyla:

«İşte Tanrı'nın yüceliğinin bir kanıtı daha, işte bak, o geldi.»

Cosette:

«Babacığım, dedi.

Jean Valjean söze başladı:

«Ah, doğru, beraberce yaşamak ne hoş olurdu. Ağaçlar dolusu kuşlar var. Cosette'le kol kola gezerdim. Beraber yaşayan insanlardan kurulu bir aile olmak, birbirine sabahları günaydın diyebilmek, bahçede birbirine seslenebilmek, ne tatlı, ne sevimli bir hayat! Her gün birbirini görebilmek. Herkesin ekip biçeceği bir yerinin olması. Bana çileklerinden yedirirdi, ben ona güllerimden demetler verirdim. Ah ne hoş olurdu, fakat ne yazık ki!..»

Sustu ve epey kısıkça:

«Evet, çok üzücü!» dedi.

O gözyaşı yanaktan düşmedi, kurudu. Jean Valjean bu kez gülümsedi.

Genç kız onun ellerini ellerinin içine aldı.

«Yüce Tanrım,» diye söylendi, «elleriniz iyice soğumuş. Hasta mısınız, bir yeriniz mi ağrıyor?»

İhtiyar, neredeyse keyifle:

«Hayır, çok iyiyim,» dedi, «ama sadece...»

Sustu.

«Sadece ne? Neyiniz var?»

«Birazdan öleceğim!..»

Cosette ve Marius titrediler.

Delikanlı:

«Ne dediniz? Ölmek mi?»

İhtiyar:

«Evet, ama önemli değil,» dedi.

Soluk aldı, gülümsedi ve konuştu:

«Cosette benimle konuşuyordun, haydi anlat, susma. Şu sakanın ölümüne epey üzüldüğünü söylemiştin. Anlat, sesini duyayım.»

Delikanlı donakalmış gibi, ona baktı.

Genç kız üzüntü dolu bir çığlık attı:

«Baba! Babacığım! Yaşayacaksınız! Evet yaşayacaksınız! Bunu istiyorum, duydunuz mu?»

İhtiyar yoğun bir sevgiyle baktı:

«Evet, peki. Ölmemi yasakla. Kim bilir belki de buna uyarım. Siz gelmeden önce ölmek üzereydim. Fakat geldiniz ve hâlâ yaşıyorum, sanki tekrar doğdum!»

Delikanlı:

«Güçlüsünüz. Sağlığınız iyi. Ölmeyi de nereden çıkardınız. Ölüm öyle kolay mı? Böyle durup dururken ölünür mü? Bir sıkıntınız oldu. Bundan sonra hiçbir sıkıntınız olmayacak. Bunu sizden rica ediyorum. Önünüzde diz çöküp. Yaşayacaksınız. Bizimle yaşayacaksınız, hem de yıllarca. Sizi geri alıyoruz. İkimizin bundan sonraki tek gayesi mutluluğunuz olacak.»

Genç kız gözlerinden yağmur gibi yaşlar döküp:

«Duyuyor musunuz, baba,» dedi. «Marius ölmeyeceğinizi söylüyor.»

İhtiyar gülümsemeyi sürdürüyordu:

«Mösyö Pontmercy, beni alıp evinize götürdünüz diyelim. Bu neyi değiştirir ki, yine de beni ben olmaktan kurtarır mı? Hayır. Tanrı da sizin ve benim gibi düşündü ve asla bunu değiştirmeyecek. Artık gitmeliyim. Ölüm çoğu zaman uygun bir düzenlemedir. Tanrı, bizim iyiliğimizi daha iyi bilir. Siz mutlu olun. Mösyö Pontmercy, Cosette'le yaşasın, gençlik sabahla evlensin, yolla-

rınız çiçek ve bülbülle dolsun. Hayatınız güneşte parlayan bir çimenlik olsun ve cennetin tüm güzellikleri yüreklerinize aksın ve artık hiçbir işe yaramayan ben, ben de gideyim. Bütün bunların en iyi ve en doğru olduğundan emin olun. Haydi siz de anlayışlı olun, yapılacak bir şey yok. Ben bile her şey bitti diyor ve bunu hissediyorum. Bir saat önce bayıldım ve geçen gece şu yatağımın baş ucundaki testinin suyunu içtim. Kocan ne kadar iyi kalpli Cosette, onun yanında benimle olduğundan daha mutlu olacaksın.»

Kapıda bir ses duyuldu, gelen hekimdi.

İhtiyar gülerek selamladı:

«Hoş geldiniz ve güle güle. Bakın, bunlar benim çocuklarım.»

Delikanlı hekime yaklaştı, ona tek kelime etti: «Mösyö.» Fakat bunu söyleyişinde, bir soru vardı.

Hekim bu soruyu epey anlamlı bir bakışla yanıtladı.

İhtiyar:

«Hoşlanmadığımız bazı şeyler oluyor diye, Tanrı'ya haksızlık etmeyelim.»

Bir sessizlik başladı. Bütün kalpler sıkıntılıydı.

İhtiyar, Cosette'e döndü. Sanki sonsuza değin onu yanında götürmek ister gibi, ona uzun uzun baktı, içinde bulunduğu gölgelere rağmen, yine de Cosette'i izlerken hayranlık duyabiliyordu.

Şu sevimli yüzün yansıması onun solgun yüzünü aydınlatmıştı.

Hekim, hastanın nabzını saydı.

Eşlere bakıp:

«Ona sizin gelmeniz gerekirdi. Size ihtiyacı vardı.»

Marius'ün kulağına eğildi ve soluk gibi bir sesle:

«Çok geç!» diye fısıldadı.

İhtiyar, Cosette'e bakmakla birlikte, katı bir yüz ifadesiyle hekimle Marius'e baktı. Daha sonra onun şu sözünü duydular:

«Ölmek önemli değil, hayat korkunç!»

Ansızın yerinden kalktı. Bu güçlenmeler, bazen can çekişme işaretidir. Kararlı adımlarla duvara doğru yürüdü, kendisine yardım etmek isteyen hekimle, Marius'ü itti. Duvarda asılı duran bakır haçı aldı ve yerine dönüp oturdu. Haçı masaya bırakmıştı:

«İşte en büyük kurban!» dedi. «Epeyce çekti.»

Daha sonra sanki mezarın arzusuna uyarcasına başı önüne düştü. Bağrı çöktü. Dizlerine bıraktığı elleri tırnaklarıyla pantolonun kumaşını tırmaladı.

Genç kız onu korumak ister gibi, omuzlarından tutmuş, hıçkırıklarla ağlıyor, ona bir şeyler anlatmak istiyor, beceremiyordu. Gözyaşlarıyla köpüren o acı sıvılara karışan kopuk sözler duyuldu:

«Baba, ne olur bizi bırakmayın! Aman Tanrım! Sizi kaybetmek için mi tekrar bulduk?»

Can çekişmenin de evreleri vardır. Gelir gider, mezara yaklaşır, hayata geri döner. Ölmekte bile bir tür el yordamıyla yürümek vardır.

Bu yarı baygınlığın ardından, ihtiyar toparlandı. Gölgeleleri alnından silkelemek ister gibi, başını salladı ve iyice ayıldı. Cosette'in kolunun ucunu yakalayıp öptü.

Delikanlı:

«Toparlanıyor, ayıldı.»

İhtiyar konuşmak istedi:

«İkiniz de iyisiniz. Bakın nelere üzüldüğümü söyleyeyim. Evet, Mösyö Pontmercy, Cosette'in parasına ilişmemeniz beni epeyce üzdü. Bu para tamamen onun. Hem de alınteriyle kazanılan, dürüst para. İşte bu nedenle, sizleri görüp anlatabileceğim için de ayrıca seviniyorum. Siyah kehribar İngiltere'den, beyaz kehribar Norveç'ten gelir. Bunları şu kâğıda yazdım. Sonra okursunuz. Bileziklere gelince, lehimli sac halkaların yerine daha karmaşık sac halkalar yaptım. Hem daha iyi duruyor, hem daha ucuz. Bu yoldan epeyce para kazanılır, anladınız mı? Cosette'in

serveti onundur, temiz para. Rahatlayın diye bunları söylüyorum.»

Kapıcı kadın yukarı çıkmış, aralı kapıdan başını uzatmıştı. Hekim onu aşağı savmak istedi, ama bu iyi kalpli kadın inmeden önce seslendi:

«Bir rahip getireyim mi?»

İhtiyar:

«Sağ olun kadınım, benim rahibim var.»

Parmağıyla tavanı gösterdi, sanki orada biri vardı.

Herhalde Piskopos da bu can çekişmeye katılmıştı.

Genç kız onu rahatlatmak için beline bir yastık koydu usulca.

Jean Valjean:

«Evet, Mösyö Pontmercy, rahat olun, o altı yüz bin frank Cosette'in çeyizi. Eğer bu parayı kullanmazsanız, hayatımı boşa harcamış olacağım! Şu camdan boncuklarda epey başarılı olmuştuk. Hatta Berlin'in takılarıyla rekabete başlamıştık. Almanların siyah boncuklarıyla yarışamaz kimse, fakat biz de epey ilerletmiştik bu işi. Bin iki yüz iyi kesilmiş boncuğu kapsayan on iki düzine sadece üç franka geliyordu.»

Epeyce sevdiğimiz, bizim için değerli birinin öleceğini bildiğimizde, ona tutunmak ister gibi bakarız. Gençlerin ikisi de acıdan dilleri tutulmuş, ölüm karşısında bekleştiler. Cosette, Marius'ün elini tutuyordu.

İhtiyar giderek tükeniyordu. O karanlık ufka yaklaşmıştı. Soluğu bazen tıkanıyor, hırıltılar çıkıyordu. Kollarını oynatamıyor, ayakları kımıldamıyordu. Yorgunluğu çoğalırken, ruhun ihtişamı beliriyordu. O bilinmez âlemin olanca aydınlığı gözlerindeydi.

Her an solan yüzünde üzüntülü ve tatlı bir gülümseme vardı. Artık onda can yoktu, fakat farklı bir şey vardı. Soluğu kısılıyor, bakışı güçleniyordu. Kanatlanan bir ölü gibiydi.

Genç kıza, yaklaşması için işaret verdi. Daha sonra Marius'ü de çağırdı. Herhalde artık son anı gelmişti. Onlarla konuşmaya

başladı. Sesi o kadar hafif çıkıyordu ki, onunla o gençler arasında bir duvar var gibiydi:

«Yaklaşın, ikiniz de. İkinizi de çok seviyorum. Böyle ölmek ne iyi. Sen de beni seviyorsun Cosette'ciğim, çocuğum! Şu yaşlı adamcağıza sürekli sevgin olduğuna eminim. Belime şu yastığı koyman çok iyi oldu. Ne iyisin. Arkamdan biraz ağlarsın değil mi? Fakat fazla ağlama, istemem. Senin bir sıkıntın olmasına gelemem. Çok iyi vakit geçirmenizi, bahtiyar olup, eğlenmenizi isterim. Söylemeyi unutmuştum. Şu tokasız küpeler epeyce kârlıydı. On iki düzinesi on franka geliyor ve altmış franga satılıyor. Çok iyi bir işti yani. Evet, Mösyö Pontmercy, bunları size özellikle şu altı yüz bin franka dair kuşkularınızı gidermek için anlatıyorum. Bu tertemiz bir para. Rahat rahat zenginliğinizin tadını çıkarabilirsiniz. Bir araba alın, tiyatrolarda bir loca. Sevgili Cosette kendisine şık giysiler yaptır, balo tuvaletleri al, sonra dostlarınıza akşam yemekleri, şölenler verin, mutlu olun.

«Demin Cosette'e yazmaya başlamıştım. Cosette yazdıklarımı oku. Şu gümüş şamdanları da Cosette'e bırakıyorum. Gümüş, fakat benim için altın, elmastan bile kıymetli. Üzerlerine takılan mumları değiştirip, kutsal mumlara dönüştürürler; kilise mumlarına. Bunları bana veren kutsal adam, acaba benden memnun kaldı mı? Yukarıda, cenette beni bekliyor mu? Elimden geleni yaptım. Yavrularım benim fakir bir adam olduğumu hiç unutmayın. Beni öylesine bir yere gömün. Sadece bir taş koyarsınız yeter. Bu benim arzum. Taşın üzerinde isim de yazmayın. Cosette, kimileyin beni ziyarete gelirsen çok sevinirim. Siz de Mösyö Pontmercy. Şunu da söylemek isterim ki, sizi her zaman fazla sevmedim, bu nedenle affınızı dilerim. Fakat artık siz ve Cosette benim için bütün sayılırsınız. Size epeyce minnettarım. Cosette'i mutlu ettiğinizi biliyorum ve bu da beni sevindiriyor. Ah Mösyö Pontmercy, bilseniz onun o pembe yanakları benim için ne hoştu. Onu solgun görecek olsam üzülürdüm.

Şu çekmecede, kendime ayırdığım beş yüz franklık bir para var, ona el sürmedim, onu yoksullara verir misiniz? Cosette, bak senin şu siyah giysin yatağın üstünde, tanıdın mı? On yıl geçti. Zaman ne çabuk geçiyor. Beraber epeyce mutlu olduk. Ama artık tamam. Evlatlarım artık ağlamayın. Fazla uzaklara gidecek değilim, olduğum yerden sizi hep izleyeceğim. Geceleyin göklere baktığınızda benim gülümsediğimi görürsünüz. Cosette, Monfermeil'i unutma. Karanlık ormandaydın. Ne çok korkmuştun. Yaprak gibi titriyordun. Kovanın sapını tuttuğumda, senin o ufacık elini de tutmuştum. O minik elin ne de soğuktu. O günlerde ellerin kıpkırmızıydı. Fakat artık bembeyaz, küçük madam... Hele o büyücek bebek, hatırladın mı? Onu 'Catherine' diye çağırırdın. Onu da yanında manastıra götürmediğin çin, sızlanıp durdun. Ah tatlı meleğim benim, beni ne çok güldürürdün. Yağmur yağdığında saman parçalarını küçük derelere atar, yüzmelerini izlemeye başlardın. Hiç unutmam, bir gün, sana küçük bir raket almıştım, rengârenk tüylerden yapılmış topları vardı, onunla oynardın. Unuttun değil mi? Ah küçükken, sen çok şakacı, çok tatlı bir kızdın! Sürekli oynardın, kulaklarına kirazlardan küpeler takardın, bütün bunlar artık mazide kaldı. Evet insanın çocuğuyla geçtiği ormanlar, altında gezilen ağaçlar, gizlenilen manastırlar, oyunlar, çocukluğun o gamsız kahkahaları, artık bütün bunlar maziye karıştı. Fakat ben bütün bunları kendime ait bellemiştim. İşte bu da benim yanlışım, ne ahmaklık değil mi? Şu hancılar sana çok kötü davrandılar, fakat onları da affet. Cosette, işte sana annenin ismini söyleme vakti geldi. Onun ismi Fantine'di. Bu ismi her söylediğinde diz çök. Asla unutma, Fantine. Onu dualarında an. Bütün ömrü bitimsiz bir çileydi. Bazılarının yazgısı böyledir. Tanrı işini bilir, senin mutluluğuna karşılık annen yıkım ve acıdan başka bir şey görmedi. Evet ama, Tanrı yukarıda görüyor ve o kocaman yıldızlarının arasında ne yaptığını yeterince biliyor. Evet işte ben de, artık gidiyorum yavrularım. Birbirinizi her zaman

sevin. Hayatta aşk kadar güzel şey yoktur. Bazen, bir şuracıkta ölen ihtiyarcığı da düşünün. Cosette, şu son günlerde seni sık sık görmediysem, benim kabahatim değildi. Yüreğim parçalanıyordu, senin sokağının köşesine değin gidip, bekliyordum. Görenler deli sandılar. Öyle de gibiydim. Bir seferinde şapkasız çıkmıştım, hâlâ aklımda. Yavrularım, artık sizi iyi göremiyorum, başka sözlerim de vardı, unuttum. Beni biraz olsun düşünün. Sizler ilahi varlıklarsınız. Ne olduğunu anlayamadım, fakat bir ışık görüyorum. Birazcık yaklaşın, bahtiyar ölüyorum. Şu güzel başlarınızı bana uzatın, ellerimle onlara dokunayım...»

Gençler kedere boğulup, onun önünde diz çöktüler. İhtiyar ikisinin de birer elini tutmuştu. Bu kutsal eller hareketsizdi artık.

Başı geriye düşmüştü, mumların ışığı onu aydınlatıyordu. Bembeyaz yüzü göklere çıkmıştı. Cosette'le Marius onun ellerini öpücüklere boğdular; son soluğunu vermişti.

Karanlık, yıldızsız bir geceydi. Orada kanat çırpan bir melek o yüce ruhun yanı başındaydı.

6
OTLAR GİZLER, YAĞMUR TEMİZLER

Pere-Lachaise Mezarlığında, fakirlerin kabirlerine yakın bir yerde, kabirler şehrinin varsıllar mahallesinin ötesinde, ölümün yüzüne bakılmaz modasını sonsuza seren o mezarlardan ötede, tenha bir köşede, yıkık bir duvarın altında, ayrıkotlarıyla yosunlar arasında, kahkahaçiçekleriyle dolu bir selvinin altında bir taş vardır. Suyun yeşile boyadığı ve havanın kararttığı bu taş da diğer taşlar gibi yıllardan, nemden, yosundan, kuş pisliklerinden ötede kalmamıştır. Oraya giden bir yol olmadığı için, kimse oraya değin gitmek istemez. Çünkü orada, otlar epeyce yüksektir ve insanın ayakları suya batar. Güneş birazcık yüzünü gösterdiğinde, kertenkeleler üşüşür oraya. Taşın çevresinde yabani yu-

laf hışırtıları olur. İlkyazda, ağaç dallarında çalıbülbülleri cıvıldaşır.

Kabirtaşı süssüzdür, yontarken, onun sadece bir kabirtaşı olacağını düşünmüşler ve bu taşı sadece bir adamın üstünü örtecek ölçüde tutmuşlar.

İsimsiz bir kabirdir.

Fakat yıllar önce bilinmeyen bir el, oraya kurşunkalemle dizeler yazmıştı. Yağmur ve tozdan okunmazlaşan bu dizeler bugün belki de tamamen silinmiştir:

UYUYOR, KADERİ ONA NELER YAPTI,
YAŞADI, MELEĞİ TERK EDİNCE, GÖÇTÜ.
GÜNÜN GECE OLMASI GİBİ,
BU İŞ ÖYLECE OLUVERDİ.

SON